

TÜRKİYE'NİN NÜFUS POLİTİKASI (1923-1980)

Ramazan Baş

Cumhuriyetin 100. Yelina Armağandır.

TÜRKİYE’NİN NÜFUS POLİTİKASI (1923-1980)

Ramazan Başı

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ankara ◆ 2023

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 565

Türkiye'nin Nüfus Politikası
(1923-1980)

Yazar
Ramazan Baş

İnceleyiciler
Kemal Arı
Murat Yılmaz

Metin Denetimi
Murat Saygın

Ankara, 2023
ISBN 978-975-17-5715-9

Kapak ve Sayfa Tasarımı
M. Sami Önal

Atatürk Araştırma Merkezi
Genel Ağ: <https://www.atam.gov.tr/>
E-Mağaza Genel Ağ: <https://emagaza-atam.ayk.gov.tr/>

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın,
tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	IX
TABLolar	XII
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1
I. Tarihsel Süreçte Nüfus	1
II. Osmanlı'da Nüfus	11
III. Millî Mücadele'de Nüfus	21

BİRİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİ	26
1.1. Atatürk Dönemi	26
1.1.1. Atatürk ve Nüfus	26
1.1.2. Homojen Nüfus	30
1.1.2.1. Mübadele	32
1.1.2.2. Göç ve İskân	37
1.1.3. Modernleştirme	43
1.1.4. İlk Sayım	47
1.1.5. Çok Nüfus Politikası	53
1.1.5.1. Üreme Politikaları	57
1.1.5.1.1. Evliliğe Teşvik	58
1.1.5.1.2. Çok Çocuğa Teşvik	61
1.1.5.1.3. Yasaklar	64
1.1.5.2. Sağlık Politikaları	66
1.1.5.2.1. Salgınla Mücadele	70
1.1.6. Öjenik Meselesi	77
1.1.7. 1935 Genel Nüfus Sayımı	83
1.2. İnönü Dönemi	87
1.2.1. Savaşta Nüfusu Kırdırmamak	87
1.2.2. Savaş Dönemi Nüfus Sayımları	90
1.2.2.1. 1940 Genel Nüfus Sayımı	91

İÇİNDEKİLER

1.2.2.2. 1945 Genel Nüfus Sayımı	94
1.2.3. Savaşın Demografik Etkileri	97
1.2.4. Kırsal Nüfusa Yönelik Politikalar	103
1.2.4.1. Köy Enstitüleri	105

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİ DÖNEMİ (1945-1960)	111
2.1. Yeni Dünya Düzeni	111
2.1.1. Soğuk Savaşın Nüfus Politikaları	111
2.1.1.1. Doğu Bloku'nda Nüfus	112
2.1.1.2. Batı Bloku'nda Nüfus	115
2.1.1.2.1. Population Council	118
2.1.1.2.2. Batı Bloku'nda Türkiye	122
2.1.2. Demokrasiye Geçiş Dönemi Nüfus Politikaları	123
2.1.2.1. Recep Peker Hükümeti	126
2.1.2.2. Hasan Saka Hükümetleri	129
2.1.2.3. Şemsettin Günaltay Hükümeti	131
2.2. Demokrat Parti Dönemi	134
2.2.1. DP'nin Nüfus Politikaları	134
2.2.1.1. DP Hükümet Programlarında Nüfus	135
2.2.1.2. Sağlık Politikaları	137
2.2.1.2.1. Sağlıkta Dış Yardımlar	140
2.2.1.3. Köylü Nüfusa Yönelik Politikalar	143
2.2.2. DP Dönemi Nüfus Sayımları	147
2.2.2.1. 1950 Genel Nüfus Sayımı	148
2.2.2.2. 1955 Genel Nüfus Sayımı	150
2.2.3. Göçler	153
2.2.3.1. Türkiye'ye Göçler	153
2.2.3.2. Türkiye'den Göçler	157
2.2.3.3. Köyden Kente Göç	158
2.2.4. Nüfus Artışı İlk Tartışmalar	162

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1960 SONRASI DÖNEM (1960-1980)	167
3.1. 60'lı Yıllar	167
3.1.1. Nüfus Politikası Tartışması	167
3.1.1.1. Kavram Meselesi	175
3.1.1.2. Doğum Kontrolü ve Din	176
3.1.2. Planlı Ekonomide Nüfus	180
3.1.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)	182
3.1.2.2. Nüfus Politikasında Değişim	184
3.1.2.2.1. Nüfus Planlaması Kanunu	185
3.1.2.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)	192
3.1.2.3.1. Aile Planlamasına Geçiş	193
3.1.3. Batı'nın Etkisi	195
3.1.3.1. Dış Yardımlar	198
3.1.3.2. Dış Baskılar	202
3.1.4. Yurtdışına İşçi Göçü	208
3.1.5. Sosyokültürel Değişim	210
3.1.5.1. Kadın Nüfus	211
3.1.6. Dönemin Nüfus Sayımları	214
3.1.6.1. 1960 Genel Nüfus Sayımı	214
3.1.6.2. 1965 Genel Nüfus Sayımı	215
3.1.7. Demirel Hükümetlerinin Nüfus Politikası	217
3.2. 70'li Yıllar	218
3.2.1. Hükümetlerin Nüfus Politikaları (1971-1975)	218
3.2.2. Dünya Nüfus Yılı: 1974	221
3.2.3. Hükümetlerin Nüfus Politikaları (1975-1980)	224
3.2.4. 70'li Yılların Kalkınma Planlarında Nüfus	226
3.2.4.1. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)	226
3.2.4.2. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)	227
3.2.5. Gecekondulaşma	228
3.2.6. Dönemin Nüfus Sayımları	232

İÇİNDEKİLER

3.2.6.1. 1970 Genel Nüfus Sayımı	232
3.2.6.2. 1975 Genel Nüfus Sayımı	234
3.2.6.3. 1980 Genel Nüfus Sayımı	235
SONUÇ	239
KAYNAKÇA	247
EKLER	281

ÖN SÖZ

Birinci Dünya Savaşı sonrası fiilen sona eren Osmanlı İmparatorluğu'nun, emperyalist devletler tarafından paylaşıldığı bir ortamda Türkler, Millî Mücadele ile yeniden ayağa kalkmayı başardılar. Ancak modernleşme sürecine devam edebilmek adına elde edilen sadece bir zemindi. Millî Mücadele'nin önderi ve kahramanı Mustafa Kemal'in de belirttiği gibi esas mücadele yeni başlıyordu. Fakat imparatorluktan devralınan nüfusun savaşlar nedeniyle sayısı azalmış, yapısı bozulmuştu. Nitelikli nüfusun önemli kısmı kaybedilmişti. Böyle bir ortamda savaşlar ekonomik sıkıntılara, ekonomik sıkıntılar da sefalete sebep olmuştu. Sefalet salgın ve bulaşıcı hastalıklara yol açmış, salgın ve bulaşıcı hastalıklar yoklukla birleşince sonuç Türkler için oldukça vahim olmuştu. Ölüm adeta Anadolu coğrafyasında insanı tırpan gibi biçti. Ağır şartlar yüzünden insan hayatı değersizleşmiş, hayatın muhafazası zorlaşmış, Türk halkı kaderci bir psikolojiye bürünmüştü.

Cumhuriyet'in başlangıcında böylesine ağır bir tablo varken, cumhuriyeti kuran kadrolar bu durumu düzeltmekte kararlıydılar. Hiç geri adım atmadılar. Emperyalist devletlerin, Türkiye'de artık nüfus kalmadı, sözünü sıklıkla dile getirdiği yıllarda, bu kadrolar Cumhuriyet'in 10. yılında, on yılda on beş milyon nüfusa ulaşabilmekle elbette övüneceklerdi. Denilebilir ki, Tek Parti Dönemi baştan sona nüfusu arttırmaya yönelik (pronatalist) politikalar dönemi olmuştur. Hatta "Çok nüfus tok nüfus" dönemin en ünlü sloganlarından biridir. Ancak daha sonraki yıllarda yaşanan İkinci Dünya Savaşı ve savaş sonrası iki kutuplu Yeni Dünya Düzeni ile birlikte, ortaya çıkan birtakım gelişmeler sonucu, nüfus konusu Batı'da farklı değerlendirilmiştir. Modern dünyada değişen nüfus politikaları Türkiye'de de etkisini göstermiştir. Türkiye, Çok Parti Dönemi ile birlikte doğum kontrolü, aile planlaması gibi kavramlarla tanışmıştır. Böylece nüfus politikalarında da birtakım değişimler olmuştur.

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi'nde nüfusunun nicelik, nitelik ve göç konusunda baskın politikalarını kronolojik olarak tespit edip, tarih metodolojisi ile değerlendirerek, Türkiye'nin modernleşme tarihine katkı sağlamaktır. Çalışmada Cumhuriyet Dönemi Türkiye'nin nüfus politikası, Türkiye'nin modernleşme sürecinin bir parçası olarak görülmüş, çalışma bu hipotez üzerine kurulmuştur. Ayrıca "Türkiye, Cumhuriyet Dönemi'nde nüfus politikaları konusunda başarılı olmuş mudur?" sorusuna cevap aramak bu çalışmanın önemliliğidir.

Çalışmanın sınırlılığı ise cumhuriyetin ilanı ile 1980 arasında geçen 57 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Bu süre Tek Parti, Çok Parti ve 27 Mayıs sonrası dönem-

lerin nüfus politikalarını tespit edip anlamayı mümkün kıldı. Ayrıca Türkiye'nin başlangıçta ki nüfus politikalarındaki değişim, dönüşüm veya kırılma noktalarını anlama, tespit etme imkânı da oldu. Bu nedenden dolayı çalışma 57 yıl gibi uzun bir zaman süreci ile sınırlandırıldı.

Türkiye'nin dönemsel demografik özellikleri ile ilgili verilerin hepsini vermektense, çalışmanın amacı doğrultusunda gerekli görülenler seçilmiştir. Örneğin, cumhuriyet tarihinde her beş yılda bir yapılan nüfus sayımları ile ilgili demografik veriler veya nüfus teorileri ayrı bölümler halinde verilebilirdi. Biz bunu tercih etmedik. Bunun yerine bu verilere ihtiyaç duyulan yerlerde başvuruldu. Çalışma bütünlüğünün bozulmaması bakımından bu şekilde bir yol izlendi.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye'nin nüfus politikaları bir anlamda Türkiye'nin tarihidir. O nedenle nüfus konusu siyasi, sosyal ve iktisadi meselelerden bağımsız değerlendirilemez. Bu gerçekten yola çıkarak çalışma üç bölümden oluştu. Birinci bölümde cumhuriyetin ilanı ile başlayan ve İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam eden Tek Parti Dönemi incelendi. Tek Parti Dönemi'nde nüfus politikaları tamamen nüfusun artışına yönelik olması, kronolojik olarak bu şekilde sınırlandırmamızı gerekli kıldı. Yine Tek Parti Dönemi'nde nüfusun niteliğine yönelik yoğun modernleştirme politikalarının olması, bu dönemi bir bütün olarak ele almamızın bir başka sebebi oldu.

İkinci bölüm, İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi ile birlikte başlayıp, Demokrat Parti Dönemi'ni kapsayan 1945-1960 arası dönemdir. İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu Yeni Dünya Düzeni ile birlikte dünyada nüfus politikaları değişmiştir. En önemli değişiklik nüfus politikalarının ulusal bir nitelik taşımaktan ziyade, uluslararası olarak görülmeye başlamasıdır. Başta ABD olmak üzere sanayileşmiş ülkelerin, hızlı nüfus artışının yaşandığı ülkelere nüfus artış hızlarını azaltmaları için, baskı yapmaya başladığı bir dönemdir. SSCB ise yani diğer kutup meseleye ABD'den farklı bakmıştır. Dolayısıyla, Bu değişimler ve bunun Türkiye'nin nüfus politikasına yansımaları bu dönem içinde incelenmiştir.

Üçüncü bölüm, 1960 sonrası Türkiye'nin nüfus politikalarının, nüfus artış hızını azaltmaya yönelik olarak değiştiği dönemdir. Bu bölümde nüfus artış hızının azaltılması politikalarının tartışılması; doğum kontrolü, aile planlamasına geçiş süreci ve bunların sosyokültürel yansımaları ortaya konmaya çalışılmıştır. Planlı ekonomik modele geçildiği bu dönemde, nüfus artışının ekonomik kalkınmanın önünde bir engel teşkil ettiği, giderek yaygın görüş olmuştur. Bu dönemde Batı dünyası diğer ülkelerin nüfus politikalarına müdahale etmeye çalışmış, çeşitli şe-

ÖN SÖZ

killerde baskı yapmıştır. Bu duruma Türkiye’de dâhildir. Türkiye’nin bu durum karşısındaki tavrının ne olduğu, yine bu araştırmada ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkiye’de “Cumhuriyet” modernleşme yolunda ilerleyen Türklerin bir projesi olduğuna göre, bu proje nüfus politikaları üzerinden bakıldığında başarılı olmuş mudur sorusuna da cevap aranmıştır.

Bu çalışmanın oluşmasında birçok kişinin katkısı vardır. En başta çalışmanın hazırlanmasında her konuda desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Sevilay ÖZER’e; alçak gönüllülüğüyle ve samimiyetiyle her zaman yanımda hissettiğim Prof. Dr. Hasan BABACAN’a; yazdıklarımı okuyup fikirlerini paylaşan Prof. Dr. Bekir KOÇLAR ve Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ’a; eğitim sürecimde düşün dünyamı etkileyen Prof. Dr. Zafer GÖLEN ve Prof. Dr. Abidin TEMİZER’e ve de bu zorlu süreçte sürekli destekleyen eşim Zeliha BAŞ’a teşekkür ederim.

Burdur, 2023

TABLolar

Tablo 1.

Türkiye'nin İlk Dört Nüfus Sayımına Göre Nüfusu ve Yıllık Artış Hızı. 97

Tablo 2.

Türkiye'de 1937 ve 1946 Yıllarında Veremden Ölüm Oranları (1/100.000)... 100

Tablo 3.

Tek Parti Dönemi Kadın/Erkek Nüfus Oranı 102

Tablo 4.

Tek Parti Dönemi Kırsal/ Şehir Nüfus Oranları 103

Tablo 5.

Bazı Avrupa Ülkelerinin Nüfus Seyri (milyon/kişi) 116

Tablo 6.

Bazı Avrupa Ülkelerinde Doğum Oranlarının Seyri (binde olarak) 117

Tablo 7.

Nüfus Sayımlarına Göre Ana Dil Dağılımı 217

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP	: Adalet Partisi
BCA	: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
bkz.	: Bakınız
B	: Birleşim
BM	: Birleşmiş Milletler
C	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CS TD	: Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi
çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
D.	: Devre (Dönem)
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Ed.	: Editör
İ.	: İçtima
İ.İ.B.F.	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
K.	: Kısım
Km.	: Kilometre
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MM	: Millet Meclisi
M.Ö	: Milattan Önce
PTT	: Posta ve Telgraf Teşkilatı
RİA	: Rahim İçi Araç
S	: Sayı

KISALTMALAR

s.	: Sayfa
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TD	: Tutanak Dergisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM TD	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
t.y	: Tarih Yok
vd.	: Ve diğerleri
y.y.y.	: Yayın Yılı Yok

GİRİŞ

I. Tarihsel Süreçte Nüfus

Nüfus, Arapça kökenli bir kelime olup nefis kelimesinin çoğuludur. Nefis, ruh, can, hayat anlamına gelir ve daha çok bir coğrafyada yaşayan insanları ifade eder¹. Nüfusun bir başka tanımı; bir ülkede, bir bölgede, bir evde belirli bir zamanda yaşayanların oluşturduğu toplam sayı, popülasyon şeklindedir². Nüfusun bilimsel olarak incelenmesi ise demografidir. Demografi, Yunanca bir sözcük olan “demos”; halk, nüfus ve “graphos” ve “grafia”; yazmak, çizmek anlamına gelen sözcüklerden türetilmiştir³. Demografinin konusu nüfus ve yaşamsal olaylar olup, nüfusun yapısını, gelişimini ve dağılımını inceler⁴. Dolayısıyla demografi, nüfusla ilgili olduğu için nüfusbilim adı da verilir⁵. Koray Başol demografiyi; “hacmi, bünyesi ve gelişmesi başta olmak üzere nüfusu çeşitli yönleriyle inceleyen bir bilim dalıdır.” şeklinde tanımlar. Başol’un tanımında geçen nüfusun gelişmesi ifadesi, bir yerin nüfusunun tarihçesidir. Demografi bunu yaparken de tarih ilminden yararlanmak zorundadır.

Nüfusun gelişmesi, coğrafi dağılışı, yerleşme şekli ve diğer özellikleri tarihî olaylarla da yakından ilgilidir. Nüfus ilmi ile tarih ilişkisi kaçınılmazdır. Durum böyle olunca çeşitli uzmanlık alanlarına ayrılan demografinin uzmanlık alanlarından biri de “tarihi demografi” olmuştur. Tarihi demografi kısaca nüfus gelişmesinin tarihçesi ile ilgilenmektedir⁷. Barkan’a göre; her tarihî olgunun nüfus üzerine yansımaları ve sonucu vardır. Özellikle devletlerin oluşumu veya parçalanması, siyasi ve askeri büyük hadiseler, birtakım nüfus hareketlerine sebep olmaktadır⁸.

- 1 Nebi Bozkurt, “Nüfus”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2007, s.293.
- 2 Türk Dil Kurumu, **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.1782.
- 3 Şemsettin Bağırkan, **Demografinin Temelleri Türkiye’nin Demografik Yapısı Uluslararası Demografi**, Set Yayınları, İstanbul 2003, s.11.
- 4 Türk Dil Kurumu, **age.**, s.1782.
- 5 Emel Başar, **Demografiye Giriş**, Gazi Kitabevi, Ankara 2013, s.1.
- 6 Koray Başol, **Demografi “Genel ve Türkiye”**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İzmir 1984, s.11.
- 7 Sedat Murat, **Dünden Bugüne İstanbul’un Nüfus ve Demografik Yapısı**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2006, s.33.
- 8 Ömer Lütfi Barkan, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Nüfusu”, **Türkiyat Mecmuası**, C 10, 1953, s.3.

Nüfus konusu, tarihin en eski devirlerinden beri toplum hayatı içinde önemli bir konu olmuştur. Zira nüfus konusunun; ekonomik, sosyal, askeri, biyolojik, tıbbi gibi birçok boyutu vardır. Nüfus konusuyla, devletler tarih boyunca yakından ilgilenmiş, bundan dolayı da nüfus devlet politikalarında önemli olmuştur. Nüfus politikaları, devletin nüfusunun niceliği, niteliği ve dağılımını etkileyen kararlarıdır. Ayrıca bunlar devletlerin, eğitim, sağlık, istihdam, barınma, şehir planlaması, tarım ve sanayi gibi alanlardaki gelişmelerini de yakından etkilemektedir⁹.

Nüfus sürekli değişen bir olgudur. Doğumlar, ölümler ve göçler nüfusun niteliği ve niceliğini sürekli değiştirirken, devletler de değişen bu durumları takip ederek ona göre politikalar izlemiştir. Örneğin, tarih boyunca savaşlar, salgın hastalıklar ve kıtlık gibi durumlar ölümleri arttırdıncı, nüfusun azalması devletleri telaşlandırmıştır. Bazen devletler askeri, siyasi, ekonomik, dini ve sosyal nedenlerden dolayı nüfus artış politikaları uygulamaya çalışmışlardır. Bazen de artan nüfusun gıda sorunu başta olmak üzere, ekonomik, sosyal ve çevresel nedenler dolayısıyla nüfusu azaltmaya yönelik politikalar uygulamışlardır¹⁰. Zira nüfusun artması veya azalması toplumların ilerlemesine ya da gerilemesine etki eden önemli bir faktördür¹¹.

Devletler için nüfusun niceliği gibi niteliği de önem arz eder. Çünkü devletlerin nüfuslarının demografik yapıları ile ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyleri arasında bir paralellik vardır¹². Örneğin nüfus artış oranı, bebek ölüm hızı, beklenen ortalama yaşam süresi gibi veriler gelişmiş ülkelerde benzerlik göstermektedir. Yine gelişmiş ülkelerde kentleşme oranı yüksektir. Bu önemli bir durumdur. Zira kentleşme birçok değişkeni etkileyen bir durumdur. Kentlerde yaşayanlar daha iyi sağlık hizmeti ve eğitim alabilmektedir¹³. Nüfusun eğitim durumu önemlidir. Zira eğitilmiş nüfus bilgi ve beceri gerektiren iş alanları için önemli bir potansiyel güçtür. Ayrıca eğitilmiş nüfusta doğurganlık azdır¹⁴.

Devletlerin uyguladıkları nüfus politikalarının amacı, belli bir dönemde ülkenin sahip olacağı nüfusun büyüklük ve yapısının belirlenmesine yönelik her

9 Elif Yüksel Oktay, "Türkiye'de Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, C 4, S 7, Ocak 2014, s.31.

10 Agm., s.32.

11 Güven Dinç, "Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S 12, 2007, s.67.

12 Bağırkan, **age.**, s.79.

13 Murat Yılmaz, **Türkiye Nüfus Coğrafyası**, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara 2021, s.107.

14 Yılmaz, **age.**, s.130.

türlü plan ve programlarla, alınması gereken önlemleri düzenlemektir. Bu düzenlemeyi yaparken temel ilişkilerin gereği gibi belirlemesi gerekmektedir. Örneğin, nüfus ile ekonomik güç arasındaki ilişki refah düzeyi açısından nüfus miktarının saptanmasını sağlayan bir ilişkidir. Devletlerin nüfus politikalarını geçmişte ve günümüzde çeşitli olmakla beraber; nüfus artışını sınırlandırıcı politikalar, nüfus artışını hızlandırıcı politikalar ve nüfus kalitesini yükseltici politikalar olmak üzere üç grup altında toplayabiliriz¹⁵.

Dünya tarihine baktığımızda geçtiğimiz 2500 yıl boyunca imparatorluklar dünyadaki en yaygın siyasi örgütlenmeler olmuştur. Bu 2500 yıl boyunca insanların çoğu imparatorluklarda yaşadı. İmparatorluklar esnek sınırlara ve potansiyel olarak sınırsız büyüme iştahına sahipti¹⁶. Tarih boyunca imparatorlukların isteği dünyaya egemen olmaktı. Nüfusun büyüklüğü bu amaca ulaşmakta fayda sağlayacak bir güç olarak görüldü. Bundan dolayı nüfus büyüklüğünü arttırmak için üreme teşvik edildi. Yine tarım toplumlarında yeterli nüfus olmadan üretimin yapılamayacağı düşüncesi, çok çocuk sahibi olmanın toplum ve insanlık için iyi olduğu kanaati oluşturdu. Ancak çok çocuk sahibi olma düşüncesinin şekillenmesinde ve arka planında devletlerin askeri üstünlük kurma gayelerinin önemi büyüktür¹⁷. Dolayısıyla nüfus devletlerarası mücadelelerde daima önemli bir unsur olmuştur¹⁸. Hatta nüfus meselesi insanların toplum hayatında karşılaştıkları en mühim ve bizzat insanlık tarihi kadar eski bir meseledir. Bu mesele günümüz modern devletlerini ne kadar meşgul ediyorsa, eski zamanlarda, hatta tarihten önceki devirlerde bile kabile ve aile reisini, o derecede meşgul etmiştir¹⁹.

İnsanoğlu bugünkü Türkiye’nin güneydoğusu civarında düşük bir hızda ve sınırlı bir coğrafyada, M.Ö 9500-8500 yıllarında tarım devrimini başlattı. İnsanlar tarım devriminden çok önceleri göçebe avcı toplayıcılık döneminde, doğanın kaynaklarıyla beslenirken bu kaynaklar her zaman aynı değildi. Kaynakların bolluk dönemlerinde, insanların daha fazla çocuğu oldu, kıtlık dönemlerindeyse daha az. İnsanlar pek çok memeli gibi üremeyi kontrol altında tutan hormonal ve genetik

15 Bağırkan, **age.**, ss.17-18.

16 Yuval Noah Harari, **Hayvanlardan Tanrılara Sapiens**, çev. Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap, İstanbul 2018, ss.194-195.

17 Yaşar Semiz, “1923-1950 Döneminde Türkiye’de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 27, Ocak 2010, s.426.

18 Sabahaddin Zaim, **Siyasî, İktisadî ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Nüfus Meselesi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1973, s.15.

19 Yahya Kanbolat, **İktisaden Geri Kalmış Ülkelerde Nüfus Sorunu**, Güldikeni Yayınları, Ankara 1998, ss.9-10.

mekanizmalara sahipti. Örneğin, bolluk zamanlarında kadınlar ergenliğe daha erken ulaşır ve hamile kalma ihtimalleri yükselir. Kıtlıkta ise ergenlik geç olur ve doğurganlık düşer. Bu doğal nüfus kontrol yöntemlerine insanoğlu zamanla kültürel mekanizmalarla da müdahale etmeye başladı²⁰. Ayrıca nüfus artışı karşısında duydukları endişeler ve aldıkları vahşice tedbirler de vardı. Ancak bu durum tarım devriminin başladığı dönemlerde, nüfus artışının iyilik ve fazilet olarak kabul edilmeye başlamasıyla yavaş yavaş değişmeye başladı²¹.

İlk Çağ'da nüfus konusu Çin'de, Antik Yunan'da ve Roma'da kanuni mevzuat meyanında bile yer almıştır²². Çin'de Konfüçyüs ve diğer bazı filozofların nüfusla ilgili görüşleri, nüfus artışının işgücü verimliliğini kısıtlayacağı ve toplumun yaşam düzeyini olumsuz etkileyeceği şeklindedir²³. Yine Mısır ve Kartaca medeniyetlerinden kalma eserler bu iki medeniyetin de nüfus aleyhtarı zihniyetin hâkim olduğunu göstermektedir. Fakat nüfus aleyhtarlığı ile ilgili düzenli ilk teori Antik Yunan'da meydana gelmiştir²⁴.

Antik Yunan'da Eflâtun (Platon) (M.Ö 427-347)²⁵ eserlerinde geniş kapsamlı bir nüfus teorisi ileri sürmüştür. Eflâtun'a göre fazla nüfus anarşi sebebidir ve demokratik müesseseleri tahrip eder. Devlet müesseselerin istikrarı için nüfusa müdahale etmelidir. Birey kendi zevkleri için değil, devlet menfaatine göre evlenmelidir. Doğacak çocuklar kafa ve beden bakımından sıhhatli olmalıdır. Devlete mümkün olan en iyi ve en güzel çocuğu vermelidir. Devlet ancak seçkin çocukların büyütülmesiyle mükelleftir. Sakat çocuklar ve düşük ahlaklı vatandaşların çocukları ıssız ve gizli yerlere gönderilerek terkedilmelidir²⁶. Bu durum Batı medeniyetinde ortaya çıkacak olan Darwin'in doğal seleksiyon yasasının sosyal hayata uygulanmasının bir benzeridir.

Aristo (M.Ö 384-322) bir memlekette yaşayan nüfusun, normal miktarda olmasını tavsiye etmiştir. Aristo'ya göre nüfus, insanı ne sefaletle sürükleyecek kadar az, ne de ihtirasları kamçılacak kadar çok olmalıdır²⁷. Aristo devletin nüfusa çok fazla müdahalesine karşı olsa da evlenme çağının sınırlandırılmasına taraftar-

20 Harari, **age.**, ss.95-96.

21 Hüseyin Timur, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, İstiklâl Matbaası, İzmir 1968, s.9.

22 Ratip Yüceuluğ, **Demografi Nüfus Bilimi ve Nüfus Sayımları**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966, s.4.

23 Baran Tuncer, **Ekonomik Gelişme ve Nüfus**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976, ss.28-29.

24 Kanbolat, **age.**, s.15.

25 Timur, **age.**, s.6.

26 Kanbolat, **age.**, ss.15-16.

27 Timur, **age.**, s.9.

dır. Erkeklerin 35 ile 55, kadınların da 18 ile 35 yaşları arasında çocuk yapmalarını önermiştir. Antik Yunan’da nüfus teorileri genelde servetsiz hür vatandaşların çoğalıp sosyal hayatın dengesini bozabileceği endişesine yönelik olmuştur²⁸. Bu nedenle Antik Yunan’da daha çok, “şehir devletlerinin ideal nüfusu ne olmalıdır?” sorusuna cevap aranmıştır.

Roma İmparatorluğu ise baştan sona kadar nüfus yanlısı bir politika takip etmiştir²⁹. Roma İmparatorluğu nüfusun askeri alanda yararını düşünerek, büyük bir nüfustan yana tavır almıştır. Bu nedenle nüfus artışını hızlandıracak pratik tedbirler uygulamıştır³⁰. Örneğin, meşru çocukların beslenip yetiştirilmesi bir kamu hizmeti olarak görülmüştür. Ayrıca evlenmenin amacı, devlete vatandaş orduya asker yetiştirmek olarak algılanmıştır. Bu alanda evlenmeyi ve doğumları teşvik etmek için pek çok kanun çıkarılmıştır. MÖ 27- MS 14 yılları arasında hüküm sürmüş olan Auguste devrinde yürürlüğe konan kanunlar, hem bekârlara hem de çocuksuz evlilere karşı sert tedbirler içermektedir³¹. Görüldüğü gibi Antik Yunan’da fazla nüfustan korkulurken, Roma İmparatorluğu’nda tam tersi az nüfustan korkulmuştur.

Orta Çağ Avrupası’nda nüfusla ilgili konular, dönemin baskın felsefi görüşüyle paralellik arz etmiştir. Bu dönem felsefesi uzun müddet ve daha çok manevi değerlere, din ve ahlak konularına ağırlık vermiş ve felsefe dinin hizmetine girmiştir³². Dolayısıyla bu yaklaşımı nüfusla ilgili konularda da görmek mümkündür. Bu dönemde nüfus meselesinin ekonomik ve siyasal etkileri üzerinde ileri sürülen görüşlere pek rastlanmıyor. Daha çok dini ve ahlaki bir bakış açısı hâkimdir³³. Ahlaki ve dini endişelerle çocuk katli ve çocuk düşürme yasak edilmiştir. Ancak diğer yandan Hıristiyanlık, bütün gücüyle bekârlığı övmüş ve evliliği küçümsemiştir. Hıristiyanlık seçkinlere bekâret ve iffet tavsiye ederken, evlenmek ve çocuk sahibi olmak gibi adi gördüğü işleri alt sınıflara tavsiye etmiştir³⁴. Kilise, evliliği iffetine sahip olamayacakların, zina işlemektense evlenmesini daha uygun görmüştür. Bir anlamda kilise evliliği ehven-i şer yani kötünün iyisi olarak kabul etmiştir³⁵.

28 Kanbolat, **age.**, s.17.

29 **Age.**, s.17.

30 Tuncer, **age.**, s.29.

31 Kanbolat, **age.**, s.17.

32 Timur, **age.**, s.18.

33 Tuncer, **age.**, s.29.

34 Kanbolat, **age.**, ss.17-18.

35 Bertrand Russell, **Evlilik ve Ahlak**, çev. Işıtan Gündüz, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s.45.

Orta Çağ'da özellikle 4. ve 8. yüzyıllar arası, bilim tarihçilerince karanlık çağ olarak adlandırılan dönemde, Batı'da dinin etkisiyle bilime oldukça az katkı yapılmıştır. Bilimsel düşünce neredeyse yok olmuştur. Bilimsel düşüncenin yerini sihir, büyü ve astroloji almıştır. Batı dünyası böyle karanlık bir çağ yaşarken, doğuda yeni bir din yeni bir atılım getirmiş, cebir, geometri, tıp, felsefe, konularında yazılmış Yunanca eserler İslam âlimleri tarafından Arapçaya çevrilmiştir. Bunlar arasında başta Aristo'nun eserleri olmak üzere, birçok düşünür ve bilginin eserleri vardır³⁶.

Orta Çağ Müslüman dünyasında tamamen nüfus artışına yönelik bir durum söz konusudur. Zira Kur'an ve hadisler evlenmeyi ve çok çocuk yapmayı emretmiştir³⁷. Hz. Muhammed, evlenmenin sünnetinden olduğunu ve ahiret günü ümmetinin çokluğu ile övüneceğini açıklamış, hadislerinde evlenmeyi ve çoğalmayı tavsiye etmiştir. Ancak Hz. Muhammed'in istediği sadece sayı olarak çokluk değil, kaliteli çokluktur. Örneğin, bir hadisinde şöyle buyurmuştur: "Kuvvetli mümin, Allah indinde zayıf müminden daha hayırlı ve daha sevimlidir."³⁸ Kur'an da, güçlü imana sahip az sayıda kimselerin, Allah'ın izni ile çok sayıdaki topluluklara üstün geldikleri bildirilmiştir³⁹. İslam Peygamberinin ümmetinden arzusu, sadece nicelik olarak çoğalmak değil, nitelik olarak da kalite, yani sağlıklı, eğitilmiş, refah içinde bir ümmet olmasıdır⁴⁰.

14. yüzyılda İslam dünyasında İbn Haldun (1331-1403) bilgi ve imanı birbirinden ayırmak cesaretini göstermiş, bilginin ilmi bir esasa dayanması gerekliliğini söylemiştir⁴¹. İbn Haldun'un nüfus konusunda ilk bilimsel ve kuramsal çalışmayı yaptığı kabul edilir. Bundan dolayı da demografinin babası sayılır⁴². Nüfusun dönemsel hareketlere konu olduğunu yazmıştır. Ayrıca nüfusun ekonomik, siyasal ve psiko-sosyal koşullarla yakından ilgisi olduğunu ortaya atmıştır. Herhangi bir ülkenin nüfus yoğunluğunun yüksek olmasının iş bölümüne imkân vererek toplu-

36 Başar, *age.*, s.9.

37 Kanbolat, *age.*, s.19.

38 M. Esad Kılıçer, "İslâm'da Aile Planlaması", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C 24, S 1, 1981, ss.495-496.

39 Agm., ss.495-496. Ayrıca ilgili Kur'an ayeti olan, Bakara Suresi 249. ayette geçen ifade; "(...) Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır.(...)" şeklindedir. Ayetin meali için bkz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin, **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.50.

40 Kılıçer, agm., ss.495- 496.

41 Timur, *age.*, s.32.

42 Başar, *age.*, s.9.

mun gelir düzeyini yükselteceğini, bunun yanında siyasal gücü ve askeri emniyeti sağlamaya yardımcı olacağını ileri sürmüştür⁴³.

İbn Haldun ünlü eseri Mukaddime’de devletin siyasal düzeninin bozukluğunun nüfusu azaltacağını söylemiştir⁴⁴. Bunun tersi durumunda ise yani devlet adil, adaletli ve şefkatli olduğunda iyi bir siyasal düzenin nüfusu arttıracığını belirtmiştir⁴⁵. Ayrıca nüfusu çok olan şehirlerde hastalıkların azalacağını, güvenliğin daha iyi sağlanacağını, savunarak bu durumun ölümleri azaltacağını ifade etmiştir⁴⁶. İbn Haldun daha fazla nüfusun üretimi artıracığını ve refah getireceğini belirtmiştir⁴⁷. Nüfus azlığında ise fiyat artışı, bazı iş kollarının kaybolması, stokçuluk gibi ekonomik sıkıntıların ortaya çıkarak refahın kaybolacağını savunmuştur⁴⁸.

15. yüzyıl ortalarından itibaren Avrupa’da sanayi ve ticaret sahasında görülen ilerlemeye paralel olarak, merkezîyetçi devletlerin oluşmaya başladığı bu dönemde hakim ideoloji, merkantilizm olmuştur⁴⁹. Merkantilistler, devletin ekonomik alana müdahale etmesi gerektiğini ve bu müdahalenin sonucu olarak ulusal ekonominin devlet tarafından düzenlenmesinin zorunlu olduğunu savunmuştur. Değerli madenleri ele geçirip, ülkenin zenginliğe kavuşmasının bir yolu olarak görülen sömürgecilik, bu düşüncenin zorunlu sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Merkantilistler, ekonomik gelişmenin, zengin ve güçlü bir ülke olmanın, hızla artan nüfusa bağlı olduğuna inanmıştır. Nüfus ne kadar çok artarsa üretimin de o kadar çok artacağını savunmuştur. Bu üretim artışının da dış satımı tetikleyeceğini, böylece ülkenin refahının artacağı fikrinde olmuşlardır⁵⁰.

Orta Çağ sonrası ile Sanayi Devrimi arasındaki dönemde sanayi, ticaret ve merkezîyetçilik sahasındaki ilerlemeyi aksettiren merkantilistler, nüfus artışına büyük önem vermişlerdir⁵¹. Büyük bir nüfusun; ekonomik, siyasi, askeri menfaatler bakımından öneminin büyük olduğunu öne sürmüşlerdir⁵². Ülke nüfusunun artması için içeriye doğru göçe taraftar olan merkantilistler, ülke dışına yapılacak göçleri önlemeye çalışmışlardır. Ülke içine göçü teşvik etmek amacıyla yabancı ül-

43 Başol, *age.*, s.13.

44 İbn Haldun, **Mukaddime II**, MEB Yayınları, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1991, ss.76-77.

45 *Age.*, s.114.

46 *Age.*, ss.236-239.

47 *Age.*, s.267.

48 *Age.*, ss.275-280.

49 Kanbolat, *age.*, s.22.

50 Başar, *age.*, ss.10-11.

51 Kanbolat, *age.*, s.22.

52 Başol, *age.*, s.13.

kelerden gelen göçmenlere aynî yardımlarda bulunmuşlar, vergi hususunda bazı kolaylıklar göstermişlerdir. Dışarıdan gelen göçmenlerin sanatkâr kimseler olmalarını arzu etmişlerdir⁵³. Yani ülkeye giren nüfusun niceliği kadar niteliğine de önem vermişlerdir.

Merkantilizme göre nüfusu çoğaltmak, millî serveti arttırmak demektir⁵⁴. Nüfus artışı ile zenginlik arasında doğru bir orantı vardı. Ancak nüfus artışı ile zenginleşme arasında kurulan doğru orantı nüfusun şişmeye başlaması ile değişmeye de başladı. Buna ilk karşı çıkanlar da 18. yüzyılda ekonomik düzenin doğal yasalarla işlediğini savunan ve ekonomi alanında ilk bilimsel kuram olarak kabul edilen fizyokrasi ve bu düşünce sisteminin temsilcileri olan fizyokratlardır⁵⁵. Fizyokratlar hızlı nüfus artışının tarımsal üretimi olumsuz etkileyebileceği fikrini savunmuşlar ve stratejik saydıkları tarımın bütün ekonomiyi etkileyebileceğini düşünmüşlerdir. Merkantilistlere göre nüfus artışı serveti arttırdığı halde, fizyokratlara göre ise servet artışı nüfusu artırmaktadır⁵⁶.

Nüfus meselesi, Sanayi Devrimi ile birlikte önemli bir ivme kazanmıştır. Bu dönem nüfus teorilerinden öne çıkan İngiliz asıllı din adamı Malthus'un nüfus teorisi. Malthus'un nüfus teorisi, 1798 yılında yayınlanan "An Essay on the Principle of Population" adlı eserinde yer almıştır. Malthus'un nüfus teorisinin özü, insanların zaman içerisinde büyük bir tempoyla üreyeceği ve belli bir zaman sonra yeryüzünde yaşanamayacağıydı. Malthus'un görüşüne göre, nüfus geometrik dizi şeklinde artarken (1, 2, 4, 8, 16, 32...), gıda maddeleri aritmetik dizi şeklinde (1, 2, 3, 4, 5, 6...) artmaktadır⁵⁷. Malthus, nüfusun her çeyrek asırda iki katına çıkacağını iddia etmiştir. Bu durum Malthus'a göre beslenme sorununa yol açacaktır. Böylece hızlı nüfus artışı toplumun refah seviyesini giderek düşürecek ve sefalet kaçınılmaz olacaktır. Bunun için bir şekilde doğum kontrolü her toplum için uygulanması gerekli bir önlem olmalıdır⁵⁸.

Malthus çocuklarını besleyecek durumda olmayan fakirlere evlenmekten vazgeçmelerini tavsiye etmiştir⁵⁹. Malthus'a göre, "İnsanla tıklım tıklım dolu bu dünyada doğan bir şahsın eğer ailesi besleyemezse veya cemiyet onun emeğini kullanamazsa, her hangi bir gıda miktarını talep etmeye asla hakkı yoktur. Çünkü o

53 Timur, **age.**, s.58.

54 Kanbolat, **age.**, s.24.

55 Başar, **age.**, s.12.

56 Başol, **age.**, s.14.

57 Murat, **age.**, s.35.

58 Bağırkan, **age.**, ss.14-15.

59 Başol, **age.**, s.15.

bu dünyada fazladır. Tabiatın bu büyük sofrasında onun için ayrı bir tabak konmuş değildir. Tabiat ona derhal gitmesini emretmektedir.⁶⁰ Bu pasaj Malthus’un düşüncelerini anlamak açısından etkileyicidir. Malthus eğer bir toplumda fakirlik varsa bunun nedeninin sosyal kurumlar olmadığını söylemiştir. Fakirliğin sebebi bizzat fakirlerin kendisidir. Bunlar tabiatın arzusuna muhalefet etmişler ve ekonomik güçlerinden çok fazla çocuk yapmışlardır. Bunları kendi sefaletleri içinde bırakmak gerektiği düşüncesindedir⁶¹. Aslında Malthus, bir anlamda kapitalist ekonominin çalışma ahlakını meşrulaştırmaya çalışmaktaydı. Ona göre hızlı nüfus artışı ve yiyecek için sürekli mücadele, dünyanın uğraşması gereken kaçınılmaz bir problemidir⁶².

Malthus’un nüfus alanındaki görüşleri sadece kendi çağındakileri değil, kendinden sonra gelenleri de büyük ölçüde etkilemiştir. Malthus’u savunanlar kadar savunmayanlar da vardır. Malthus’a karşı çıkanlar daha çok sosyalistler olmuştur.

19. yüzyılın ilk yarısından başlayarak, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, sosyalist düşünürler ortaya çıkmaya başlamıştır⁶³. Sosyalist düşünürler, Marx ve Engels Malthus’a şiddetle karşı çıkmıştır. Malthus’un nüfusla ilgili vardığı sonuçların hiçbir bilimsel dayanağı olmadığı konusunda sert bir şekilde eleştirmişlerdir⁶⁴. Marx’a göre; fakirliğin nedeni nüfus artışı değildir⁶⁵. Fakirlik kapitalist üretim sürecinin sonucunda ortaya çıkan, kapitalizmin ürünüdür⁶⁶. Malthus’a göre ise açlık da, yoksulluk da doğaldır, mukadderdir, hiçbir güç bu durumu değiştiremez. Dolayısıyla devlet bu duruma boşuna çaba harcıyıp, müdahale etmek için uğraşmamalıdır. Hançerlioğlu’na göre Malthus; “Liberalizmin bırakınız yapsınlar formülünü, bırakınız ölsünler formülüne dönüştürmüştür.”⁶⁷

Dünya nüfusu Klasik Eskiçağ döneminde 250 milyon kişiye, 1650 yılları civarında 500 milyon kişiye ulaştı. Yani yaklaşık iki bin yılda nüfus iki katına çıkmıştı. Oysa 1650’de 500 milyon olan Dünya nüfusu 1850’de 1 milyara yükselmiş,

60 Kanbolat, *age.*, s.27.

61 *Age.*, s.28.

62 Atilla Doğan, **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s.36.

63 Başar, *age.*, s.16.

64 Karl Marx ve Friedrich Engels, **Nüfus Sorunu ve Malthus**, çev. Oya Yaylalı, Sol Yayınları, Ankara 1976, s.25.

65 Başar, *age.*, s.17.

66 Tuncer, *age.*, s.34.

67 Orhan Hançerlioğlu, **Düşünce Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s.313.

bu kez iki katına çıkması sadece 200 yıl içinde olmuştu⁶⁸. Önceki iki katına çıkma süresinin onda biri gibi kısa bir sürede nüfus iki katına çıkmıştı. 1950'ye gelindiğinde nüfus sadece 100 yılda iki buçuk katına çıkarak, Dünya nüfusu 2,5 milyar olmuştu⁶⁹. 1986'da ise yani sadece 36 yıl sonra da 4,9 milyar olmuştu⁷⁰. Günümüzde ise yaklaşık 7,8 milyara yükselmiştir⁷¹. Tarihsel süreç içerisinde insan nüfusuna baktığımızda büyük bir artış içinde olduğu görülür.

Bertrand Russell 1929 yılında yazdığı *Evlilik ve Ahlak* adlı eserinde 19. yüzyılda Batı Avrupa'daki nüfus artışını istisnai bir durum olarak görmüştür. Benzer durumun sulu ve gelişmiş tarıma geçildiğinde Mısır ve Babil'de de gerçekleşmiş olabileceğini varsaymıştır. Bunun dışında tarih çağlarında Russell'a göre başka böyle bir nüfus artışı yoktur. Yani hızlı nüfus artışı tarihte seyrek görülen istisnai bir olgudur. Zaten Batı Avrupa'nın her yanında 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk çeyreği itibarı ile doğum oranları hızla düşmeye başlamıştır⁷². Russell'ın bahsettiği ve istisnai olarak nitelendirdiği Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan hızlı nüfus artışı, 20. yüzyılın ilk çeyreği sonrası Batı Avrupa için bitmişti. Ama bu kez Batı Avrupa'nın gücünün kaynağı olan sömürge ülkeleri, hızlı bir nüfus artışı içine girecektir. Fakat sanayileşmiş Batı dünyası kendilerinin yaşadığı bu demografik devrimi, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin de yaşamasından rahatsızlık duyacak ve bu durumu dünya için bir sorun olarak görmeye başlayacaktır. Ancak bu durum için İkinci Dünya Savaşı sonrasını beklememiz gerekecektir.

Tarihsel süreç içerisinde nüfus meselesi 20. yüzyıl başlarına kadar hep ulusal bir karakter taşımıştır. Fakat 20. yüzyıl başlarından itibaren nüfus yukarıdaki paragrafta bahsedilen nedenlerden dolayı uluslararası bir mesele olarak ortaya atılmıştır. Bu yüzyılda her ülkeye millî sınır tanımadan nüfus aleyhtarı çeşitli tavsiyelerle müdahaleler başlamıştır⁷³. Bu müdahaleler büyük oranda sanayileşmiş Batı ülkeleri kaynaklıdır. Bu baskı, sanayi olarak geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelere, nüfus artış hızının yüksek olduğu, doğumların azaltılması gerektiği yönünde olacaktır. Oysa kendi ülkeleri için böyle bir istek söz konusu olmayacaktır.

68 Pierre George, **Nüfus Coğrafyası**, Gelişim Yayınları, çev. Tanju Gökçöl, İstanbul 1976, s.5.

69 Cipolla, **Tarih Boyunca Ekonomi ve Nüfus**, çev. Mehmet Sırrı Gezgin, Tur Yayınları, İstanbul 1980, s.109.

70 Hüseyin Saraç, **Ekonomik ve Sosyal Boyutuyla İslâm'da Nüfus Politikası**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s.13.

71 TÜİK, "Dünya Nüfus Günü 2021", (06.07.2021), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2021-37250>, 04.12.2021.

72 Russell, **age.**, ss.179-180.

73 Kanbolat, **age.**, s.31.

İnsanlar arasında ortadan kaldırılması en güç belki de imkânsız eşitsizlik kaynaklarından biri, doğum yerinin neresi olduğudur⁷⁴. Nerede doğacağımız nerenin tabiatına ait olacağımız, başlangıçta hangi dine mensup olacağımız veya doğduğumuz coğrafyanın içinde bulunduğu iktisadi ve siyasi şartları gibi konuları seçme şansımız yoktur. Örneğin, 19. yüzyılda İngiltere’de doğanlar Sanayi Devrimi ile birlikte yüksek gelirlere, refaha ve hızlı nüfus artışına ulaşmışken, Osmanlı coğrafyasındaki nüfus için daha farklı durumlar söz konusudur. Yükselen milliyetçilikle birlikte imparatorluktan ayrılmak isteyen gayrimüslimler, Sanayi Devrimi’yle birlikte daha da güçlenen ülkelerin Osmanlı coğrafyasında sömürgecilik yarışına girmeleri, savaşlar, göçler, salgın hastalıklar gibi olumsuz durumlar ve bunun yanında tüm olumsuzluklara rağmen bir şekilde devam eden yenileşme çabaları gibi farklı durumlar söz konusu olacaktır.

II. Osmanlı’da Nüfus

Dört bin yıllık maziye sahip, tarihin en eski ve devamlı topluluklarından biri olan Türkler,⁷⁵ 4. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu’ya akınlar başlatmıştır⁷⁶. Bu akınları büyük kitlesel göçler izlemiştir. Özellikle Selçuklular döneminde Türklerin göçüyle İslamiyet Anadolu’da yayılmıştır⁷⁷. 10. yüzyılın ortalarından itibaren fetih için Anadolu kapılarına dayanan Türklerin, Anadolu’yu fetih ve iskân süreci yaklaşık iki asırlık bir zaman diliminde tamamlanmıştır. 13. yüzyıl ortalarına kadar süren göç hareketiyle de Anadolu’nun yerleşik nüfus kompozisyonu tamamen değişmiştir⁷⁸. Yüzyılın sonlarına doğru da Anadolu’da “Türkleşme” süreci tamamlanmış bir görünüştedir⁷⁹. Anadolu’da Türk nüfusu kısa zamanda da hâkim konuma gelmiştir. Bu durum İnalçık’a göre, demografik bir devrimdir⁸⁰. 1279’da Doğu

74 George, *age.*, ss.5-6.

75 İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s.42.

76 *Age.*, s.71.

77 Orhan Sakin, **Osmanlı’da Etnik Yapı 1914 Nüfusu**, Ekim Yayınevi, İstanbul 2009, s.31.

78 Yunus Koç, “Nüfus Osmanlı Dönemi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2007, s.294.

79 Feridun M. Emecen, **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.52.

80 Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar–I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.3.

Anadolu'dan geçen Marco Polo, Anadolu'yu "Turkmenia" diye anar⁸¹. 13. yüzyıl Avrupası için, artık Anadolu'nun adı "Turguie" dir⁸².

13. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu'nun toplam nüfusu 5 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakama gayrimüslim yerli halk ile Haçlı bakiyesi ve Moğol unsurları da dâhildir. Burada altı çizilmesi gereken husus, nüfusun yaklaşık %80'inin konargöçerlerden meydana gelmiş olmasıdır⁸³.

14. yüzyılda Osmanlı'nın hem Anadolu'da hem Rumeli'de genişlemesiyle birlikte, başta Balkanlar'da fethedilen bölgeler olmak üzere sürekli batı istikametinde bir hareketlilik yaşanmıştır. Bu bölgelere Anadolu'nun çeşitli yerlerinden göçmen nüfus yerleştirilmiş, bunun sonucunda da Balkanlar'daki etnik ve dini yapı değişmiştir. Bu durum 15. yüzyılda da devam etmiştir. Özellikle Balkanlar'da farklı etno-kültürel yapıdaki nüfus, fetihlerle birlikte Osmanlı nüfusuna eklenmiştir. Osmanlı'nın fethettiği bu yeni yerlere, göçlerle birlikte yeni nüfus yerleşmiştir. Bu yeni nüfusun yanı sıra kitlesel olmasa da yerel ölçeklerde gerçekleşen İslamlaşma devralınan nüfus kompozisyonunda değişiklikler meydana getirmiştir. Ancak kitlesel İslamlaşma ise sadece Bosna-Hersek ve Arnavutluk'ta yaşanmıştır⁸⁴.

16. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'daki toplam nüfus, yeni fethedilen Çukurova, Suriye ve Filistin dâhil yaklaşık 6 milyondur. Bunun yaklaşık 5,5 milyonunu Müslüman nüfus oluşturur. 450-500 bin kadarı da gayrimüslim nüfustur⁸⁵. İmparatorluğun toplam nüfusu ise 12-13 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. 16. yüzyılın sonuna geldiğimizde imparatorluğun nüfusu 30-35 milyon civarındadır⁸⁶. Buradan 16. yüzyılda Osmanlı'da hızlı bir nüfus artışı gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu hızlı nüfus artışı ile birlikte kentleşme de artmış, kentsel ve kırsal bölgeler arasındaki ekonomik bağlar gelişmiştir⁸⁷.

17. yüzyılda ise Osmanlı'nın nüfusunda bir azalma görülmektedir⁸⁸. 16. yüzyılın tahrir defterlerinde görülen nüfus artışı, 17. yüzyılın avâriz defterlerinde

81 *Age.*, s.4.

82 M. Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1981, s.73.

83 Koç, agm., s.294.

84 Agm., s.294.

85 Sakin, *age.*, s.36.

86 Hüseyin Arslan, **Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl)**, Kaknûs Yayınları, İstanbul 2001, s.361.

87 Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s.56.

88 *Age.*, s.180.

tersine dönmüştür. Bu azalma bazı bölgelerde neredeyse yarı yarıyadır. 17. yüzyıldaki Osmanlı nüfusundaki azalmanın sosyal, ekonomik ve tıbbi sebepleri vardır⁸⁹. Özellikle Celali İsyanları devrinde Anadolu önemli miktarda nüfus kaybetti. Nüfus kaybının önemli bir kısmı eşkıyalık, açlık, kıtlık ve göç gibi faktörlerin sonucu olan ölümlerdir. Bir kısım nüfus ise yerleşik hayata geçmeden önce bildiği konargöçer yaşam tarzına geri döndü. Daha güvenli bildiği yerlere ve konargöçerliği daha rahat yapabileceği sıcak iklim bölgelerine doğru göç etti. Hatta bu dönem birçok köy tamamen terkedildi, adı dahi kalmadı⁹⁰. Celali İsyanlarının yarattığı asayişsizlik yüzünden tarım üretimi gerilemiş, şehirler yağmalanmış, sosyal ve ekonomik hayat olumsuz bir şekilde etkilenmişti. 17. yüzyılda Anadolu’da nüfusun azalmasında, bu sosyal ve ekonomik nedenlerin yanında, çocuk ölüm oranının yüksek olması, ortalama yaşam ömrünün kısa olması gibi, tıbbi nedenler de vardır. Ayrıca salgın hastalıklar -özellikle veba- ölümlere yol açmıştır⁹¹.

18. yüzyıl sonlarında İmparatorluğun nüfusuna ilişkin kesin veriler olmasa da 25 milyon kadar olduğu tahmin edilmektedir. Oysa imparatorluk 3 milyon kilometre karelik bir toprağa sahipti. Böylesine geniş bir alan için sadece 25 milyon civarı bir nüfusa sahip olmak, imparatorluk için oldukça yetersizdir. Zürcher’e göre imparatorluğun nüfusunun azalmasının nedenleri, nüfus artışını engellemiş olan savaşlar, açlık ve hastalıklardır. Savaşlar devlet sisteminde bozukluklara, iç çatışmalara, merkez taşra iletişimsizliğine neden oluyordu. Ayrıca bu durum tarımsal üretimi de düşürüyordu. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan kıtlık ve gıda yetersizliği zayıf düşmüş halkı salgın hastalıklara maruz bırakıyordu⁹². Bu durum da nüfus artışını engelliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki bu nüfus azlığı, yani yeterli insan gücünün olmaması, ekonomik ve askeri olarak Avrupa devletleri ile olan mücadelesi için de olumsuz bir durumdur. Üstelik 16. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa devletleri, özellikle de Batı Avrupa’da yeni ortaya çıkmakta olan ulus devletler, Osmanlı İmparatorluğu’nu ekonomik, teknolojik ve askeri bakımdan geçmişlerdi. Yeni teknolojik gelişmeler, Doğu Avrupa’nın Hıristiyan imparatorluklarına, Osmanlı coğ-

89 Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2014, s.32.

90 Koç, a.g.m., s.296.

91 Ünal, **age.**, s.32.

92 Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, ss.25-26.

rafyasından daha hızlı transfer ediliyordu. Bu durumun sonucu hemen hepsinde Osmanlı'nın ağır yenilgiler aldığı, toprak kaybettiği uzun savaşlar silsilesi oldu⁹³.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1683 II. Viyana kuşatmasındaki başarısızlığı bir dönüm noktası olmuştu⁹⁴. Osmanlı nereden çekiliyorsa Müslüman tebaa da oradan çekilmeye başlıyordu. Böylece II. Viyana kuşatması sonrası içe dönük göç başladı. Osmanlı topraklarına göçün en büyük sebebi 18. yüzyıldaki Rus ilerlemesiydi. Göçlerin yoğun bir şekilde başlaması imparatorluğunda yıkılışını hızlandıracaktı⁹⁵.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı ile Avrupa arasındaki güç dengesi artık değişmişti. Zaten Osmanlı "bize ne oluyor?" sorusunu sormuş, cevabını 17. yüzyıldan beri düşünüyordu. Osmanlı eski gücünü, ihtişamını tekrar kazanabilmek için başlangıçta aşağı yukarı 17. yüzyıl boyunca "geleneksel düzene geri dönme" görüşünü benimsedi. Ancak bu durum 18. yüzyıldan itibaren değişmeye başladı. Özellikle 1718-1730 arası Lale Devri'nden itibaren "eskiden yeniye geçme" düşüncesi yavaş yavaş oluşmaya başladı⁹⁶. Bu noktada hemen şunu belirtmek gerekir: Türkiye'nin nüfus meselesi, kökenleri Cumhuriyet'in kuruluşundan çok önceleri olan modernleşme süreci içinde ele alınmalıdır. 19. yüzyılda III. Selim ve II. Mahmud'un ıslahatları, Tanzimat Fermanı, Birinci ve İkinci Meşrutiyet, Cumhuriyet'in kuruluşunun öncüleri de olan önemli modernleşme aşamalarıdır. Osmanlı Batı standartlarında eğitim veren okullar açmış, 1876 yılında bir anayasa geliştirmiş, bir meclis kurmuştu⁹⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu yenileşme gayretleri neticesinde II. Mahmud'un 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasından sonra, Tarihçi Ahmed Lütfi Efendi şöyle demektedir. "Pek çok usul ve âdet değişti, yönetimin esas olan nüfus araştırması başkentte yürütüldü, ancak, savaşın başlaması (1828-1829 yıllarında Rusya ile yapılan savaş) bunun imparatorluk geneline yayılmasına engel oldu."⁹⁸

93 Zürcher, *age.*, ss.39-40.

94 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C 3, K. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s.455.

95 Abdulkadir Gül ve Salim Gökçen, **Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebilere Meselesi**, Cedit Neşriyat, Ankara 2010, s.15.

96 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s.42.

97 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, "Türkiye'nin Demografik Dönüşümü Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler: 1968-2008", <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/yayin.shtml>, (26.03.2018).

98 Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s.62.

Yine de II. Mahmud zamanında, toprak yazımı vesilesi olmadan yapılan Osmanlı’nın ilk nüfus sayımı 1831’de gerçekleştirildi⁹⁹. Yalnızca erkeklerin sayıldığı bu sayımda, toprak yazımı olmasa da, arazi ölçümü de yapıldı. Bu sayımın amacı, silahlı alma ve vergilendirmeyi sağlamaktı¹⁰⁰. 1831 sayımına göre Anadolu’daki nüfusun %86,2’si Müslüman, %13,8’i gayrimüslimdir. İmparatorluk nüfusunun ise %68,42’si Müslüman, %31,59’u gayrimüslimdir¹⁰¹.

II. Mahmud nüfus araştırmalarıyla ilgili hemen her meseleyle yakından ilgilendi. Nüfus kayıtlarının tutulması için bizzat emirler verdi. Sayımların yürütülmesini denetledi. II. Mahmud nüfus istatistiklerinin toplanmasını ve bununla ilgili konuları, geçmişteki görkemli günlerdeki sağlam idari yapıyı tekrar oluşturmaya yardımcı olacak bir reform olarak görüyordu¹⁰². Fakat vatandaşlar sayımların daha fazla vergi verecekleri ve askere alınacakları kaygısı ile sayımlara karşı gelebiliyordu. Örneğin, 19. yüzyılda Bosna’da meydana gelen isyanların başlıca sebeplerinden biri nüfus sayımı olmuştur. Yine ilginç bir durum özellikle Müslüman Osmanlılar dini sebeplerden dolayı da sayımlara karşı gelebiliyordu. Bu durumla ilgili Gölen şöyle demiştir: “Halkın büyük bir kısmı yeryüzündeki insanların sayısını sadece Allah’ın bilebileceğine inanıyorlardı. Onlara göre müminlerin sayısını bilmek Allah’ın işine karışmaktı ve hiç kimsenin buna hakkı yoktu.”¹⁰³

3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu parçalanma sürecini durdurmaya çalışmış, sosyal hayat ve hukuk alanında da önemli yenilikler yapmıştır. Tanzimat ile birlikte iktisadi ve sosyal hayatın ana hatlarını ortaya koymaya çalışmıştır¹⁰⁴. Nüfus konusu ile ilgili olarak da ilk kez bilimsel demografi tekniklerini Tanzimat ile birlikte kullanmaya başlamıştır¹⁰⁵.

Tanzimat Fermanının ilanından beş yıl sonra 1844’te nüfus sayımı gerçekleştirildi. Bu sayıma göre, Osmanlı İmparatorluğu’nun nüfusu, yaklaşık 35 milyon

99 Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s.10.

100 Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2008, s.126.

101 Gül ve Gökçen, **age.**, s.48.

102 II. Mahmud’daki bu demografik ilginin bir benzeri daha sonra II. Abdulhamid (1876-1909) zamanında da görülmüştür. Bunun için bkz. Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.62.

103 Zafer Gölen, “Osmanlı Nüfus Çalışmalarına Bir Katkı: 1293-1295/1876-1878 Trabzon Vilâyeti Nüfus Verileri”, **Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler-2**, (ed. Zafer Gölen ve İbrahim Serbestoğlu), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.562.

104 İlber Ortaylı, **İmparatorluğun Son Nefesi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.47.

105 Gül ve Gökçen, **age.**, s.15.

civarındadır. Müslümanlar, %58,13, Ortodokslar %38.84, Katolikler %2,55 ve Yahudiler de %0,48 dolayında nüfusa sahiptiler¹⁰⁶.

Görüldüğü gibi 1831 nüfus sayımına göre, 1844'te gayrimüslim oranında artış olmuştur. İmparatorluğun neredeyse %40'ı gayrimüslimdir. Ancak 1878 Berlin Antlaşması sonrası durum değişecektir. Bu antlaşma ile Osmanlı, Balkanlar'daki büyük toprakları yanında, yaklaşık 4,5 milyon gibi ciddi bir nüfusu da kaybetti. Bu oldukça dramatik ve tam anlamıyla felaket bir durumdu. Bakıldığında kaybedilen nüfusun çoğunluğu Hıristiyan'dı. Böylece İmparatorluktaki Hıristiyan unsurun büyük bölümü Osmanlı'dan kopmuş oldu¹⁰⁷. Osmanlı nüfus olarak Müslüman bir devlet haline dönüştü. Bu durum II. Abdulhamid saltanatının (1876-1909) İslamcı bir ideoloji benimsemesinde etken oldu¹⁰⁸.

II. Abdulhamid döneminde 1881/1882-1893'de nüfus sayımı yapıldı. Ancak bu sayımda Osmanlı idaresi altında, çeşitli vilayetlerde yaşayan yaklaşık 3 milyon kişi sayım dışı kaldı. Bu durum sayımda elde edilen 17.388.562 rakamına eklenirse, 1893 itibarıyla Osmanlı nüfusunun 20.388.562 olduğu görülür. Bu nüfusun yaklaşık %80'ini Müslümanlar oluşturmuştur¹⁰⁹. Bu nüfus sayımında sayımı yapılan kişilere, daha sonraları "Nüfus Cüzdanı" adını alacak nüfus tezkeresi adında resmi bir kimlik kartı verildi. İnsanlar bu nüfus tezkeresini hemen her türlü resmi işlerinde göstermek zorundaydılar¹¹⁰.

McCarthy'e göre 1878'de Osmanlı Anadolu'sunun halkı, belki de tarihinin en mutlu dönemini yaşamaya başlamıştı. Emperyalist Rusya ile 19. yüzyılda yapılmış bulunan savaşların sonuncusu bitmiş, imparatorluk barışa kavuşmuştu. Veba, kolera gibi salgınlar sona ermişti. Kısacası koşullar, nüfus artışı için pek uygundu. 1878'den 1911'e kadar, Anadolu'nun nüfusu neredeyse %50 oranında artmıştı¹¹¹. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ve sonrasında Balkanlar'dan, İmparatorluğun merkezine ve güvenli yerlere ulaşmak için Müslümanlar dramatik yolculuklara çıktılar. Müslümanlar göç yolunda kilometrelerce uzayan göç kervanları oluşturdular. Hatta bu göç yolculuğu Bulgaristan'dan 20. yüzyılın son çey-

106 *Age.*, s.51.

107 Sakin, *age.*, s.44.

108 Bunun için bkz. Kemal H. Karpat, **İslâmın Siyasallaşması**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

109 Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.107.

110 Gül ve Gökçen, *age.*, s.55.

111 Justin McCarthy, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998, s.2.

reğinde dahi devam etti¹¹². Dolayısıyla McCarthy’nin 19. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu’daki nüfus artışını, siyasi ve sosyal koşulların uygun olmasına bağlasa da nüfus artışında en büyük etken Anadolu’ya yapılan göçlerdir. Karpat’a göre; 1854-1908 arasında Rusya’dan (Kafkasya, Kırım, Kuban ve Orta Asya) ve Balkanlar’dan yaklaşık 5 milyon Müslüman, Osmanlı sınırlarına göç etmek zorunda kaldı. Buna karşılık 500-800 bin arasında Rum, Ermeni ve Arap da başta Rusya ve Amerika olmak üzere çeşitli ülkelere göç etti¹¹³.

Uluslaşma sürecinde Osmanlı’nın bünyesinden çok sayıda ulus ortaya çıkmıştır. Bu ulusların oluşumunda Avrupalı büyük devletler etkili olmuştur. Tanzimat’tan sonra azınlıkların uluslaşarak ayrıldığı ve büyük devletlerin işgalleriyle hızla dağılmaya başladığı süreçte, gelişme döneminde fethedilen bölgelere iskân edilen Müslüman nüfus imparatorluktan ayrılan yerlerde kalınca, anavatan olarak gördükleri Anadolu’ya dönmek istemiştir. Sadece bunlar değil, daha sonra Müslüman olan Boşnak ve Arnavutlar da Anadolu’ya gelmek istemiştir. Osmanlı için bu durum önu alınamayan boyutlara ulaşmıştı. Ayrıca Müslüman ve Müslüman olmayanların ayrışması ile ilerde oluşacak ulus-devletlerin nüfusunun homojenleşmesine de zemin hazırlamıştı¹¹⁴.

1905/1906 nüfus sayımı Osmanlı’nın yaptığı son nüfus sayımıdır¹¹⁵. Bu sayıma göre Osmanlı’nın toplam nüfusu 20.884.630’dur. Bunun %74.26’sı Müslüman, %25.74’ü gayrimüslimdir¹¹⁶. Osmanlı nüfus yapısını değerlendirme konusunda dini baz almıştır¹¹⁷. Zira Osmanlı İmparatorluğunda millet sistemi içinde halk, Müslümanlar ve gayrimüslimler diye ikiye ayrılmıştır.

1905/1906 yılında yapılan nüfus sayımı 1914 yılında güncellenmiştir¹¹⁸. Bu güncellenme sonuçlarına göre imparatorluğun nüfusu azalarak, 18.520.016

112 Halime Kozlubel Doğru, **1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Dobruca’nın Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, ss.1-2.

113 Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.50.

114 Fikret Babuş, **Osmanlı’dan Günümüze Etnik- Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006, s.16.

115 Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.110.

116 Gül ve Gökçen, **age.**, s.69.

117 Bekir Koçlar ve Uğur Bozkurt, “I. ve II. Dünya Savaşı Arası (1914-1945) Van’da Nüfus Hareketleri ve Demografik Yapı”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Van Özel Sayısı, 2021, s.99.

118 Zafer Gölen, “1905/06-1914 Osmanlı ve 1927 Cumhuriyet Dönemi Bafra Nüfus Verilerinin Göç Açısından Değerlendirilmesi”, **Geçmişten Günümüze Göç III**, (ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, s.1537.

olmuştur. Bu azalmanın en önemli nedenleri, Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonucunda kaybedilen topraklardır. 1914'te Müslümanların oranı %81.12, gayrimüslimlerin oranı ise %18.88'dir¹¹⁹. 1914'te imparatorluk içindeki gayrimüslimlerin nüfus dağılımı ise şu şekildedir: Rumlar; 1.729.738, Ermeniler; 1.161.169, Yahudiler; 187.073'dür¹²⁰.

1911 Trablusgarp Savaşı ve sonucunda imzalanan Uşi Antlaşması ile Kuzey Afrika'daki son toprak ve Anadolu'nun burnunun dibindeki adalar İtalya'nın eline geçmişti. Bunun hemen akabinde Balkan Savaşları Türkler için tam bir felaket oldu. Çünkü bu savaşlar sonunda denilebilir ki Türkler aslında Rumeli'deki anavatanı kaybetti. Batı Trakya, Güney Bulgaristan gibi nüfusunun çoğunluğu Türk olan yerler bir anda imparatorluğun dışında kaldı. "Anavatan kaybı" olarak yorumlanan durum aslında budur¹²¹.

Buralardaki Türk nüfus çok acılar çekmiştir. Büyük yağma olayları, ırza geçme vakaları gibi durumlar meydana gelmiştir. Bundan dolayı Türkler ve diğer Müslümanlar perişan olmuştur¹²². Balkan Savaşları sırasında gönüllü olarak Yunan Ordusuna katılan 20. yüzyılın en önemli Yunan yazar, şair ve düşünürlerinden biri olan Nikos Kazancakis'in, Zorba adlı meşhur eserinin kahramanı şöyle demektedir: "Sen şimdi sanıyorsun ki, oturup sana, âdet olduğu üzere Girit'te kaç Müslüman'ın kafasını koparıp, kaçının kulağını kestiğimi anlatacağım."¹²³

Adriyatik kıyılarından, Meriç hattına kadar çekilmek Türkler için büyük bir kayıptır. Ortaylı'ya göre Balkan Savaşları'nın en önemli sonucu demografik yapı değişikliğidir. İstanbul ve İzmir muhacirlerle dolmuş, nüfus artmıştır. İstanbul, İzmir ve Ege'nin birçok yerine Balkanlar'dan yoğun bir nüfus yerleşmesi olmuştur.

119 Gül ve Gökçen, *age.*, ss.70-71.

120 Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.398.

121 Ortaylı, *age.*, ss.131-132.

122 *Age.*, s.135.

123 Nikos Kazancakis, **Zorba**, çev. Ahmet Angın, Can Yayınları, İstanbul 2000, s.30. Yine eserin bir başka yerinde şöyle demektedir. "Bir zamanlar diyordum ki: Bu Türk'tür, bu Bulgar'dır ve bu Yunanlı'dır. Ben vatan için öyle şeyler yaptım ki patron, tüylerin ürperir; adam kestim, çaldım, köyler yaktım, kadınların ırzına geçtim, evler yağma ettim... Neden? Çünkü bunlar Bulgar'mış ya da bilmem neymiş... Şimdi kendi kendime sık sık şöyle diyorum. Hay kahrolasınca pis herif, hay yok olası aptal! Yani akıllandım, artık insanlara bakıp şöyle demekteyim: Bu iyi adamdır, şu kötü. İster Bulgar olsun, ister Rum, isterse Türk! Hepsi bir benim için. Şimdi, iyi mi, kötü mü, yalnız ona bakıyorum..." Bkz. Kazancakis, *age.*, 218.

Bu demografik yapı değişikliği beraberinde Anadolu’da birçok değişimi de getirmiştir. Ortaylı’ya göre; “Şu anki nüfusun üçte biri Balkanlıdır.”¹²⁴

Balkanlar’ın kaybı Türkler için travmatik bir durumdur. Bu travma atılmadan, yaralar sarılmadan Türkler, 1914’te Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile birlikte, Anadolu tarihinin nüfus üzerine etkili olan en kötü felaketlerinden birinin de içine girdi¹²⁵. Bu sürede Anadolu’daki nüfus artışı durdu. Zaten savaşın başlangıcında bu savaşa giren diğer devletlerle, kömür üretimi, demiryolu uzunluğu gibi durumlar karşılaştırıldığında, Osmanlı için durum vahim görülmektedir. Erickson’a göre Türkler savaşa girdiklerinde “cesaret ve verecek canları hariç” ellerinde başka bir güçleri yoktu. Aslında verecek can olarak da savaşa giren güçlerin nüfuslarını karşılaştırdığımızda, Türkler yine sıkıntılıdır. 1914’te Almanya 65 milyon, İngiltere 45 milyon, Fransa 39 milyondur. Osmanlı İmparatorluğu ise 22 milyondur. Üstelik bunun sadece 10 milyonu Türk’tür¹²⁶. İmparatorluğun geri kalan nüfusunu oluşturan; Rum, Ermeni, Arap halkları 19. yüzyılda yükselen ayrılıkçı milliyetçilik akımının etkisi altındadır. Ayrılıkçı milliyetçilik, mevcut düzene başkaldırının bir aracıydı. Bu araç 19. yüzyıl ile birlikte tüm silahlardan daha etkili bir şekilde devreye sokuldu¹²⁷. Emperyalist güçler Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ayrılıkçı milliyetçi güçleri ayaklandırma idealinde, Ermeniler ve Arapları ayaklandırarak başarılı oldular.

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı nüfusu üzerinde birçok olumsuz durumlar meydana getirdi. Nüfusun hem niceliği hem de niteliği olumsuz olarak etkilendi. 18 Aralık 1914’te başlayan Sarıkamış Harekâtı 10 Ocak 1915’te bitti. En az 60.000 Osmanlı askeri öldü. Yine Osmanlı askeri güney cephelerinde aç ve yalınayak savaştı¹²⁸. Buna karşın bazı olumlu durumlar da ortaya çıktı. Türkler Çanakkale’de tüm dünyanın gözleri önünde bir destan yazdı. Bu bir anlamda Türklerin sömürge olmayacağını göstergesiydi. Ayrıca Türkler Çanakkale’de emperyalizmin yenilmez bir makine olmadığını gördüler. Tıpkı Avrupa’nın II. Viyana Kuşatmasında Osmanlı’nın yenilebileceğini gördüğü gibi.

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı nüfusu üzerinde, ülkenin batısında olduğu gibi doğusunda da bazı toplumsal ve demografik değişimlere sebep oldu. Doğu

124 Ortaylı, *age.*, ss.136-137.

125 McCarthy, *age.*, s.120.

126 Zafer Gölen, *Şark Meselesi ve Milli Mücadele*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2012, s.127.

127 *Age.*, s.64.

128 Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, ss.101-104.

Anadolu'da Ermeniler, isyan ve Ruslarla birlikte hareket etmekten bir türlü vazgeçmemeleri nedeniyle, 1915'te çıkarılan Tehcir Kanunu ile Ermenilerin çoğu daha güvenli bölgelere sevk ve iskân edildi¹²⁹. Savaş özellikle İttihat ve Terakkinin programının uygulanmasına fırsat verdi. Örneğin, İmparatorluğun önemli bir parçası olan Arapların savaştaki tutumları ile Ermenilerin tutumları arasında hiçbir fark olmadığı ortaya çıkınca, dini duyguları incitmekten ve bu yüzden savaş gayretini kırmaktan çekinilmemeye başlandı. Bu duruma bir örnek, 1916'daki İttihat ve Terakki Kongresinin kararı olan Şer'îye Mahkemeleri Şeyhülislamlık'tan ayrılarak, 27 Mart 1917'de Adliye Nezaretine bağlandı. Şüphesiz bu kanun laikleşme yolunda önemli bir adımdı. Yine 1 Mart 1917'den itibaren rumi takvimin gün ve ayları miladi takvimle özdeşleştirildi. Medreselere çağdaş din eğitimi vermek, ders programlarına pozitif ve doğa bilimleri ile Batı dillerini koymak için bir sisteme doğru gidiliyordu. Ayrıca Latin alfabesine geçiş tartışılıyordu¹³⁰.

Nüfusun yarısını oluşturan kadınlar üzerinde de savaş önemli değişikliklere neden oldu. Kadınla erkeğin sokakta birlikte gezmelerinin imkânsız olduğu bir ülkede, savaşın getirdiği zorunluluklar kadını iş hayatına soktu. Genel seferberlik sonucu silahaltına alınan milyonlarca Türk erkeğinin, evlerinden ayrılarak bıraktığı boşluğu doldurmak için, Türk kadını inzivadan çıkarak iş hayatına girdi¹³¹. Fabrikalarda, dairelerde çalışmaya başladı. Hatta sokakta bile kadınları çalışırken görmek mümkün oldu. Örneğin, İstanbul'da çöpleri topluyorlardı. Yine I. Ordu'da bir kadın taburu kuruldu. Bunlar tamamen asker gibi yaşıyordu. Kadınlar bu yıllarda birçok okula ve Dârülfünun'a girmeye başladılar¹³². Hatta bir süre sonra ilk Müslüman kadın tiyatro oyuncularını Dârülbedayi sahnelerinde rol almaya başladı¹³³. Oysa II. Meşrutiyetten sonra bile en aydın bilinen kişiler dahi Müslüman bir kadının sahneye çıkmasına karşıydılar¹³⁴. Yine bu yıllarda çarşaf ve peçe devam etmekle birlikte, kadınlar çok kez artık peçelerini örtmüyordu¹³⁵. Türk kadınının

129 Hasan Babacan, **Mehmed Talât Paşa 1874-1921**, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2012, s.144.

130 Akşin, **age.**, s.100.

131 Lewis, **age.**, s.322.

132 Akşin, **age.**, s.109.

133 Özdemir Nutku, **Darülbedayi'den Şehir Tiyatrosu'na**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, ss.179-184; Akşin, **age.**, s.109.

134 II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Tepebaşı Tiyatrosu'nda düzenlenen bir törende Türkiye tiyatrosuna hizmeti geçmiş olan İzzet Melih (Devrim), Müslüman kadınların sahneye çıkmasının söz konusu olamayacağını belirtmiştir. Bunun için bkz. Nutku, **age.**, s.178.

135 Akşin, **age.**, s.109.

sosyal ve iktisadi alanda kendini göstermeye başlamış olması, Millî Mücadele Dönemi’nde Türkler için ne büyük bir kazanç olduğu görülecektir.

1914-1918 arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı, herkes için 1918’de bitse de Türkiye için 1923’te bitecekti. 1914’ten 1923’e kadar Türk halkının yaklaşık %20’si öldü. Bu zor dönemin başlangıcını Türkiye için 1914 değil, 1911 yılını yani Trablusgarp ve akabinde Balkan Savaşları’nı almak gerekir. 1911 Eylülünden 1922 Eylülüne kadar Türk askerleri neredeyse durmadan savaştılar. Bu 11 yıl içinde Türk askerleri, Avrupa’da, Asya’da, Afrika’da ölüp gittiler. Bu savaşlar sırasında ortaya çıkan yokluk ve yoksulluk Türkiye’nin her bölgesinde etkisini gösterdi¹³⁶.

Birinci Dünya Savaşı o zamana kadar insanlık tarihinin en korkunç savaşıydı. Savaşın mimarı olan Batı dünyasında öne çıkan Darwin’in -doğa bilimleri yasası olan- doğal seleksiyon yasasının, sanki insan türü için uygulamasıydı. Malthus’un nüfus teorisinde yer alan, fakirlere yardımın, hatta kaynak arttırılsa bile sorunu çözmeyeceği, aksine daha fazla nüfus artışı yaratarak sorunu büyüteceği düşüncesi Batı dünyasında tartışılıyordu. İşte Birinci Dünya Savaşı bu tartışmanın konusu olan fakir nüfusun adeta imhası oldu. Zaten savaşın mimarı olan Batı Medeniyeti toplumlar arasında mücadeleyi medeniyetin bir gereği olarak görmüştü. Birinci Dünya Savaşı’nda tüm mücadelenin önemli kısmı Osmanlı’nın paylaşılması mücadelesiydi. Savaş sonrası bu mücadelenin karşısında Türklerin Millî Mücadelesi başlamıştı.

III. Millî Mücadele’de Nüfus

Osmanlı’nın son yüzyılı İlber Ortaylı’nın da belirttiği gibi İmparatorluğun en uzun yüzyılı olmuştur¹³⁷. Özellikle Osmanlı’yı fiili olarak sona erdiren Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği yıkım ağır olmuştur. Birçok cephede birçok devletle verilen savaş yüz binlerce asker kaybına sebep olmuş ve bir o kadarda esir verilmişti¹³⁸. Türk halkının savaşıardan, seferlerden, kıtlıktan, salgın ve bulaşıcı hastalıktan, eşkiyadan çekmediği kalmamıştı. Nüfus bu kötü durumlardan dolayı büyük kayıp vermişti. Halk bıkkın ve bitkin bir haldeydi¹³⁹.

136 McCarthy, **age.**, s.120.

137 Ortaylı, imparatorluğun son yüzyılının oldukça ağır siyasi ve sosyal olaylara sahip olması nedeniyle eserine de “İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı” adını vermiştir. Bkz. İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

138 Ahmet Altıntaş, **Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler**, Anekdote Yayınları, Ankara 2008, s.339.

139 Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul y.y.y, ss.280-281.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Türklerin vaziyetini Bernard Lewis Modern Türkiye'nin Doğuşu adlı eserinde şu şekilde tasvir etmiştir: “Neredeyse hiç kesintisiz sekiz yıllık bir savaştan tükenmiş olarak çıkan bir zamanların muhteşem Osmanlı İmparatorluğu yenik bir biçimde sırt üstü düşmüş, başkenti işgal altında, yöneticileri ise firariydi. Ülke parçalanmış, yoksullaşmış, nüfusunu kaybetmiş ve morali çöküntüye uğramıştı. Yenik ve cesaretini kaybetmiş Türk halkı galiplerin onlara zorla kabul ettireceği şeylerin hemen hepsini kabule hazır görünüyordu.¹⁴⁰” Hatta 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında, -bu antlaşma bir ateşkes antlaşmasından ziyade bir işgal antlaşmasına benzemesine ve Osmanlı İmparatorluğu’nu fiilen sona erdirmesine rağmen- yine de yurttan bir sevinç havası vardı. Çünkü savaşlar bitmiş görünüyordu. Ancak bu antlaşmanın hemen arkasından başlayan işgaller aslında durumun ne kadar vahim olduğunu somutlaştırdı.

Türkler 1911’den beri hiç durmadan savaşmak zorunda kalmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda yenilen devletlerarasında sadece Türkler kendilerine dayatılan antlaşma şartlarını kabul etmeyerek, Anadolu’da yeni bir savaşa girmişti. Aslında başlangıçta pek az umut vardı¹⁴¹. Türk aydın ve idarecilerinin bu umutsuzluk ortamında buldukları kurtuluş çarelerinde öne çıkan Amerikan mandasını veya İngiliz himayesini kabul etmektir. Bu gelişmelerden dolayı Anadolu’daki Türk olmayan toplumlar hareketlenmişti. Kendi devletlerini kurmak ve topraklarını olabildiğince geniş tutmak maksadıyla İtilâf Devletleri ile ilişki kurarak, kendi isteklerini bildirmişlerdir. Ayrıca buldukları yerlerde çatışmalar çıkararak, Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 7. maddesinin işlerlik kazanmasını sağlayarak, bağımsızlığa gidecek yolda Osmanlı’dan kurtulmanın planları içerisindeydiler¹⁴².

Kurtuluş çaresi olarak tam bağımsızlık yanlılarının başlangıçta sayıları çok az olmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa’nın etrafında örgütlenerek, Ankara merkez olmak üzere Anadolu’da bir ölüm kalım mücadelesi başlattılar.

22 Haziran 1920’de Yunan ilerlemesi sonrası, Meclis’te yapılan görüşmelerde Yunanistan’ın Rumeli ve Anadolu’yu işgalinin başarılı olamayacağı mesajı verilirken, Türklerin nüfusunun Yunanistan’dan fazla olduğu argümanı kullanılmış,

140 Lewis, *age.*, s.325.

141 *Age.*, s.325.

142 Melek Fırat, “1919–1923 Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed. Baskın Oran), C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.178.

1,5 milyonluk¹⁴³ bir Yunanistan’ın Türkleri yenemeyeceği vurgusu yapılmıştır¹⁴⁴. Sevr Antlaşmasını Şûra-yı Saltanat 22 Temmuz 1920’de “zayıf bir mevcudiyeti, mahva tercih” düşüncesiyle onaylamış, Büyük Millet Meclisi ise; “Sevr Muahedesi ortada bulduğça hiçbir İtilaf Hükümetleri’yle hiçbir sebep ve bahaneyle akdi musalâha edemeyiz”, diyerek şiddetle Sevr’e karşı gelinmiştir¹⁴⁵. Ayrıca Türklerden alınan yerlerin nüfusunun Türk olduğu savunulmuş, Wilson Prensiplerine göre nüfusu Türk olan bölgelerin halkı kendi kararını kendisi vermelidir, şeklinde Sevr’e karşı çıkmıştır¹⁴⁶. Böylece İtilaf Devletleri’nin mevcut plânları altüst olmuştur. Mustafa Kemal önderliğinde tam bağımsızlığı savunanlar, mücadelelerini Wilson Prensiplerinden “self determinasyon” hakkına dayandırarak hukuksal bir zemine oturtmuşlardır.

Yine Ermenistan ile imzalanan Gümrü Antlaşması’nın hemen öncesinde Meclis’te yapılan tartışmalar esnasında, Rusya’nın 500.000 nüfusa sahip Ermenileri kazanmak için Türkleri karşısına almayacağı düşünülmüş, yine nüfus vurgusu yapılmış,¹⁴⁷ ve 3 Aralık 1920’de Meclis Hükümeti ile Ermenistan arasında Gümrü Antlaşması imzalanmıştı. Bu TBMM’nin uluslararası ilk başarısıydı.

15 Mayıs 1919’da Yunanistan’ın İzmir’i işgali ve sonrasında Anadolu içlerine ilerleyişinde, Türklerin dile getirdiği; “Nüfusumuz Yunanistan’dan kat kat fazla, biz bu Yunanı yeneriz. Ama nüfusun bozuk olan ruh halini ve inancını düzeltmek gerek.”¹⁴⁸ düşüncesi 1921 yılında kazanılan İnönü Savaşları ve Sakarya Savaşı ile gerçek olmuştu. Psikolojik üstünlük Türklere geçti. Yunan Anadolu’dan atılabilir inancı güçlendi. Mustafa Kemal büyük bir gizlilik ve titizlik içinde yürüttüğü Büyük Taarruz hazırlıklarını tamamladıktan sonra, 26 Ağustos 1922’de başlayan Türk ordusunun taarruzu, 30 Ağustos’ta zaferle sonuçlandı. 9 Eylül’de Türk ordusu İzmir’e ulaştı.

Millî Mücadele Dönemi’nde nüfusun niceliğinin önemi iyi bilinmesine rağmen içinde bulunulan şartlar nedeniyle nüfus artışı sağlanamamış, hatta nüfus azalmıştır. Örneğin, İstanbul’da 1920 yılının ilk dört ayında İstanbul’da doğum sa-

143 Yunanistan’ın 1920’deki nüfusu, 1,5 milyon değil, 5 milyon civarındadır. Bkz. Dimitrios Trichopoulos and George Papaevangelou, **The Population of Greece**, Cicred Series, Athens 1974, p. 11.

144 **TBMM ZC** (Gizli Celse), D: 1, C 1, İ: 26, 03.07.1920, ss.58-59.

145 Yaşar Özüçetin ve Nermin Atas, “Meclis Celse Zabıtlarında Sevr Muahedesine Karşı Tepki ve Yorumlar”, **Ahi Evren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 1, S 2, 2015, ss.64-65.

146 **TBMM ZC**, D: 1, C 2, İ: 19, 22.05.1920, s.20.

147 **TBMM ZC**, (Gizli Celse), D: 1, C 1, İ: 85, 17.10.1920, s.182.

148 **TBMM ZC**, (Gizli Celse), D: 1, C 1, İ: 26, 03.07.1920, s.58.

yısı 1663 iken buna karşılık ölüm sayısının 3793 olması hayli düşündürücüdür¹⁴⁹. Millî Mücadele Dönemi'nde nüfusun azalması oldukça tehlike bir durumdu. Türk aydın ve devlet adamları bu tehlikeli durumun farkındaydı.

Mustafa Kemal 1 Mart 1922'de Meclis'in Üçüncü Dönem Açış Konuşmasında, milletin sıhhatini korumak ve takviye etmek, ölümü azaltmak, nüfusu çoğaltmak ve salgın hastalıklara karşı koymak amacıyla olduklarını dile getirmiştir¹⁵⁰. Bir yıl sonraki Meclis'in Dördüncü Dönem Açış Konuşmasında -1 Mart 1923'teyine nüfusun öneminden bahsetmiştir. Mustafa Kemal nüfus meselesini bir memleketin en önemli hayati meselesi olarak görmekteydi¹⁵¹. Nüfusu arttırmanın yolu ise ölümleri azaltmak, doğumları arttırmaktan geçiyordu.

Millî Mücadele Dönemi'nde doğumların arttırılması için baktığımızda, birtakım fikirler üretilmiştir. 19 Ekim 1920'de Canik Vekili Hamdi Bey, TBMM'ye "Bekârlık Kanunu" teklifini sunmuştur. Bu teklif 25 yaşını doldurmuş her ne sebepten olursa olsun bekâr erkeklerden vergi alınmasını istemektedir¹⁵². Teklif Meclis'te kabul edilmemiştir¹⁵³. Arkasından Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin, mecburi evlilik hakkındaki kanun teklifi TBMM'nin 22 Şubat 1921 tarihli oturumunda sunulmuştur. Kısaca 25 yaşını doldurduğu halde evlenmeyenlerin evlenmekle mükellef tutulmasına dair bu kanun teklifi de kabul edilmemiştir¹⁵⁴. Millî Mücadele Dönemi'nde bu kanun tekliflerinin hiç biri de Meclis'ten geçip yasallaşmamıştır. Sonuç olarak bu kanun teklifleri yasallaşmasa da Türkiye'nin nüfusunu arttırmaya yönelik gayretleri ile ilgili kamuoyu oluşturma noktasında dikkat çektiği söylenebilir.

Millî Mücadele Dönemi'nde nüfusu arttırmaya yönelik bir diğer politika sağlık politikalarıdır. Mustafa Kemal'in de işaret ettiği gibi salgın hastalıklarla mücadele edilip, milletin sağlığının korunarak ölümlerin azaltılması planlanmıştır. Özellikle salgın hastalıkların bir sonucu olan çocuk ölümleri çok fazlaydı. Bebek ölümlerinde tifo, tifüs, grip ölümleri göze çarpmaktaysa da verem öteki hastalıklardan çok daha fazla göze çarpıyordu.

149 Cengiz Mutlu, "Millî Mücadele'de Türkiye'de Azalan Nüfus ve İzdivac Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 29, S 85, Ocak 2013, s.182.

150 **TBMM ZC**, D: 1, C 18, İ: 1, 01.03.1922, s.4.

151 **TBMM ZC**, D: 1, C 28, İ: 1, 01.03.1923, s.5.

152 **TBMM ZC**, D: 1, C 5, İ: 86, 01.10.1920, s.93.

153 Sevilay Özer, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bekârlık Vergisi'ne İlişkin Tartışmalar" **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C 6, S 12, Yaz 2013, s.175.

154 **TBMM ZC**, D: 1, C 8, İ: 155, 22.02.1921, ss.358-360.

Ünlü Fransız demografi uzmanı Alfred Sauvy’e göre; “(...) kıyametin üç kavalyesi vardı: Kıtılık, salgın ve savaş; bunlar çoğalmayı engelliyordu.”¹⁵⁵ Sauvy’nin dünya nüfusunu aşırı çoğalmaktan kurtardı dediği kıyametin bu üç kavalyesinin üçü de Millî Mücadele Dönemi’nde Anadolu’da mevcuttu. Kıyametin üç kavalyesinden biri olan savaş, 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile yenilecekti. Ancak ölüm oranını azaltmak ve Anadolu nüfusunu şenlendirmek için kıtlık ve salgın hastalıklar ile mücadeleye devam edilecekti. Millî Mücadele sonrası nüfusu arttırma meselesi, Millî Mücadele’nin önderi ve kahramanı Mustafa Kemal için, hayatının sonuna kadar gündeminde olacaktır.

155 Alfred Sauvy, **Avrupa Batacak**, çev. Şennur Karakurt, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s.56.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİ

1.1. Atatürk Dönemi

1.1.1. Atatürk ve Nüfus

19. yüzyıl sonlarında nüfus alanında çalışanların en çok cevaplandırmaya çalıştığı soru, bir toplumda nüfusun ulaşabileceği en yararlı büyüklüğün ne olduğu sorusu olmuştur¹⁵⁶. Bilim insanları 19. yüzyılın sonlarında bu soruyu cevaplandırmaya çalışırken, 20. yüzyılın başlarından itibaren kâbus gibi bir dönem geçirdikten sonra, yıkılan imparatorluğun küllerinden yeni bir devlet kuran, imparatorluktan cumhuriyete geçen Türkiye Cumhuriyeti idarecileri için bu sorunun cevabı basitti: Türkiye'nin nüfusu azdı ve arttırmak şarttı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarından itibaren nüfus konusu ulusal politikalar içinde önemli bir yer tutmuştur. Devlet enerjisinin önemli bir kısmını nüfus konusuna ayırmıştır. Zira Türkiye'nin toprak büyüklüğüne göre nüfusunun az olduğu, bu durumun ekonomik, sosyal, askeri, gibi yönlerden olumsuz etki yarattığı düşüncesiyle nüfusu arttırmaya yönelik politikalara gidilmiştir¹⁵⁷. Bunun için öncelikle sağlık hizmetleri geliştirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca düşük ve gebeliği önleyici ilaç ve araçların satılması, kullanılması, bu konuda eğitim ve propaganda yapılması yasaklanacak, altı çocuktan fazla çocuğa sahip annelere ödül ve madalya verilmesi gibi uygulamalar ve yasalarla nüfusun artırılması politikası izlenecektir¹⁵⁸.

Türkiye, uzun süren savaşlar sonunda her alanda büyük bir yıkıma uğramıştır. Ülkenin hemen her yeri harabeye dönmüş, maddi ve manevi çöküntüyle beraber kıtlık, yoksulluk, bulaşıcı hastalıklar ve diğer tüm sıkıntılar halkı son derece olumsuz etkilemiştir¹⁵⁹. Kurutuluş Savaşı'nın getirdiği açlık ve yıkım, hem de do-

156 Mesut Doğan, “Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, S 23, İstanbul 2011, s.304.

157 Oktay, agm., s.31.

158 Nusret Fişek, “Türkiye’de Nüfus Planlaması”, https://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_2/28.html, 13.05.2020.

159 Osman Gümüüşçü, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIX, S 55, Mart 2003, s.128.

ğal şartlardan kaynaklanan hastalıklar ciddî anlamda insan kıyımına yol açmıştır¹⁶⁰. Üstelik nüfusun demografik özellikleri de sarsılmıştı. Örneğin, kadın erkek dengesi savaşlar sonucunda bozulmuş, erkek nüfusu azalmıştı. Kısacası Anadolu nüfusu nitelik, nicelik ve demografik yapı olarak olumsuz bir durumdaydı.

Mustafa Kemal Millî Mücadele’nin hemen sonrası, 16 ve 17 Ocak 1923’te yurt gezisi sırasında, İstanbul gazetecilerine İzmit’te nüfus konusundan bahsetmiştir. Mustafa Kemal, Türkiye’nin nüfusunun 8 milyonu geçmeyeceği tahmininde bulunmuş, bu nedenle memleketin nüfusunun üzüntü verici derecede az olduğunu, ifade etmiş ve şöyle demiştir: “Bu memleket Almanya’nın iki mislidir. Almanya’da 70 milyon nüfus vardır. Bizde 8 milyon vardır.¹⁶¹” Mustafa Kemal Anadolu’nun nüfusunun bu kadar az olmasının nedenlerini de açıklarken şunları söylemiştir:

“Biz Anadolu halkı ile 8 milyonluk bir idare yapmak için değil, büyük imparatorluklar tesisine heves ettik ve fütuhât yaptık. Her zaptettiğimiz yere Anadolu halkını götürdük ve Anadolu halkını öldürdük. Bir misalini burada tahattur edeceksiniz. Süveyş Kanalı açılalı 45 sene olduğu halde, bu müddet zarfında Yemen’e gidip ölen Anadolu çocuklarının miktarı zannederim 1,5 milyondur. Ona göre Suriye’yi Irak’ı Afrika’yı muhafaza edebilmek için öldürdüğümüz Türklerin adedini düşünürsek yekûnları milyonlara bâliğ olacaktır.¹⁶²”

Mustafa Kemal kaybedilen nüfusu telafi etmek amacındadır. Çünkü mevcut nüfusun memleketi işlemeye yetmeyeceği düşüncesindedir. Nüfusu arttırmak için planladığı ise öncelikle sağlık ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesi ve bunlarla ilgili tedbirler alınmasıdır. Yani bir anlamda sağlık hizmetlerini geliştirerek ölümleri azaltmak gayesindedir. Nüfusu arttırmak için Mustafa Kemal’in düşündüğü diğer çözüm ise yurt dışındaki Türklerdir. Bu durum Mustafa Kemal’in şu sözlerinden de anlaşılmalıdır:

“Hudud-ı millîye haricinde kalan aynı ırk ve aynı harstan olan anasını da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak, nüfusu-muzu tezyid etmek lâzımdır ki, buna da tevessül olunacaktır. Eğer

160 Fahriye Emgili, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Siyasetinde Sıtma Mücadelesinin Önemi”, *International Journal of Social Science*, S 50, Sonbahar II 2016, s.315.

161 Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir–İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982, ss.53-54.

162 *Age.*, ss.53-54.

Rusya'dan getirmek mümkün olursa, oradan da getireceğiz. Fakat bence Makedonya'dan, Garbî Trakya'dan kâmilen Türkleri buraya nakletmek lâzımdır ve bir daha Avrupa seferi yaparak, oralara gitmeyi düşünmemeliyiz.”¹⁶³

Mustafa Kemal Millî Mücadele kazanıldıktan sonra 1 Mart 1923 Meclis açış nutkunda; “Nüfus meselesi bir memleketin en mühim mesaili hayatiyesindedir.” demiştir¹⁶⁴. Yine benzer şekilde 13 Ekim 1923'te Meclis'te Tunalı Hilmi Bey kazanılan zaferlerin memleketi nüfusla imar etmedikten sonra suya düşeceğini belirterek, şöyle demiştir:

“Bahusus Anadolu'ya Türk, Müslüman muhacereti galiba 150 yıl evvel Kazan bozgunu ile başlamıştır. Yıllardan beri devam eden bu muhaceret sellerinin sürükleyip Anadolu'ya getirdikleri o milyonlarca insan nerede... Yok... Koca Anadolu, bomboş... Baştanbaşa denilebilecek derecede boş... Baştanbaşa harap... Hatta harabel!..”¹⁶⁵

Tunalı Hilmi Bey'in de vurguladığı Anadolu'nun nüfus azlığı meselesinin Mustafa Kemal daha Millî Mücadele Dönemi'nde farkındaydı. Savaş ortamındayken dahi nüfus meselesini ele almıştı¹⁶⁶. Mustafa Kemal hayati olarak değerlendirdiği nüfusun artırılması için, cumhuriyetin ilanı sonrası 1 Mart 1924 Meclis açış nutkunda ise nüfusun sağlığının korunması ve nüfusun çoğalması konusunun önemli olduğunu, eğer gerekli fenni sağlıklı şartlara sahip olunursa Türk Milletinin Türk vatanını hızla dolduracağına inandığını ifade etmiştir¹⁶⁷.

Mustafa Kemal, Millî Mücadele Dönemi'nden itibaren Türkiye'nin nüfus azlığı meselesini yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi her fırsatta ifade etmiştir. Nüfusu arttırmanın yolu olarak da öncelikle sağlık hizmetlerinin geliştirilip yaygınlaştırılması düşüncesinde olmuştur.

Ancak Mustafa Kemal sadece nüfusun nicelik yani sayısal olarak çoğalması ile ilgilenmemişti. Konuya sadece bu açıdan yani nüfusun çoğaltılması açısından bakılırsa eksik bırakılmış olur. Onun hedefi çok daha büyüktü. Onun hedefinde hayati önem verdiği ve inkılâpların merkezindeki konu nüfusun modernleştirilmesidir. Fakat bunun için bir barış ortamına ihtiyaç vardı. Böylelikle nüfus artacak ve

163 *Age.*, ss.53-54.

164 *TBMM ZC*, D: 1, C 28, İ: 1, 01.03.1923, s.5.

165 *TBMM ZC*, D: 2, C 2, İ: 35, 13.10.1935, s.629.

166 *TBMM ZC*, D: 1, C 18, İ: 1, 01.03.1922, s.4.

167 *TBMM ZC*, D: 2, C 7, İ: 1, 01.03.1924, s.4.

nüfusun modernleştirilmesi ile meşgul olunabilecekti. Mustafa Kemal bu durumu şöyle anlatmıştır:

“Bu memlekette nüfus beslenmemekten ölüyor değildir, fakat bu halkı yeğane öldüren cehalettir. Ve bilhassa evinde, köyünde, memleketinde çalışmaktan mahrumiyettir. Onun için mühim tedbirlerden biri de fikr-i fütuhattan vazgeçmek ve askerlik yükünü milletin üzerinden biraz tahfif etmem ve hayat-ı askeriyeyi öyle bir mekteb haline koymaktır ki, hem vatani müdafaa edebilecek derecede sanat-ı askeriyesini öğreysin ve hem de memleketine avdet ettiği zaman bütün köy için ve köy halkı için ve hayati için nâfi olabilecek şeyleri öğreysin.¹⁶⁸”

Mustafa Kemal artık Türkler için fetih yapma ideolojisinin bittiğini, böylece nüfus üzerindeki askerlik yükü ve baskısının azalacağını belirtmiştir. Mustafa Kemal bunu ifade ederken daha Lozan Antlaşması imzalanmamıştı. Bu durum bir anlamda Cumhuriyet ilan edilmeden önce, Türkiye’nin dış politikasını açıklar niteliktedir. Bu durum daha sonra Türk dış politikasında gerek Atatürk döneminde, gerek İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve gerekse daha sonrasında Türk dış politikasının ana dinamiği olan “Yurtta sulh cihanda sulh” politikası olmuştur. Böylece gerekli barış ortamı sağlandığında Türkler nüfusu nicelik olarak arttıracak, nitelik olarak da modernleşmeye devam edebileceklerdi. Bir anlamda yurttan sulh cihanda sulh politikası Türk milletinin rehabilitasyonu için gereklidir.

Atatürk dönemi nüfus politikaları; ölüm oranlarının çok yüksek olması nedeniyle uygulanan sağlık politikaları, doğumların artırılması için uygulanan üreme politikaları ve göçlerin teşvik edilmesi politikaları olmak üzere üç başlık altında toplanabilir. Tabii bu nüfusun niceliksel olarak artırılması politikalarıdır. Bu konular ileriki bölümlerde anlatılacaktır. Ancak bunun yanında nüfusun niteliksel olarak değişimine yani modernleştirilmesine dönük politikalar izlenmiştir ki, Atatürk dönemi bu politikalar, Türk toplumu için devrim niteliğindedir. Yine modernleşmenin bir zorunluluğu olan güçlü bir ulus-devlet yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu durumda daha çok göç ve iskân politikalarına yansımıştır. Elbette modernleşme için güçlü bir ulus-devlet, güçlü bir ulus-devlet için ise homojen bir nüfus gereklidir.

168 İnan, *age.*, s.54.

1.1.2. Homojen Nüfus

Saltanatın kaldırılması ile artık ortada bir imparatorluk olmadığına göre, homojen bir ulus yapısı düşünülebilirdi. 15. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa hanedan devletleri, muazzam bir şekilde nüfusu homojenleştirme hamlesini başarıyla yürütmüş, bu sayede gelecekteki güçlü ulus-devletlerin temelini atmıştı. Böylece dikkate değer şekilde etnik ve dinsel homojenliğe dayanan disiplinli toplum ortaya çıkarabilmişti¹⁶⁹.

Batı Avrupa'da hanedan devletler nüfuslarını homojenleştirirken; 16. yüzyılın önde gelen tabiat bilimcisi Pierre Belon'un da belirttiği gibi, Türkler kimseyi kendileri gibi yaşamaya zorlamayıp, bütün Hristiyanlara kendi kanunlarını uygulama hakkı tanımıştı. Belon bile bu durumdan çok etkilenmişti. Türkler kendi tebaalarını asimile etmeye çalışmamıştı. Bu noktada çağdaşları olan Batı Avrupalı hükümetlerden farklı davranmışlardı. Türkler böyle bir politika uygularken, Avrupalı hükümetler tebaalarının millet ruhunu ve ana dillerini yok edebilmek için elinden geleni ardına koymamıştı¹⁷⁰. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki Batı Avrupa ulus-devletlerinde demokratik yönetim şekli, sanılanın aksine oldukça geç yerleşmiştir. Demokratik yönetim şeklini Batı Avrupa ulus-devletleri ancak 20. yüzyılda benimsedi. Hatta bazılarının benimsemesi İkinci Dünya Savaşı sonrası olmuştur¹⁷¹.

Balkan ulus-devletlerinin kurulması ile 19. yüzyılın son çeyreğinde bir milyondan fazla Müslüman dramatik bir şekilde Balkanlar'dan göç etti. Bu ve benzeri nüfus hareketlerine rağmen, "hiçbir Balkan devleti Avrupalı ulus-devletin arzulan ideal niteliklerine, yani etnik ve dinsel homojenliğe kavuşmamıştır."¹⁷² Türkler ise, kendi milliyetçiliklerini geliştiren son gruptu. 19. yüzyılın sonlarına doğru bu gelişmeler yaşanmaya başladığında, zaten Balkanlar'ın büyük kısmı Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmuştu. Bütün Balkan ülkeleri azınlık sorunları için benzer çözüm yollarına başvurdu. Bu çözüm yolları ülke dışına göç ettirme veya asimilasyondur. Ülke dışına göç ettirme özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası zirve yaptı¹⁷³. Birinci Dünya Savaşı sonrası da devam eden bu göç ettirme durumu günümüze kadar gelmiştir.

169 Maria Todorova, **Balkanlar'ı Tahayyül Etmek**, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s.349.

170 Bozidar Jezernik, **Vahşi Avrupa Batı'da Balkan İmajı**, çev. Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2006, s.297.

171 Todorova, **age.**, s.349.

172 **Age.**, s.348.

173 **Age.**, ss.350-351.

Osmanlı İmparatorluğu’nda ayrılıkçı hareketlerin başarıya ulaşması imparatorluğun gerilemesine ve yıkımına neden olan sebeplerden belki de en önemlisiydi. Bu durum Cumhuriyeti kuran kadroların hafızalarında tazeydi. Bu nedenle siyasi birliğin güçlü bir şekilde sağlanması gerekliydi. Bunun için yani devletin siyasi birliğini sağlayan olgunun din birliği olduğu düşüncesi hâkimdi. Ankara’da Meclis’in açıldığı ilk günlerde -5 Mayıs 1920’de- Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Paşa konuşması sırasında halkı ifade etmek için Osmanlı veya Müslüman demek yerine sürekli Türk demesine Meclis’ten itiraz edilmiştir. Örneğin, Sivas Mebusu Emir Paşa, “Bu vatanda Çerkes, Çeçen, Kürd, Lâz ve daha birtakım kabaili islâmiye vardır. Bunları hariçte bırakacak tefrikaya bâis olacak söz söylemiyelim.” demiştir. Tartışma uzayınca, meselenin kapanması ve bu konu hakkında bir daha tartışılmaması için Mustafa Kemal Paşa müdahale ederek bir konuşma yapmıştır. Mustafa Kemal şöyle demiştir; “Burada maksudolan ve Meclisi Âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürd değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasırlı islâmiyedir.¹⁷⁴” Mustafa Kemal konuşmasında birleştirici ana unsurun İslamiyet olduğu vurgusunu yaparak konuyu kapatmıştır.

Benzer şekilde Millî Mücadele’nin hemen ardından Türk-Yunan nüfus mübadelesinde, Türkiye’nin kabul ettiği mübadillerde Müslüman olmasına bakılmış, dil veya etnik kökene dikkat edilmemiştir. Yine aynı şekilde, Türkçe konuşan ve Türk kökenli olması kuvvetle muhtemel Karaman Ortodoksları mübadil olarak Yunanistan’a gönderilmiştir.

Ancak bu durum yani nüfusu birleştirici unsurun din birliği olacağı düşüncesi uzun sürmemişti. Özellikle devletin lâik bir yapıya kavuşmaya başlamasıyla siyasi birlik din birliğinden ziyade dil birliğine doğru hızla kaymaya başlamıştı. Lozan Antlaşması sırasında Türkiye’nin savunduğu tezlere karşı Türkiye’nin karşısındaki devletler, Türkiye’nin tezlerini gerçekleştirecek yeterlilikte nüfusun olmadığı anti-tezini savunmuşlardı. Örneğin, Kürt nüfusu ayrı tutmayı denemişlerdi. Buna karşılık Türkiye ise, işgallere karşı oluşturulan ulusal birlikten ve kazanılmış vatan-dan ödün verilemeyeceğini kararlı bir şekilde göstermiştir¹⁷⁵.

Yukarıdaki örnekteki gibi veya benzeri durumlarla emperyalist güçler, Türkiye’nin siyasal birliğinin zayıf olduğu, bu nedenle dağılabileceği düşüncesindeydi. Bu doğrultuda emperyalist arzularını gerçekleştirmek için türlü oyunlar denemişlerdir. Bu durumun en farkında olan kişi Mustafa Kemal idi. Millî Mücadele Dönemi’nde vatani kurtarmak ve bağımsız yaşamak amacı etrafında birleştirdiği

174 **TBMM ZC**, D: 1, C 1, İ: 8, 01.05.1920, s.165.

175 Babuş, **age.**, s.118.

unsurları biran önce kaynaştırmak ve çağın gerektirdiği şekilde, tıpkı Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi modern bir ulus-devlet yaratmak, Mustafa Kemal'in amaçladığı bir durumdu.

Başta Mustafa Kemal olmak üzere dönemin aydın ve devlet adamları oluşturulacak ulusal birliğin olabildiğince güçlü tutulmasını hedef koymuştu. Bunun için yurt dışındaki Türklerden mümkün olduğu kadar getirilmesi taraftarıydılar. Örneğin, 13 Ekim 1923'te Meclis'te Tunalı Hilmi Bey şöyle demiştir;

“Yalnız şu yanı başımızda, Haleb'de Şam'da değil, ta, Basra'da, Mekte'de, Yemen'de hatta yalnız Mısır'da değil, Sudan'da, Fas'da bile kim bilir ne sayısız Türküm var... Bunlar hep gelmeliler... Gelmezlerse, getirilmeliler... Biz işaret ettiğimiz gibi Fas'taki, Sudan'daki Türkü bile Anadolu'ya atmayı kafamıza, çocuklarımızın kafalarına bir mefkûre olmak üzere yerleştirebilirsek, evet kurtulabiliriz.¹⁷⁶”

Yurt dışındaki Türklerin getirilmesi bir ülkü olarak görülmüş, hatta bu ülkenin gelecek kuşakların da devam ettirmesi istenmiştir.

Devletin varlığının devamı ve gücünün arttırılması için ulusal birliğin güçlendirilebilmesi şarttı. Bunun için ortaya çıkan her fırsat değerlendirilmeye çalışılmıştır. Dönem itibarı ile bunlardan en önemlisi de Yunanistan ile gerçekleştirilen nüfus mübadelesidir. Osmanlı İmparatorluğu üzerine kurulan ve ulus-devlet anlayışı üzerine inşa edilen Cumhuriyet'in, bu idealini gerçekleştirebilmek için aynı dil, din ve ülkelere sahip insanlardan oluşan bir toplumsal yapı istenmişti. Zaten başka türlü bir durumda emperyalist devletlerin Türkiye'ye müdahalesi çok kolay olacağı belliydi. O nedenle bir milyondan fazla Rum'un Türkiye'yi terk etmesi üzerine onların boşluğu aynı dine mensup, büyük oranda aynı dili konuşan ve aynı kültürel özelliklere sahip insanlarla doldurulmuştu¹⁷⁷. Bu durum yani “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi” nüfusu homojenleştiren en somut durum olduğu için ayrıca incelemek gerekir.

1.1.2.1. Mübadele

1919-1922 arası Anadolu'da yaşanan Yunanların Küçük Asya Felaketi, Türklerin Kurtuluş Savaşı adını verdikleri savaş sonrası, Anadolu'daki aşağı yukarı bir buçuk milyon Rum'un büyük çoğunluğu Yunan ordusuyla beraber Anado-

176 TBMM ZC, D: 2, C 2, İ: 35, 13.10.1935, s.628.

177 Mehmet Ali Gökaçtı, **Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.295.

lu’yu kendiliklerinden terk etmişti¹⁷⁸. Neticede 1922 Ağustos’unda Yunan ordusunun yenilgisi, onların da Yunan ordusuna paralel olarak yaşadıkları yerlerden, kitleler halinde terke sebep oldu. Anadolu’daki Rumlar işgal yıllarında yapmış oldukları eylemler sebebiyle artık Anadolu’da oturamayacaklarını düşünerek Yunanistan’a göç etmişti¹⁷⁹. Onları bu göçe mecbur bırakan Yunan tarihçi Pallis’e göre; “Türk ordusunun gazabına uğrayacakları” düşüncesiydi¹⁸⁰.

Anadolu’da Yunanistan’ın yaşadığı bozgunun ve arkasından göçün Yunanistan için ne büyük bir felaket olduğu yıllar sonra Venizelos’un Pire’de göçmenlere hitaben yaptığı konuşmadan da anlaşılıyor. Venizelos şöyle diyordu: “Küçük Asya Felaketi’nin İstanbul’un alınmasından daha büyük bir felaket olup olmadığı incelenmeye değer. İstanbul alındığında millet yerinde kalmaya devam etmişti.(...) Bugün uğradığı felakete uğramamıştı.”¹⁸¹

Bozgun halindeki Yunan ordusu ile neredeyse aynı anda Yunanlarla yapılan işbirliğinin hesabının kendilerinden sorulacağı endişesi nedeniyle, deyim yerindeyse yalınayak bir şekilde Yunanistan’a kaçan yüz binlerce insan başta Selanik olmak üzere kentlere yığılmaya başladı. Bu insanların işe ve barınma sorunu için çözüm bulmak gerekiyordu. Sokaklarda aç bir şekilde yatan bu insanların birçoğunun derdini anlatacak kadar bile Yunancası yoktu. Bu durum Yunanistan’da Müslüman nüfus üzerinde baskı oluşturuyordu. Haklı olarak endişeliydiler. Örneğin, Selanik Sıkıyönetim Komutanlığı göçmenlere ev bulmak için çözüm olarak, Müslümanların ev ve iş yerlerinin işgal edilmesi gibi bir çözüm bulması, endişelerindeki haklılığın da ispatı oldu. Kontrolden çıkmış kalabalıktan, gücü yetenler Müslüman ev sahiplerini evlerinden attılar. Gücü yetmeyenler uzlaşarak aynı evde ortak yaşama başladılar. Aslında gelinen bu noktada Yunanistan’daki Müslümanlar için tek seçenek, dedelerinin kalkıp geldiği topraklara geri dönmek gibi görünüyordu¹⁸².

178 Kemal Arı, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Basımevi, C 1, S 1, İzmir, 1991. ss.13-14.

179 Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.7. Anadolu’dan göç eden Rumların göçü anlattıkları, sözlü tarih görüşmelerine dayanan bir çalışma için bkz. Herkül Millas, **Göç-Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)**, çev. Damla Demiröz, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2014.

180 Alexander Anastasius Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1918)**, çev. Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s.104.

181 20 Nisan 1929 tarihli **Elefthero Vima** gazetesinden naklen, Damla Demiröz, **Savaşın Barışa Giden Yol (Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye Yunanistan İlişkileri)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, ss.22-23.

182 Gökaçtı, **age.**, ss.108-110.

1922 yılının sonuna doğru gelinen duruma bakıldığında Türkiye ile Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesi kaçınılmaz olmuştu. Türkiye'nin zaten az olan nüfusu Rumların gitmesiyle iyice azalmıştı. Bunların yerine Yunanistan'dan gelecek Müslüman nüfusla kısmen doldurulabilirdi. Üstelik bu durum nüfusun homojenleşmesine hizmet ederek, Cumhuriyet'in hedeflediği ulus-devlet inşa sürecini de hızlandıracaktı. Yunanistan için de benzer durum söz konusuydu. Yunanistan da aslında ulus-devlet inşa sürecindeydi. Böyle bir ortamda Yunanistan'daki Müslüman nüfus zaten baskı altındaydı. Bu nüfusun zaman içinde eriyip kaybolma ihtimali vardı.

Neticede Lozan görüşmeleri devam ederken Türkiye ile Yunanistan arasında, 30 Ocak 1923'de Türkiye'de kalan Rum-Ortodokslarla, Yunanistan'da kalan Müslümanların değişiminin yapılacağı, "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalandı¹⁸³. 9 Eylül 1922'de Türk ordusunun İzmir'i işgalden kurtarması ile 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanması arası geçen yaklaşık bir aylık süreçte zaten Anadolu Rumlarının üçte ikisi Türkiye'yi terk etmişti¹⁸⁴.

Anadolu'daki Türk-Yunan savaşı ve sonrasında gelen mübadelenin sonucu Richard Clogg'a göre; 1.100.000 kadar Rum-Ortodoks Yunanistan'a, gitti¹⁸⁵. Kemal Arı bu sayıyı 1.200.000 olarak vermiştir¹⁸⁶. Neticede Anadolu'daki Rum-Ortodoks nüfusun çok büyük çoğunluğu gitmiş oldu. Buna karşılık Yunanistan'dan 500.000 kadar Müslüman nüfus Türkiye'ye geldi¹⁸⁷. 1923'teki bu nüfus mübadelesiyle Anadolu'daki Ortodokslar Yunanistan'a, Yunanistan'daki Müslümanlar Türkiye'ye gelmiş oldu. Bu durumun istisnası ise İstanbul ve Adalardaki Rumlar

183 Renee Hirschon, **Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, çev. Müfide Pekin – Ertuğ Altınay, Bilgi Yayıncılık, İstanbul 2007, s.395.

184 Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.35.

185 Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi**, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s.127.

186 Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.177.

187 Kemal Arı, "Mübadele ve İzmir", İzmir Kent Ansiklopedisi, Tarih/ C 2, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2013, s.41.

ile Batı Trakya Müslümanları oldu. Onlar mübadele dışı tutularak yerlerinde kalmaya devam etti¹⁸⁸.

Şüphesiz böylesine büyük bir nüfusun mübadele edilmesi Türkiye ve Yunanistan için sosyal ve iktisadi birçok sonuçlar ortaya çıkarmıştı. Mübadeleyi isteyen kişi Venizelos idi. Megali İdea’nın en büyük uygulayıcı ve savunucusu olan Venizelos Megali İdea’dan umudunu kesince, Yunanistan’ın kuruluşunu tamamlamak için bir milyondan fazla bir nüfusu kabul etti. Ancak Yunanistan’ın bu insanları yerleştirip, geçimlerini sağlamak için gerekli şartları mevcut değildi¹⁸⁹. Üstelik Yunanistan’da Venizelos, Megali İdea hayaline ihanet etmekle suçlanmıştı¹⁹⁰.

Türkiye için ise mübadele, nüfusu zaten az olan ülkenin nüfusunu daha da azaltmış, bu da iş gücü sıkıntısına sebep olmuştur. Göçmenlerin iskân problemleri, Türklerin olmadığı meslek kollarının (ticaret gibi) Rumların gidişiyile boş kalması gibi, sıkıntılar yaşanmıştır¹⁹¹. Mübadele sonucunda Anadolu’nun ticaret ve sanayisi Türklerin eline geçmeye başladı¹⁹². Türkiye’nin Müslüman nüfus ve ana dili Türkçe olanların oranı da oldukça yükseldi. 1927 Genel Nüfus Sayımında Müslüman nüfusun oranı %97, ana dili Türkçe olanların oranı da %86 olmuştur¹⁹³.

Mübadil göçmenlerin evlilik ve doğum sayılarında o yıllarda gözle görülür bir artış yaşanmıştı. Ortalama üç çocuktan fazla çocuğa sahip olmadıkları görülen Rumeli kökenli ailelerin, göç sırasında çocuklarının bir kısmını kaybetmeleri bunda motive edici bir unsur olmuştur. Yine yeni yerleştiği topraklara kök salmak adına çocuk sahibi olma yoluna gitmişler, evlenebilecek yaşta olan çocuklarını biran önce evlendirmişlerdir. Sonuç olarak mübadelenin ilk yıllarında, mübadil ailelere

188 Mark Mazower, **Bizans’ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar**, çev. Ayşe Ozil, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, s.162; Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar–Belgeler**, Birinci Takım, C 1, Kitap II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.17.

189 İlber Ortaylı, **Türklerin Tarihi 2**, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s.101.

190 Suat Bilge, **Büyük Düş (Türk Yunan Siyasi İlişkileri 1919-2000)**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000, s.162.

191 Ramazan Baş, **II. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında Türk-Yunan İlişkilerinde Dostluk Örnekleri (1939-1954)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2015, ss.20-21.

192 İpek, **age.**, s.169.

193 Şükrü Aslan, Sibel Yardımcı, Murat Arpacı, Öykü Gürpınar “1927-65 Ana Dil Haritaları”, **Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Türkiye Dördüncü Nüfusbilim Konferansı Tebliğ Metinleri Kitabı**, Ankara, 5-6 Kasım 2011, s.277.

pek çok yeni bireyler katıldı¹⁹⁴. Mübadil göçmenlerin Türkiye'ye geldiklerinde çocuk yapması aslında içgüdüsel bir durumdu. Çünkü olağanüstü dönemlerde her canlı neslini devam ettirme içgüdüüne sahiptir. Bu durum da aslında canlılardaki bu içgüdüsel duruma bir örnek teşkil etmektedir.

Ulus-devlet inşa sürecinde gayrimüslim unsurların yerine Balkanlar'daki Müslümanların getirilme durumu nüfusun homojenleşmesine büyük katkı sağladı. Kurulan yeni rejimin Türk milliyetçiliği anlayışı üzerinde yükselmesini de güçlendirdi. Osmanlı'nın Batı'ya açık ve Batı ile sürekli etkileşim halindeki Selanik, Yanya, Kandiye gibi şehirlerden gelen göçmenler, Atatürk devrimlerinin uygulanmasına, Türkiye'nin modernleşme için uğraştığı değişim ve gelişime hatırı sayılır katkı sağlayarak, bir anlamda öncü rol üstlenmiştir¹⁹⁵. Örneğin, Cumhuriyet Dönemi'nde evlilik kurumunun modernleştirilmesi ile ilgili olarak birtakım yasal düzenlemeler yapılmış, zorla evlilikler yasaklanmış, görücü usulü evlilik yapmak yerine, Balkanlar'da olduğu gibi anlaşarak evlenme teşvik edilmiştir¹⁹⁶. Mübadele sonrası Anadolu'nun değişik yerlerine yerleşen mübadiller, bu ve benzeri durumlar için Türk halkına somut örnek teşkil etmiştir.

Tarihte eşine ender rastlayabileceğimiz Türk-Yunan mübadelesi siyasi, iktisadi, kültürel boyutları yanında göz ardı edilemeyecek psikolojik boyutlara da sahiptir. Örneğin, 1939 Erzincan depreminde Yunanistan Türkiye'deki depremzedeler için bir yardım kampanyası başlatmıştır. 10 Şubat 1940'da düzenlenen, imza karşılığı para yardımı şeklindeki kampanyaya katılanlar arasında Başbakan Metak-sas ile tüm bakanlar da vardır¹⁹⁷. 700.000 Yunanistan vatandaşı da bu kampanyaya katılmıştır. Bu yardım olayında bizim için dikkat çeken durum, Anadolu'dan mübadil olarak giden Rumlar Türk komşularına üzülmüş ve en çok yardımı onlar yapmıştır. Yunanistan'da en çok yardım eden bölgeler dikkat çekici bir şekilde Anadolu'dan giden mübadillerin yaşadığı yerler olmuştur¹⁹⁸. Bu ve benzeri birçok örneklerde de şahit olunacağı üzere mübadele olayının psikolojik boyutları dikkate değerdir.

1919-1922'de Anadolu'da yaşanan Türk-Yunan savaşı sonrası tek çıkar yol gibi görünen zorunlu mübadele çözümü duygusal açıdan oldukça sıkıntılı bir du-

194 Gökaçtı, **age.**, ss.210-211.

195 **Age.**, ss.295-297.

196 Mehmet Çanlı, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Evlilik Hukuku: Çorum Evlenme Defterleri, Örneği", **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)**, C 3, S 7, Kasım 2016, s.97.

197 "Türk-Yunan dostluğu", **Akşam**, 16.02.1940, s.1.

198 Yunus Nadi, "Türk-Yunan dostluğu yürüyor", **Cumhuriyet**, 31.01.1940, s.1,5.

rum olsa da bu durum benimsendi. Zaten başka da bir çözüm yok gibiydi. Aslında zaman ve olaylar mübadeleyi haklı çıkardı denilebilir. Türkiye ve Yunanistan mübadele dolayısıyla karşılaştıkları sıkıntıları zamanla azaltmayı, mübadillerin sıkıntılarını kısmen de olsa çözmeyi başardılar¹⁹⁹.

1.1.2.2. Göç ve İskân

Türkiye’nin nüfus meselesinin ana dinamiklerinden biri göç olgusudur. Göç, coğrafya üzerinde yer değiştirme anlamına gelir. Göç siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel sebeplerden kaynaklanır. Tarihsel sürece bakıldığında göç olgusu insanlık tarihi kadar eskidir ve bu olguyu en çok yaşamış toplumlardan biri Türklerdir. Türk tarihinde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Üstüne üstlük Anadolu coğrafyası da en çok göçe maruz kalmış coğrafyalardan biridir. Geçmişteki bu durum Anadolu’nun konumu nedeniyle günümüzde de hâlâ devam etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu uyguladığı iskân politikası sayesinde, fethedilen yerlere Anadolu’dan Müslüman Türk nüfusu başarı ile yerleştirmişti. Balkanlar Türk iskân sahası haline dönüşmüştü²⁰⁰. Ancak imparatorluk dağılırken bu nüfus dışarda kalmış ve anavatan olarak bildikleri Anadolu’ya dönmek istemişlerdi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra yoğunlaşan göç hareketleri nedeniyle göçmenlerle ilgilenmek üzere 1878’de İstanbul’da İdare-i Umumiyye-i Muhâcirin Komisyonu kurulmuştu. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sonrası göç olayları yine artınca Muhacirin Komisyon-u Âlisi oluşturulur. 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında yaşanan büyük göçler nedeniyle 1914 yılında Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi kurulmuştur. Millî Mücadele Dönemi’nde ise göçmen işleri ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’ne bağlı Muhacirin Müdüriyeti ilgilenmiştir. Daha sonra Nafia, Maliye, Dâhiliye ve Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâletine bağlı kuruluşlarca yürütülmüştür. Bu kısa tarihçeden de anlaşıldığı üzere göçmen işleri hususi bir teşkilata bağlanamamıştır. Dolayısı ile de göçmen ve göçmenlerin iskânı konusunda kurumsallaşma sağlanamamıştır. Ercan Çelebi’ye göre “Amerika ve Avrupa’da göç ve göçmen işleri bir ihtisas alanı haline gelirken, Türkiye bu konuda bir göç ve göçmen politikası geliştirememiştir.”²⁰¹ Konunun Türkiye ve Türkler

199 Selahattin Önder, **Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912-1930)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Eskişehir 1990, s.206.

200 Emecen, **age.**, s.82.

201 Ercan Çelebi, **Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2005, s.281.

için hayati önem arz etmesine rağmen, Batılı ülkelerde geliştirilen göçmen ve iskân politikalarının bir benzerini Türkiye’de görmek zordur.

30 Ocak 1923’te imzalanan Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol’den sonra, göç ve iskân politikaları tekrar Türkiye’nin gündemine gelmiştir. Bu konu gündeme geldiğinde, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile 1912 Balkan Savaşı sonrasında göçler karşısında yaşanan büyük sorunlar ve bunların iskânındaki yaşanan sıkıntılar hâlâ akıldaydı. Bu durumla ilgili Gökaçtı şunları ifade etmiştir:

“Balkanlar’dan gelen on binlerce insanın yanı sıra Kafkasya’dan da Anadolu topraklarına akan büyük insan kitlelerinin sebep olduğu sorunlar ve bu sorunlar karşısında yaşanan sıkıntılar henüz unutulmamıştı. Bu bağlamda 1923 yılında mecliste yapılan tartışmalarda bu işleri kısa zamanda örgütleyecek bir organizasyonun oluşturulması ve Türkiye’ye gelecek göçmenlerin en kısa zamanda ülkeye adapte edilecek bu sürecin tamamlanması yönünde talepler dile getirilmişti.²⁰²”

Meclis’te 13 Ekim 1923’te Zonguldak Vekili Tunalı Hilmi Bey önderliğinde 132 vekil; mübadele, imar ve iskân işlerini yönetecek ayrı bir vekâletin kurulması için bir öneri verirler. Böyle bir vekâletin kurulmasının önemini Tunalı Hilmi Bey Meclis’te çarpıcı bir şekilde şu sözlerle ifade etmiştir. “Seferberlik itibarı ile Harbiye Nezareti nasıl her nezaretin üstünde ise, sulh imza edilir edilmez Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi de bir nezarete kalbedilmekle kalmayarak en üst, en ehemmiyetli nezaret addolunmalıdır.”²⁰³ Sonuçta önerge kabul edilerek,²⁰⁴ Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulmuş oldu²⁰⁵.

Cumhuriyetin ilanı sonrası sadece dışarıdan göç yolu ile gelenlerin veya gelecek olanların iskânı düşünülmemiştir. İç iskân olarak adlandırabileceğimiz, Anadolu içerisinde de birtakım iskân çalışmalarına girişilmiştir. Bu iskân çalışmaları daha çok nüfusun modernleştirilmesi ve devletin güvenliği ile ilgili olmuş ve cumhuriyetin ilanı sonrası iskân politikası, devletin modernleşme politikaları ile beraber yürütülmeye çalışılmıştır.

202 Gökaçtı, **age.**, ss.185-186.

203 **TBMM ZC**, D: 2, C 2, İ: 35, 13.10.1923, s.625.

204 **TBMM ZC**, D: 2, C 2, İ: 35, 13.10.1923, s.639.

205 Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin kuruluşu, teşkilat yapısı ve faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bir çalışma mevcuttur. Bu çalışma için bkz. Çelebi, **agt.**, 2005.

Bu iç iskân çalışmaları daha çok aşiret halinde yaşayanları çağdaş aile haline getirip, ağanın, şeyhin elinden kurtarıp devlete bağlamak, topraksızlara toprak bulmak, içerdeki gezgincileri yerleştirmek, hazine arazilerini tarıma açmak gibi amaçlarla yapılmaya çalışılmıştır. Özellikle Tek Parti Dönemi’nde güçlü bir ulus-devlet oluşturmanın yollarından biri de bu iskân çalışmaları olarak görülmüştür²⁰⁶. Bu dönemde iskân konusu devletin nüfus siyasetinin dolayısı ile de nüfusu modernleştirmenin önemli bir parçası olarak düşünülmüştür.

1927 nüfus sayımına göre nüfusun %76’sı kırsalda yaşamaktaydı. Kırsalda yaşayan nüfusun yarıya yakını da göçebe olarak yaşamlarını sürdürüyordu. Bu göçebe nüfusun devlete bağlanması gerekiyordu. Göçebe nüfusun yaşam biçimi ulus oluşumuna ve modernleşme çalışmalarına uygun değildi. Yine feodal unsurların egemenliği altındaki aşiretler düzensiz nüfus olarak kabul ediliyordu²⁰⁷. Bu ve benzeri sorunları çözmek için Cumhuriyet’in ilk yıllarından 1934’e kadar birçok yasa çıkarıldı²⁰⁸. Bu noktada şunu belirtmek gerekir. İskân ile ilgili yasaları 1934’te sınırlamamızın nedeni, Türkiye’nin yapılan birçok değişikliğe rağmen bugün hâlâ kullandığı iskân yasası 1934’te çıkarılan 2510 sayılı İskân Yasası’dır. Yani İskân konusunu 1934 tarihli ve 2510 sayılı İskân Yasası öncesi ve sonrası olarak bakmak gerekir.

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren 1934 yılına kadar çıkarılan iskân yasaları ile istenilen başarı elde edilemedi²⁰⁹. Bunun için 1934 yılında oldukça geniş kapsamlı olan 2510 Sayılı İskân Kanunu çıkarıldı²¹⁰.

Bu kanunla ulus oluşumunun desteklenmesi, aşiretlerin tasfiye edilmesi, toprak dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi, göçebe ve mültecilerin yerleştirilmesi, modernleştirme çalışmalarını sürdürmek ve benimsetmek, devletin ve halkın güvenliğini korumak, gibi çok yönlü amaçlara yönelik olarak çıkarılan bu yasanın uygulamalarında bazı olumsuz sonuçlar görülmüştür. Örneğin, Doğu’da sorun yaratan unsurların kendi bölgesi dışına çıkarılmasının olumsuz sonuçları ortaya çıkınca, kendi bölgesinde disiplin altına alınması daha kalıcı bir çözüm olarak görülmüştür. Ayrıca feodal egemenlerin siyasi etkinliğini kırma düşüncesinden

206 Babuş, **age.**, ss.80-81.

207 **Age.**, s.132.

208 1934’e kadar çıkarılan yasaların listesi, içeriği, kapsamı ve uygulamaları ile ilgili bkz. Babuş, **age.**, ss.139-170.

209 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1884-1938**, C I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, 312.

210 **T.C. Resmi Gazete**, “İskân Kanunu”, Kanun No: 2510, S 2733, 21.06.1934, ss.4003-4009.

vazgeçilmiştir²¹¹. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı yasanın yürürlüğe girmesinden kısa süre sonra, yasanın uygulamasından sürekli ödünler vermeye başlanmıştır²¹². Bakıldığında bu ödümler hep yasadaki olumsuz etkilenenler lehine olmuştur²¹³. Sürgünlerin ve nakillerin sürgünlükleri ve nakledildikleri yerde oturma zorunluluğu kaldırılmış, bunların çoğu geri dönmüştür²¹⁴. Doğu bölgelerinde güvenlik maksadı ile ilan edilen bazı yerleşime yasak bölgeler de yerleşime açılmıştır.

İskân Yasası istismara açık bir konudur. Bütün boyutları ile bakılmadan ve dönemin şartları göz önünde tutulmadan değerlendirildiğinde farklı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Kanunun ilk iki maddesine bakıldığında Türkleştirme politikası için bu kanunun bir araç gibi kullanılacağı anlaşılmaktadır. Bu kanun maddeleri şöyledir;

“Madde 1- Türkiye’de Türk kültürüne bağlılık dolayısı ile nüfus oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak icra vekillerine yapılacak bir programa göre düzeltilmesi dâhiliye vekilliğine verilmiştir.

Madde 2- Dâhiliye vekillince yapılabir icra vekilleri heyetine tasdik olunacak haritaya göre Türkiye iskân mıntıkaları bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır:

1 numaralı mıntika: Türk kültürlü nüfusun tekâsüfü istenilen yerlerdir.

211 Babuş, **age.**, ss.284-304.

212 Örneğin, 18.11.1935 tarihinde yani yaklaşık 1,5 yıl sonra kabul edilen, “İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun” ile kanunun; 1, 2, 3, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 24, 25, 29, 39, 41, 42, 43 ve 45. maddeleri değiştirilmiştir. Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, “İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun”, Kanun No: 2848, S 3162, 21.11.1935.

213 2510 Sayılı Yasada yapılan değişiklikler için bkz. Babuş, **age.**, ss.284-287.

214 İskân Kanunu uygulaması kapsamında Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin, Çoruh illerinden 5074 hanede 25.831 nüfus Batı Anadolu’ya sevk edilmişti. 1947’de 5098 Sayılı Yasa ile zorunlu iskâna tabi kişilerin nakledildikleri yerde oturma zorunlukları kaldırılmış, 4128 hanede 22.518 kişi Doğu Anadolu’daki eski yerlerine geri dönmüştür. Bkz. Fatma Buğday, **Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kimliğinin İnşasına Yönelik İskân Uygulamaları (1923-1938)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2018, s.170. Yine yakın şekilde geri dönenlerin sayısını Babuş’ta 22.516 olarak vermiştir. Bkz. Babuş, **age.**, s.287.

2 numaraları mıntika: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 numaralı mıntika: Yer, sıhhat, iktisadi, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.²¹⁵”

Yine kanunda Türk ırkı ifadesi birçok maddede kullanılmıştır. Bu kanunu hazırlayanların bir ulus-devlet oluşturma adına nüfusun Türkleşmesini istedikleri açıktır. Ancak kanunun uygulamasına bakıldığında, pratikte uygulanan her madde bir problemle karşılaşılması durumunda hemen değiştirilmiştir. Farklı yerlerde iskâna tabi tutulanlar da daha çok kalkışma ve isyan hareketlerine katılmış kişilerdir. Yani uygulamada daha çok bir güvenlik sorunu ile karşılaşıldığında kullanılmıştır. Zaten yukarıda da bahsedildiği gibi bunlarda daha sonraki yıllarda zorunlu ikametleri kaldırılmış, çoğu eski yaşadıkları yerlere geri dönmüşlerdir.

Dönemin aydınlarından Şevket Süreyya Aydemir, Tek Parti Dönemi’nde Doğu’daki ağalık, şeyhlik yönetimindeki Orta Çağ’dan kalma feodal yapıların yıkılmadığını, toprak reformunun yapılmadığını ve devletin bu bölgedeki halkı koruması altına alamadığını belirtmiştir. Ayrıca bölgedeki iskân çalışmalarının başarısızlıkla sonuçlandığını da şu sözlerle ifade etmiştir;

“Doğu illerinden 500 kadar Ağa ve Şeyh, Batı illerine göçürüldüler. Bunların toprakları köylüye verilecekti. Fakat toprak dağıtımı gerçekleşmedi. Hele tapu verilemediği gibi, daha sonra, 1934’te çıkarılan 2510 Kanunu ile Batı illerine nakledilen Ağalar, Şeyhler yerlerine iade edildiler. Tabii topraklarını da aldılar. Irak’a, Suriye’ye kaçan ve oralardan mülklerini idareye devam eden beyler de yerlerine dönebildiler. Zaten daha 1924’ten itibaren ve Medeni Kanununun 639. maddesine dayanarak Ağalar, Beyler, Şeyhler doğu ve güneydoğu illerinde, pek çok toprakları şahsi mülkiyetlerine geçirmişlerdi. 2510 Sayılı Kanun’dan sonra, dağıtım tabi tutulmamış toprakları iade eden maddelerden de faydalandılar. Bütün meraları ve göçmen yer-

215 **T.C. Resmi Gazete**, “İskân Kanunu”, Kanun No: 2510, S 2733, 21.06.1934, ss.4003-4009.

leştirilmiş toprakları da aldılar. Bu arada henüz tapuya bağlanmamış toprakların iade edilmesi kaydından da faydalandılar.²¹⁶

Uğur Mumcu 1923-1934 arasında Türkiye'ye gelen 247.295 göçmenden çok azının Doğu illerine yerleştirildiğini, bu yerleşen Rumeli göçmenlerine yerleştirildikleri yerlerin tapularının verilmediği ve bu göçmenlerin on beş-yirmi yıl içerisinde Batı Anadolu'ya göç ettikleri bilgisini vermiştir²¹⁷.

Uğur Mumcu Atatürk döneminde Türkiye'ye ne kadar göçmen geldiği ile ilgili de şu bilgiyi vermektedir; 1923-1934 yılları arasında 380.243 mübabil, 247.295 göçmen ve mülteci, 1934-1937 yılları arasında 144.073 göçmen ve mülteci olmak üzere 771.611 kişi Türkiye'ye yerleştirilmiştir²¹⁸.

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere göç ve iskân konusu Türkiye'nin Cumhuriyet tarihinin önemli bir konusudur. Örneğin, 1970'de yapılan nüfus sayımına göre 903 bin kişinin Türkiye dışında doğduğu tespit edilmiştir. Mübadeleden yaklaşık 45 yıl sonra bile bu kadar yüksek nüfusun Türkiye dışından geldiği düşünülürse, Türkiye'nin nüfus konusunda göçün ve muhacirin önemi daha iyi anlaşılır. Bu göçler aralıklarla günümüze kadar devam edecektir. Daha çok Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan, Kıbrıs ve Türkistan'dan olacaktır. Sadece 1923-1968 arasında yani 45 yılda Türkiye'ye dışardan 1.247.683 kişi gelecektir²¹⁹.

Göç ve iskân konusu çok boyutlu olduğu kadar bahsettiğimiz gibi istismara da açık bir konudur. Özellikle iskân konusuna tek bir açıdan bakmak yanlış anlaşılmasına sebep olur. Millî Mücadele sonrası nüfus değişimi ile gelen göçmenlerin yerleştirilmesi, savaşlar nedeniyle yıkılan ülkenin yeniden imar edilmesi, devletin beka sorunu, ulus-devlet yaratma ideali gibi amaçlar doğrultusunda iskân konusu, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren devletin siyasetinde önemli bir rol oynamıştır²²⁰. Sonuç olarak Atatürk döneminde nüfusun homojenleşmesini sağlayan nüfus mübadelesi, göç ve iskân konuları, aslında nüfusu modernleştirmenin bir gereği olarak yapılmıştır.

216 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1884-1938**, C I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, ss.314- 315.

217 Uğur Mumcu, **Kürt Dosyası**, Um:ag Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s.73.

218 **Age.**, s.73.

219 Zaim, **age.**, s.118.

220 Canan Emek İnan, "Türkiye'de İskân Siyaseti: İskâna Yönelik Örgütsel Yapı Üzerinde Bir İnceleme", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, S 22, 2014, s.86.

1.1.3. Modernleştirme

Tek Parti Dönemi nüfus politikaları nüfusun niceliğine yönelik, niteliğine yönelik ve nüfusun göç ve iskânına yönelik politikalar olmak üzere üç ana başlık altında toplanabilir. Dönemin nüfus politikalarını incelerken bu üç politika alanından nüfusun niteliğine yönelik politikalar için anahtar kelime modernleştirme dir. Kelimenin edilgen kullanılmasından kasıt Türk modernleşmesinin devleti yönetenlerden yani yukarıdan aşağı doğru olmasındandır. Türkiye’de Türk modernleşmesini sağlayacak Avrupa’daki gibi bir burjuva sınıfı zaten oluşmadığından bu normal kabul edilebilir. Türkiye’nin modernleşme süreci Cumhuriyet Dönemi ile başlamaz. Sürecin kökenlerini çok gerilere kadar götürmek mümkündür. Bu sürecin aşamaları vardır. Bu aşamaların sonuncusu Tanzimat ile başlayıp Cumhuriyet’le devam eden ve günümüze kadar gelen süreçtir.

Birinci Dünya Savaşı’nda Ermenilerin Ruslarla, Arapların İngilizlerle ittifak etmesi gibi durumlar nedeniyle dağılmak üzere olan devletin, ne Osmanlılık ne de İslamcılık fikirleri ile bir arada tutulamayacağı belli olmuştu. Yine de geri kalan unsurları birleştirmek İslam’ın değerleriyle sağlanmıştı. Çünkü Tanzimat’tan beri ulus kavramından anlaşılan Müslüman unsurlardır²²¹. 28 Ocak 1920’de yayımlanan altı maddelik Misak-ı Millî, Niyazi Berkes’e göre, zaten Osmanlı İmparatorluğu’nun bittiği ve başka türde bir devletin kurulacağı, anlamı taşımaktadır. Ayrıca Berkes şöyle demektedir. “Bu bildiri Osmanlı İmparatorluğu’nun dağıldığını, onunla birlikte Osmanlılık, İslam Birliği, Turan politikalarının da reddedildiğini açıklamış oluyordu.”²²² Ancak Millî Mücadele’yi yapan kadroların çoğu savaş sonrası saltanatın ve hilâfetin devam edeceği düşüncesindeydi.

Bu durum Millî Mücadele’nin önderi Mustafa Kemal için Millî Mücadele sonrası yeni ve çetin bir mücadele demektir. Bu Türk toplumunu çağdaş Batı uygarlığı seviyesine çıkarma mücadelesi olacaktır. 600 yıllık Osmanlı Saltanatı 1 Kasım 1922’de kaldırıldı. Saltanatın kaldırılması sırasında Meclis’te Mustafa Kemal; “Türkler on beş asır evvel Asya’nın göbeğinde muazzam devletler teşkil etmiş ve insanlığın her türlü kâbiliyatına tecelligâh olmuş bir unsurdur. Sefirlerini Çin’e gönderen ve Bizansın sefirlerini kabul eden bu Türk Devleti ecdadımız olan Türk Milletinin teşkil eylediği bir devlettir.”²²³ sözleri ile Türk tarihine atıf yapmıştı. Bu durum modernizmin gereği olan bir ulus-devletin yaratılacağına işaret etti.

221 Babuş, *age.*, s.73.

222 Berkes, *age.*, s.480.

223 **TBMM ZC**, D: 1, C 24, İ: 130, 01.11.1922, ss.305- 306.

23 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması Türkiye'nin bağımsızlığının tescillenmesi ve uluslararası alanda tanınması demektir. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile egemenlik halka geçti. Millî Mücadele sonrası imparatorluktan cumhuriyete geçiş bu kadar çabuk ve kansız olmuştur. Mustafa Kemal Millî Mücadele sonrası bir yıl gibi kısa sürede saltanatı kaldırmış, Cumhuriyeti ilan ederek egemenliği halka vermişti. Şüphesiz modernleşme yolunda ilerleyen Türkler için bu durum muazzam bir başarıydı.

Cumhuriyet'in ilanı Türk tarihinde yeni bir dönemin başlangıcıydı. Cumhuriyet bir kesim tarafından coşkuyla kutlanırken, bazı çevrelerde de endişe yaratmıştı. Zira saltanatının kaldırılması sonrası gözler halifelik makamına çevrilmişti. Halifeliğin de kaldırılabilirliğine dair endişeler vardı. 11 Kasım 1923'te Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit yeni sisteme göre halife seçimini eleştirmiş, halifeliğin Türklerin elinden çıkarsa Türkiye'nin önemsiz bir devlet olacağını şu sözlerle belirtmiştir; "(...) beş on milyonluk Türkiye Devleti'nin İslam dünyasında hiçbir önemi kalmayacak, Avrupa nazarında küçük ve kıymetsiz bir hükümet mevkiine düşeceğiz (...)"²²⁴

Beklendiği gibi 3 Mart 1924'de Halifelik makamı kaldırıldı. Bu durum Cumhuriyet yapısının nasıl olacağına bir anlamda cevap oldu. Cumhuriyet laik bir yapıda olacaktı. İslam dünyası için bu önemli bir rol modeldi. İslam ile laiklik beraber olabiliyordu. Devletin şekli, yapısı belli olmuştur. 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan yasalarla Halifelik makamı ile Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılıp, eğitim kurumları birleştirilince, mezheplerin, tarikatların, etnik grupların ve yabancıların elinde bulunan eğitim kurumları devletin denetimine geçti²²⁵. Bunların hemen sonrasında, 1925'te dinsel tarzdaki giyim-kuşam yerine, çağdaş bir giyim kuşamın getirilmesi, 1926'da Mecelle'nin yerine Avrupa'dan alınan Medeni Kanun'un konması, 1928'de Latin harflerine geçilmesi, yine 1928'de Anayasa'nın dinle ilgili maddesinin değiştirilerek İslam dininin resmi din olmaktan çıkarılması gibi değişimler ile nüfusun modernleştirilmesi baş döndürücü bir hızla ilerliyordu²²⁶.

Mustafa Kemal'in 1920'li yıllardaki bu inkılapları Türk modernleşmesine yeni bir ivme kazandırmaktan ziyade yeni bir boyut getirmişti. Bu uluslaşma ve

224 **Tanin**, 11 Kasım 1923'ten naklen, Nahit Yüksel, "Tanin (1922- 1925)", **Atatürk Araştırma Dergisi**, C 33, S 95, Ocak 2017, s.19.

225 Özellikle yapanıların elindeki okul sayısı ve okullardaki yabancı uyruklu görevli sayısının çokluğu dikkat çekicidir. Bununla ilgili istatistiki veri için bkz. Tefik Çavdar, **Millî Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm I**, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 2001.

226 Babuş, **age.**, s.77.

laikleşme boyutu idi. Nüfusun bağlı olduğu tarikat, tekke gibi dini yapılar veya aşiret gibi feodal yapıların rolü gittikçe azaltılarak nüfus devlete bağlanmaya çalışıldı. Aslında yapılmak istenen nüfusun iradesini teslim ettiği yapılardan kurtarılarak “birey” olmasıydı. Bu sağlanınca da ulus temelinde birlik olunmasıydı.

Saltanat ve Halifelğin kaldırılıp dinsel öğelerin yerine ulus kimliğinin konmasına özellikle Kürt aşiret liderleri tepki göstermişti. Bunlar feodal ilişkilerle aşiret halkını kendilerine bağlamıştı. Osmanlı döneminde uygulanan siyasetin bir sonucu olarak bu aşiretler adeta kendi içinde bir komin oluşturmuştu. Bunlar dinsel öğeleri de kullanarak istedikleri zaman kitleleri harekete geçirebiliyordu. Nüfusun modernleşmesi bunların halk üzerindeki egemenliğinin sonu demekti. Nitekim Millî Mücadele boyunca çıkan 24 ayaklanmanın sadece 5’ini Kürt aşiretleri çıkarmış ve sadece 3’üne kitlesel katılım olmuştu. Oysa Halifelik kaldırıldıktan sonra 1924-1938 yılları arasında merkeze karşı çıkan 18 isyanın 17’sini Kürt aşiretleri çıkarmış ve bunların biri hariç hepsine kitlesel katılım olmuştur²²⁷. Buradan da anlaşıldığı üzere aşiret liderleri veya cemaat önderleri güç aldıkları feodal yapının bozulmasını istememişti. Bunun da yolu halifelğin devamından geçiyordu. Fakat halifelik kaldırılınca Mustafa Kemal karşıtlarını destekleme yoluna gittiler. Bu durumda yasal ya da yasa dışı muhalif hareketlerin içinde çoğunlukla yer aldılar.

Nüfusun birey olması ve bu bireylerin eşitlik temelinde bağlı bir birliktelik oluşturulması amacına yönelik modernleştirme çalışmalarından biri de 21 Haziran 1934 tarihli Soyadı Kanunu’dur²²⁸. Tüm vatandaşların bir soyadı alması yine nüfusu modernleştirme gereğidir. Ayrıca yukarıda bahsedilen homojen nüfus yapısı ve ulusal birliğin sağlanması amaçlarına da hizmet eden bir yasadır. Meclis görüşmeleri sırasında kanun teklifinin 3. maddesi yani; “Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleri ile umumî edeplere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz.” şeklindedir. Bu madde ile ilgili Ordu Vekili Hamdi Bey şöyle demiştir: “Kanunun bu maddesi millî birliği, millî vahdeti ihlâl eder diye aşiret isimlerini aile ismi olarak kullanmağı men ediyor. Bu doğru bir şeydir.” Hamdi Bey ayrıca aşiretlerin sayısı ve kapsamının sıkıntılı bir konu olduğundan bahsetmiştir. Yine aşiret isimlerinin yer adları olarak kullanılması ve Meclis’te aşiretlerin ismini gösteren listenin olmaması gibi eleştirilere Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya şöyle cevap vermiştir; “Cetvel yanımda değildir, olsaydı okurdum. Şarkta iki

227 *Age.*, ss.74-75.

228 *T.C. Resmi Gazete*, “Soyadı Kanunu”, Kanun No: 2525, S 2741, 02.07.1943, s.4075.

yüzden fazla aşiret vardır.” Bu sözlerden devletin bu feodal yapıları takip ettiği anlaşılmaktadır²²⁹.

Ayrıca Şükrü Kaya modern toplumlarda aşiret hayatına yer olmadığını ve bu duruma dayanan milletlerin yıkılmaya mahkûm olduğunu, fakat ulusal birliğe dayalı toplumların yıkılamayacağını şu sözlerle vurgulamıştır:

“Aşiret hayatı orta devire ait içtimaî bir tarzı teşekküldür ve bir ayrılık ifade eder. Milletler, orta devirde, âdeta bir kum yığını gibidir. Her bir kum tanesi gibi ayrıdır. Vurulduğu vakit dağılan bir kütledir. Halbuki, son devir milletleri bir arjil, bir kil tabakası gibi zerratı olmakla beraber hepsi bir arada bir kil tabakasıdır, nüfuz kabil değildir. Halâ aşiret ve kabile hatıraları yaşayan bazı yerlerden bu hatıraları silmek lâzımdır.²³⁰”

1930’lu yıllarda modernleşmenin içeriği biraz daha değişmişti. Ulusçu öğeler özellikle “Türk” söylemi daha fazla yer almaya başlamıştı. Güneş Dil Teorisi, Türk Tarihinin Ana Hatlarının geliştirilmesi gibi durumlarla ulusçu bir siyaset izlenmiştir²³¹. Örneğin, Cumhuriyet’in kuruluşunun 10. yılı nedeni ile bestelenen ünlü 10. Yıl Marşı’nın 1933 Ekim ayı içerisinde okullarda öğrencilere ve halka öğretilmesi istenmiştir. Bu marşta şöyle dizeler vardır: “Türkün bütün başlardan üstün olan başlarız. Tarihten önce vardık tarihten sonra da var olacağız(...) Türkün Cumhuriyetin göğsümüzün siperi. Türk’e durmak yaraşmaz Türk önde Türk ileri.”²³²

Yukarıdaki gibi 1930’lu yıllarda metinlerde “Türk” söyleminin kullanımı ile ilgili örneklere oldukça sık rastlanır. Zaten bütün dünyada 1930’lu yıllar ulusçu siyasetin yükseldiği yıllardır. Ama Türkiye’nin bu yıllarda nüfus üzerinde izlediği ulusçu siyaset tek buna bağlanamaz. Bu siyaset önceden belirlenmiş ve modernleşmenin bir parçası olarak görülmüştür. Anadolu’nun Batı medeniyeti moduna uygun şekilde modernleşme durumu günümüze kadar gelen bir süreçtir. Bu sürecin merkezinde ise ulus-devlet inşa etme süreci vardır. İmparatorluk gibi bir yapıdan devralınan nüfustan, bir ulus-devlet inşa etmek, sancılı ve de zorluklarla dolu bir süreçtir. Bu durumun nüfusun birçoğuna mutluluk getirmeyeceği de açıktır. Ama yakın tarihte yaşananlar devletin bekası için ulus-devletin şart olduğunu da göstermiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nda ve Millî Mücadele Dönemi’nde

229 **TBMM ZC**, D: 4, C 23, İ: 3, 21.06.1934, ss.245-246.

230 **TBMM ZC**, D: 4, C 23, İ: 3, 21.06.1934, ss.245-246.

231 Babuş, **age.**, s.78.

232 **BCA**, Fon Kodu: 180.09.00.00, Yer Kodu: 06.39.04.

ulus-devlet olmamanın getirdiği yıkıma dönemin aydın ve devlet adamları bizzat şahit olmuştur. Dolayısı ile Cumhuriyet’i kuran kadrolar eldeki nüfustan bir ulus-devlet yaratma ideolojisini benimsediler. Ancak bu işe giriştiklerinde karşılaştıkları sorunlardan biri, mevcut nüfusla ilgili ellerinde yeterli ve doğru verinin olmamasıdır. Bu veriler olmadan nüfus politikaları belirlemek güçtü. Bunun için de Cumhuriyet tarihinin ilk nüfus sayımını gerçekleştireceklerdi.

1.1.4. İlk Sayım

Cumhuriyet’i kuran kadrolar başta Mustafa Kemal olmak üzere daha Millî Mücadele Dönemi’nde Türkiye’nin nüfusunun çok az olduğu fikrindeydiler. Dönemin idarecileri tarafından nüfus azlığı üzüntü verici hatta endişe kaynağı bir durum olarak nitelendirilmişti. Ancak bu nitelendirmeyi yaparken ellerindeki nüfus ile ilgili veriler pek sağlam değildi. Çünkü nüfus kayıtları ne günceldi, ne de düzgündü. Üstelik hatırı sayılır bir kayıtsız nüfus da vardı. Tevfik Çavdar’a göre; “Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan halkların toplumsal ve ekonomik nitelikleri hakkında, tarihin hiçbir döneminde kesin sayılabilecek bir bilgiye sahip olamamışızdır.²³³” Oysa Osmanlı son yüzyılında nüfus sayımları yapmıştı. Fakat bu sayımlar yeterli veri sağlamamıştı. Örneğin, sayımlarda daha çok erkek nüfus üzerine yoğunlaşılması veya sayımların daha çok vergi toplamaya ya da seferberlik için yapılması gibi durumlar nüfus sayımlarının yapılaş amaçlarıydı. Durum böyle olunca bu sayımlar modern anlamda bir nüfus sayımı özelliği taşımaktan uzaktı.

Devlet idarecileri için nüfusla ilgili modern çağın gerektirdiği şekilde veri olmaması sıkıntılı bir durumdu. Bu durum zaten var olan nüfus meselesini daha da zorlaştırıyordu. Ayrıca Batılı devletler Türkiye’nin nüfusunu olduğundan az göstererek bunun üzerinden siyaset yapıyordu. Örneğin, Mussolini 1926’da bir konuşmasında, Türkiye nüfusunun 6 milyon olduğunu söylemiştir. Yine 1924’te İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye’nin nüfusu 9 milyon, Fransa Dışişleri Bakanlığı ise 8 milyon olarak tahmin etmişti. Yunanlar yaşadıkları Küçük Asya Felaketi öncesi yayımlanan bir eserde, Türkiye’nin nüfusunun 10 milyona yakın olduğu tahmininde bulunduktan sonra, bu nüfusun sadece %18’inin yani 1,8 milyonunun Türk ırkından olduğunu yayımlamışlar ve bunun propagandasını yapmışlardır²³⁴.

233 Tevfik Çavdar, *age.*, s.15.

234 Ratip Yüceuluğ, **Savaş Sonu Nüfus Meseleleri, Türkiye Nüfusu Üzerinde İncelemeler ve Fikirler**, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1994, s.38; Orhan Türkay, **Türkiye’de Nüfus Artışı ve İktisadi Gelişme**, Doğuş Matbaacılık, Ankara 1962, s.4.

Türkiye'nin nüfusu ile ilgili yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi yurt dışından tahminlere dönem içerisinde sıklıkla karşılaşıyordu. Bunların amaçları, Türkiye'nin nüfusunun az olduğunu göstermek, Türkiye'nin zayıf bir ülke olduğu imajı oluşturmak, Türkiye'nin Türk milleti temelinde homojen bir ülke olmadığının propagandasını yapmak gibi Türkiye için olumsuz olabilecek amaçlar içeriyordu. Bunlara Türk aydın ve devlet adamları tarafından bir cevap vermek gerekiyordu. Bunun için de çağdaş bir nüfus sayımı şarttı.

1927 Genel Nüfus Sayımı Türkiye'de kaç kişinin yaşadığını bilmenin ötesinde bir anlam taşımaktaydı. Daha dördüncü yılındaki Türkiye Cumhuriyeti "modern Türk ulus-devlet" yolunda ilerlemek ve nüfusu arttırmak için, bu genel nüfus sayımı bir zemin teşkil edecekti²³⁵.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sıkıntılı siyasi ortam atlatıldıktan sonra düşünülen modernleşme için gerekli verilerin elde edilmesi, işlenmesi için 26 Nisan 1926 tarihli kararname ile Başvekâlete bağlı olarak Merkezi İstatistik Dairesi kuruldu²³⁶. Böylece modern bir nüfus sayımı yapabilmek için de gerekli temel atılmış oldu. Ancak Türkiye'de istatistik ile ilgili yetişmiş uzman yoktu. Bunun için de Kurumun müdürlüğüne Belçikalı istatistikçi Camille Jackquart getirilmiştir²³⁷. Camille Jacquart, istatistik ilminde büyük bilgi ve deneyime sahipti. Belçika'da üç kez genel sayım yönetmiş, istatistik bilimine önemli katkı yapmış meşhur biriydi²³⁸. 26 Şubat 1926'da kurulan Merkezi İstatistik Dairesi'nin, yine aynı yıl içerisinde İstatistik Genel Müdürlüğüne dönüştürüldüğü, resmi evrak yazışmalarından anlaşılmaktadır²³⁹. 1930 yılında çıkarılan bir kanun ile kurumun görev ve sorumlulukları yeniden düzenlenecektir²⁴⁰.

Bu alt yapı oluşturulduktan sonra 2 Haziran 1926'da Umum Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun adı altında dokuz maddelik nüfus sayımı ile ilgili kanun çıkarıldı. Bu kanunun birinci maddesi şöyledir: "1927 senesinde Türkiye Cum-

235 Aytül Tamer ve Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar", **Nüfusbilim Dergisi \ Turkish Journal of Population Studies**, C 26, S 1, Ocak 2004, s.83.

236 TÜİK, "Tarihçe", <https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Tarihce>, (02.10.2021).

237 Tamer ve Çavlin Bozbeyoğlu, agm., s.74.

238 Mustafa Köse, **1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2010, ss.21-22.

239 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 25.145.04.

240 **T.C. Resmi Gazete**, "İstatistik Umum Müdürlüğünün Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında Kanun", Kanun No: 1554, S 1418, 08.02.1930, s.8691.

huriyeti’nde umumi bir tahriri nüfus icra edilecektir.²⁴¹ Sayım günü olarak da 28 Teşrinievvel (Ekim) 1927 belirlendi. Bundan sonra da Türkiye’de yapılan nüfus sayımları, iklim şartları göz önünde tutularak, her zaman Ekim ayı içerisinde gerçekleştirildi. Türkiye’de Ekim ayının göçebe nüfusun büyük oranda toplu veya dağınık şekilde esas ikametgâhlarına döndükleri ay olması bunda önemli bir sebep olmuştur²⁴².

Başvekâlete bağlı İstatistik Umum Müdürlüğü kurulduktan sonra nüfus sayımı için gerekli olan hazırlıklara hemen başlandı. Önce gerekli personellerin atamaları yapıldı. Kanunun ikinci maddesinde de belirtildiği üzere sayıma ön hazırlık olarak yurdun beş farklı bölgesinde tecrübe sayımları adı altında, deneme amaçlı nüfus sayımları yapıldı²⁴³.

Yine 1927 yılı içerisinde sayım ile ilgili propaganda çalışmaları da yapıldı. Bunun için birçok yazara nüfus sayımının önemini belirtecek yazılar yazdırıldı. Çocuklara, okullarda hitabeler yapıldı. Sinemalarda filmler gösterildi. Şehir ve köylerin belli başlı yerlerine afişler asıldı. Yetkili kişilere il ve ilçe merkezlerinde halka sayımın önemini belirtecek mahiyette konferanslar verildi²⁴⁴.

Sayımda vatandaşlara sorulacak sorular sayıma az bir gün kala basında da yayımlandı. 16 Teşrinievvel (Ekim) 1927 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde de yayımlanan bu sorular şunlardır:

- “1. Hane veya o binanın numarası.
2. Aile, lakap, peder ismi ve isim.
3. Yazılan erkek midir kadın mı?
4. Doğduğu tarih.
5. Doğduğu yeri yazdıracaktır.
6. Medeni halini yazdıracaktır.
7. Ana lisanı. Yani aile arasında ne lisanla konuşulduğunu yazdıracaklar.
8. Daimi ikametgâh.
9. Hangi tabiiyetten olduğu.

241 **TBMM ZC**, D: 2, C 26, İ:113, 02.06.1926, s.53.

242 Ratip Yüceuluğ, **Demografi Nüfus Sayımları ve Meslek İstatistikleri**, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964, ss.3-4.

243 Köse, **agt.**, s.23.

244 Yüceuluğ, **age.**, ss.6-7.

10. Mesleği, sanatı, eğer yoksa ne ile geçindiği.
11. Okuma yazma bilip bilmediği.
12. Hangi dinde olduğu.
13. Vücutça sakatlığı.
14. Evvelce nüfusa kayıt edilmiş midir? Edilmişse nerede kayıt edilmiştir?
15. Elinde nüfus tezkeresi veyahut hüviyet cüzdanı var mıdır?”²⁴⁵

Sayım da sorulacak sorular basın aracılığı ile vatandaşa, sayım öncesi duyurularak, sayım günü kolaylık sağlanması düşünülmüş olmalıdır.

Türkiye’de Cumhuriyet’in bu ilk nüfus sayımına bakıldığında neredeyse bir seferberlik hali hâkimdir. Türkiye’nin kuvvetinin ne olduğu bu sayım sonucu ile belli olacağı, sayımın uluslararası alanda da önemli olduğu, Türk basınında sürekli vurgulanmıştır. Neticede nüfus sayımı 28 Teşrinievvel (Ekim) 1927 Cuma günü halkın özverisi ve sayım görevlilerinin başarılı çalışması sayesinde gerçekleştirilmiştir²⁴⁶.

Sayım sonucu Türkiye’de olduğu kadar diğer ülkelerde de merakla beklenmişti²⁴⁷. Neticede Türkiye’nin 1927 itibarı ile nüfusu 13 648 270 olarak tespit edilmişti²⁴⁸. Bu rakam Türk kamuoyu için sevindirici olmuştur. Zira Avrupalıların tahmini olan Türkiye’nin nüfusunun 10 milyonun altında olduğu tahmininin gerçek dışı olduğu anlaşılmıştır.

Cumhuriyet’in bu ilk genel nüfus sayım sonuçları ile Cumhuriyet’in ilk yılları Türkiye’nin demografik yapısını görmekte mümkündür. En dikkat çekici durumlardan biri, nüfusun çok büyük bir bölümünün kırsalda yaşamasıdır. Nüfusun yaklaşık %76’sı kırsalda, %24’ü kentlerde yaşamaktadır. Burada nüfusu 2000’den fazla olan yerler kent nüfusu olarak görülmüştür. Zira Köy Kanunu’nun 1. maddesine göre, 2000’den az nüfuslu yerleşim yerleri köy olarak tanımlanmıştır²⁴⁹. Başka

245 “12 Gün Sonra Umumi Nüfusumuz Yazılacak”, **Hakimiyet-i Milliye**, 16.10.1927, s.3.

246 Tamer ve Çavlin Bozbeyoğlu, **age.**, ss.79-80.

247 Zafer Gölen, “Atatürk Dönemi Samsun Şehir Nüfusu”, **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I**, (ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s.409.

248 Köse, **age.**, s.184.

249 Halil İbrahim Aydın ve Salih Çiftçi, “Türkiye’de Kır-Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C 14, S 54, Yaz 2015, s.194.

bir ölçüte göre nüfusu 10.000’den fazla olan yerler kent olarak değerlendirilir²⁵⁰. Bu ölçüte göre baktığımızda nüfusu 10.000’den fazla olan yerlerde yaşayan nüfus sadece %16,4’tür²⁵¹. Dolayısı ile Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de kentleşme oranı çok düşüktür.

1927 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre nüfusun büyük bir bölümünün okuma yazma bilmediği anlaşılmaktadır. Bu durum kadın nüfus da korkunç boyutlardadır. Cumhuriyet Dönemi’nde Harf İnkılabı’na 1928 yılında geçildiği düşünülürse okuma yazma bilenlerin tamamının Arap Harfleri ile okuyup yazabildiği düşünülebilir. 7 yaş ve üzeri esas alındığında okur-yazar kişilere -ki bu kişilere okuyan ancak yazamayan kişilerde eklenince oranları şöyledir: Erkeklerde %17.42, kadınlarda %4.63 ve genel ortalama %10.58’dir. Kadın ve erkek nüfus arasındaki okur-yazar oranında çarpıcı bir fark vardır. Bu durum Türk toplumundaki erkek egemen yapının baskınlığının da bir göstergesidir. Ayrıca bu durumu açıklamak için kız çocuklarının okula gönderilmesinin aileler açısından sakıncalı bir durum olarak da görüldüğünü eklemek gerekir²⁵².

Türkiye’nin nüfusunun %10.58’inin okur-yazar olmasının ne kadar vahim bir durum olduğu diğer bazı ülkelere bakıldığında anlaşılmaktadır. Örneğin, dönem itibarı ile Almanya’da %99,8, Fransa’da %96,8, Bulgaristan’da %75, Yunanistan’da %70’dir²⁵³.

Türkiye’nin nüfusuna cinsiyet itibarı ile bakıldığında kadınlar nüfusun %51,9’unu, erkekler %48,1’ini oluşturuyorlardı. Erkek nüfus oranının az oluşu Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı’nın etkisine bağlanabilir²⁵⁴. Bu durum Türkiye nüfusu için bu savaşların, nüfusun demografik yapısını bozacak kadar ağır olduğunun bir başka göstergesidir.

1927 Genel Nüfus Sayımında insanlara ana dilleri, dinleri ve tabiiyetleri de sorulmuştur. 1927 sayımı verilerine göre ana dili Türkçe olan nüfus 11.777.810 kişidir. Bu rakam, Türkiye’deki toplam nüfusun %86,41’ine denk gelmektedir²⁵⁵. Bu

250 T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Nüfusu 1923-1994 Demografik Yapısı ve Gelişimi**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1996, s 43.

251 **Age.**, s.44.

252 Köse, **agt.**, ss.172-174.

253 Türkan Çetin, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923-1950)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1997, s.54.

254 Yüceuluğ, **age.**, s.20.

255 Aslan vd., **agm.**, s.277.

sayımla Türkiye uluslararası düzlemde bakıldığında modern bir Türk ulus-devleti olduğunu Batı'ya göstermeye çalışmıştır. Nüfusun kalabalık olduğu ve etnik yapıyla homojen bir Türkiye'nin varlığına vurgu yapılmış, böylece küçük bir doğu ülkesi değil, güçlü bir ulus-devlet olduğu Avrupa'ya gösterilmiştir²⁵⁶.

Anlaşıldığı gibi 1927 Genel Nüfus Sayımı askere alınacak yurttaşları belirleme ve vergi toplama amacından farklı gayeler taşımıştır. Gaye yurttaşlar hakkında istatistiki veriler elde ederek, bunları yine yurttaşlara hizmette kullanmaktır. Bu durum modern devletin bir gereğidir. Bu özelliği ile 1927 Genel Nüfus Sayımı Osmanlı Dönemi yapılan nüfus sayımlarından daha farklı bir anlam taşır. Ayrıca Osmanlı Dönemi'nde bir türlü düzgün olarak yapılamayan sayım, Cumhuriyet Dönemi'nde başarı ile gerçekleştirilmiştir²⁵⁷.

Bir başka husus nüfus kütüklerinin düzgün olmadığının anlaşılmasıdır. Bazı vilayetlerin nüfusu hakkında, 1927 Genel Nüfus Sayımından elde edilen ve İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından neşredilen rakamlara uymayan bazı istatistikler tertip edilmiş ve basına verilmiştir. Örneğin, 12 Şubat 1929 tarihli Fransızca yayınlanan Akşam gazetesinde İstanbul nüfusu ile ilgili bazı istatistiki bilgiler verilmiştir. Bu istatistiğe göre İstanbul'un nüfusu 827.869'dur. Bunun 166.341'i Rum nüfustur. Oysa nüfus sayımında İstanbul nüfusu 690.735'dir. Bunun 89.748'i Rum nüfustur²⁵⁸. Akşam gazetesi İstanbul Nüfus Müdüriyetinin nüfus kayıtlarına dayanarak verdiği istatistiklerle, İstatistik Umum Müdürlüğünün rakamları arasında çok fark vardır. Buradan nüfus kayıtlarının düzgün olmadığı anlaşılmaktadır. Nüfus kütüklerinin; doğum, ölüm ve göç başta olmak üzere düzgün olarak kayıtlı olmadığına bu durum bir örnektir.

1929 yılının ilk aylarında basında nüfus kütüklerine dayanılarak yayımlanan Türkiye'nin nüfusu ile ilgili haberlerden, İstatistik Umum Müdürlüğü rahatsız olmuştur. Çünkü basında yayımlanan istatistikler kendi rakamlarıyla uyumamıştır. Ayrıca yayımlanan bu yanlış istatistiklerin devlete zarar verdiği görüşündedir. Örneğin, neşredilen bazı istatistiklerden anlaşıldığına göre, Türkiye'de ölümler doğumlardan fazladır. Bu da Türkiye'nin nüfusunun giderek azaldığı anlamına gelir. Üstelik nüfus kütüklerine dayandırıldığı için resmi olarak da belgelidir²⁵⁹. Aslında

256 Tamer ve Çavlin Bozbeyoğlu, agm., s.83.

257 Zafer Gölen, "1927 Genel Nüfus Sayımı", **Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri 22-24 Ekim 2008**, (ed. Bayram Kodaman vd.), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2008, s.314.

258 BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.147.01.

259 BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.147.01.

bu durum Türkiye’de ölümlerin doğumlardan fazla olduğunu değil, nüfus kütüklerinin düzgün olmadığını gösterir.

1927 Genel Nüfus Sayımının sonuçlarına uymayan rakamların basında yer alması hakkında, İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından Başvekâlete durum resmi yazı ile bildirilir. Bunun üzerine Başvekil İsmet Paşa konuyla ilgili bir tamim yayımlanmasına ve bu tamimin doğrudan Başvekâletten yapılmasına ve Vekâletlere gönderilmesine karar vermiştir²⁶⁰.

Buradan da anlaşıldığı üzere Cumhuriyet’in ilk yıllarında nüfus defterleri sağlıklı değildir. Özellikle doğum, ölüm ve göç kayıtları düzgün değildir. Bu durum daha sonraki yıllarda düzeltilmek için birtakım çalışmaların yapılmasına yol açmıştır. Bir başka husus Türk devlet adamlarının, nüfusun azaldığı gibi devletin ve milletin motivasyonunu düşürücü haberlere tahammülü yoktur. Çünkü dönemin devlet adamı, idareci ve aydınları için nüfus konusu hassastır. Her ne olursa olsun, mutlaka Türkiye’nin nüfusu arttırılmalıdır. Dönem itibarı ile nüfusun arttırılması bir devlet politikasıdır.

1.1.5. Çok Nüfus Politikası

Bir ülkede nüfusun miktarı, artış hızı, coğrafi dağılışı, doğum ve ölüm oranları, göçler gibi demografik özellikleri bilmek sadece bir toplumun sosyal yapısını incelemekle kalmaz, çeşitli alanlarda yürütülecek politikaların tespitinde önemli rol oynar. Ayrıca nüfus yapısı göz önünde tutulmadan hemen hiçbir politikada isabetli kararlar verilemez. Bu nedenden dolayı bir ülkenin nüfus durumu ile diğer alanlardaki değişmeler iç içe geçmiş durumdadır²⁶¹.

Nüfus politikaları, nüfus büyüklüğü, hızı, artışı, mekânsal dağılımı ve nitelikleri gibi demografik değişkenler üzerinde oluşturulur. Bunları gerçekleştirilebilmek için üç alanda nüfus politikaları etkili olur. Birincisi nüfusun büyüklüğünü düzenlemek için uygulanan üreme politikalarıdır. İkincisi, ölümleri ve hastalıkları önlemek için geliştirilen sağlık politikalarıdır. Üçüncüsü nüfusun dağılımını düzenlemeyi amaçlayan göç ve kentleşme politikalarıdır. Yine de nüfus politikalarının alanı net bir biçimde çizilemez. Çünkü geniş sosyal ve ekonomik politikalarla

260 BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.147.01.

261 F. Nilay Taşkın, **Türkiye’nin Cumhuriyet Sonrası Demografik Yapısı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989, s.23.

iç içedir²⁶². Yukarıda ifade edildiği gibi Türkiye'nin nüfus politikası başlangıçtan itibaren nüfusun arttırılmasına dönük olmuştur. Bu politikanın nedenlerini tespit etmek aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfus azlığı nedeniyle karşılaşılan sıkıntıların da tespiti olacağından, çok nüfus politikalarının nedenlerinin tespiti faydalı olacaktır. Bu nedenler şunlardır:

a) Nüfus çokluğunun bir ülke için askeri güç olması. Yakın tarihinde Türk milleti sürekli savaşmak zorunda kalmıştı. Bu savaşlar hafızalarda henüz çok tazeydi. Savaş anında ne kadar çok insanın askere alınabileceği ve vatan savunmasına katılabileceği şüphesiz nüfusun çokluğuyla ilgilidir. Bu durumu 1932'de Şevket Süreyya (Aydemir) şöyle belirtmiştir:

“Dünün idaresinden teslim aldığımız bugünkü Anadolu, bütün tarihinin, tarih devirlerinin en tenha ve en bakımsız bir Anadolu'dur. Bütün medeni kabiliyetleri ihmal edilmiş, ihtiyaçları azaltılmış, adeta medeniyet harici kılınmış 14 milyonluk bu memleket halkını en kısa zamanda hiç değilse iki misline çıkarmazsak, yarının çok nüfuslu ve ileri teknikli milletleri karşısında bekamızı tehlikeye atmış oluruz.”²⁶³

Ayrıca Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren *Türkiye gerek içerde isyanlara karşı, gerek dışarda komşularına karşı ilişkilerde oldukça sıkıntılıdır. Her an savaşa girme ihtimali yüksektir.* Yunanistan ile 29 Ekim 1930'da imzalanan Ankara Antlaşması'na kadar Lozan Antlaşması sonrası birkaç kez savaş durumu ile karşı karşıya kalınmış olması bu duruma bir örnektir²⁶⁴.

b) Nüfus çokluğunun siyasi bir güç olmasıdır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşayabilmesi ve tam bağımsızlığına devam ederek gelişebilmesi için nüfus çokluğu gerekli görülmüştür. Daha önce de bahsedildiği gibi birçok kez diğer milletler tarafından nüfusunun azlığına, nüfus yapısının modern bir ulus-devlet olmadığı, hasımları tarafından vurgu yapılarak propaganda malzemesi yapılmıştır. Türk aydın ve idarecileri bu durumun farkında ve bu durumdan rahatsızdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Avrupalı devletlerin bu tutumu daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Örneğin, 1936 yılında bile Avrupalıların Türkiye ile ilgi-

262 Ebru Özberk, **Nüfus Politikaları ve Kadın Bedeni Üzerindeki Denetim**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara 2003, ss.5-6.

263 Şevket Süreyya (Aydemir), “Çok Nüfuslu Anadolu”, **Kadro Dergisi**, No: 5, Mayıs 1932, s.35.

264 Türkiye ile Yunanistan arasında 1920'li yıllarda karşı karşıya kalınan savaş durumları için bkz. Demiröz, **age.**, 2007.

li değerlendirmelerinde Türkiye’yi nüfusça küçük bir ülke olarak ifade ettikleri TC Merkez Bankası tarafından hazırlanan bir rapora bile yansımıştır²⁶⁵.

c) Hızlı nüfus artışı ile sosyal iş bölümü ve ihtisaslaşmanın sağlanabileceği düşüncesidir. Türkiye’de işlenmeyi bekleyen doğal kaynakları işlemek için nüfusa ihtiyaç vardı²⁶⁶. Ayrıca nüfusun artışının üretimi de arttıracığı düşünülmekteydi. Yine Türkiye’de birçok iş kolu boştu. Özellikle azınlıkların elindeki ticaret gibi bazı iş kolları ve bunlarla ilgili iş bölümlerinde çalışacak insan yetersizdi. Bu durum iktisadi kalkınmaya engel durumlardan biri olarak görülmüştü.

d) Tarım sektöründe makineleşmenin yetersiz olmasıdır. Türkiye’nin tarıma elverişli arazisinin ancak yarısında tarım yapılabilmekteydi²⁶⁷. Cumhuriyeti kuran kadrolar Türkiye’yi hızla kalkındırma hedefi koymuşlardı. Bunun da en hızlı yolu tarımsal üretimi arttırmaktı. Mustafa Kemal nüfusun arttırılmasının hemen mümkün olamayacağını bildiği için, pratik bir çözüm yolu olarak, tarımda makineleşmenin şart olduğunu vurgulamış, Türkiye’nin tarımda makineleşmeye diğer memleketlerden daha çok mecbur olduğunu Meclis’te belirtmiştir²⁶⁸. Hatta tarımda makineleşmenin zamanla nüfusu da arttıracığını ifade etmiştir²⁶⁹.

e) Dönem itibarı ile Türkiye’de ölüm oranının çok yüksek olmasıdır. Türkiye’de ölüm oranlarının çok yüksek olması nedeniyle ortaya çıkan nüfus kaybı doğumlarda sağlanacak artışla önlenmek istenmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında ölümlerin doğumlardan fazla olduğu korkusu vardır. Dolayısıyla bu yıllarda ki sağlık hizmetlerini yaygınlaştırıp geliştirilmesinin bir nedeni de bu korkudur. Zaman zaman basına Türkiye’de ölümlerin doğumlardan fazla olduğu ile ilgili haberler çıkmıştır. Daha çok nüfus kütükleri kaynak alınarak çıkan bu haberlere karşı devlet adamlarının tahammülü yoktur²⁷⁰.

f) Savaş sonrası dönemde dünyadaki genel eğilimin nüfus artışına yönelik olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı’nın insan kaybı üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek için özellikle Avrupa ülkeleri hızlı nüfus artışı politikası izlemeye yönelmişlerdi²⁷¹. Ayrıca 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sırasında iktisadi gelişmelerle nüfus arasındaki bağlantı önem kazandı. Nüfus artışının azlığı, yatı-

265 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 166.155.05.

266 Başol, **age.**, s.29.

267 Oktay, **age.**, s.38.

268 **TBMM ZC**, D: 1, C 28, İ: 1, 01.03.1923, s.8.

269 İnan, **age.**, s.54.

270 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.147.01.

271 Başol, **age.**, s.28.

rım imkânlarını kısıt ve iktisadi durgunluğa yol açan bir durum olarak görüldü²⁷². Uluslararası ortamdaki bu gelişmeler de bir sebep teşkil etmiştir. Ancak Tek Parti Dönemi'nde dünyadaki nüfus politikaları çoğunlukla ulusaldır. Uluslararası nüfus politikaları için İkinci Dünya Savaşı sonrasını beklemek gerekir.

g) Az nüfusla yeterli üretimin sağlanamayacağı bunun sonucunda da Batı toplumları gibi sanayileşmenin mümkün olamayacağı düşüncesidir. Savaş sonrası Türkiye'nin ekonomisi iş gücü açısından harap bir haldeydi. Örneğin, tarımda çalışan iş gücünde %20'yi aşan bir azalma meydana gelmişti²⁷³. Türkiye Batı Avrupa ülkeleri gibi sanayileşmeyi hedeflemişti. Ancak bunun için mevcut nüfusunun yeterli olmayacağı düşüncesi de hâkim kanıydı.

h) Psikolojik olarak kendini zayıf ve küçük hissetmedir. Türkiye topraklarının büyüklüğüne göre çok az nüfusa sahip olması nedeniyle psikolojik olarak kendini zayıf ve küçük bir ülke olarak hissetmiştir. 14 Haziran 1934'te Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Meclis'te şöyle diyordu; "Bir memleketin uğrayabileceği felâketlerin en büyüğü nüfus kıtlığıdır. Memleketimiz velûdiyet itibarile milletlerin başında gelen bir ırkın elindedir. Büyük öletlerden, büyük muharebelerden azade kalacak bir Türk nesli çok zaman geçmeyecek bu memleketi dolduracak ve taşıracaktır. Bunu biz hayatımızda görmeğe namzet bahtiyarlarız." Şükrü Kaya bu konuşmayı yaparken vekillerden inşallah, inşallah sesleri yükseliyordu. Dönemin Dâhili Vekili 25 sene içinde nüfusun ikiye katlanacağı düşüncesindeydi²⁷⁴.

Bu dönemde izlenen nüfus politikalarını aslında dönemin önemli aydınlarından olan Şevket Süreyya (Aydemir) şu sözleriyle özetlemiştir; "Çok nüfus, tok nüfus, şen ve zengin nüfus istiyoruz. Anadolu'yu boş, yoksul, yaşlı ve viran bırakan dünkü mazimize karşı, günden güne eşelenen ve alevlenen bir kinimiz vardır.(...) Bu ülke, Türk milletinin kalabalıklaşmasını ve çoğalmasını bekliyor. Hedefimiz iletirli teknikli, tok, şen ve kalabalık bir Türk milletidir."²⁷⁵ Yine 1933 yılında bestelenen ve okullarda öğrencilerin ve kurslarda halkın öğrenmesi istenen 10. Yıl Marşı'nda, "On yılda on beş milyon genç yarattık her yaşta"²⁷⁶ dizelerine bile dönemin nüfus

272 Türkay, **age.**, s.2.

273 Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.117.

274 **TBMM ZC**, D: 4, C 23, İ: 3, 14.06.1934, ss.140-141. Şükrü Bey bu konuşmayı yaptığında Türkiye'nin nüfusu 16 milyon civarındadır. 25 yıl sonra yani 1969'da, 1970 nüfus sayımını baz alırsak Türkiye'nin nüfusu 36 milyon olacaktır. Dolayısıyla bu önemli devlet adamının düşüncesi gerçekleşmiştir.

275 Aydemir, **age.**, ss.35-36.

276 **BCA**, Fon Kodu: 180.09.00.00, Yer Kodu: 06.39.04.

politikası yansımıştır. Türkler için nüfusun artmakta olması bir övünç kaynağı olmuştur.

Bu dönemde nüfus politikaları örnek alınan ülke ise İtalya’dır. 1932 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından, İtalya’da nüfusu arttırmak için Musolini yönetiminin devlet teşkilatı aracılığıyla aldığı idari ve kanuni tedbirleri gösteren bir risale Türkçeye tercüme ettirilmiştir. Eserin içeriği Türkiye’nin nüfus politikası için yapılacak işler hakkında çok faydalı olarak görülmüştür. Eser, Başvekil İsmet Paşa’ya da takdim edilmiştir²⁷⁷. Yine başka devletlerin yaptıkları nüfus sayımları ve nüfuslarında meydana gelen değişimler takip edilmiştir. Örneğin 1931’de İtalya’daki nüfus sayımı sonucu, İtalya’nın 42.118.435 nüfusuyla, Avrupa’nın Rusya ve Almanya’dan sonra üçüncü büyük nüfusa sahip olmasının, İtalya basınında son derece büyük bir sevinç yarattığı bilgisi, Hariciye Vekâleti tarafından Başvekâlete bildirilmiştir²⁷⁸. Bu durumun bir başka nedeni de Türkiye’nin o dönem İtalya’yı kendisine tehdit olabilecek bir ülke olarak görmesidir. Bu nedenle İtalya ile ilgili her şey takip ediliyordu. O dönem İtalya’nın 42 milyonluk nüfusuna karşı, Türkiye sadece 14 milyon civarındadır. Türkiye dönem itibarı ile İtalya gibi bir tehdit unsurunun üçte biri bir nüfusa sahiptir.

Türkiye dönem içerisinde dünyada nüfusla ilgili gelişmeleri de yakından takip etmektedir. Örneğin, 28 Temmuz 1937 tarihinde Paris’te toplanacak olan Uluslararası Nüfus Kongresine İstatistik Umum Müdürü Celâl Aybar’ın gönderilmesine Hariciye Vekâleti tarafından karar verilmiş, bu karar 6 Temmuz 1937’de İcra Vekilleri Heyeti tarafından kabul edilmiştir²⁷⁹.

Yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Tek Parti Dönemi’nde nüfusu arttırmak istenmişti. Bunun da yolu doğumların arttırılması yani üreme politikaları, ölümlerin azaltılması yani sağlık politikalarıdır. Bu nedenle dönemin üreme ve sağlık politikaları üzerinde durma gereği vardır.

1.1.5.1. Üreme Politikaları

İnsanoğlu tarih sahnesine çıktığından günümüze nüfusunu sürekli arttırmayı başarmıştır. Bu durum insanın hünerinin bir sonucudur. Ok ve yayın bulunması, hayvanları evcilleştirmesi, tarım devrimi, sanayi devrimi gibi ekonomik gelişmeler neticesinde istatistiki sonuçlarına bakıldığında, kilometrekareye düşen sayının sürekli arttığı görülür. Bu durum, insan aklını nüfusunu arttırmak için kul-

277 BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.172.12.

278 BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 237.599.06.

279 BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 77.63.01.

lanmış, şeklinde de yorumlanabilir. İşte bu durumun da bir sonucu olarak evlilik kurumu ortaya çıkmıştır. Evlilik kurumu üzerinde duran Bertrand Russell şöyle demiştir; “Evliliğin ana amacı, dünyadaki insan nüfusunu yenilemektir. Evlilik sistemlerinin bazıları bu görevi yerine getirmekte yetersiz kalırken, bazıları fazlasını gerçekleştirmektedir.²⁸⁰” Dolayısıyla nüfusun artması veya azalması evlilik kurumunun, bu görevini ne oranda yerine getirdiğine bağlıdır.

1.1.5.1.1. Evliliğe Teşvik

19. yüzyılda Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıların topluma bir yansıması olarak evlilik kurumu da etkilenmiş ve evlilik sayısında bir azalma görülmüştür. Evliliğin azalması nüfus artışını engellemiştir. Ortaya çıkan olumsuzlukları gidermek için dönemin idarecileri birtakım tedbirler almaya yönelmişlerdir²⁸¹. Her şeyden önce şunu ifade etmek gerekir ki bu yüzyılda Osmanlı idarecileri nüfus artışını medeniyetin bir gereği olarak ifade etmeye başlamışlardır. Nüfus artışı için evliliği teşvik edip, evliliğin önündeki engelleri kaldırmaya çalışmışlar, bunun için taşradaki yönetici ve idarecilere emirler göndermişlerdir. Evlilikler sayesinde toplumun ırz ve namusu korunacak, ailelerin soyları devam edecek, doğacak çocuklar da üretmeye başladıklarında devletin gücüne güç katacaklardı²⁸². Osmanlı idarecilerinin bu ve benzeri gayretlerine rağmen istenilen nüfus artışı sağlanamadı. Şüphesiz bunda uzun süren savaşlar ve savaşların getirdiği sosyal ve iktisadi sıkıntılar büyük rol oynadı.

Cumhuriyet'in ilanı sonrası nüfusun arttırılması, bozulan demografik yapının düzelmesi şarttı. Bunun için evlilik kurumuna önem verilecek, bu kurum çeşitli şekillerde teşvik edilecekti. Daha Millî Mücadele Dönemi'nde de evliliği teşvik çalışmaları olmuş, birtakım fikirler üretilmiştir.

Millî Mücadele Dönemi'nde, 19 Ekim 1920'de Canik Vekili Hamdi Bey, TBMM'ye “Bekârlık Kanunu” teklifini sunmuştu²⁸³. Daha önce de bahsedildiği gibi bu kanun teklifi kabul edilmemişti. Yine bundan dört ay kadar sonra benzer bir teklif Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin, 22 Şubat 1921 tarihli mecburi evlilik hakkındaki kanun teklifiydi. Bu kanun teklifi TBMM'nin 22 Şubat 1921 tarihli

280 Russell, *age.*, s.175.

281 Çanlı, *agm.*, s.97.

282 İbrahim Serbestoğlu, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Arttırma Çabasında Müfettişlerin Rolü”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 17, S 31, Haziran 2014, s.268.

283 **TBMM ZC**, D: 1, C 5, İ: 86, 01.10.1920, s.93.

oturumunda sunulmuştur. Bu kanun teklifi de diğeri gibi kabul edilmemiştir²⁸⁴. Millî Mücadele Dönemi’nde gündeme gelen bekârlardan vergi alınması kanun tekliflerinin amacı aslında evliliği teşvik ederek nüfusun arttırılmasıdır. Millî Mücadele Dönemi sonrası yine birçok defa bu konu gündeme gelmiş, konuyla ilgili Meclis’e kanun teklifleri sunulmuştur.

Bekârlık vergisi ile ilgili en çok çalışan kişi Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı Bey’dir. İlki 1929 yılında olmak üzere 1932, 1940 ve 1944 yıllarında Meclise bekârlık vergisi için kanun teklifleri sundu. Bu teklifler kabul edilmedi²⁸⁵. Süleyman Sırrı Bey 24 Kasım 1931’de şöyle diyordu:

“Memleketimizin genişliğine göre nüfusumuz çok azdır. Meşrutiyetin ilanından ve hele harbi umumiden beri açılan bu boşluğu doldurmak için çareler aramak yalnız Hükümeti Cumhuriyetin değil herkesin millî, vatanî borcudur. Son yapılan tahrir-i nüfus dahi bin erkeğe bin yetmiş kadın nisbeti gösterdiği memlekette kadın nüfusu erkeklerden çok fazladır. Binaeyleh hariçten memleketimize ırkdaşlarımızın getirilmeleri ne kadar lâzımsa dahilinde de bekâr erkek ve kadınların evlilik hayatını tercih ederek nüfusumuzun artmasına hizmetleri o rütbe elzemdir.²⁸⁶”

Süleyman Sırrı Bey Türkiye’nin, nüfusunun arttırılması gerekliliği vurgusu yaparak, aslında bekârların evlendirilmesindeki esas niyetinin, nüfusun artması olduğuna dikkat çekmiştir.

Bekârlık vergisi kanun teklifinin tartışıldığı günlerde, 24 Mart 1932’de İstatistik Umum Müdürlüğü Başvekâlete Türkiye’de ne kadar bekâr insan olduğu ile ilgili istatistiki bilgi sunar. İstatistik Umum Müdürlüğü’nün bu belgesine göre; Türkiye’de 3.642.733 erkek ve 2.978.006 bekâr kadın tespit edilmiştir. Fakat toplamı 6.620.739 olan bu bekâr nüfusun büyük bir kısmı evlenecek durumda değildir. Erkeklerde, 3.461.579 kişi 19 yaşından küçük; kadınlarda, 2.767.759 kişi 17 yaşından küçük olmaları nedeniyle evlenmelerine imkân yoktur. Dolayısıyla bunlar çıkarıldığında geriye kalan bekâr sayısı erkeklerde; 181.154 kişi, kadınlarda; 210.247 kişidir. Bununla beraber bu miktarlardan da maluller ile evlenemeyecek derecede

284 **TBMM ZC**, D: 1, C 8, İ: 155, 22.02.1921, ss.358-360.

285 Semiz, agm., ss.423-424.

286 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 04.19.03.

yaşlı kimseleri çıkarmak gerekir²⁸⁷. Aslında bu rakamlardan anlaşıldığı üzere Türkiye’de insanlar zaten büyük bir oranda evliliği tercih etmişlerdir.

Bekârlık Vergisi adı altında çeşitli dönemlerde ve çeşitli şekillerde bu konu tartışılmış, kamuoyunu meşgul etmiştir. Bu tartışmalarla ilgili somut tek şey 1949 yılında Gelir Vergisi Kanunu’nun 90. maddesine bekârlık zammı getirilmiş olmasıdır. Kanunun bu maddesi şöyledir:

“Bu kanuna göre alınacak gelir vergisine bekâr mükellefler için %5 zam yapılır. Bu zam, dar mükellefiyete tabi mükelleflerle, 25 yaşını ikmal etmemiş olan kızlara, 18 yaşından aşağı olan erkeklerle (Tahsile devam edenler 25 yaşına kadar), malûllere, dul ve yetim aylığı alanlara, çocuklu dullara ve evlenmesi kanunen yasak olanlara şâmil değildir. Bekârlık durumu 33’üncü maddeye, çocukluk ve malûllük halleri de 34’üncü maddeye göre tâyin olunur.”²⁸⁸

Görüldüğü gibi bekârlık vergisi Cumhuriyet’in ilk yıllarında çok tartışılmış ama somut çok fazla bir şey yapılmamıştır. Zaten bekâr sayısı da Türkiye’de istatistiksel olarak önem arz edecek çoklukta değildir.

Bu tartışmalardan ziyade cumhuriyetin ilanı ile ortaya çıkan birçok faktör evlenmeyi ve aile oluşumunu güçlendirmiştir. Örneğin, genç aileleri destekleyen bu faktörler arasında seferberliğin sona ermesi, daha sonraki yıllarda askerlik hizmetinin kısılması, tarım alanlarındaki verimli toprakların artması ve ekonomide büyümenin olması gibi durumlar ilk akla gelenlerdir. Bunun yanında; “Kadın ve erkeğin evliliğe başlamadaki ortalama yaşında hafif bir azalma olmuştur.”²⁸⁹

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ilk Medenî Kanun’da erkeğin 18, kızın ise 17 yaşını doldurmadıkça evlenemeyeceği konulmuştur. İlgili kanun maddesi şu şekildedir: “Erkek on sekiz ve kadın on yedi yaşını ikmal etmedikçe evlenemez. Şu kadarki, hâkim fevkalâde hallerde ve pek mühim bir sebebe mebni on beş yaşını ikmal etmiş olan erkek ve kadının evlenmesine müsaade edebilir. Ana ve baba ve vasi de dinlenir.”²⁹⁰ Görüldüğü gibi mahkeme kararı ile on beş yaşında da evlenilebiliyordu. Üstelik mahkeme kararı ile yaş büyütme de mümkündü. Bu ev-

287 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 04.19.03.

288 **T.C. Resmi Gazete**, “Gelir Vergisi Kanunu”, Kanun No: 5421, S 7228, 09.06.1949, s.16291.

289 T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Nüfusu 1923-1994 Demografik Yapısı ve Gelişimi**, s 43.

290 **TBMM ZC**, D: 2, C 22, İ: 57, 17.02.1926, s.10.

lenme yaşı Türk sosyal hayatına uygun düşmemesi nedeniyle tartışılıyordu. Zaten birçok kişi mahkeme kararı ile yaşını büyüttürebiliyordu²⁹¹. Evlenme yaşı sebebi ile her yıl 60 bin davanın olması ve bu durumun adliyenin iş yükünü arttırması da ayrı bir sıkıntıydı²⁹². Dolayısıyla bu durum, evlenme yaşının dönemin Türk toplumuna uymadığının somut bir göstergesidir. Bu nedenle 15.6.1938 tarihinde Medenî Kanun’un 88’inci maddesinde değişiklik yapılmış ve asgari evlenme yaşı erkek için 17 kadın için 15 olarak belirlenmiştir²⁹³. Evlenme yaşının düşürülmesinin evliliği teşvik edip nüfusun arttırılması gibi bir politika ile ilgisi yoktur. Nüfusunun yaklaşık %76’sının kırsalda yaşayan bir toplumda, o günün şartlarına uymadığı içindir. Her yıl yaklaşık 60 bin kişinin evlilik yaşından dolayı mahkemeye başvurması da bunun delilidir. Bu kanun ile çocuk yaşta evlenmeye izin verildi ya da nüfus artışı için evlilik yaşı düşürüldü, şeklinde kanunun istismar edilmemesi için burada açıklama gereği duyulmuştur.

Cumhuriyet Dönemi’nde evlilik kurumuna en büyük teşvik aslında sağlanan barış ortamı olmuştur. Bu durum seferberliğin sona ermesini sağlamıştır. Seferberlik durumunun nüfus artışını olumsuz olarak nasıl etkilediği İkinci Dünya Savaşı yıllarında görülecektir. Zaten Türk toplum yapısı ve İslam dini, evliliği teşvik ettiği için, evlenmeyen birey oldukça azdı. Durum böyle olunca devlet, evlilik kurumundan görevini ziyadesi ile yerine getirmesini yani çok çocuk yapmasını isteyecektir. Bu isteğini de çeşitli şekillerde çok çocuğu teşvik ederek gösterecektir.

1.1.5.1.2. Çok Çocuğa Teşvik

Nüfusu arttırma yollarından biri de doğum sayısını arttırarak çok çocuğu teşvik etmektir. Cumhuriyet rejimi ailelerin çok çocuğa sahip olmasını istemiştir. Bu isteğini çeşitli şekillerde teşvik de etmiştir.

18 Mart 1926’da Meclis’e çok çocuk babası olanlara, memurluğa alınma ve memurlukta terfi etmede öncelik tanınması ile ilgili kanun maddesi önergesi verildi. Bu önerge kabul edilmese de çok çocuk sahibi memurlara bazı haklar tanındı. Memurin Kanunu 88. maddesine göre; beş yıl görev yapmış olan her memurun ilk çocuğunda ücretin yarısı, diğer çocuklarında ise ücretin üçte ikisi alınarak yatılı okullara kabul edilecekti. On yıl görev yapmış her memurun bir çocuğunun parasız, diğer çocuklarının yarı ücretle yatılı okullara kabul edilmesi kanunlaştırıldı²⁹⁴.

291 **TBMM ZC**, D: 5, C 26, İ: 76, 15.06.1938, s.170.

292 **TBMM ZC**, D: 5, C 26, İ: 76, 15.06.1938, ss.170-171.

293 **TBMM ZC**, D: 5, C 26, İ: 76, 15.06.1938, s.175.

294 **TBMM ZC**, D: 2, C 23, İ: 73, 18.03.1926, ss.255- 261.

Memurların çok çocuğa teşvik edilmesine bir başka örnek, 12 Haziran 1937'de çok çocuklu hâkimlere para yardımı ve ikramiye verilmesi ile ilgili kanundur. Bu kanunda para yardımı ve ikramiyenin hâkimlere nasıl verileceği ise şu şekilde belirlenmiştir: 28 yaşını bitiren ve birden fazla çocuğu olanlar, 30 yaşını bitirmiş olanların ise ikiden fazla çocuk sahibi olmaları şart koşulmuştur. 37 yaşını bitirenlerin ise üçten ve 42 yaşını bitirenlerinde dörtten fazla çocuğu olması gerekmektedir. Hâkimlere dağıtılacak para ve ikramiye yine fazla çocukların sayısı baz alınarak hesaplanacaktır²⁹⁵.

Anlaşıldığı kadarı ile Tek Parti Dönemi'nde çok çocuk sahibi olmayı teşvikler direkt yardımlardan ziyade dolaylı yardımlar olmuştur. Dolayısıyla bunların etkili olduğunu söylemek zordur. Ancak halk arasında Yol Vergisi olarak bilinen, Tarik Bedeli Nakdisi adlı vergiden zaman içinde çeşitli kanuni düzenlemelerle beş ve üzeri çocuklu ailelerin muaf tutulması durumu vardır²⁹⁶. İşte bu durumun etkili olduğu söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde karayollarını finanse etmek için alınan yol vergisi, Millî Mücadele Dönemi'nde bazı değişikliklerle alınmaya çalışılmıştır²⁹⁷. Cumhuriyetin ilanını sonrası da yol vergisi uygulamasına devam edilmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış Türk halkını bu vergi oldukça zorlamıştır. Özdemir bu durum için şöyle demiştir: “Ekonomik güçlüklerle boğuşan halk “baş vergisi” olarak gördüğü bu uygulamanın Cumhuriyet döneminde de devamından sürekli şikâyet etmiştir. Verginin angarya haline geldiği, adil olmadığı vurgulanmıştır.”²⁹⁸

19 Ocak 1925 tarihinde çıkartılan Yol Mükellefiyeti Kanunu ile 18-60 yaş arası erkekler yol vergisini ödemekle mükelleftir. Altı çocuğu olanlar vergiden muaf olmuştur. Özdemir'e göre; “Zamanla altı çocuk uygulaması ekonomik güçlüklerle karşı karşıya olan kırsal kesim için vergiden tek kurtuluş yolu haline geldiğinden bundan sonra Anadolu'da altı çocuklu ailelerin sayısı hızla artmıştır.”²⁹⁹

295 **TBMM ZC**, D: 5, C 19, İ: 2, 12.06.1937, s.277.

296 Sevilay Özer, “Cumhuriyet Döneminde Yol Vergisi Kanunu ve Köylünün Tepkisi”, **Tarih Biliminde Akademik Çalışmalar**, (ed. Zafer Gölen), Ipe, Cetinje/Montenegro 2020, s.32.

297 Bu durumla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ali Rıza Gönüllü, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866-1921)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 30, 2011, ss.289-333.

298 Nuray Özdemir, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 32, S 53, Ocak 2013, s.244.

299 Özdemir, agm., s.218.

2 Haziran 1929’da “Yol Mükellefiyeti Kanunu” kaldırılmış, fakat yerine “Şose ve Köprüler Kanunu” çıkarılarak yol vergisine birtakım düzenlemelerle alınmaya devam edilmiştir³⁰⁰. Burada da daha önce altı çocuğa sahip aileler bu vergiden muaf tutulurken, muafiyet için gerekli çocuk sayısı beşe düşürülmüştür³⁰¹. Neredeyse on bir yıl durmadan savaştan yorulan halk bu vergiyi ödemekte oldukça zorlanmıştır. Özellikle kırsal kesim daha çok zorlanmıştır. Özdemir’e göre 1925’te Aşar Vergisi’nin kaldırılmasından sonra kırsal kesimin en çok şikâyet ettiği vergi konumuna gelmiştir³⁰². Halk bu vergiden muafiyet kazanabilmek için en az beş çocuk yapma yoluna gitmiştir. Bu durum Atatürk döneminde nüfusun artışına yönelik politikalara bir örnek teşkil etmiş, Türk halkı çok çocuk sahibi olmaya özendirilmiştir.

1930 yılında “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu” ile altı veya daha fazla çocuklu ailelere para ödülü verilmesi ya da bunun yerine arzu edenlere madalya verilmesi kabul edilmiştir. İlgili madde şu şekildedir:

“Madde 156- Bu kanunun neşrinden sonra berhayat çocuğu altı veya altıdan fazlaya balığ olan kadınlara devletçe mükâfatı nakdiye verilmesi için her sene Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti bütçesinde bir faslı mahsus açılır. Arzu edenlere nakdi mükâfat yerine ihdas edilecek bir madalya verilir. Bu kanunun neşri tarihinde berhayat altı veya daha ziyade çocuğu olan kadınlara dahi bu madalya verilir.”³⁰³

Tek Parti Dönemi’nde baştan sona ailelerin çok çocuk sahibi olmaları çeşitli şekillerde teşvik edilmiştir. Aslında bu durum modernleşme ile birlikte ulus devletlerin ortaya çıkması, merkezileşmiş devletin bürokrasisini toplum üzerinde kullanabilmesi ile mümkün olan bir durumdur. Modern dönem devletleri bireyin bedeni üzerinde modern tıp ilminden yararlanarak siyasi politikaları arasına beden politikaları da eklemişlerdir³⁰⁴.

300 **TBMM ZC**, D: 3, C 12, İ: 75, 02.06.1929, ss.249-255.

301 **T.C. Resmi Gazete**, “Şose ve Köprüler Kanunu”, Kanun No: 1525, S 1214, 12.06.1929, s.7524.

302 Özdemir, agm., s.228.

303 **T.C. Resmi Gazete**, “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, Kanun No:1593, S 1489, 06.05.1930, s.8903.

304 Türkiye’de beden politikaları ile ilgili bir çalışma için bkz. Murat Arpacı, **Modernleşen Türkiye’de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Öjeni**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

1.1.5.1.3. Yasaklar

Üreme politikaları adı altında incelenmesi gereken bir diğer konu gebeliği önleyici ilaç ve araçların ve de kürtajın yasak edilmesidir.

Çocuk düşürme eylemi tarih boyunca tüm dinlerde yasaklanmıştır. Dolayısıyla İslam dinine mensup Osmanlı'da çocuk düşürmeyi suç olarak kabul etmişti. 1800'lerin başında itibaren Osmanlı İmparatorluğu yaptığı düzenlemelerle sadece dini sebeplerden değil, insani ve kamusal sebeplere dayanarak da çocuk düşürmeyi imparatorluk genelinde engellemek için çalışmıştı. Önceleri fermanlarla düzenlenen bu husus daha sonra 1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunu ile kanunlaştırıldı. Bu durumun temel sebebi nüfusun azalmasını önleyerek, devlet gücünün azalmasını engellemektir³⁰⁵.

Çocuk düşürmenin yasak edilmesine, gerek Millî Mücadele gerekse cumhuriyetin ilanı sonrasında da devam edilmiştir. 1926 yılında yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu ise “Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek Cürümleri” başlıklı Dördüncü Faslı ile bu eylemleri ceza tehdidi altına almıştır. Bu maddeler şunlardır:

“Madde 468: Alet ve ilaç kullanarak veya başkası tarafından kullanılmasına razı olunarak çocuk düşüren kadın, altı aydan üç seneye kadar hapis olunur.

Madde 469: Bir kadının rızasıyla vasıta temin ederek çocuğunu düşürten kimse bir seneden üç seneye kadar hapse mahkûm olur. Eğer bu düşürtme neticesi veya düşürmek için kullanılan vasıtadan kadın telef olursa ceza dört seneden yedi seneye kadar ve eğer kadının ölümlü razı olduğu vasıtadan daha tehlikeli bir vasıta kullanmaktan hâsıl olmuşsa ceza beş seneden on seneye kadar ağır hapistir.

Madde 470: Bir kimse gebeliğini bildiği bir kadının rızası olmadığı halde çocuk düşürmeye mahsus ilaç ve sair vasıta kullanmak yahut kadını dövmek veya yaralamak yahut başka bir fiil işlemek suretiyle çocuk düşürtürse yedi seneden on seneye kadar ağır hapse mahkum olur. Eğer bu düşürtme neticesinde veya bunun için kullanılan vasıtadan kadın ölürse ceza on beş seneden aşağı olmamak üzere ağır

305 Belkıs Konan, “Osmanlı Devleti’nde Çocuk Düşürme Suçu”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 57, S 4, Ocak 2008, s.319.

hapistir. Eğer fail kadının kocası ise bu maddeye tayin olunan ceza altında bir miktarı çoğaltılır.”³⁰⁶

Yine 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nda da doğum kontrol araçları yasaklanmıştır. Bu madde şöyledir; “Madde 152: İlkaha mâni veya çocuk düşürmeğe vasıta olup Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletince tayin olunacak alet ve levazımın ithal ve satışı memnudur. Bunların tababette müstamel envai Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâletinin tayin edeceği şartlar dairesinde ithal edilir ve eczanelerde reçete ile satılır.”³⁰⁷ Bu madde ile kürtaj yapmak için kullanılacak malzeme ile doğum kontrol malzemelerinin ithalatı ticari olarak yasaklanmıştır. Bunların ithalatının devlet kontrolüne alınması sadece tıbbi gerekçeler dâhilinde doğum kontrolüne ve kürtaja izin verilebileceği anlamına gelmektedir.

1936 yılında, 1926 tarihli “Türk Ceza Kanununun “Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek Cürümleri” başlıklı bölümü (468. madde), 1936’da “İrkin Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Cürümler” olarak değiştirilmiştir. Ayrıca bazı yeni hükümler getirilmiştir. Bunlardan 471. madde konumuz açısından önemlidir. Madde şöyledir:

“Rıza ve muvafakatiyle bir erkek veya kadın üzerinde bazı fiiller yaparak onların çocuk yapmak kabiliyetini yok eden ve bu suretle rıza göstererek kendi üzerinde böyle bir fiil hareketi yaptıran kimse altı aydan iki seneye kadar hapis ve yüz liradan beş yüz liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır.

Çocuk yapmaya mani fiil ve hareketlerin işlenmesini teşvik eden veya bu fiil ve hareketlerin işlenmesi için propaganda yapan kimse bir seneye kadar hapis veya bin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır. Eğer fiil kazanç temini gayesiyle işlenmiş ise her iki ceza birlikte hükmolunur.”³⁰⁸

Bu maddeden de anlaşıldığı gibi hem kısırlaştırma hem de çocuk yapmaya mani fiil ve hareketler yasaklanmıştır.

306 Arpacı, **agt.**, s.274. Bu dönemdeki kanunlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Adnan Güriz, Türkiye’de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni, **Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları**, Ankara 1975, ss.141-174.

307 **T.C. Resmî Gazete**, “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”, Kanun No: 1593, S 1489, 06.05.1930, s.8902.

308 Türkay, **age.**, s.6.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusun arttırılması için düşünülen, doğumların arttırılması devlet tarafından çeşitli şekillerde desteklenmiştir. Bunun için evlilik teşvik edilmeye çalışılmış, çok çocuk sahibi olmak özendirilmiştir. Yine doğum kontrol ilaç ve araçları ile çocuk düşürme yani kürtaj yasaklanmıştır. Tek Parti Dönemi'nde yukarıda bahsedilen doğumların arttırılmasının nüfus artışında çok fazla etkili olduğunu söylemek zordur. Zaten Türk toplumunda evlenme oranı yüksektir. Ayrıca çok çocuk da istenilen bir durumdur. Bunlardan ziyade Tek Parti Dönemi'nde esas nüfusun artmasında etkili olabilecek bir yol insanın yaşatılarak ölüm oranlarının düşürülmesi olarak görülmüştür. Bunun için Tek Parti Dönemi'nde yoğun sağlık politikaları oluşturulmuştur.

1.1.5.2. Sağlık Politikaları

Yukarıda bahsedildiği gibi her ne kadar doğumlar teşvik edilse de bu durum nüfusu arttırmak için yeterli değildi. Doğum oranı artsa bile ölüm oranı yüksekse yine nüfus artmayacaktır. Örneğin, 1920'li yıllar için Hindistan İngiltere'ye göre çok daha yüksek bir doğum oranına sahip olmasına rağmen, nüfus artışı İngiltere'ye göre çok daha yavaş olmuştur. Bunun nedeni veba gibi salgın hastalıklar, önüne geçilemeyen bebek ölümleri gibi yetersiz sağlık hizmetleridir³⁰⁹. Aslında bu örnekteki durum, 1920'li yılların Türkiye'si için de geçerlidir. Sağlık hizmetleri son derece yetersiz, salgın ve bulaşıcı hastalıklar yaygındır. Bu nedenle nüfusun artması sağlık politikalarının başarısı ile direkt ilgilidir. Dolayısı ile Türkiye'nin nüfus konusu ele alınırken sağlık politikalarının da incelenmesi gereklidir.

20. yüzyılın başlarında Türkiye içinde bulunduğu olağanüstü şartlar ve imkânsızlıklar nedeniyle, sağlığa gerektiği kadar önem verememiştir. Bu durumla ilgili 13 Ekim 1923'te Zonguldak Vekili Tunalı Hilmi Bey Meclis'te bir konuşması sırasında şöyle demiştir: "Bizde üç şeyin kıymetçe sırası şöyledir. Toprak, hayvan, insan; Hele insan yavrusu, işte bunun hiç kıymeti yoktur."³¹⁰ Tunalı Hilmi Bey'in de belirtmeye çalıştığı gibi savaşılar, kıtlık ve salgın hastalıklar sonucu, Anadolu'da adeta insan hayatı değersizleşmişti. Ağır koşullar nedeniyle, özellikle yenidoğan bebekleri ve çocukları yaşatmak zorlaşmıştı. İnsanı yaşatmak için gerekli tedbirlerin alınması, sağlık politikalarının başarısına bağlıydı.

Cumhuriyet öncesi dönemde sağlıkta temel nokta, devletin doğrudan sağlık hizmeti vermemesidir. Sağlık hizmeti işini vakıflar yapmıştır. Selçuklular döneminde başlayan vakıf şeklinde kurulan sağlık tesislerinin, ücretsiz sağlık hizmeti sunma

309 Russell, *age.*, s.176.

310 **TBMM ZC**, D: 2, C 2, İ: 35, 13.10.1923, s.628.

geleneği Osmanlı’nın son dönemlerine kadar devam etmiştir³¹¹. Ancak özellikle II. Mahmud’la birlikte 1827’de ilk tıp okulu “Tıphâne-i âmire” adı altında açılması ile bu gelenek değişmeye başlamıştı³¹². Tanzimat ile birlikte sağlık hizmetlerinin örgütlenmesinde de birtakım değişimler ve dönüşümler olmuştu. Bu durum Cumhuriyet Dönemi sağlık hizmetlerine bir anlamda temel teşkil etmiştir.

Modern sağlık sistemine doğru en önemli değişimlerden biri daha Millî Mücadele Dönemi’nde atıldı. Millî Mücadele sırasında Ankara’da yeni Meclis’in açıldığı ilk günlerde Vekâletler oluşturulurken, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye diye sağlık işleri için ayrı bir vekâlet oluşturulması planlandı. Bu duruma bazı vekiller şaşırmış ve karşı çıkmışlardı. Örneğin, Saruhan Vekili Refik Şevket Bey; “Bizde Sıhhiye Nezareti yoktu. Sıhhiye evvel ve âhir Dâhiliyeye merbuttur. Fakat Kabineye dâhil değildir.”³¹³ demiştir. Aslında karşı çıkmalarındaki en büyük neden; mevcut Osmanlı Devlet sistemine dokunulmadan devam edilmesi, Meclis-i Mebusan’daki durumun korunmasını istemeleridir. “Bizde” derken söylemek istedikleri budur. Bu eleştirilere rağmen, 2 Mayıs 1920’de Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Ankara Hükümeti tarafından resmen kuruldu³¹⁴.

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti adı altındaki, muaveneti içtimaiye yani sosyal yardım işleri bakanlık bünyesine alındı. Sosyal yardım işlerinin de hükümetin üstlenmesi bir anlamda akla sosyal devlet anlayışını getirmektedir. Aslında bu ilk başta yaşanan savaşlar nedeniyle çok fazla sayıdaki yetim ve öksüz çocuklara devletin bakması düşüncesinden eklenmişti. Muavenet-i içtimaiye meselesine Kastamonu Mebusu Yusuf Kamil Paşa şu şekilde cevap vermiştir. “Yetim çocuklar sokaklarda sürünüyor. Gidiniz bakınız; camii şeriflerde zavallı çocuklar muhacir namı altında oturuyor. Beyler! Onlar bizim için ölen kahramanların aileleridir. Bunlara edeceğimiz muavenet, muaveneti içtimaiyeden başka bir şey değildir.”³¹⁵ Bu ve benzeri durumlar nedeniyle Atatürk döneminde sağlık konusu halkçılık ilkesinin, sosyal devlet anlayışının en çok görüldüğü alanlardan biri haline gelecektir.

1923 yılında 3 devlet hastanesi, 6 Belediye hastanesi, 45 özel idare hastanesi, 32 özel yabancı ve azınlıklara ait hastane olmak üzere toplam 86 hastane vardı. Bunların toplam yatak sayısı ise sadece 6.437 idi. Üstelik bu hastanelerde verilen

311 Halil İbrahim Aksakal, **Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları (1923-1938)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2011, s.91.

312 Berkes, **age.**, s.185.

313 **TBMM ZC**, D: 1, C 1, İ: 8, 01.05.1920, s.163.

314 **TBMM ZC**, D: 1, C 1, İ: 9, 02.05.1920, s.185.

315 **TBMM ZC**, D: 1, C 1, İ: 8, 01.05.1920, s.165.

hizmetler modern çağın gerektirdiklerinden uzak ve yetersizdi³¹⁶. Oysa Cumhuriyeti kuran kadrolar hedefledikleri muasır medeniyetler seviyesine ulaşmanın ancak sağlıklı bir toplumla gerçekleştirebileceği bilincindeydiler. Bu yüzden sağlıktaki hedefleri “sağlıklı ve gülbüz nesil yetiştirmektir.”³¹⁷

Bu dönem modern tıbbın gerektirdiği sağlık hizmetlerinin tüm topluma verilmesi amaçlandı. Bunun için önce örnek teşkil edecek hastaneler açıldı. Amacı adından da anlaşılacağı üzere, bunlara “Numune Hastaneleri” adı verildi. 1924 yılında ilk olarak Ankara, Erzurum, Sivas, Diyarbakır’da numune hastaneleri açıldı. Bu hastanelerin etrafındaki illerde memleket hastanesi adı verilen hastaneler vardı. Numune hastanelerinin bir anlamda bunlara örnek teşkil etmesi amaçlanmıştı³¹⁸. Fakat nüfusun büyük çoğunluğu kırsalda yaşamaktaydı³¹⁹. Sağlık hizmetlerinin kırsal kesimlere doğru yayılması şarttı. Bunun için 1924’te 150 ilçe merkezine Muayene ve Tedavi Evleri açıldı³²⁰. Daha sonraki yıllarda bunlar yaygınlaşmış, sağlık merkezlerine ve sağlık ocaklarına dönüşmüş, sağlık hizmetlerinin kırsal kesimlere ulaşmasında etkin görev yapmışlardır.

1930 yılına gelindiğinde, 1923’te 86 olan hastane sayısı 179’a yükseldi. 6.437 olan yatak sayısı da 12.476’ya çıktı³²¹. Görüldüğü gibi Cumhuriyet yönetimi devraldığı hastane ve yatak sayısını 1930 yılı itibarı ile ikiye katlamıştı. Yine sağlık personeli sayısı da hızla artmaya başladı. 1930’da 1.182 doktor, 1.268 sağlık memuru, 202 hemşire, 400 ebe ve 127 eczacı sayısına ulaşıldı³²². Cumhuriyet hükümetlerinin enerji ve imkânlarının çoğunu savaşın yaralarını sarmak için kullandığı hesaba katılırsa, sağlık hizmetleri başarılı olarak değerlendirilebilir.

Atatürk dönemi sağlık politikalarından bahsederken en önemli ana unsurlardan biri Dr. Refik Saydam’dır. Onun bakanlık görevini yürüttüğü dönemdeki

316 Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri, **80. Yılında Tedavi Hizmetleri (1923-1980)**, Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Yayınları, Ankara 2004, s.6.

317 Sadet Altay, **Atatürk Dönemi Sağlık Politikalarının Halka Yansımasında Öncü Kurumlar: Numune Hastaneleri (1924-1938)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2015, s.ii

318 1936’da İstanbul Haydarpaşa Numune Hastanesi, 1946’da Trabzon Numune Hastanesi, 1970’de Adana Numune Hastanesi açıldı. Numune Hastaneleri ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Altay, **agt.**

319 1927 nüfus sayımına göre nüfusun %76’sı kırsal kesimdedir. Bkz. Köse, **agt.**, s.184.

320 Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri, **80. Yılında Tedavi Hizmetleri (1923-1980)**, s.6.

321 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 177.220.18.

322 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 177.220.18.

politikalar Türkiye’nin ilerleyen yıllardaki sağlık hizmetlerinin de temelini oluşturacaktır³²³.

Dr. Refik Bey ilk Sıhhiye Vekâleti görevine,10 Mart 1921’de Meclis’te yapılan oylama sonucu getirilmişti³²⁴. Bu göreve 1925 yılında beşinci³²⁵ defa getirildikten sonra, 1937 yılına kadar bu görevde kalan Dr. Refik Saydam döneminde adeta sağlıkta devrim yapılmıştır. Salgın ve bulaşıcı hastalıklarla başarılı şekilde mücadele edilmiştir. Atatürk döneminde yapılmış olan, başarılı salgın ve bulaşıcı hastalık mücadelesinde Dr. Refik Saydam’ın payı büyüktür. Balkan Savaşlarında askeri hekim olarak görev yapan Refik Bey, gözleri önünde kolera ve dizanteriden 26.000 askerin ölmesinin üzüntüsünü yaşamıştır. Bu dönem gördükleri ve kazandığı deneyim bu mücadelede etkili olmuştur³²⁶. Yine bu dönemde yürürlüğe konan birçok sağlık yasası devletin bu alandaki sorumluluğunu belirlemiştir. Bu yasalar uzun yıllar yürürlükte kalacak, birçoğu bazı değişiklik ve eklemelerle günümüze kadar gelecektir³²⁷.

Atatürk dönemi sağlık politikalarına baktığımızda, aslında gördüğümüz her şey, bütünü kendisi değil, onun bir parçasıdır. Bu bağlamda sağlık meselesi sadece siyasi veya hukuki bir boyutta çözülmeye çalışılmamış, sorunlara çözüm üretecek bilimsel boyut ve toplumun gereksinimleri birlikte ele alınmıştır. Bu duruma bir örnek Millî Türk Tıp Kongreleridir. 1-3 Eylül 1925’te Ankara’da gerçekleştirilen ilk kongrede ana konu sıtma ve çocuk ölümleri olmuştur³²⁸. 11-13 Ekim 1927’de Ankara’da toplanan İkinci Millî Türk Tıp Kongresinde trahom ve verem konuları tartışılmıştır. 17-19 Eylül 1929’da yine Ankara’da toplanan Üçüncü Millî Türk Tıp Kongresinde ise frengi, kızıl bulaşıcı hastalıkları ile rahim ve meme kanseri tartışılmıştır.

323 Umut Karabulut, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam’ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 6, S 15, Güz 2007, s.151.

324 **TBMM ZC**, D: 1, C 9, İ: 5, 10.03.1921, s.64.

325 Dr. Refik Bey’in, Sıhhiye Vekâleti görev süreleri şöyledir; birincisi: 10.03.1921 -16.05.1921, ikincisi: 19.05.1921- 20.12.1921, üçüncüsü: 23.10.1923- 06.03.1924, dördüncüsü, 06.03.1924- 21.11.1924, beşincisi: 04.03.1925- 26.10.1937 arasında olmuştur. Bunun için bkz. Zühal Dilek, “İbrahim Refik Saydam (1881-1942)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ibrahim/>, (19.10.1921).

326 Gamze Nesipoğlu, “Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği”, **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, C 21, S 1, Ocak 2018, s.170.

327 Karabulut, agm., s.154.

328 Nesipoğlu, agm., s.171.

şılmıştır³²⁹. Anlaşıldığı üzere kongrelerde dönemin sağıktaki ana konuları tartışılmıştır. İlk yedi kongreye dönemin Sağlık Bakanı olan Dr. Refik Bey'in başkanlık etmiş olması önemlidir. Millî Türk Tıp Kongreleri ile ilgili doktora tez çalışmasında Ayten Arıkan, bu kongrelerin önemini şöyle belirtmiştir: "Sağlık Bakanlığı bulaşıcı hastalıklarla ilgili zaferini, Millî Türk Tıp Kongrelerine, borçludur.³³⁰" Bu kongrelerde elde edilen teorik bilgi, pratik olarak sahada uygulanmıştır. Yine sağıkla ilgili birçok yönetmelikler tüzükler bu kongrelerden faydalanarak yapılmıştır.

Millî Mücadele Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında; sağık hizmetleri çok az vatandaşa ulaşabilmiştir. Ayrıca halkın ekonomik sıkıntıları, yokluk ve ortaya çıkan sefalet sonucu, Türk halkı çoğunlukla sağıksız bir görüntüdedir. Türk halkı uzun süren savaşlar sonucunda yıpranmış, Anadolu harabeye dönmüştür. Fiziksel ortam bulaşıcı ve salgın hastalıkların yayılması için elverişli bir haldedir.

1.1.5.2.1. Salgınla Mücadele

Anadolu'nun çok nüfusla şenlenmesini engelleyen kıyametin üç kavalyesi; savaş, kıtlık ve salgın idi. Bunlardan savaş 24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması ile yenilmişti. Sıra salgınlara gelmişti. Başta sıtma, trahom, frengi, kızıl, verem, difteri, çiçek olmak üzere bulaşıcı ve salgın hastalıklar korkunç boyutlardaydı. Bu salgın hastalıklarla amansız bir mücadeleye başlanmıştı. Cumhuriyet Dönemi'nde hız kazanan bu mücadelede başarılı olunursa, ölüm oranları azalacak ve nüfus artacaktı. Bunu bilen dönemin devlet adamları, salgın hastalıklarla mücadele etmenin gerekliliğini ve ne derece önemli olduğunu her fırsatta ifade etmişlerdir.

Bu durumla ilgili olarak Ardahan Milletvekili Talat Bey 27 Şubat 1927'de Meclis'te şöyle diyordu: "Efendiler, bugün Anadolu nüfusunun önüne bir sıfır dahi konsa arazisi o nüfusu istiab edebilecek vaziyettedir. Böyle olduğu halde biz tekessür edemiyoruz. Tekessür etmek için ne yapalım? Muhacir getirelim, Himayei Etfal Cemiyeti teşkil edelim diyoruz. Halbuki elde büyümüş adamlarımızı bir çok sâri hastalıklara maruz bırakıyoruz.³³¹" Talat Bey nüfusu arttırmak için yurt dışından nüfus getirmek gibi çareler aramaktansa, bulaşıcı hastalıkların engellenerek ölüm oranının düşürülmesini önermiştir.

329 Ayten Arıkan, **Millî Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2005, ss.21-34.

330 **Agt.**, s.246.

331 **TBMM ZC**, D: 2, C 29, İ: 38, 26.02.1927, s.140.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu coğrafyasında bulaşıcı hastalıklar, uzun süren savaşlar, savaşların getirdiği göçler ve yoksulluk ile birleşince oldukça yıkıcı olmuştur. 1918’de Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı askerlerinin terhis olması Anadolu’da bambaşka bir sorunu ortaya çıkardı. Terhis olan askerler bulaşıcı hastalıkların taşınmasında en büyük etken oldular. Anadolu o güne kadar yabancı olduğu yeni hastalıklarla tanıştı. Bunlar bulaşıcı ve salgın yaratan hastalıklardı. Bu hastalıklarla mücadele etmek şarttı. Ancak ortada fiilen sona eren bir devlet, işgaller ve bu işgallere karşı direniş vardı. Böyle bir ortamda bulaşıcı hastalıklar ve salgınlara karşı etkili bir mücadele beklenemezdi³³².

Millî Mücadele Dönemi’nde Anadolu’daki bu direnişin ne getireceği çok da belli değildi. Yine de bu dönemde Ankara Hükümeti elindeki kıt imkânlarla mücadele etmeye çalıştı. 1 Mart 1922’de Mustafa Kemal Meclis’te yaptığı konuşmada bulaşıcı hastalıklarla yapılan mücadele için şunları söylemiştir:

“Bu sene emrazı sâriye istilâsına meydan verilmedi, baş gösterenler derhal tedabiri sıhhiye ittihaziyle olduğu yerde itfa olundu. Emrazı sâriyeye karşı en katî tedbir olan aşılar artık tamamiyle memleketimizde istihsal olunmaktadır. Üç milyon küsur kişilik çiçek aşısının Sivas’ta istihsal edilmiş olduğunu zikretmek bu bapta kâfi bir fikir verebilir. Memleketin malaryalı muhitlerinde miktarı kâfi kinin tevzi edildi. Frengi âfetinin itfası için de mümkün olan meblâğ sarf edildi. Ve emrazı içtimaiye ile mücadelemizin daha müsmir ve daha şâmil bir şekilde ifası esbabı da ihzar edilmiştir.”³³³

Mustafa Kemal’in bu sözleri sarf ettiği tarihe dikkat edilirse, Millî Mücadele’nin en gergin dönemlerinden biridir. Ayrıca ordu taarruz etmediği için Mustafa Kemal’in eleştirildiği bir dönemdir. Bu ağır siyasi koşullar altında Mustafa Kemal çıkıp kürsüde, bulaşıcı hastalıklarla yapılan mücadeleden bahsetmesi, duruma verdiği önemin anlaşılması açısından dikkate değerdir. Üstelik sadece önem vermekle kalmamış, pratik olarak da somut bir mücadele yaparak, tedavi ve korunma için gerekli aşı, ilaç gibi malzemenin bir kısmını sağlamıştır. Yine de bulaşıcı hastalıklarla daha esaslı bir mücadele için Cumhuriyet Dönemi’ni beklemek gerekir.

332 Süleyman Tekir, “Erken Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 65, 2019, s.428.

333 **TBMM ZC**, D: 1, C 18, İ: 1, 01.03.1922, s.3.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında görülen bulaşıcı hastalıkların en başta gelenleri sıtma, trahom, frengi, verem, çiçek, kızıl ve difteridir³³⁴.

Her şeyden önce bu başta gelen bulaşıcı hastalıklarla etkili bir mücadele yapmaya gayret gösterilmiş, bu mücadelenin nüfus meselesine de çözüm olacağı birçok kez dile getirilmiştir. Örneğin 26 Nisan 1926'da Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Doktor Refik Bey TBMM'de, Türkiye çok büyüktür ama nüfusça fakir olduğunu belirttikten sonra nüfus artışı karşısındaki en büyük engelin sıtma olduğunu şu sözlerle belirtmiştir: "Memleketin nüfus ihtiyacı bütün ihtiyaçların fevkindedir. Türkiye'nin yalnız yükselmesi değil, yaşayabilmesi nüfusunun süratle artmasına memuttur. Binaenaleyh Türkiye pek faal bir nüfus siyaseti takibine mecburdur. Bu hususta karşısına çıkacak en büyük engeller arasında sıtma birinci mevki işgal eder. Türkler her şeye takdimen bu engeli ortadan kaldırmak mecburiyetindedir."³³⁵

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Refik Bey'in de belirttiği gibi Cumhuriyet Türkiye'sinin ihtiyaçları arasında ilk sırada nüfus ihtiyacı gelmiştir. Nüfusun artmasına engel sebeplerin en başında gelenlerden biri ise sıtma olarak görülmüştür. Yani etkili bir nüfusu arttırma siyaseti yapılacaksa sıtma hastalığı yenilmelidir. Fahriye Emgili bu durumu şöyle izah etmiştir: "Bataklıkların kurulması, sineklerin imhası da nüfus siyasetinin bir parçası olarak düşünülmelidir. Sivrisineğin sebep olduğu ölümlerin savaşlardan kat ve kat fazla olduğu bilinmektedir."³³⁶

Sıtma Anadolu'da oldukça etkili olmuştur. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda 451.803 sıtma hastası vardı. Sıtmadan 23.359 kişi hayatını kaybetmişti. Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan kıtlığın bir sebebi de sıtmadır. Zira hastalığın yaygın olması işgücü kaybına sebep olmuştur³³⁷. Bilinenin aksine Türkiye'deki en etkili hastalık verem değil sıtmaydı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de 5 milyon sıtmalı olduğu tahmin ediliyordu. Bu durumda, hastalıkla en etkili mücadele yöntemi olan kinin ilacından 50 tona ihtiyaç vardı. Bunun da maddi olarak karşılanması oldukça zordu. Örneğin, 1924 yılı bütçesinden ayrılan 62 bin lira ile sadece 1.381 kg kinin alınabilmişti. Dr. Refik

334 Tekir, agm., s.407.

335 **TBMM ZC**, D: 2, C 24, İ: 91, 26.04.1926, s.17.

336 Emgili, agm., s.301.

337 Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu'da Sıtma", **Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma**, (ed. Şükran Köse vd.), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s.463.

Bey, sıtmayı bir Türkiye gerçeği olarak kabul etmeden mücadelenin imkânsız olduğunu söylemişti. Yani sıtmayla kapsamlı bir mücadele yapılması şarttı³³⁸.

1-3 Eylül 1925 tarihleri arasında Ankara’da I. Millî Tıp Kongresinde, sıtmanın en çok görüldüğü yerler ve hastalıkla mücadelenin esasları belirlenmiştir³³⁹. Arkasından 13 Mayıs 1926’da Sıtma Mücadelesi Kanunu kabul edilmiştir³⁴⁰. Bundan sonra sıtma savaşı hız kazanmış ve Cumhuriyet’in en büyük başarılarından biri olarak tıp tarihine geçmiştir³⁴¹.

Sıtmadan sonra en yaygın görülen bulaşıcı hastalıklardan bir diğeri trahomdur³⁴². Trahom önemli oranda da göz hastalıklarına ve körlüklere sebep olan bir bulaşıcı hastalıktır³⁴³. Cumhuriyetten önce Anadolu’nun geniş bir kısmında, özellikle güney ve güneydoğuda, görülürdü. Ancak bu hastalığa karşı yeterli tedbir alınmamış ve Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında iyice yayılmıştır. O tarihlerde 3 milyon civarında tahmin edilen trahomlu hasta kendi kaderiyle baş başa bırakılmıştı³⁴⁴.

Trahom mücadelesine ilk olarak 1925’te çıkarılan “Trahomla Savaş Kanunu” ile başlanmıştır³⁴⁵. Aynı yıl bu hastalığın meydana getirdiği sakatlıklar nedeniyle “körler memleketi” denilen Adıyaman’da ve yine aynı yıl Malatya’da birer trahom hastanesi ve dispanser açıldı. Bu hastanelerin yanında, hizmeti en ücra yerleşim yerlerine kadar götürerek taramalar yapıldı. Bu taramalar sonucunda bulunan hastalar tedavi edildi. 1930 yılına gelindiğinde Adana, Gaziantep, Kilis ve Besni Trahom Savaş Hastaneleri açıldı. 1950’de sayıları 16’ya ulaşan bu hastanelerin, trahomun kontrol altına alınmasından sonra, 1982 yılına kadar tamamı kapatıldı³⁴⁶. Trahom

338 Tekir, agm., s.426.

339 Arıkan, agt., s.21.

340 **TBMM ZC**, D: 2, C 25, İ: 98, 13.05.1926, ss.95-96.

341 Arıkan, agt., s.21.

342 Yunanca Trakoma=trakkus=kaba, pürtüklü anlamındadır. Trahom hastalığı chlamydia cinsinden bir mikroptan ileri gelen bulaşıcı bir göz hastalığıdır. Trahom, konjunktivayı, korneayı ve göz kapaklarını saran genellikle kronik bir hastalıktır. Tedavi edilmezse körlüğe kadar ilerler. Hastalık kalabalık yaşam tarzı, yoksulluk, sıcak ve kirli ortamlarda hızlı bir şekilde yayılır. Bkz. Arıkan, agt., s.26.

343 Sevilay Özer, “Türkiye’de Trahomla Mücadele, (1925-1945)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 54, Bahar 2014, s.121.

344 Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri, **80. Yılında Tedavi Hizmetleri (1923-1980)**, s.8; Arıkan, agt., s.26.

345 Arıkan, agt., s.26.

346 Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri, **80. Yılında Tedavi Hizmetleri (1923-1980)**, s.8.

mücadelesi de sıtma mücadelesi gibi başarı ile sonuçlanarak Cumhuriyet'in başarı hanesine yazıldı.

Bir diğer yaygın görülen bulaşıcı hastalık cinsel yolla bulaşan frengidir³⁴⁷. Hastalığın Avrupa'dan gelmesi nedeniyle frengi ya da “illet-i efrenc”³⁴⁸ olarak adlandırılmıştır. Yine hızlı bir şekilde yayılması ve halka verdiği zarar nedeniyle, “illet-i müthişe” diye de anılmıştır.³⁴⁹ Frengi 19. yüzyılda başta İstanbul olmak üzere yoğun bir şekilde görülmeye başlandı³⁵⁰. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde girdiği savaşlar sonucu ortaya çıkan sefalet, açlık ve yoksulluk; cinsiyet olgusunu daha ön plana çıkartmıştı. Savaşların oluşturduğu sefalet kadındaki cinsiyet kimliğinin eklenmesi, fuhuş ve akabinde zührevi hastalıkları ortaya çıkararak hızlandırdı³⁵¹. Birinci Dünya Savaşı ile beraber Anadolu'da cinsel yolla bulaşan hastalıklar, 1916 ve 1917 yıllarında büyük bir artış gösterdi³⁵². Mütareke Dönemi'nde Kızıl ordudan kaçan Beyaz Rusların ve işgalci devletlerin askerlerinin etkisiyle fuhuş iyice arttı. Bu dönemde fuhuş devlet kontrolünden çıktı. Millî Mücadele Dönemi'nde de Meclis'te gündeme gelerek tedbir alınmaya çalışıldı³⁵³. Ancak dönemin şartları gereği istenilen başarı elde edilemedi. Frengi de Cumhuriyet rejiminin devraldığı bir sorun oldu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren fuhuşa karşı alınan sert tedbirler sonucu başta frengi olmak üzere zührevi hastalıklar azalmaya başladı³⁵⁴. 1932 yılında zührevi hastalıklar ve fuhuşla mücadele için bir komisyon oluşturuldu³⁵⁵. Bu doğrultuda 12.11.1933 tarihli kararname ile “Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevi Hastalıklarla Mücadele Tüzüğü” yürürlüğe kondu³⁵⁶. Frengi mücadelesinde halkın eğitimi önemliydi. Bundan dolayı halkın konu ile ilgili eğitimine önem verildi. Bunun için halkevlerinden de yararlandı. Tek Parti Dönemi'nde

347 **Age.**, s.8.

348 Efrenc, Frank veya Avrupalı manasına gelmektedir. Bkz. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, “Kubbealtı Lugatı”, <http://www.lugatim.com/s/efrenc>, (21.10.2020).

349 Hatice Güzel Mumyakmaz, “‘İlet-i Müthişe’: 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye’de Frengi ile Mücadele”, **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, C 7, S 13, 2020, s.142.

350 Tekir, agm., s.408.

351 Mehmet Pınar, “Fuhuş ve Zührevi Hastalıkların (Frengi) TBMM’de Tartışılması ve Resmi Raporlara Yansımaları (1920-1932)”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı 2020, s.15.

352 Tekir, agm., s.409.

353 Pınar, agm., s.35.

354 Agm., s.36.

355 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 177.221.05.

356 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 40.80.02.

frengi ile topyekûn bir mücadele verilmeye çalışılarak bu mücadele bir sağlık davası olarak görüldü³⁵⁷.

Cumhuriyet’in devraldığı bir diğer yaygın hastalık veremdi. Verem kötüleşen yaşam koşullarında hızla yayılan bir hastalıktı. Cumhuriyetin ilanı öncesi, on yıllık savaş dönemindeki kötü koşullar nedeniyle yayılma fırsatı bulmuş, tüm nüfusu tehdit eder bir konumda Cumhuriyet yönetimine devredilmişti³⁵⁸.

Dönem itibarı ile genel bir nüfus sayımı yapılamadığı için, ölüm ve doğum oranları ve hastalık istatistiklerine ulaşmak pek mümkün değildi. Ancak İstanbul ve bazı şehirlerle ilgili istatistikler veremin halk üzerinde ne kadar yıkıcı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Örneğin, 1902-1926 arasında sadece İstanbul’da veremden ölenlerin sayısı 69.014’tür. Nüfus istatistikleri açısından bakıldığında bu sayı oldukça yüksektir. İzmir’de de aşağı yukarı aynı ölüm oranları elde edilmişti. Bunlardan yola çıkarak Türkiye geneli düşünüldüğünde, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ölümlerin %15’i verem kaynaklıydı denilebilir. Tabii bir de hastalığa yakalanan herkes hayatını kaybetmediği için onlarla birlikte veremli sayısı oldukça yüksekti³⁵⁹.

Veremle mücadele çok para gerektiren bir durumdu. Bu nedenden dolayı Türkiye’de verem ile savaş, gönüllü kuruluşların teşebbüsü ile başlamıştır³⁶⁰. İlk olarak 20 Nisan 1918’de Besim Ömer’in öncülüğünde Verem ile Mücadele Osmanlı Cemiyeti kurulmuştur. Savaş yılları nedeniyle pek bir faaliyet gösterememiştir. Bunu daha sonra Behçet Salih (Uz)’un başkanlığında kurulan, 18 Şubat 1923’te İzmir Veremle Mücadele Cemiyeti izlemiş, ardından 2 Ekim 1923’te Balıkesir’de üçüncü cemiyet kurulmuştur. Sonra dördüncü olarak 1927 senesinde, İstanbul Veremle Mücadele Cemiyeti kurulmuştur³⁶¹. Veremle mücadele eden bu gönüllü kuruluşlara, daha sonra devletin de veremle ilgili kuruluşları eklenince birlikte mücadele etmişlerdir³⁶².

357 **BCA**, Fon Kodu: 490.01.00.00, Yer Kodu: 05.26.22.

358 Ceren Gülser İlikan Rasimoğlu, “Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlıklı Bireyin İnşası: Pronatalist Politikalar, Çocuk Sağlığı ve Verem”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, C 39, S 2, Ocak 2019, s.333.

359 Tekir, agm., ss.416-417.

360 Sevilay Özer, “Türkiye’de 1923-1950 Yılları Arasında Verem”, **Journal of Turkish Studies**, C 15, S 4, 2020, s.870.

361 İlikan Rasimoğlu, agm., s.344.

362 Bu gönüllü cemiyetlerin faaliyetlerine örnek teşkil etmesi açısından, İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti’nin 1932 yılına ait faaliyet raporu için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 490.01.00.00, Yer Kodu: 1464.03.05.

Verem, hem bilimsel hem de sosyal tabanlı medikososyal bir hastalık olduğundan, bu mücadelede başarı, toplumun kötü sosyal koşullarını ortadan kaldırmaya bağlıdır. Bunun için de ekonomik kalkınma gereklidir³⁶³. Fakat Cumhuriyet'in ilk yılları düşünülürse bu hiç kolay değildir. Devlet bu mücadelede zorlanmıştır. Bunun için de pratik ve etkili bir yol izlenmiştir. Bu yol dispanserler açmak olmuştur. İlk olarak 1923 yılında Bakanlığın istek ve onayı ile İstanbul Özel İdaresince hizmete açılan Verem Savaş Dispanseridir. Tespit edilen veremlileri bir yandan tedavi etmek ve bir yandan da toplumdan tecrit etmek amacıyla, Bakanlık tarafından 1924'de 50 yataklı Heybeliada Verem Sanatoryumu açılmış, Haydarpaşa ve İzmir Bulaşıcı Hastalıklar Hastaneleri ile diğer devlet ve numune hastanelerinde imkân nispetinde veremliler için yataklar tahsis edilmişti³⁶⁴. Yine bu hastanelere verem ile mücadele için elzem olan röntgen cihazları alınmıştı³⁶⁵. Ancak veremle mücadele hemen başarılı olacak bir durum değildi. Cumhuriyet hükümetleri bu mücadeleyi hiç geri adım atmadan başarı ile devam ettirdiler. Bu mücadelenin devam etmesi ve başarılı olması nüfus politikası açısından önemliydi. Çünkü verem Türkiye'de ölüm sebeplerinden en önde gelen durumlardan biriydi.

Yukarıda bahsedilen salgın ve bulaşıcı hastalıklar önemli olanlarıydı. Kuşkusuz çiçek, kızıl ve difteri gibi daha onlarca salgın ve bulaşıcı hastalık Anadolu coğrafyasında kol geziyordu. Burada bahsedilen; sıtma, trahom, frengi ve verem ile yapılan mücadelenin benzerleri diğer hastalıklarla da yapıldı.

Anlaşıldığı üzere Türkiye'de bulaşıcı hastalıklarla mücadele Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren etkin şekilde yapılmaya çalışılmıştı. Bir takım yasal düzenlemelere rağmen, 27 Şubat 1927'de Meclis'te Ardahan Milletvekili Talat Bey şöyle demişti: "Zabıtai Sıhhiye Hayvaniye Kanunu var da, zabıtai sıhhiye insaniye kanunumuz henüz yoktur. Bu bizde çok acı hatıralar bırakmıştır."³⁶⁶ Zabıtai Sıhhiye Hayvaniye Kanunu, Osmanlı'dan devralınan bazı değişiklikler ve güncellemelerle uygulanan, hayvan hastalıklarının azaltılması ve hayvancılığın hastalıklara karşı korunması ile ilgili kanundur. Bir yerde hayvan hastalığı olduğu ihbar edilince hemen baytar gelir, muayene eder, gerekli tedbirler alınır³⁶⁷. Talat Bey konuşmasında:

363 Fatih Tuğluoğlu, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 13-14, 2008, s.22.

364 Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri, **80. Yılında Tedavi Hizmetleri (1923-1980)**, s.8.

365 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 11.31.14.

366 **TBMM ZC**, D: 2, C 29, İ: 38, 26.02.1927, s.139.

367 Zabıtai Sıhhiye Hayvaniye Kanunu için bkz. Mehmet Temel, "Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 24, Bahar 2010, ss.201- 234.

“Hayvanat hastalığı ihbar edilince derhal baytar gelir, difteri vukuatına dair verilen telgraflar üzerine doktor ve serum gelmez.” demiştir. Talat Bey, bulaşıcı hastalıklara karşı kanunlarla hayvanların korunmasına rağmen, insanların korunmadığını belirtmiştir. Burada bahsedilen kanuni eksikliğin giderilmesi, 24 Nisan 1930’da kabul edilen “1593 numaralı Umumî Hıfzıssıhha Kanunu” ile olacaktır. 309 maddelik bu kanun ile bulaşıcı ve salgın hastalıklar ile mücadelenin tüm gerekleri yasal bir zemine oturtulmuş ve günümüze kadar bu kanun bir rehber olmuştur.

Görüldüğü gibi ölümlerin azaltılması ve Cumhuriyet yönetiminin istediği sağlıklı bir nesil ideali için salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele edildi. Tekir’in de belirttiği gibi, Salgın hastalık görülen hiçbir bölge kaderine terk edilmedi.³⁶⁸ Bu durum Türkiye’nin nüfusunun nicelik ve nitelik olarak istenilen hedeflere yaklaşmasında etkili oldu.

Sonuç olarak Türkiye’nin nüfus politikaları irdelenirken sağlık konusu odaklanılacak konulardan biridir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaklaşık 13 milyon nüfus 1980’e geldiğinde 44 milyon olmuştur. Yani altmış yıl kadar kısa bir zaman diliminde nüfus üç kat artmıştır. Bunun ana nedeni ölüm oranlarının azalmasıdır. Bunda halka sağlık hizmetlerinin ulaştırılabildiği olması önemlidir. Bununla paralel salgın ve bulaşıcı hastalıklarla yapılan çetin mücadele de ölüm oranlarının düşmesinde etkili olmuştur.

Tek Parti Dönemi’nde sağlık politikaları ulusun kalkınmasını ve yükselmesini sağlayacak bir dava olarak görülmüştür. Gelecek nesillerin gürbüz ve temiz ahlaklı oluşları bu davada başarıya bağlanmıştır³⁶⁹. Ancak bu politikaların uygulandığı dönemlerde, Batı’da öjenik politikaların zirve yaptığı yıllardır. Bu durumun Türkiye’ye yansımalarına bakmak nüfus politikaları açısından gereklidir.

1.1.6. Öjenik Meselesi

Öjenik, nüfusun beden ve dimağ açısından sağlıklı hale getirilmesi veya sağlıklı unsurların çoğaltılarak sağlıksız unsurların azaltılması temeline dayanan, insan soyunun geliştirilmesini amaçlayan politikaların toplamıdır. 19. ve 20. yüzyıllar modern ulus-devletler için kendi ulusunu inşa etme süreci olarak geçmiştir. Bu sürecin zirve noktası ise iki dünya savaşı arası dönemdir. Bu dönemde ulus-devletler

368 Tekir, agm., s.428.

369 BCA, Fon Kodu: 490.01.00.00, Yer Kodu: 05.26.22.

kendi ulusunu yaratabilmek için kullandığı en önemli araçlardan biri öjenik politikalar olmuştur³⁷⁰.

Öjenik fikrinin tarihi köklerini Antik Yunan düşünürlerine kadar götürmek mümkün ise de kavram, 1833 yılında Francis Galton tarafından ortaya atılmıştır³⁷¹. Öjenik kavramını bilimselleştiren Francis Galton, Charles Darwin'in kuzenidir. Kuzen Galton fikirlerini Darwin'in Evrim Kuramına dayandırmıştır. Ona göre zeki insanlar, az zekilere göre daha az çocuk yaptığı için insan popülasyonlarının kalitesi düşük oluyordu. Eğer doğumlar kontrol altına alınabilirse, sadece zekilerin daha fazla çocuk yapmasına izin verilebilirse, insan toplumları sürekli daha zekiye doğru evrimleşebilirdi. Galton'un bu tezlerine Darwin karşı çıktı ve sapıklık olarak yorumladı. Galton Darwin öldükten bir yıl sonra fikirlerini ortaya attı. 1833 yılında "İnsan Fakültesi ve Gelişimi Üzerine Araştırmalar" kitabında ilk kez "öjeni (eugenics)" kavramını ortaya attı³⁷². Francis Galton (1822-1911), eugenics kavramını Yunanca eu (iyi, normal) ve genic (doğurmak, mahsül, döl), kelimelerinden türetmiştir. Sözcük anlamıyla eugenics-öjenik "doğuştan iyi", "soydan asil", anlamlarına gelmektedir³⁷³.

Galton ölünce öjenik bayrağını ABD'li Charles B. Davenport (1866-1944) devraldı. Davenport 1904 yılında Biyolojik Deney İstasyonu'nu kurdu. Bundan altı yıl sonra da 1910 yılında Öjeni Kayıtları Ofisi'ni kurdu. ABD'de 20. yüzyılın başlarında öjeni taraftarları hızla arttı. 1910-1924 arasında ABD'de çoğunluğu kadın 258 saha çalışanına eğitim verilerek başarılı olanlara biyoloji lisans derecesine sahip "öjeni uzmanı" kimliği verildi. Bu kişiler hastanelerde ve devlet tarafından işletilen diğer kurumlarda çalıştırıldı³⁷⁴.

Öjenik politikalar özellikle iki dünya savaşı arası dönemde Avrupa ve Amerika kıtası ülkeleri başta olmak üzere, birçok ülkede aile, nüfus, sağlık, beden ve spor gibi alanlara yönelik politikalarda uygulama alanı bulmuştur. Öjenik politikaları sadece dönemin otoriter-totaliter devletlerinde değil, o dönem için demokrat sayılabilecek memleketlerde de görülmüştür. 1900'lerin başında ilk olarak Ameri-

370 Ertuğrul Eryücel, "Öjenik Bağlamında Batı Ülkeleri'nde ve Türkiye'de Politika Yapımı Üzerine Karşılaştırmalı Analiz", **International Conference on Eurasian Economics**, İstanbul 10-12 Haziran 2017, s.132.

371 Agm., s.132.

372 Soner Yalçın, "Saklı Seçilmişler", **Kırmızı Kedi Yayınları**, İstanbul 2019, ss.437-438.

373 Eryücel, agm., s.132.

374 Yalçın, **age.**, s.438.

ka Birleşik Devletleri’nde uygulama alanı bulmuştur³⁷⁵. 1920’ler Amerikan Öjeni Derneği’nin yoğun çalıştığı ve faaliyet gösterdiği yıllardır. Bu dernekler Orta ve Doğu Avrupa’dan göçün sınırlandırılmasını savunuyor, “aksi takdirde Amerikan ırkı intihar etmiş olur” diyorlardı. Irkların ve sosyal grupların doğal genetik üstünlüğü teorisini savunan bu kişiler Amerika’ya Balkan Slavlarının göçünü engellemeye çalıştılar. Bu kişilere Hunkies (Hunlar) diyorlardı. Amerika’da öjenik politikalara karşı çıkanlar bile, Balkan Slavlarının tabiatları gereği Doğulu olduklarının unutulmaması gerektiğini söylemekten geri kalmamıştı³⁷⁶. ABD, İngiltere ve Avustralya’da ırkın kirlenmesini önlemek amacıyla, Çin ve İtalya’dan göçlerin sınırlandırılması, politikacıların ana görevlerinden biri olmuştu³⁷⁷.

Elbette öjenik politikalar ırkın kirlenmemesi için dışardan alt sınıf gördükleri milletlerin ülkeye girişini engellemekten ibaret değildi. 1930 yılı itibarı ile ABD eyaletlerinin yaklaşık üçte ikisinde öjenik yasalar kabul edilmişti³⁷⁸. Örneğin, 1896’da Connecticut eyaletinde “saralılar ve zihinsel engelli insanlar” için evlenme yasağı kanunu çıkarılmıştı. Bunu daha da ileri götürerek geliştiren eyalet İndiana oldu. 1907 yılında “Zorunlu Kısırlaştırma Yasası” çıkarılmış ve kısırlaştırma listesinde görme ve işitme engeli olanlar da eklenmişti. Netice de 32 eyalet bu ve benzeri yasaları kabul etmişti. Bu yasalar 1960’lı yıllara kadar yürürlükte kalmış ve 67 bin insan kısırlaştırılmıştı. Bu kısırlaştırılanların çoğunluğunun ezici şekilde siyah olması dikkat çekicidir³⁷⁹.

1930’lu yıllarla birlikte öjenik meselesinde, Nazilerin üstün ırk teorisi damgasını vurmuştur. Bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrası gerçekleştirilen genetik araştırmalarla, farklı insan ırkları arasında Nazilerin öne sürdüğü kadar çok fark olmadığını ispatı yapılanaya kadar sürecektir. Aslında 1933 yılındaki bilgi birikimi düşünüldüğünde, Nazilerin inanışları çok da sıra dışı sayılmazdı. Pek çok Batılı seçkin arasında beyaz ırkın üstünlüğü ve bu ırkın üstünlüğünü korumak ve geliştirmek yaygındı ve kabul gören bir inanıştı. En prestijli Batılı üniversitelerde beyaz ırkın daha akıllı, becerikli ve ahlaklı olduğunu kanıtlayan çalışmalar yayımlandı³⁸⁰. Bu dönemde Batı aşağıda bahsedileceği gibi barbar olarak gördüğü Türkleri, bir alt ırk olarak gördüğü sarı ırk içine yerleştiriyor, kendi ırk grubuna dâhil etmiyordu.

375 Eryücel, agm., s.132.

376 Todorova, **age.**, s.256.

377 Harari, **age.**, s.233.

378 Soner Yalçın, “Kara Kutu Yüzleşme Vakti”, **Kırmızı Kedi Yayınevi**, İstanbul 2019, s.49.

379 Saffet Soylu, “İrki Temizleme Yasaları ve Avrupa”, 25.12.2019, <https://sendika63.org/2019/12/irki-temizleme-yasalari-ve-avrupa-572753/>, (07.09.2020).

380 Harari, **age.**, s.233.

Görüldüğü gibi Batı'da Yunan filozofu Eflatun'un ilk defa ortaya attığı doğumların devlet tarafından kontrol edilmesi düşüncesi kendi başına bilimsel bir alan olan öjenik ile devamlılığını sürdürdü³⁸¹. Batı medeniyeti Eflatun'un "Hekimler ve yargıçlar, bedenleri bozuk olanların icabına bakmalıdır" zihniyetindedir³⁸². Bu çizgide devam ettiler. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nda Hitler sadece kendisinin değil, ırkçılığında mezarını kazdı. Nazi ideolojisi, bu kadar ırkçı olduğu için, ırkçılık Batı'da giderek gözden düştü³⁸³. Ancak yine de Batı'nın ırkçılıktan vazgeçmesi kolay değildir, bu dönüşüm yavaş olmaktadır.

Batı'da 1930'lu yıllarla birlikte zirve yapan öjenik politikalara bakılmadan Türkiye'deki öjenik politikalar anlaşılabilir. Bu nedenle öncelikle Batı'daki öjenik politikalar üzerinde durulmuştur. Türkiye'deki öjenik politikalara bakıldığında, Türkiye'de öjeni meselesi kendisini daha çok nüfus politikaları içerisinde göstermiştir. Nüfusun çoğalması, bireyin sağlıklı bir görünüme ve güçlü fiziğe sahip olması istenmiştir. Dolayısıyla "herkesin herkesi her an öldürebileceği bir dünya ortamında³⁸⁴" bu normal kabul edilebilir. Yine bir öjenik politika olan, nüfusun çoğaltılması meselesinden nedenleri ile birlikte bahsedilmiştir. Türkiye'nin uyguladığı bir diğer öjenik politika bireyin sağlıklı ve güçlü bir fiziğe sahip olmasıdır. Bireyin sağlıklı ve güçlü bir fiziğe sahip olması için, beden terbiyesi bir devlet politikası haline getirilmiştir.

Beden terbiyesinin bir devlet politikası haline getirileceği, 1935 yılında CHP Dördüncü Büyük Kurultayında parti programınının 50. maddesi ile anlaşılabilir, beden terbiyesi adeta zorunlu hale getirilmiştir. Bu madde şöyle demektedir; "(...)Mek-teplerde, devlet müesseselerinde ve hususi müesseseler ve fabrikalarda bulunanlar arasında yaşlarına göre herkesin beden terbiyesi ile meşgul olması mecburiyet altına alınacaktır. Spor ve beden terbiyesi için lüzumu olan saha ve kurumlar meydana getirilecektir. Sahaları teminde hususi idare ve belediyeler bilhassa alakalandırılacaktır.³⁸⁵"

381 Soylu, agm.

382 Yalçın, *age.*, s.49.

383 Harari, *age.*, s.234.

384 Elif Çağlı, **Kemalist Dönemin Öjeni Politikalarında Kadınlığın Kurgulanışı: 1930-1945**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler, İstanbul 2011, s.175.

385 Cumhuriyet Halk Partisi, **C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulması 9-16 Mayıs 1935**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, ss.72-73.

Yine Atatürk de beden terbiyesi ile ilgili olarak, Türk gençliğine ve Türk sporculuğuna 19 Mayıs gününün tahsis edilmesini istemişti³⁸⁶. Bu nedenle 19 Mayıs günü, 2739 Sayılı Kanunu’nun 2. maddesine göre “Gençlik ve Spor Bayramı, Mayıs’ın 19’uncu günüdür” fıkrası eklenerek, 20 Haziran 1938’de Gençlik ve Spor Bayramı olarak kanunlaştı³⁸⁷. Bu durumun nedenlerinden biri de ulus-devletlerin bireyin beden terbiyesine verdikleri önemdir. 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı da bu durumun bir örneği olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de Cumhuriyet rejimi sağlıklı sağlam ve gülbüz nesiller istemişti. Bu isteği de nüfus politikaları içinde yer bulmuştu. Üstelik Türk milletinin kalkınması için, beden terbiyesini de gerekli görmüştü³⁸⁸.

29 Haziran 1938’de beden terbiyesinin devlet eliyle yönetilmesi için konu Meclis gündemine getirilmişti. Burada Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya beden terbiyesi ile devletin gerçekleştirmek istediği amacı şöyle açıklıyordu; “Beden terbiyesi ile vücudu kuvvetlendirmek, güzelleştirmek, gençlerimizi, ferdlerimizi hayat savaşı için kudretli bir hale getirmek istiyoruz.³⁸⁹” Neticede 16 Temmuz 1938’de “Beden Terbiyesi Kanunu” yürürlüğe girdi³⁹⁰. Bu kanun ile hedeflenen, kanunun birinci maddesinden anlaşılmalıdır. Bu maddede şöyle demektedir; “Yurttaşın fizik ve moral kabiliyetlerinin ulusal ve inkılâpçı amaçlara göre gelişimini sağlayan oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerini sevk ve idare etmek maksadı ile Başvekâlete bağlı ve hükmi şahsiyeti haiz bir Beden terbiyesi genel direktörlüğü kurulmuştur.” Yine bu maddede bahsedilen Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü’nün başına 12 Kasım 1938 tarihli kararname ile Birinci Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Tümgeneral Cemil Taner getirildi³⁹¹. Asker birinin bahsedilen Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü’nün başına getirilmesi devletin beden terbiyesini istemesinin nedenlerinden biri olan vatan savunması ile de uyuşmaktadır. Kent merkezlerinde görülen spor ve beden terbiyesi eksikliklerinin giderilmesi için 6 Ocak 1940’da CHP Genel Sekreterliği valilerden de bu konuyla ilgilenmeleri ve yardımcı olmalarını istemiştir³⁹².

Bu örneklerde de görüldüğü gibi Türkiye’nin öjenik politikaları başta Avrupa ülkeleri ve ABD’deki gibi ırkçılık içerikli olmamıştır. Bu nedenle Türkiye’nin

386 **TBMM ZC**, D: 5, C 26, İ: 75, 13.06.1938, s.1.

387 **TBMM ZC**, D: 5, C 26, İ: 78, 20.06.1938, s.217.

388 Emine Erden Kaya, “Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Irk ve Irkçılık (1923-1938)”, **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, C 2, S 3, 2015, s.62.

389 **TBMM ZC**, D: 5, C 26, İ: 83, 29.06.1938, s.484.

390 **T.C. Resmi Gazete**, “Beden Terbiyesi Kanunu”, Kanun No: 3530, S 3961, 16.07.1938, s.10300.

391 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 85.94.17.

392 **BCA**, Fon Kodu: 490.01.00.00, Yer Kodu: 05.22.02.

öjenik politikaları kendine özgüdür, denilebilir. Arpacı, Türkiye'deki öjenik meselesi ve uygulamaları ile ilgili doktora tezinde şu sonuca varmıştır:

“Öjeni tartışmaları Türkiye’de sistematik ayrımcılık üreten bir devlet politikası olmamış ve kimi Batı ülkelerindeki gibi kısırlaştırma uygulamaları ve yasalarıyla sonuçlanmamıştır. Bununla birlikte doğum politikalarında, evlilikle ilgili nizamnamelerde ve toplumsal normların inşasında öjenist etkileri görmek mümkündür. Öjenistler nesil ve ırk kavramlarını kaygan bir zeminde ve çoğu kez birbirinin muadili olarak kullanmışlardır. Bu metinlerde kimi yerde nesil, kimi yerde ise ırk kastedilmiş, bazen de nesil ve ırk aynı anlamı karşılamak için kullanılmıştır.³⁹³”

Dönem itibarı ile Batı’da yaygın olarak görülen ırkçılık politikalarının bir benzeri Türkiye’de görülmez. Burada Türkleştirme politikalarını ırkçılıkla özdeş tutmamak gerekir. Zaten ikisi taban tabana zıttır. Irkçılık ayrıştırırken, diğeri birleştiricidir. Eryücel ise Türkiye’nin öjenik politikaları ile ilgili şu değerlendirmede bulunmuştur:

“Cumhuriyet’in öjenik politikaları ile dışarıya dönük verilmek istenen mesaj, o dönem Batı bilim dünyasında Türk Milleti ile ilgili önyargılardan kaynaklanıyordu. Bu dönem Batı bilim dünyasında Türkler uygarlık-kültür dünyasına katkısı olmayan barbar bir millet olarak değerlendiriliyordu. Siyasi askeri davasını İstiklal Savaşı ile kazanıp bunu Lozan ile taçlandıran Türkiye, kültür-uygarlık davasında hak ettiği yeri ise; temelini “antropoloji” ve “arkeoloji” çalışmalarının oluşturduğu “Türk Tarih Tezi” ve “Türk Dil Tezi” (Güneş-Dil Teorisi) ile elde etmeye çalışacaktı. Öjenik politikalar ise söz konusu dönemde bu tezlerle uyumlu ve bu çalışmaların tamamlayıcısı olarak gündeme gelecekti³⁹⁴”

Eryücel’in de belirttiği gibi Türkiye’de öjenik politikaların bir nedeni de Türk milleti ile ilgili Batı’nın sahip olduğu, ön yargıları yıkmaktı. 1930’lu yıllarda Batı, kendinin üstünlüğünü kanıtlamak için dünya milletlerini çeşitli ırk tasniflerine sokmuştur. Türkleri de aşağı ırktan gördüğü sarı ırk arasında göstermiştir.

393 Arpacı, **agt.**, s.281.

394 Eryücel, **agm.**, s.139.

Ayrıca Türkler Batı için barbardı. Cumhuriyet rejimi bu durumları asla kabullenemedi³⁹⁵. Yapılan birçok politika aslında Batı’ya bir cevap, bir savunma niteliğindedeydi. Türkiye devlet ve millet olarak, Türk milletinin imajını Batı’nın gözünde yükseltmek istiyordu. Örneğin, 1930’lu yıllarda basının öncülüğünde düzenlenen güzellik yarışmalarının bir nedeni de budur. İlki 1929 yılında Cumhuriyet gazetesi tarafından düzenlenen bu yarışmalarda, 1932 yılında bir Türk kızı Dünya Güzellik Kraliçesi seçilmişti³⁹⁶.

1930’lu yıllar dünyada ırkçı politikaların zirve yaptığı yıllar olurken, bu durumun bir benzeri Türkiye’de görülmez. Bahsedildiği gibi Türkiye’nin öjenik politikaları kendine hastır. Daha çok nüfus politikaları içinde yer bulmuştur. Uluslaşma yolunda hızla ilerleyen Atatürk dönemi Türkiye’si neredeyse her alanda olduğu gibi bireyin, beden de sağlıklı ve iyi görünmesini istemiş, bu durumu çağın bir gereği olarak görmüştür.

Dünyada öjenik politikaların 1930’lu yıllarda tırmanmasının bir nedeni de yaklaşan yeni bir dünya savaşının ufukta belirmesidir. Böyle bir ortamda nüfus sorununu güvenlik sorunu olarak da gören Türkiye, merakla beklenen Cumhuriyet tarihinin ikinci nüfus sayımını 1935 yılı içerisinde gerçekleştirmiştir.

1.1.7. 1935 Genel Nüfus Sayımı

Cumhuriyet tarihinin ilk nüfus sayımı olan 1927 Genel Nüfus Sayımı sonrası ikincisinin 1935 senesinde yapılması hakkında, 30 Mayıs 1934’te bir kanun yayımlanmıştı³⁹⁷. Cumhuriyet yönetimi bundan sonra düzenli olarak her beş yılda bir nüfus sayımı yapmıştır. Zira bu durum 19. yüzyıldan itibaren modern devletlerde uygulanmaya başlayan, özellikle Michel Foucault’un formüle ettiği, “yönetmek için bilgi sahibi olmak” düşüncesinin de bir sonucuydu. Dolayısıyla iktidar için insan kaynaklarına ait bilgileri nüfus sayımları ile kayıt altına alma düşüncesi, modern devletin bir gereği idi. Devlet nüfus sayımları ile vatandaş hakkında elde ettiği bilgileri sisteminin devamı için kullanıyordu³⁹⁸.

395 Kaya, agm., s.31.

396 1930’lu yıllarda basın aracılığıyla yapılan güzellik yarışmaları ile ilgili bkz. Filiz Aydın, “Türkiye’de İlk Güzellik Yarışmaları ve Basının Öncü Rolü: Genç Cumhuriyetin Asri Güzelleri”, **Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, S 4, Ocak 2019, ss.66-87.

397 **T.C. Resmî Gazete**, “Umumi Nüfus Sayımı Hakkında Kanun”, S 2714, 30.05.1934, s.3876.

398 Fatih Tuğluoğlu, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 12, S 25, Güz 2012, s.75.

Modern ulus-devlet yolunda hızla ilerleyen Türkiye, nüfusu ile ilgili bilgi kayıtları tüm çabalara rağmen halen yeterince sağlıklı değildi. Doğum, ölüm ve evlilik gibi durumlar gerçekleştiği zaman itibarı ile nüfusa bildirilmiyor, çoğu zaman devletten saklanıyordu. Bu duruma bir örnek, Cumhuriyet gazetesinde “Saklı Nüfuslar” başlığı altında 30 Kasım 1934’te Anadolu Haber Ajansı’ndan alınan haberde şu bilgiye yer verilmiştir; “Antep’te 1933 Ekim başından 1934 Kasım sonuna kadar tespit edilen, 74.436 saklı nüfus, 19.164 saklı evlenme, 34.728 saklı ölüm tespit edilmiştir.³⁹⁹” Burada saklı nüfustan kasıt, kayıt altında olmayan nüfus bilgisidir. Bu durumların farkında olan devlet, en sağlıklı bilgiyi alabilmek amacı ile nüfus sayımına büyük önem vermiştir.

Türkiye’nin iklim, ulaşım ve toplumsal yapı olarak farklılık göstermesi nedeniyle bu farklılığı tanımak ve sayım için alınacak tedbirleri belirlemek amacıyla memleketin muhtelif yerlerinde 1934 senesi içinde tecrübe sayımları yapılması kararlaştırılmıştır⁴⁰⁰. Bu tecrübe sayımlarına önem verilmiştir. İstatistik Umum Müdürü Celal Aybar ve mahiyeti 1934 Eylül ayı içerisinde yapılacak tecrübe sayımlarını yerinde incelemek üzere 15 Ağustos 1934’te şark vilayetlerine gideceği açıklanmıştır⁴⁰¹. Celal Aybar tecrübe sayımlarını yerinde görüp incelemek üzere Anadolu’nun birçok yerine seyahat etmiştir. Yanında yetişip öğrenmeleri için şube müdürlerini de çoğu zaman götürmüştür. Bu seyahatlerine bazen yabancı istatistik uzmanları da katılmıştır⁴⁰².

1935 Genel Nüfus Sayımı öncesi sayımın başarıya ulaşması için en mühim meselenin bütün binalara numara konulması ve sokaklara da isim verilerek bu isimlerin levhalarla sokaklara asılması olduğu, İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından Başvekâlete bildirilmiştir⁴⁰³. 1003 numaralı kanun, Belediye hudutları dâhilindeki bütün binalara numara konulmasını ve sokaklara da isim verilerek bu isimlerin levhalarla sokaklara asılmasını gerektirmiştir⁴⁰⁴. Ama bu kanunun uygulaması neredeyse Türkiye’nin bütün şehirlerinde ihmal edilmiştir. İstatistik Umum Müdürlüğü bu nedenle, şehirlerdeki numaratajın 1934 Haziran ayı itibarıyla başlanması gerekliliğini Başvekâlete iletmiştir⁴⁰⁵. 29 Mart 1935 itibarı ile de 33 ilin numaratajı

399 “Saklı Nüfus”, **Cumhuriyet**, 01.12. 1934, s.3.

400 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 24.136.11.

401 “İstatistik Umum Müdürü Şark Vilayetlerine Gidiyor”, **Cumhuriyet**, 26.07.1934, s.3.

402 Bu seyahatleri için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.01.

403 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 24.136.11.

404 Bu Kanun için bkz. TC Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, **Genel Nüfus Sayımı 1935**, Devlet Basımevi, İstanbul 1936, ss.7-13.

405 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 24.136.11.

tamamlanmıştır. Bu işin bir amacı nüfus sayımının doğru yapılabilmesi olsa da diğer bir amacı da Türkiye’de mevcut adres meselesini çözmektir⁴⁰⁶.

30 Mayıs 1934 tarihinde nüfus sayımının 18 Birinci teşrin (Ekim) 1935 Cuma günü yapılacağı ilan edilmişti⁴⁰⁷. Bu durum 1935 Umumi Nüfus Talimatnamesi’nin 3. ve 4. maddesinde de belirtilmiştir⁴⁰⁸. Ancak 1 Haziran 1935 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile sayım günü, 20 Birinci teşrin 1935 Pazar günü olarak değiştirilmiştir⁴⁰⁹.

25 Temmuz 1935 tarihinde İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından Başvekil İsmet İnönü’nün halka yayımlaması için bir beyanname hazırlanır. Bu beyanname nüfus sayımının devlet ve ulus için en faydalı işlerden biri olduğu belirtilmiş, bu görevin yurttaşlar tarafından canla başla yapılması üzerinde durulmuştur. Ayrıca sayım gününe kadar yurttaşlara sayımın vergi yükü getirmeyeceğinin anlatılması istenmiştir. Bu beyanname de bu sayımla özdeşleşmiş sayımın amacını da açıklayan şu slogan da yer almıştır; “ne bir eksik ne bir artık⁴¹⁰” Bu slogan çoğu yerde; “ne bir eksik ne bir fazla” şeklinde sayımın da sloganı haline getirilerek meşhur olmuştur⁴¹¹.

İstatistik Umum Müdürlüğü sayımdan bir ay kadar önce genel nüfus sayımı olacağına yönelik gazete ilanları yapmıştır. Bu ilanlardan birinde şu ifade kullanılmıştır; “Bütün ulusal kuvvetlerin kaynağı nüfustur.⁴¹²” Sayım öncesi yapılan bu ve benzeri propagandaların amacı nüfusu eksiksiz bir şekilde kayıt altına almaktır. Tüm yurttaşlar sayılarak sayımın eksik çıkmaması için her türlü tedbir alınmıştı. Kalabalık nüfusun tüm dünyaya karşı, özellikle de dünyada devletçiliğin yükseldiği bir dönemde, iftihar vesilesi olacaktı.

20 İlkteşrin (Ekim) 1935 Pazar günü Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci genel nüfus sayımı başarı ile gerçekleştirildi⁴¹³. 1927’de yapılan ilk sayımda, nüfus sayımı ile ilgili tecrübe kazanılmıştı. Bunun yanına 1935’te gazete, dergi, radyo ve reklam afişleri gibi aktif propaganda faaliyetleri de eklenince, 1935 sayımında daha başa-

406 “Nüfus Sayımı”, **Cumhuriyet**, 30 Mart 1935.

407 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.03.

408 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 24.136.11.

409 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 55.45.03.

410 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.04.

411 Bu duruma örnek için bkz. “Sayım Seferberliği”, **Cumhuriyet**, 10.08.1935, s.1; İstatistik Umum Müdürlüğü, “20 İlkteşrin 1935 Pazar Günü”, **Cumhuriyet**, 14.09.1935, s.1.

412 İstatistik Umum Müdürlüğü, “Genel Nüfus Sayımı”, **Cumhuriyet**, 13.09. 1935, s.2.

413 “Genel nüfus sayımı dün bütün Türkiye’de ikbal edildi”, **Cumhuriyet**, 21.10.1935, s.1.

rılı sonuçlar alınması sağlanmıştır⁴¹⁴. Sayımda sayılan nüfus her mevkide şahsen hazır bulunan nüfustur. Yani her mevkide, hazır bulunan yerli nüfus ile oranın ahalisinden olmayıp da tesadüfen orada bulunanlar da sayılmıştır. Buna mukabil oranın halkından olup da herhangi bir sebepten sayım günü orada olmayanlar sayılmamıştır⁴¹⁵.

Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından Başvekâlete 7 Kânunusani (Ocak) 1936'te sunulan resmi belge,⁴¹⁶ sayım sonucuna göre birtakım bilgiler vermekte ve 1927 sayım sonuçları ile de 1935'i karşılaştırmaktadır. Geçici olarak ilan edilen bu sonuç kitapçığında, telgrafla alınan sayım sonucu 7.974.925 erkek, 8.213.842 kadın olmak üzere Türkiye'nin nüfusu 16.188.767'dir⁴¹⁷. Telgrafla alınan bu sonuç İstatistik Umum Müdürlüğü'nün sayım sonuçları ile ilgili yayımladığı kitapçıkta 16.200.694 olarak değiştirildi⁴¹⁸. Nihayetinde de resmi sonuçla Türkiye'nin nüfusu 16.158.018 olarak ilan edildi⁴¹⁹. 1927 yılında 13.648.270 olan nüfus yaklaşık iki buçuk milyon kişi artmıştır. Bu durum yıllık binde 23'lük bir artış demektir. Cumhuriyet'in ilk yılları için bu önemli bir başarıdır. Kilometrekareye düşen insan sayısı da 17,9 dan, 21,2 ye yükselmiştir⁴²⁰. Yani kilometrekareye düşen insan sayısı 3,3 artmıştır. Bu da önemli bir kazanımdır. Yine 1927'de kadın nüfus oranı %51,9 gibi yüksek bir oran iken, 1935 sayımında gerileyerek %50,8'e düşmüştür. Bu da nüfusun kadın-erkek dengesini biraz daha normalleştirmiştir⁴²¹. Yine nüfusun çok büyük bir oranı kırsalda yaşamaktadır. 1927'de %75,8 iken bu oran 1935'te %76,6 olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusun büyük çoğunluğu kırsalda yaşamaya devam etmektedir. Dönemle ilgili birçok istatistiki ve demografik bilginin elde edildiği, 1935 Genel Nüfus Sayımı da 1927'deki ilk sayım gibi başarı ile gerçekleştirilmiştir.

Atatürk dönemi ile ilgili sonuç olarak, Türkiye'nin nüfus politikalarında öne çıkan politikalarına baktığımızda şunları söyleyebiliriz: Nüfusun nicelik olarak

414 Ufuk Erdem, "Cumhuriyet Türkiye'sinin İkinci Nüfus Sayımı (20 Ekim 1935)", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, C 30, S 30, Ocak 2016, s.51.

415 Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, **1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.2.

416 Resmi evrak 7 Ocak 1935 tarihli olarak yazılmış ve arşivdeki fona da bu tarih kaydedilmiştir. Bu yanlışlıkla yazılmış olsa gerektir. Evrakın başka bir yerinde 7 Ocak 1936 tarihi atılmış, biz bu tarihi baz aldık.

417 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.01.

418 Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, **age.**, s.4.

419 "Türkiye'nin Umumi Nüfusu", **Cumhuriyet**, 22.03.1939, s.3.

420 Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, **age.**, s.7.

421 Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, **age.**, s.7.

arttırılması millî bir dava olarak görülmüştür. Bunun için doğumların arttırılması teşvik edilmiştir. Fakat bu durumdan ziyade salgın ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması ile ölümlerin azaltılması daha etkili olmuştur. Nitelik olarak modernleştirilmesi ve ulus-devlet inşa edilmesi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda epey yol alınmıştır. Nüfus hareketleri konusunda, homojen bir nüfus yapısının ortaya çıkması için Türk-Yunan nüfus mübadelesi kabul edilmiş, dışardan gelen Müslüman nüfus ülkeye kabul edilerek iskân edilmiştir.

1.2. İnönü Dönemi

1.2.1. Savaşta Nüfusu Kırdırmamak

Balkan Savaşları ile başlayan Türkler için savaşlar silsilesi 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile sona erdiğinde, muhtemelen onlarca yıl tekrar savaş görmemek Türkler için hayaldi. Ancak buna ihtiyaç vardı. Nüfusun artması ve sağlığına kavuşması, yaraların sarılması için zaman lazımdı, barış ortamı lazımdı. Bir anlamda şemsiye gibi kapanıp, nüfus politikaları hedeflerine ulaşmadan açılmamak şarttı. Aksi çok büyük risk olurdu. 1930’lu yıllar itibarı ile Türkler, böyle akılcı politikayı oluşturmuşken, yakaladıkları barış ortamı şansını ne yazık ki kaybolmak üzereydi.

1 Eylül 1939 Almanya’nın Polonya’yı işgali ile başlayan, insanlık tarihinin en acımasız savaşında, Dünya nüfusunun %80’ini oluşturan yaklaşık 60 ülke savaşa girecek, bunun 50 milyonu ölecekti. Ölen 50 milyon insandan başka bir 35 milyon kadar insan da sakat kalacaktı⁴²².

Savaşın başında bakıldığında Türkiye hiçbir şekilde bu savaşa dâhil olmak istememiştir. Zaten Birinci Dünya Savaşı’nın Osmanlı’nın başına getirmiş olduğu felaketler, Türk devlet adamları ve halkın hafızasında hâlâ berrak bir anı olarak yaşamaktadır⁴²³. Üstelik Türk devlet adamları bu savaşı önceden ön görmüşler⁴²⁴

422 Türkaya Ataöv, **2. Dünya Savaşı**, İleri Yayınları, İstanbul 2008, s.9.

423 Zürcher, **age.**, s.302.

424 Mustafa Kemal Atatürk 1938’de şöyle demiştir: “Bir dünya savaşı yakındır. Bu savaş neticesinde dünyanın vaziyeti ve muvazenesi baştanbaşa bozulacaktır. İşte bu devre esnasında doğru hareket etmesini bilmeyip, en küçük bir hata yapmamız halinde, başımıza mütareke senelerinden daha büyük felaketler gelmesi mümkündür(...)” bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012, s.385.

ve savaşın dışında kalabilmek için gerekli olabilecek tedbirleri almaya gayret göstermişlerdi⁴²⁵.

İkinci Dünya Savaşı şüphesiz tüm dünya gibi Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. Türk devlet adamlarının dış politikadaki ana stratejisi, savaşın dışında kalmak üzerine kurulmuştur. Türkiye'nin bunu gerçekleştirebilmek için uyguladığı denge politikası ile savaş dışı kalma gayretlerini baştan sona sürdürmüştür. Devletlerarası dengeleri Türkiye çok iyi bir şekilde kullanmıştır⁴²⁶.

Türkiye'nin savaş dışı kalma gayretleri İkinci Dünya Savaşı yıllarında başlamaz. Esasında bu politik bir durumdur. Çünkü cumhuriyetin ilanı sonrası hem inkılâpların yerleştirilmesi, hem de savaşların getirdiği yıkıma maruz kalan nüfusun nicelik, nitelik ve bozulan demografik yapısının düzelmesi için zaman lazımdır. Böyle bir ortamda savaş felaket olurdu. Atatürk'ün, Yurtta barış cihanda barış politikası, Balkan Paktı, Sadabat Paktı, savaş yıllarında uygulanan denge politikası, bunların bir nedeni de nüfusu az olan Türkiye'nin nüfusunu korumaktı. Mülakat yaptığımız Burdur Kayış Köyü'nden çiftçi Ahmet Ateş, İkinci Dünya Savaşı yılları için şöyle demiştir; “Savaş yıllarında büyükler tartışırken savaşa nüfusumuzu kırdırmayalım diye girmiyoruz diye konuşulurdu.⁴²⁷” Gerek devlet adamlarının gerekse Türk halkının Birinci Dünya Savaşı'nda nüfusun nasıl eriyip gittiği akıllardadır. Böyle bir psikoloji altında savaş hiç istenmeyen bir durumdu. Savaşın hemen sonrası 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımında Nadir Nadi bu durumla ilgili şunları yazmıştır:

“Eşi görülmemiş bir dünya kasırgasına rastlayan bu feci tarih çağının şimdilik en talihli milletlerinden biri sayıldığımızı unutmayalım. Yalnız savaş cephelerinde bizim nüfusumuz kadar delikanlı kaybeden devletler görüldü. Hava bombardımanları, hastalık, soğuk ve açlık yüzünden geride ölenlerin sayısı her yerde iyice anlaşılammıştır. Zaten sefalet kurban giden sivillerin arkası da henüz alınmış değil ki! Doğu Avrupa'da, Orta Avrupa'da ve Balkanlar'da sürünüp eriyen biçareler, İkinci Cihan Harbinin matem perdesi üzerine her gün yeni kara bezler ekiliyor. Bunların toplu bir şekilde hesaplanmasına imkân

425 Bu tedbirlere örnek olarak, 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyetine üye olunması, 9 Şubat 1934'te kurulan Balkan Paktı, 8 Temmuz 1937'de kurulan Sâdâbâd Paktı gibi 1930'lu yıllardaki siyasi gelişmeler gösterilebilir.

426 Mücahit Özçelik, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 1, S 29, Ocak 2010, s.267.

427 Ahmet Ateş, 14.02.2018 tarihli mülakat.

elverdiği zaman hayret edilecek rakamlarla karşılaşacağımıza şüphe etmeyelim.⁴²⁸

Sonuç olarak denilebilir ki, Türkiye’nin denge politikası gibi politikalarla, savaş dışı kalmak istemesinin nedenlerinden biri de nüfusu az olan Türkiye’nin bir anlamda nüfusunu korumak istemesidir. Savaşan diğer ülkeler ile karşılaştırdığında Türkiye nüfus olarak ezilmektedir. Örneğin, İtalya’nın nüfusu yaklaşık Türkiye’nin iki buçuk katından fazladır⁴²⁹.

Her ne kadar Türkiye savaş dışı kalmayı başarsa da her an savaşa girecekmiş gibi hazır bulunması nedeniyle savaşın birtakım etkilerini yaşamıştır. Örneğin, 28 Ekim 1940’da İtalyan’ın faşist lideri Mussolini’nin istekleri Yunanistan tarafından kabul görmeyince İtalya Yunanistan’a saldırdı. Yunanistan İtalya’nın saldırısını başarı ile durdurdu. Ancak bu duruma kızan Hitler Balkanları kolayca geçtikten sonra 6 Nisan 1941’de Yunanistan’a saldırdı. Yunan ordusu 24 Nisan’da teslim oldu. Yunan kralı ve hükümeti ülkeyi terk etti. Tüm Yunanistan Almanya’nın eline geçti⁴³⁰. Böylece Türkiye Almanya ile komşu oldu. Türkiye artık savaşı ensesinde hissediyordu. Bu durum resmi belgelere yansdığına göre, 1941 Nisan ayı içerisinde Türkiye’nin Trakya bölgesinde yaşayan nüfus üzerinde endişe yaratmıştır. Çorlu halkının göç etmeye başladığının duyulması ve görülmesi üzerine, tüm Trakya’da topyekûn bir göçün olacağı devlet yetkilileri tarafından fark edilmiştir. Bu nedenle bölgeye yönelik telkinlerle halkın göç hareketine büyük oranda engel olunmuştur⁴³¹. Zira bu bölgede meydana gelecek topyekûn bir göçün sonucunda mahsul tarlada kalacaktır. Ekonomisi tamamen tarıma dayalı Türkiye için bu sıkıntı yaratacak bir durumdur. Zaten Hükümet 1 Nisan 1941 tarihinde İstanbul ve Trakya’nın tahliye edilmesi işlerini düzenleyen bir kararname çıkarmıştı. Dolayısı ile Trakya’daki nüfusun paniklemesi normaldi. Bu kararnameye göre başta petrol tesisleri, fabrikalar, sivil ve askeri okullar ve bazı yerlerdeki halkın Anadolu’ya taşınması kararlaştırılmıştı⁴³². Bu tahliye kararına maddi gücü olanlar ve Anadolu’da gidecek bir yeri olanlar uymuş, gidecek yeri olmayanlar göç etmemiştir. Ayrıca İstanbul’da yaşayanlarda, bir daha İstanbul’a geri dönmemize izin verilmez düşüncesi

428 Nadir Nadi, “Sayım Günü Düşünceleri”, **Cumhuriyet**, 22.10.1945, s.1.

429 1935 Genel Nüfus Sayımına göre Türkiye, 16 milyon iken, 1931’de yapılan sayımda İtalya nüfusu 42 milyondur. Bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 237.599.06.

430 Şükrü S Gürel, **Tarihsel Boyutları İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1993, s.48.

431 **BCA**, Fon Kodu: 490.01.00.00, Yer Kodu: 611.120.5.

432 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 94.29.04.

oluşmuş, bu nedenle göç eden sayısı çok az olmuştur. Dolayısı ile tahliye kararına tam uyulmamıştır⁴³³.

İkinci Dünya Savaşı'nın Tek Parti Dönemi'nin değişmez politikası olan nüfus artışını ne ölçüde etkilediğini anlamak için savaş yıllarında yapılan iki nüfus sayımını karşılaştırarak anlaşılabilir. Zira bu sayımlardan biri savaşın başında, diğeri savaşın sonunda yapılmıştır.

1.2.2. Savaş Dönemi Nüfus Sayımları

Savaş yıllarında yapılan iki nüfus sayımından bahsetmeden önce, 1940 Nüfus Sayımı öncesinde, 1939 yılı içerisinde gerçekleşen iki tarihî olayı belirtmek gerekir. Bunlar Hatay Devleti'nin Türkiye'ye katılması ve 1939 Erzincan depremidir. Hatay'ın 28 Haziran 1939'da Türkiye'ye katılması ile Türkiye'ye Hatay'ın nüfusu olan 208.116 kişi eklenmiş oldu. Fransa'nın istatistiklerine göre ise yüzölçümü 4.805 kilometre kare olan Hatay'ın, 219 bin nüfusu vardı. Bu nüfusun %39,7'si Türk, %28'i Alevi, %11'i Ermeni, %10'u Sünni Arap, %9'u Rum-Ortodoks, %3'ü de Kürt, Çerkez, Yahudi, İsmaili ve Arnavut kökenli idi⁴³⁴. Böylelikle Türkiye'nin yüzölçümü ve nüfusu azda olsa artmış ve bir miktar da Arap kökenli nüfusta Türkiye'ye dâhil olmuştur. Hatay devletinin Türkiye'ye katılmasından sonra diğer tarihî olay 1939 Erzincan depremidir. Bunu burada söylememizin nedeni, Anadolu'nun jeolojik olarak bakıldığında bir deprem kuşağında olduğunu hatırlatmaktır. Yani Anadolu nüfusu tarih boyunca bu doğal afetin tehdidi altında olmuştur.

Türkiye savaşın başında 27 Aralık 1939 sabahı büyük acı ile uyandı. Bu Anadolu'nun tarihindeki en büyük doğal afetlerden biri olan 1939 Erzincan depremidir. Bu depremde 32.968 kişi hayatını kaybetti⁴³⁵. Deprem Erzincan merkez olmak üzere Kuzeydoğu Anadolu'da büyük bir yıkıma sebep oldu⁴³⁶. Anadolu nüfusu daha sonraki yıllarda da bu kadar büyük olmasa da can kayıpları ile sonuçlanmış, onlarca depremi yaşamak zorunda kalmıştır. 20. yüzyılın başlarından 1980'e

433 Sabit Çetin, "İkinci Dünya Savaşı'nda Trakya ve İstanbul'un Tahliye Edilmesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 52, Güz 2013, s.798.

434 Yahya Yılmaz, **Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'in Hatay'ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi Faaliyetleri (1918- 1974)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2018, s.110.

435 Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, "Büyük Depremler", <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler/>, (25.10.2020).

436 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 119.844.11.

kadar meydana gelen depremlerde tespit edilen can kaybı 62.000 civarındadır⁴³⁷. Aslında Erzincan depreminin hemen ardından bundan sonra depreme dayanıklı yapıların inşa edilmesi ve yapı işinin bilimsel şekilde ele alınması düşünülmüştür⁴³⁸. Ama pratikte çok fazla bir şey yapılamamış, Cumhuriyet hükümetleri depremlerin yol açtığı yıkımı önleme konusunda yeterince başarılı olamamıştır. Nüfusla ilgili olması babında bu iki tarihî olay belirtildikten sonra dönemin nüfus sayımlarından bahsedilebilir.

Savaş yıllarında Türkiye’de yapılan iki sayımın ilki savaşın başına, diğeri de savaşın sonuna denk gelmiştir. Dolayısıyla iki sayımı karşılaştırdığımızda savaşın Türkiye nüfusu üzerindeki etkilerini görmek mümkün olmuştur.

1.2.2.1. 1940 Genel Nüfus Sayımı

6 Temmuz 1939 tarihinde, 20 Teşrin-i evvel (Ekim) 1940 Pazar günü genel nüfus sayımı yapılması ile ilgili kanun çıkarıldıktan sonra, nüfus sayımı ile ilgili hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Bu hazırlıklardan en dikkat çekici olanlardan biri 21 Haziran 1940’da hazırlanan Umumi Nüfus Sayımı Talimatnamesidir. Bu talimatname nüfus sayımında vali, kaymakam, nahiye müdürü ve sayım ve kontrol memurlarının uygulayacakları yönetmeliklere dairdir⁴³⁹. İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanan bu talimatname 30 Haziran 1940’da yürürlüğe konmuştur⁴⁴⁰. Bu talimatname muhtemelen Türkiye’nin 1927 ve 1935 genel nüfus sayımı tecrübelerine göre hazırlandığı için, döneme ait tespitler de yapılabilir. Örneğin, 3. maddede, “Bazı yerlerde küçük çocukların, ağır hastaların ve çok yaşlı kimselerin sayıma dâhil edilmek istenilmediği evvelki sayımlarda görülmüştü.” ifadesinden halk arasında sayımın kendilerine bir mükellefiyet getireceği korkusunun olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki 17. madde bu duruma işaret etmiş ve sayımdan önce halka sayımın hiçbir şekilde birtakım vergiler ve mükellefiyetler getirmeyeceğinin anlatılması gerekli görülmüştür⁴⁴¹. Anadolu insanında imparatorluk döneminden kalma vergi, askerlik gibi kendisine gelebilecek mükellefiyetlerin korkusu vardır. Sayım öncesi hazırlıklara bakıldığında da bunun devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu korku giderek azalan bir şekilde de olsa devam etmiştir.

437 Bu depremlerin listesi, şiddeti, can kaybı, hasarlı bina sayısı için bkz. Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, 25.10.2020.

438 BCA, Fon Kodu: 030.00.00, Yer Kodu: 119.845.19.

439 BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.13.

440 BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 91.61.19.

441 BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.13.

Talimatnamenin 51. maddesi sayım yapılan kişiye sorulacak sorularla ilgilidir. 51. madde şu şekildedir:

“Her nüfus hakkında sayım defterine yazılacak malumat şunlardır:

A). Sayım mıntika numarası ve bina numarası
B). Sayım yapılan yerin vilayet, kaza, nahiye ve köy ismi (köyden maksat muhtarlıktır.)

C). Yazılan şahsın adı ve soyadı;

1. Erkek ve kadın olduğu;
2. Yaşı;
3. Medeni hali (Bekar, evli, dul veya boşanmış olduğu);
4. Yeni harflerle okumak bilip bilmediği;
5. Yeni harflerle yazmak bilip bilmediği;
6. Doğduğu yer;
7. Görünür bir vücut sakatlığı olup olmadığı;
8. Ana dili (yani aile içinde konuşulan dil);
9. Ana dilinden başka konuşmasını bildiği lisan;
10. Dini;
11. Tabiiyeti;
12. Muayyen bir mesleği vazifesi veya sanatı olup olmadığı;
13. Çalıştığı müessesenin mahiyeti (Mahiyetten maksat müessesenin yaptığı iştir.);
14. Mesleği bir ticaret, sanayi veya ziraat mesleği ise patron mu? (mal sahibi) işçi mi? usta mı?⁴⁴²”

Bu on dört soruda dikkat çekici bazı noktalar vardır. Onuncu sorudaki dini sorusuna cevap olarak dini İslam olanların karşısına mezhep belirtmeksizin sadece İslam yazılması istenmiştir. Oysa Hıristiyan olanlara Hıristiyan yazılmaması, onun yerine Ortodoks, Katolik, Protestan, Gregoryen gibi mezhepleri yazılması istenmiştir. Yine dokuzuncu soruda ana dil sorulmuş ve sayım memurlarından bu

442 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.13.

soruyu açıklamaları istenmiştir. Talimatnamede bu soru için şöyle denmiştir: “Bu sualden maksad annenin konuştuğu dil değil, ev halkının her gün aralarında konuştukları dildir. Henüz konuşmak bilmeyen çocuklar içinde evde konuştukları dil yazılacaktır.”⁴⁴³

Sayımlarda en büyük sıkıntılardan biri Türkiye’deki adres sistemindeki sıkıntılardır. Gerek yukarıda bahsettiğimiz talimatnamede, gerek yapılan hazırlıklarda sık sık bu konuya vurgu yapılmıştır⁴⁴⁴. Bu sorunun çözümü için 28 Eylül 1939’da bütün Türkiye’de numarataj işine başlanmıştır⁴⁴⁵. Bu durumla ilgili Dâhiliye Vekâleti ve İstatistik Umum Müdürlüğü’nün beraber hazırladığı sokaklara ve bütün binalara, isim veya numara konması ile ilgili tezkere 30 Eylül 1939’da İcra Vekilleri Heyetince kabul edilmiştir. Anlaşıldığı üzere bu numarataj işine önem verilmiştir⁴⁴⁶. Çünkü bu sorun 1935 nüfus sayımında da yaşanmış, tüm gayretlere rağmen çözülememiştir⁴⁴⁷.

Daha önce 1927 ve 1935 genel nüfus sayımları öncesi birçok yerde yapılan tecrübe sayımlarına çok fazla gerek olmadığına karar verilmiş, sadece iki yerde, İskenderun ve Bakırköy’de tecrübe sayımlarının yapılması, İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından uygun görülmüştür⁴⁴⁸.

İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından sayım mıntıkları haricinde bulunacak nüfusunda kaydedilmesi istenmiştir. Sayım mıntıkası dışından kasıt, evsiz barksız olup sokakta yaşayanlardır. Bu durumla ilgili 53. madde şöyledir: “Sayım memurlarının ziyaret edecekleri binalar haricinde köprü altı, ağaç kovuğu, cami avlusu gibi açık yerlerde veya vesaiti nakliye içerisinde veyahut yollar üzerinde yaşayan birtakım kimseler vardır ki bunların da sayıma dâhil edilmeleri icap eder.”⁴⁴⁹

11 Eylül 1940 tarihinde, 1940 Genel Nüfus Sayımı münasebetiyle değişik değerlerde olan yüz bin adet hatıra pulu bastırılmasına, İcra Vekilleri Heyetince kabul edilmiştir⁴⁵⁰. PTT İdaresi bunun üzerine nüfus sayımı münasebeti ile 1940’da 4 parçadan ibaret hatıra pullar çıkarmıştır. Bu durum daha sonraki nüfus sayım-

443 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.13.

444 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.13.

445 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 25.140.02.

446 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 88.95.17.

447 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 25.140.02.

448 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 25.140.02.

449 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.13.

450 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 92.89.04. Ayrıca bu pullar için bkz. Pulmezati.com, “1940 Nüfus Sayımı”, <https://www.pulmezati.com/urun/1857441/1940-nufus-sayimi>, (02.09.2020).

larında da çeşitli şekillerde devam ettirilmiştir. Örneğin, 1945'te 5 parça bir blok, 1950'de 2, 1955'te 4 parçadan ibaret hatıra serileri çıkarılacaktır⁴⁵¹. Bu örnekte de görüldüğü gibi devlet Türkiye'de nüfus sayımlarının propagandasına önem vermiş ve bunun önemini halka çeşitli şekillerde anlatmaya çalışmıştır.

1940 nüfus sayımında da yine bir önceki sayımdakine benzer sloganlar başında yer almıştır. Örneğin, “Ne bir artık, ne bir noksan⁴⁵²” veya “Ne bir eksik ne bir fazla gibi.⁴⁵³” Sayımın kolay geçmesi için sayım esnasında sorulacak sualler önceden duyurulmuştur. Halkın bu sorulara doğru ve çabuk cevap vermeleri istenmiştir⁴⁵⁴. Neticede 20 İkteşrin 1940'da nüfus sayımı başarılı bir şekilde gerçekleştirildi⁴⁵⁵.

Daha sonra İstatistik Umum Müdürlüğü tarafından açıklanan kesin sonuçlara göre Türkiye'nin nüfusu; 17.820.950 kişi olarak tespit edildi. 28 Haziran 1939'da Türkiye'ye katılan Hatay'ın nüfusu olan 208.116 kişi bu sayıdan çıkarıldı. Bu dönemde nüfus artışı yıllık binde 18'dir. Ayrıca Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki cinsiyet nispetindeki dengesizlik düzelmiş, erkek nüfus nispeti %48'den 49,9'a yükselmiştir⁴⁵⁶. Böylelikle bu sayımda Türkiye'nin kadın/erkek nüfusu dengelenmiştir. Sonuçta Türkiye nüfusu bir önceki sayım olan 1935 Genel Nüfus Sayımına göre, 1.662.932 kişi artarak, Türkiye nüfusu olarak büyümeye bu dönemde devam etmiştir.

1.2.2.2. 1945 Genel Nüfus Sayımı

1945 Genel Nüfus Sayımını, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna denk gelmesi nedeniyle, savaşın Türkiye nüfusuna demografik etkilerini görmek açısından önem arz eden bir sayım olarak ifade edilebilir.

2 Mayıs 1945 tarihinde 4729 Sayılı, Genel Nüfus Sayımı Hakkında Kanun çıkarılmıştır⁴⁵⁷. Bu Kanun'a göre, 1945 yılı içerisinde bir sayım yapılmasına karar

451 Pera Mezat Muzayedecilik, “Türkiye Cumhuriyeti Postaları Nüfus Sayımı Pul Tanıtım Dökümanı”, <https://www.peramezat.com/urun/turkiye-cumhuriyeti-postalari-nufuz-sayimi-pul-tanitim-dokumani>, (02.09.2020).

452 “Yurdun Her Yerinde”, **Yeni Asır**, 20.10.1940, s.1.

453 “Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla”, **Tasviri Efkâr**, 20.10.1940, s.1.

454 “3'üncü nüfus sayımı bugün yapılıyor”, **Ulus**, 20.10.1940, s.1.

455 “Umumî Nüfus Sayımı Dün Muvaffakiyetle Yapıldı”, **İkdam**, 21.10.1940, s.1; “Nüfus Sayımı Muvaffakiyetle Neticelendi”, **Tasviri Efkâr**, 21.10.1940, s.1.

456 T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, **20 İkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı**, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Yeni Cezaevi Basımevi, Ankara 1944, s.III.

457 **BCA**, Fon Kodu: 051.00.00.00, Yer Kodu: 12.103.37; **T.C. Resmi Gazete**, “Genel Nüfus Sayımı Hakkında Kanun”, Kanun No: 4729, S 6002, 10.05.1945, s.8621.

verilmiştir. Bu kanun kapsamında hazırlıklara başlanmıştır. Kanun’un 3. maddesine göre; “Nüfus sayımı işini yapmak üzere memlekette okuryazar her kişi nüfus sayım işini yapmak üzere vali, kaymakam, bucak müdürü tarafından görevlendirilebilir. Bu kişiler sayım ve denetleme görevini kabul ve gösterilecek usullere göre görev yapmak zorundadırlar.⁴⁵⁸” Eğer bu kişiler bu görevi kabul etmez veya gerektiği gibi yerine getirmezse para veya hapis cezaları ile de cezalandırılacakları kanunda belirtilmiştir⁴⁵⁹. Devlet daha önceki sayımlarda da olduğu gibi sayım disiplininin taviz vermemiştir.

Kamuoyunun merakla beklediği 1945 nüfus sayımına bir buçuk ay kala Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bir tamim yayımlamıştır. Bütün il ve ilçelere gönderilen bu tamimde İnönü, nüfus sayımlarının hükümetlerin çalışmalarına yardımcı olmasından dolayı önemini vurgulamıştır. İnönü şöyle demiştir; “Her sayım bize matematik olarak birçok hakikatler öğrettiğinden Cumhuriyet hükümetlerinin çalışmalarına ve yeni tedbirlerine feyizli bir yardımcı olmuştur.⁴⁶⁰” İnönü’nün söylediklerinden de anlaşılacağı üzere, artık Türkiye modern devletlerde olduğu gibi, devleti yönetirken nüfus ile ilgili verilerden yararlanmaktadır.

CHP Genel Sekreterliği de 7 Eylül 1945’te bir tamim yayımlamış, bu tamimde 21 Ekim 1945’te yapılacak genel nüfus sayımında ve öncesinde parti, halkevleri ve odalarından bazı isteklerde bulunmuştur. Bu isteklere bakılarak birtakım tespitler yapılabilir. Örneğin; halkın nüfus sayımında sayılmakla, kendilerine hiçbir mükellefiyet gelmeyeceği konusunda, hâlâ uyarılma gereği duyulmaktadır. CHP Merkez Teşkilatı taşra teşkilatından, sayım öncesi halka Türkiye’nin nüfus meselesinin, parti başkanlarının yetkili kıldığı kimseler tarafından, konferanslar verilerek anlatılmasını istemiştir⁴⁶¹.

1945 sayımında da vatandaşa hemen hemen önceki sayımlardaki sorular sorulmuştur⁴⁶². 21 Ekim 1945’te sayım Türkiye’nin her noktasında başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiştir⁴⁶³. 1945 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre savaş sonrası Türkiye’nin nüfusu, 18.790.174 kişi olarak tespit edilmiştir. Nüfus artış hızı ise

458 **BCA**, Fon Kodu: 051.00.00.00, Yer Kodu: 12.103.37.

459 Bu durum ilgili Kanun’un; 4. ve 5. maddelerinde belirtilmiştir. Bu kanun maddeleri için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 051.00.00.00, Yer Kodu: 12.103.37.

460 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.18.

461 **BCA**, Fon Kodu: 490.01.00.20, Yer Kodu: 05.27.15.

462 “Bugün Sayımda Sorulacak Sorular”, **Ulus**, 21.10.1945, ss.1-3.

463 “Nüfus sayımı dün bütün yurdda muvaffakiyetle yapıldı”, **Cumhuriyet**, 22.10.1945, s.1; “Sayım başarı ile yapıldı”, **Vatan**, 22.10.1945, s.1.

binde 10,9'dur. Bu oran Tek Parti Dönemi'nde yapılan dört sayımda kaydedilen en düşük nüfus artış oranı olmuştur⁴⁶⁴.

28 Ekim 1945 tarihli Cumhuriyet gazetesi nüfus artış hızındaki azalmayı şu şekilde izah etmiştir; "Artışımızda görülen bu azalışın en büyük sebebi harp yılları içinde yurt savunması içinde, evlenecek ve çocuk yapacak çağda olan büyük sayıda yurttaşımızın uzun müddet silahaltında kalmalarının doğurduğu çeşitli tesirlerdir. Askerliğini yapanların evlenmelerinin gecikmesi ve genel olarak evliliklerin verimliliğinin azalması da bu arada göz önünde tutmak lazım gelir."⁴⁶⁵ Cumhuriyet gazetesine göre nüfus artışının azalmasının ikinci nedeni ise dışardan Türkiye'ye gelen göçün azalmasıdır. Gazeteye göre, 1935-1940 arası Türkiye'ye 120 binden fazla göçmen gelmesine rağmen, savaş yıllarında sadece 19 bin göçmen gelmiştir.

Yine de artış hızının diğer memleketlere göre yüksek olduğu da olumlu bir durum olarak görülmüştür. Cumhuriyet gazetesinde bu durum şu şekilde belirtilmiştir; "Yeni artış nispetimizi, haklarında malumat mevcut olan artışları kuvvetli yabancı memleketlerin son yıllara ait artış nispetleri ile karşılaştırırsak, Filistin hariç olmak üzere Almanya, Birleşik Amerika, Bulgaristan, İspanya, Mısır, Macaristan, İtalya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan'dan üstün durumda olduğumuz görülmektedir."⁴⁶⁶

Cinsiyet oranlarına bakıldığında ise ilk kez erkek nüfus kadın nüfustan fazla çıkmıştır. Erkek nüfusun toplam nüfusa oranı %50,3'tür. Savaşlardan dolayı Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki yaklaşık %2 fazla olan kadın nüfus oranı, her sayımda azalmış ve nihayetinde Türkiye'nin nüfusu cinsiyet olarak dengelenmiştir.⁴⁶⁷ Böylece Türkiye nüfusundaki bu demografik bozukluk kendiliğinden düzelmiştir.

İstatistik Genel Müdürlüğü, bu zor savaş yıllarında başarılı bir şekilde iki sayımı da gerçekleştirmiştir. Daha sonra bu sayımların tasnifinde kullanılmak üzere istatistik makinaları için gerekli fişlere ihtiyaç duymuştur. İhtiyaç duyulan bu fişlere ve İstatistik Genel Müdürlüğünün diğer günlük işlerinde kullanılmak üzere gerekli olan istatistik makinalarına mahsus 35 milyon fişin ABD'den alınmasına 4 Mayıs 1946'da Bakanlar Kurulu tarafından karar verilmiştir⁴⁶⁸. Tek Parti Dönemi tıpkı ilk sayımdaki başlattığı disiplini diğer sayımlarda da göstermiş ve hükümetler

464 T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945**, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1949, s.III.

465 "Yurdda Nüfus", **Cumhuriyet**, 28.10.1945, s.1, 3.

466 "Yurdda Nüfus", **Cumhuriyet**, 28.10.1945, s.1, 3.

467 T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **age.**, s.III.

468 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 110.31.13.

bu sayım işlerinde hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Cumhuriyet rejiminin hedeflediği çok nüfus politikaları doğrultusunda nüfus artsa da İkinci Dünya Savaşı’nın birtakım etkileri olmuştur.

1.2.3. Savaşın Demografik Etkileri

Tek Parti Dönemi gerçekleştirilen dört sayımda Türkiye’nin nüfus artış hızı aşağıdaki tablodaki gibi gerçekleşmiştir.

Yıl	Nüfus	Artış	Artış Hızı (binde)
1927	13.648.270	-	-
1935	16.158.018	2.509.748	21.10
1940	17.820.950	1.662.932	19.59
1945	18.790.174	969.224	10.59

Tablo 1. Türkiye’nin İlk Dört Nüfus Sayımına Göre Nüfusu ve Yıllık Artış Hızı⁴⁶⁹

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi Türkiye’nin nüfus artış hızı, İkinci Dünya Savaşı döneminde düşmüştür. 1927-1935 arası Türkiye’nin nüfus artış hızı binde 21 olmuş, bu artış hızı sonraki iki sayımda düşmüştür. Hatay’ın Türkiye’ye katılması çıkarıldığında, 1935-1940 nüfus artış hızı yıllık binde 17’dir. 1940-1945 arası dönemde yani İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu oran binde 10,5’e kadar düşmüştür. Bu önemli bir düşüştür. 1980’e kadar bakıldığında 1940-1945 arası dönem, nüfus artış hızının en düşük olduğu dönemdir⁴⁷⁰.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’nin nüfus artış hızının önemli derecede düşmesinin sebepleri sosyal, ekonomik ve siyasi etkenlerden ileri gelmektedir. Bu etkileri anlamak için doğum, ölüm ve göç olgularına bakmak gerekir. Doğum sayılarına bakıldığında bu dönemde doğum sayısında bir düşüş vardır⁴⁷¹. Türkiye

469 TÜİK, “Nüfus ve Demografi”, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>, (16.09.2021).

470 Taşkın, **agt.**, s.30.

471 Frederic C. Shorter ve Miroslav Macura, **Türkiye’de Nüfus Artışı (1935-1975)**, Yurt Yayınevi, Ankara 1983, s.23.

savaşa girmemesine rağmen, tedbir amaçlı olarak 1.300.000 kişiyi silahaltına aldı⁴⁷². Bu durum Türkiye'nin nüfus artışı politikasını olumsuz etkiledi. Yetişkin çağdaki çok sayıda erkeğin silahaltına alınması nedeniyle, bekârlar evliliklerini, evli olanlar ise doğumlarını ertelemek zorunda kaldı⁴⁷³. Yine savaşın yarattığı sosyal ve iktisadi problemler nedeniyle insanların çok çocuk sahibi olmaktan çekinmiş olabilecekleri de akla gelmektedir.

Bu dönem doğum sayılarının düşük olmasının bir başka nedeni de Türkiye'nin yaşadığı Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminde doğumların az, ölümlerin çok olması nedeniyle, 1940-1945 arasında doğurganlık çağına giren nüfusun az olması da önemli bir etken olmuştur⁴⁷⁴. Elbette bu durum İkinci Dünya Savaşı ile ilgili değildir. Ama Birinci Dünya Savaşı ve onun ardılı savaşlar nedeniyle bu durum, İkinci Dünya Savaşı yıllarına doğumların azalması şeklinde yansımış, Türkiye'nin çok nüfus politikasını olumsuz etkilemiştir.

Nüfus artış hızının düşmesinin bir diğer nedeni, ölüm hızı oranının önceki döneme göre savaş yıllarında yüksek çıkmasıdır. Bakıldığında cumhuriyetin ilanından itibaren ölüm hızındaki düşüş, İkinci Dünya Savaşı yıllarında görülmez⁴⁷⁵. Hatta ölüm hızı oranlarında bir artış vardır. Örneğin, 1935-1940 arası ölüm oranı binde 35 iken savaş yıllarında, 1940-1945 arası dönemde, bu oran binde 40'dır. Savaş sonrası dönemde, 1945-1950 arası ise bir anda binde 28'e düşmüş olması,⁴⁷⁶ savaşın ölüm oranı üzerindeki etkisini göstermektedir. Bunun nedeni savaşın getirdiği sosyal ve iktisadi kötü koşullardan kaynaklanmıştır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca her ne kadar sıcak bir savaşa girmese de, savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşadı⁴⁷⁷. Bu durum Türkiye'nin sosyal ve ekonomik hayatını savaş yılları boyunca derinden etkilemiştir. Her şeyden önce silahaltına alınan askerin ve kentlerde yaşayan vatandaşların iâşe sıkıntısı vardı. Bir milyonun üzerinde bir askerin silahaltına alınması, bu kadar nüfusun üreticiden tüketici konuma geçmesine yol açtı. Bu durum sancılı bir süreçti. Devletin

472 Sabri Sürgevil vd., **Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları VI Değişim Sürecinde Türkiye-II (1908-2010)**, İlyâ İzmir Yayınevi, İzmir 2012, s.252. Uçarol'a göre, savaş yıllarında Türkiye'nin asker sayısı 1.500.000 kadardır. Bkz. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-2014**, Der Yayınları, İstanbul 2015, s.925.

473 İsmet Koç vd., **Türkiye'nin Demografik Dönüşümü 1968-2008**, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara 2008, s.61.

474 Shorter ve Macura, **age.**, ss.17-18; Taşkın, **agt.**, s.30.

475 Shorter ve Macura, **age.**, s.20.

476 Taşkın, **agt.**, s.33.

477 Korkut Baratov, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998, s.63.

bir şekilde kaynak bulması şarttı⁴⁷⁸. Sonuçta savaşın başlamasından beş ay kadar sonra Ocak 1940’ta çıkarılan, Millî Korunma Kanunu ile savaşın ekonomik etkisini azaltmak amaçlanmıştı⁴⁷⁹. Bu kanun hükümete, fiyatları saptamada, ürünlere el koymada, hatta zorunlu çalışma yükümlülüğü getirmede, neredeyse sınırsız yetkiler verdi⁴⁸⁰. 19 Şubat 1940 tarihli kararname ile de Avrupa’daki savaş koşullarının, Türkiye’yi de etkilediği gerekçe gösterilerek Millî Korunma Kanunu uygulanmaya başlandı⁴⁸¹.

İkinci Dünya Savaşı, Türk vatandaşlarının büyük çoğunluğunun yaşam seviyesini hızla düşürmesine rağmen bunun istisnaları da vardı⁴⁸². Fiyatların hızla artması dar gelirliyi ve ücretli kesimi ezerken, karaborsacılık sayesinde birtakım kesimi zengin etti⁴⁸³. Bu savaş vurguncularına karşı çok büyük öfke oluştu. Hükümet bunun üzerine 12 Kasım 1942’de Varlık Vergisi’ni çıkardı⁴⁸⁴. Ancak uygulama şekli tam bir facia oldu⁴⁸⁵. Türkiye, Millî Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi gibi olağanüstü iki uygulamayla karşı karşıya kalmıştı. Bunların sosyal ve ekonomik hayata yansımaları oldukça ağır olmuştur. Ancak çekilecek çile sadece bu ikisi değildi⁴⁸⁶. Bunlar dışında yine 1925 yılında kaldırılan Aşar Vergisinin bir benzeri olan Toprak Mahsulleri Vergisi getirildi. Bu vergi Varlık Vergisinin köylü nüfusa uygulaması gibiydi.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında halkın yaşadığı sıkıntının boyutlarını Şevket Süreyya Aydemir’in şu sözleri açıklar niteliktedir: “Sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaş, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkilerinde görevli her komutan, o gün askerine ne ye-

478 Hasan Babacan ve Ramazan Baş, “Sözlü ve Yazılı Tarih Ortak Çalışması: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Burdur’da Zirai Durum”, **Sözlü Tarih Dergisi**, C 1, S 1, Mart 2018, s.3.

479 Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.373.

480 Zürcher, **age.**, ss.293-294.

481 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 90.16.09.

482 Zürcher, **age.**, s.294.

483 M. Selçuk Özkan ve Abidin Temizer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 2, S 9, Güz 2009, s.321.

484 **T.C. Resmi Gazete**, “Varlık Vergisi Hakkında Kanun”, Kanun No: 4305, S 5255, 12.11.1942, ss.3965-3966.

485 Zürcher, **age.**, s.294.

486 Babacan ve Baş, **agm.**, s.4.

direceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulup bulanamayacağını düşünüyordu.⁴⁸⁷

Savaşın yarattığı sosyal ve iktisadi sıkıntılar insanların sağlık durumunda da bozulmalar meydana getirdi. Savaş nedeniyle salgın ve bulaşıcı hastalıklar arttı. Örneğin, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren veremden ölenlerin sayısı düşerken, 1940 yılından itibaren tekrar tırmandı. Bu duruma örnek teşkil etmesi açısından aşağıdaki tabloda bazı şehirlerde veremden ölenler, savaş öncesi dönem (1937 yılı) ve savaş sonu (1945 yılı) karşılaştırılmıştır.

İl	1937 Yılı	1945 Yılı
İstanbul	234,5	321,5
Ankara	149,1	160,8
İzmir	188,3	242,8
Çanakkale	166,5	216
Samsun	270	348,3

Tablo 2. Türkiye’de 1937 ve 1946 Yıllarında Veremden Ölüm Oranları (1/100.000)⁴⁸⁸

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi savaşın bir etkisi de verem üzerine olmuştur. Savaş koşulları hastalığın artışına sebep olmuş, bu durum da veremden ölümlerin sayısını arttırmıştır. Hastalığa en fazla maddi sıkıntı çekenler ve yeterli gıda alamayanlar yakalanmıştır⁴⁸⁹. Hatta İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan bu durum Türk sinemasına da yansımıştır. Örneğin Kelebeğin Rüyası adlı sinema filminde Cumhuriyet ile birlikte hız kazanan modernleşme çabaları, savaşa rağmen modernleşmeye devam etmek isteyen Türkiye, savaş yıllarında dönemin vebası olarak nitelendirilen verem sorunu ve bu sorunla mücadele anlatılmıştır⁴⁹⁰.

Daha önce bahsedildiği gibi Alfred Sauvy'nin nüfusu azaltan kıyametin üç kavalyesi vardı. Savaş, salgın ve kıtlık. Bunlardan savaş zaten kapıdaydı. Kıtlık ise karşılaşılabilecek bir durumdu. Ve bu karşılaşmanın ihtimali de yüksekti. Bu ne-

487 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1938-1950**, C II, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, ss.203- 204.

488 Tuğluoğlu, agm., s.7.

489 Tuğluoğlu, agm., s.8.

490 Yılmaz Erdoğan, “Kelebeğin Rüyası”, (Sinema Filmi), Beşiktaş Kültür Merkezi Yapımı, 2013.

denle tedbir almak şarttı. Bunun için savaş yıllarında Ekim Seferberliği başlatıldı⁴⁹¹. Türkiye için temel ihtiyaç maddesi olan ekmeğe, Eylül 1942 tarihinden itibaren birçok şehirde kart usulü verilmeye başlanmıştır⁴⁹². İlerleyen aylarda ekmeğin içine buğday azlığından dolayı mısır, çavdar, arpa gibi ürünlerin unlarının belli oranda karıştırılmasına izin verilmiştir. Halk bu karışımlardan hazırlanan ekmekleri yemek zorunda kalmış ve memnuniyetsizlik artmıştır. Kentlerde durum bu şekilde sıkıntılı iken köylerde de savaş yılları zor geçmiştir⁴⁹³.

Kıtlık ve bunun sonucunda gelebilecek bir açlık nüfusun kırılmasına neden olabilirdi. Örneğin İrlanda’da 1876-1877 yıllarında açlık öylesine etkili oldu ki İrlanda nüfusu bir daha eski düzeyine erişemedi. Yine 1921’de Çin ve Rusya’da görülen açlık nüfusun kırılması üzerinde etkili olmuştur⁴⁹⁴. Savaş yıllarında Türkiye’nin komşusu Yunanistan’da açlık oldukça yıkıcı olmuş, yüzbinlerce Yunan açlıktan ölmüştür⁴⁹⁵. Örneğin 1942 kışında Atina kentinde açlıktan, günde yaklaşık 2000 civarı kişi ölmüştür⁴⁹⁶.

Türk devlet adamları bu verilen örneklerde olduğu gibi benzer bir durumla karşılaşmış, açlığın nüfusu biçmesine,⁴⁹⁷ izin vermemek adına sürekli tedbir alma yoluna gitmişlerdir. Bakıldığında Türkiye savaş dışı kalmayı başarmış, böylece nüfusunu da korumuştur. Kitlesele bir açlık ve kıtlık ile de karşılaşmamıştır. Fakat yine de

491 İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de “Ekim Seferberliği” için bkz. Sevilay Özer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 8, S 15, Ankara, Bahar 2012, ss.31- 49.

492 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 185.273.23.

493 Burdur’un Kayış Köyü’nden o dönemi yaşamış kişilerden Osman Baş, dağdan buldukları bir otu lapa yapıp, unu çoğaltmak için unun içine kattıklarını anlatmıştır (Osman Baş, 01.03.2018, tarihli mülakat). Benzer şekilde Ahmet Ateş’te, unu çoğaltmak için dağdan toplanan ve unun içine katılan ottan bahsetmiştir (Ahmet Ateş, 14.02.2018, tarihli mülakat). ; Yine Ümmü Gün’de, şehirden kepek alıp kepekten ekmeğe yaptıklarını belirtmiştir (Ümmü Gün, 01.03.2018 tarihli mülakat).

494 Russell, **age.**, s.177.

495 Baş 2015, s.61. Yunanistan’da açlıktan ne kadar kişinin öldüğü tartışılmaktadır. BBC bu sayıyı 500 bin, Kızılhaç 250 bin kişi olarak belirtmiştir. Fakat Yunanlı tarihçiler bu sayıyı politik kaygılardan dolayı 70 bin civarında bir rakamla düşük göstermektedirler. Bkz. Yasemin Bay, Bir Dönemin Gizli Kahramanı, <https://www.milliyet.com.tr/kultur-sanat/bir-donemin-gizli-kahramani-532917>, 27.10.2020.

496 “Dumlupınar vapuru Yunanistan’a gidiyor”, **Ulus**, 19 Şubat 1942, s.1.

497 Ölümler için, biçmek terimi İkinci Dünya Savaşı yıllarında basında sıkça kullanılmıştır. Örneğin; 20 Kasım 1941 tarihli Vatan gazetesi, Yunanistan’daki savaş nedeniyle ortaya çıkan kıtlık sonucu açlık ölümleri için şöyle başlık atmıştır; “Azrail maskesini atmış Yunan halkını pervasızca biçiyor.” Bkz. “Azrail maskesini atmış Yunan halkını pervasızca biçiyor”, **Vatan**, 20.11. 1941, s.1.

savaş yılları olumsuz sosyal ve iktisadi şartlar getirmiş, bunun sonucunda da salgın ve bulaşıcı hastalıklar artmıştır. Özellikle böyle ortamları seven verem hastalığında yukarıda bahsedildiği gibi bir artış olmuştur. Bu da ölüm oranlarını bir miktar yükseltmiştir. Yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı da doğum sayıları düşük olmuştur. Tüm bunların sonucunda da nüfus artış hızı 1980'e kadar en düşük nüfus artış hızı ile binde 10 civarında kalmıştır. Alınan tedbirler ve savaş politikası sayesinde, Dünya ülkelerinin birçoğunda görülen savaşın getirdiği kıtlığın sonucu açlık ölümleri Türkiye'de görülmemiştir. Keza sıcak bir savaşa girilmediği için sivil ve asker kaybı da olmamıştır. Neticede savaş yıllarında nüfus korunmuştur.

Sonuç olarak çok partili siyasi hayata geçiş öncesi Türkiye'de dört nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımlarda da görüldüğü gibi dönemin nüfus siyaseti olan "Çok Nüfus" yani nüfus arttırma politikalarına (pronatalist), uygun olarak Türkiye'nin nüfusu artmıştır.

Türkiye'nin yaşamak zorunda kaldığı 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki savaşlar silsilesi nedeniyle erkek – kadın nüfus dengesi, erkek nüfus aleyhine bozulmuştu. Bu demografik yapı da görülen bozukluk, aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi 1945 yılı itibarı ile düzelmiştir.

Yıl	Kadın Nüfus Yüzdesi	Erkek Nüfus Yüzdesi
1927	51,9	48,1
1935	50,9	49,1
1940	50,1	49,9
1945	49,7	50,3

Tablo 3. Tek Parti Dönemi Kadın/Erkek Nüfus Oranı⁴⁹⁸

Yine sayım sonuçlarına bakıldığında Tek Parti Dönemi'nde nüfusun büyük çoğunluğu kırsalda yaşamıştır. Dönem itibarıyla henüz Türkiye'de köyden kente göç başlamamıştır.

498 Halûk Cillov, **Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları**, Sermet Matbaası, İstanbul 1960, s.109.

Yılı	Kırsal Nüfus Yüzdesi	Şehir Nüfus Yüzdesi
1927	75,78	24,22
1935	76,47	23,53
1940	75,61	24,39
1945	75,06	24,94

Tablo 4. Tek Parti Dönemi Kırsal/ Şehir Nüfus Oranları⁴⁹⁹

Görüldüğü gibi Tek Parti Dönemi’nde nüfusun dörtte üçü kırsalda yaşamaktadır. Eğer inkılâplar kırsala ulaştırılmazsa, bu durum nüfusun dörtte üçünün inkılâplardan habersiz olacağı anlamına gelir. Nüfusunun dörtte üçü kırsalda yaşayan bir ülke için nüfus politikaları irdelenirken, bu politikaların kırsala ne kadar ulaştığına da bakmak gerekir.

1.2.4. Kırsal Nüfusa Yönelik Politikalar

Tek Parti Dönemi nüfus politikalarının üç ayağı vardır. Birincisi nüfusu nicelik olarak arttırmak, ikincisi özellikle mübadele ile gelenlerin yerleştirilmesine yönelik iskân politikaları, üçüncüsü de nüfusun niteliğine yönelik modernleştirme politikalarıdır. Türk modernleşme tarihine bakıldığında en çarpıcı gelişmeler Cumhuriyet ile birlikte olmuştur. Ancak cumhuriyeti kuran kadroların nüfusu modernleştirme çabalarında bir sıkıntısı vardı. Bu çabalar yeterince halka ulaşmıyordu. Bundaki en büyük nedenlerden biri, nüfusun %76’sının kırsalda olmasından kaynaklanıyordu. Modernleşirmenin köylere ulaşmaması demek, nüfusun büyük çoğunluğuna ulaşmaması anlamına geliyordu. Bu durumun başından beri farkında olan devlet adamları, bu sıkıntıyı ortadan kaldırmak için kırsal nüfusa yönelik birtakım politikalar uyguladılar.

Bu dönemde yani Cumhuriyet’in ilk yıllarında köylünün durumu hiç de iç açıcı değildir. Köyü kente bağlayan ulaşım ağları yetersizdir. Köylü ürününü satacağı pazar sıkıntısı çekmektedir. Bunların yanında köyde sermayenin olmaması, salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı savunmasız olması, okuryazar oranının son derece düşük olması gibi sebeplerden dolayı köylü çaresiz bir durumdadır. Ayrıca köylü, Osmanlı İmparatorluğu zamanından kalan algı sonucu devleti vergi alan ve asker

499 TÜİK, “Nüfus ve Demografi”, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>, (16.09.2021).

toplayan bir güç olarak görüyordu. Tüm bunlar köylüyü çaresizliğe itmiş ve kaderci bir yapıya büründürmüştü⁵⁰⁰.

Cumhuriyet rejimi köylerin durumunun fakındadır. 1 Mart 1922'de Meclis açış konuşmasında Mustafa Kemal; "Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim. Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür." dedikten sonra Meclis'in bundan sonra iktisadi siyasetinin amacının köylünün refahı olacağını belirtmiştir⁵⁰¹. Mustafa Kemal'in belirttiği bu durum cumhuriyetin ilanından beş ay kadar sonra 18 Mart 1924'te çıkarılan Köy Kanunu ile bir anlamda somutlaştırıldı⁵⁰². Kanunun maddelerine bakıldığında köylere geniş yetkiler veriliyor ve ilk kez köyler tüzel kişilik olarak kabul ediliyordu. Köylünün rahatlıkla anlaması için, açık, sade ve anlaşılır bir dille yazılan Köy Kanunu ile devlet yıllarca ihmal edilmiş olan köylere ulaşmayı amaçlamıştı. Kanun; ulaşım, sağlık, eğitim, imar, yönetim, tarım, güvenlik gibi temel konular ile ilgili birçok düzenlemeler içeriyordu⁵⁰³.

Köylüyü modernleştirmek için halkçı bir yaklaşımla çıkarılan Köy Kanunundan istenilen başarı elde edilemedi. Bunun en büyük nedenlerinden biri Anadolu köy yapısının az nüfuslu olmasıdır⁵⁰⁴. Bir başka nedende köylüye maddi olarak yüklenilmesidir. Zira köylünün elinde avucunda maddi bir güç yoktur⁵⁰⁵. Aslında bu durum sadece köyler için değil, tüm Türkiye için geçerlidir. İktisadi olarak ülkenin kalkınması için daha cumhuriyetin ilanı öncesi 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi toplanmıştı. Kongreye katılan gruplardan çiftçi grubu tarafından, başta Aşar Vergisi'nin kaldırılması olmak üzere birtakım kararlar alınmıştı⁵⁰⁶. Bu alınan kararlara uygun olarak 17 Şubat 1925'te de Aşar Vergisi kaldırıldı. Bu basit bir durum değildi. Zira Aşar Vergisi hasattan sonra ürünün %10'u hem de üretim masrafları hesaba katılmadan alınmaktaydı. Üstelik vergiyi toplayanlar maliye memurları değil, genellikle esnaf ve ağalardan olan mültezimlerdi⁵⁰⁷. Köylü ile devlet

500 Sevilay Özer, **Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları, (1946-1960)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s.13.

501 **TBMM ZC**, D: 1, C 18, İ: 1, 01.03.1922, s.5.

502 **TBMM ZC**, D: 2, C 7, İ: 15, 08.03.1924, s.668.

503 Türkan Çetin, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunu'nun Çıkarılması", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C 2, S 4, 1994, s.40.

504 Yine de Kanunun birçok maddesi Cumhuriyet ideolojisini benimsemiş genç kuşaklar tarafından başarı ile uygulandı. Köy Kanunu birtakım değişikliklere rağmen günümüzde köylerin idaresinde hale geçerli olan bir kanundur. Bkz. Çetin, agm., s.44.

505 Özer, **age.**, s.21.

506 Bu alınan kararların tamamı için bkz. İ. Ceyhan Koç, "İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri", **Atatürk Dergisi**, C 3, S 1, 2010, s.154.

507 Koç, agm., s.160.

arasında aracı konumunda olan ve köylüyü yüzyıllardır en fazla sömüren sınıf olan mültezimler ortadan kaldırıldı⁵⁰⁸. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin de etkisi ile köylünün durumunda istenilen iyileşme gerçekleşmedi. 1930’lu yıllarda da köylerin geri kalmışlığı için birtakım çalışmalar yapıldı⁵⁰⁹. Bu politikalar ile de istenilen başarılı yine elde edilemedi. 1930’lu yıllarda devletçi ekonomi modeline uygun şekilde uygulamaya geçilen köye yönelik politikalarda sonuç alınamamasının bir diğer nedeni de İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’ye etkilerinden dolayı olmuş, devletin aldığı olağanüstü tedbirler köylüyü derinden etkilemişti.

Sonuçta köylünün başta eğitim ve bilgisizlik sorunu çözülemedi. Köye modern dünyanın sahip olduğu bilgi ulaşmadı. Köye bilgi bir şekilde ulaşmalı, köylü modern dünyadan haberdar olmalıydı. Bunun için farklı bir çözüm üretildi. Bu farklı çözüm köy enstitüleri olmuştur.

1.2.4.1. Köy Enstitüleri

Osmanlı İmparatorluğu’nda II. Abdulhamid döneminde modern anlamda okullar açılmaya başlanmıştı. Ancak bunlar yeterince başarılı olamadı⁵¹⁰. Yine de bu durum modernleşme çabalarının başarılı olabilmesi için, çağdaş eğitim veren okulların açılması ve bunların yaygınlaştırılmasının gerekliliğinin, devlet adamları tarafından anlaşılmasını sağladı. Buna rağmen Cumhuriyet’in ilk yıllarına gelindiğinde 40 bin köye sadece 6 bin öğretmen düşüyordu⁵¹¹. Kalan 34 bin köyde öğretmen yoktu. Nüfusunun dörtte üçü kırsalda yaşayan bir ülke için bu vahim bir durumdu. Bu nedenle Cumhuriyet yönetimi okullaşmaya büyük önem verdi. Ancak imkânsızlık nedeniyle somut çok fazla bir şey ortaya çıkmadı. 1940 yılına gelindiğinde bile 13 milyona ulaşan köylü nüfusun okul çağındaki çocuğunun an-

508 Çetin, agm., s.198.

509 Bu çalışmalar için bkz. Çetin, agm., ss.199-200; Özer, age., ss.27-39.

510 Bunun için bkz. Bayram Kodaman, **Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

511 Çetin, **agt.**, s.200. Türkiye’de 1930’lu yıllarda ilkokul öğretmenleri formasyon bakımından da yetersizdir. Türkiye’deki 14.447 öğretmenin; sadece 180’i yüksek okul mezunu, 418’i lise mezunu, 9169’u öğretmen okulu mezunu, 2252’si ortaokul mezunu, 1823’ü ilkokul mezunu ve 585’i vekil öğretmendir. Bkz. İsmail Hakkı Tonguç, **Kitaplaşmamış Yazıları I**, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s.91.

cak %25'i okutulabilmekteydi⁵¹². Köylünün eğitim sorununu bir an önce çözmek gerekiyordu. Üstelik bu çözüm yolu az masraflı olmalıydı. Sadece köylüye okuma yazma değil, Cumhuriyet yönetiminin ideali olan modern, laik ve millî bir insan tipi de köylere yerleştirilmeliydi. Bir başka sorun ise Anadolu köylerinin yapı itibarı ile az nüfusa sahip olmasıydı. 40 bin köyün 16 bininin nüfusu 150'den azdı. Sadece 8 bin köyün nüfusu 400'den fazlaydı⁵¹³.

Aslında köylünün önde gelen sorunu okuma yazma bilmemek değildi. Köylü fiziksel ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorlanıyordu. 1940 yılına gelindiğinde Türkiye köylüsü için Sina Akşin şöyle demiştir; “Cumhuriyet’in nimetlerinden pek az yararlanabilmiş, yaşama biçimi, teknolojisi, zihniyetiyle büyük ölçüde ortaçağ, hatta belki ilkçağda kalmış bir kitle olarak duruyordu.⁵¹⁴” Zürcher ise yapılan reformların Türk halkının büyük çoğunluğunu oluşturan köylülerin yaşamını hemen hemen hiç etkilemediğini şu şekilde belirtmiştir:

“Anadolulu bir köylü ya da bir çoban zaten hiç fes giymemişti, bu yüzden fesin kaldırılmasından dolayı özel bir endişeye düşmemişti. Karısı zaten peçe takmazdı, bu nedenle peçenin engellemek istenmesi, o ve karısı için bir anlam ifade etmiyordu. Ne okuyabiliyor ne de yazabiliyordu; harflerin dünyası onun için zaten önemsizdi. 1934 yılında soyadı almak zorunda kalmıştı, ama bütün köylüler (bugün de) ilk isimlerini kullanmayı sürdürmektedirler(...) Yeni Medeni Kanun çok eşliliği yasadı, ama çok eşliliğe paraca gücü yeden çiftçiler, gerekirse çoklukla yapıldığı üzere eve ikinci kadın alabilmekte(...)”⁵¹⁵

Görüldüğü gibi köyler modern dünyadan kopuktu. Ancak cumhuriyetin getirdiklerini köylere ulaştırmak da şarttı. Yukarıda belirtildiği gibi köylerin çok azında okul vardı. Var olan okulların çoğu üç yıllıkta. Geniş, engebeli ve yoksul

512 Bu durumla ilgili olarak dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, 17 Nisan 1940'da Meclis'te, şöyle demiştir: “13 milyon köylü nüfusuna mukabil 370 bin çocuk okutmaktayız. 4 milyon şehirli nüfusa mukabil 415 bin şehirli çocuk okutmaktayız. Bunu hülâsa edecek olursak, şehirde oturan vatandaş çocuklarının %80'i okuldadır. %20'si okumaktan mahrumdur. Köylerde oturan 13 milyon vatandaşlarımızın çocuklarını da nazari dikkate alacak olursak bunun ancak %25'ini okutabiliyoruz, %75'ini okutamıyoruz. Binaenaleyh, okutmak, okutamamak nispeti şehirli ile köylü arasında hemen hemen tersinedir.” Bkz. **TBMM ZC**, D: 6, C 10, İ: 41, 17.04.1940, s.77.

513 **TBMM ZC**, D: 6, C 10, İ: 41, 17.04.1940, s.78.

514 Akşin, **age.**, s.236.

515 Zürcher, **age.**, s.286.

bir ülkede köylere yol, elektrik, okul gibi hizmetler götürülemediği. Piller radyo köylünün edinmeyeceği bir lükstü⁵¹⁶. Köylülerin yaşadığı evlerin fiziksel yapısı da vahimdi. Muallim Nuri’ye göre; Bunlar insan barınamayacak kadar uygunsuz, biçimsiz, perişan ve sefildir. Özellikle doğuda çoğu toprağın içine kazılmış bir in benzemektedir. Batıya doğru gelindikçe ise köy evleri toprak yığına benzemektedir⁵¹⁷. Böyle bir durumda okul yapılsa, öğretmen bulunsa bile öğretmeni köyde tutmak zordu. Ya da öğretmenden istenilen verimin alınması yine bir başka sıkıntıydı. Yine bunun dışında dönemin okulları köylünün sosyal ve ekonomik yaşamlarında bir değişiklik yapmaktan çok uzaktı. Zira köyün ve kentin gereksinimleri farklıydı.

İşte tüm sıkıntıları kökünden çözmek amacı ile Köy Enstitüleri projesi, 17 Nisan 1940 tarihinde TBMM’de Köy Enstitüleri Kanununun kabul edilmesi ile başlatıldı⁵¹⁸. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel Köy Enstitüleri’nin köy çocuklarının yüzde yüzünün okutulabilmesi emelinin sonucu ortaya çıktığının söylese bile, kanunun daha birinci maddesinde meselenin sadece köy çocuklarının okuma yazma meselesi olmadığı anlaşılmaktadır. Kanunun birinci maddesi: “Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazi bulunan yerlerde, Maarif Vekilliğince köy enstitüleri açılır.”⁵¹⁹ şeklindedir. Yani sadece öğretmen değil, köyde ihtiyaç olan diğer meslek erbabı ve köylünün işine yarayacak zirai bilgiye sahip kişilerin yetiştirilmesi amaçlanmış, modern dünyanın sahip olduğu “bilgi” köye bu çocuklarla ulaştırılması hedeflenmiştir.

Köy Enstitülerinin alt yapısını oluşturan en etkili kişi kuşkusuz İsmail Hakkı Tonguç’tur. “Büyük eğitimci” olarak adlandırılan Tonguç, Türkiye’de köy koşullarına göre eğitim yapmanın şart olduğunu ortaya koymuştur. Tonguç 1936-1946 yılları arasında on yıl süreyle İlköğretim Genel Müdürlüğü görevindeyken düşüncelerini gerçekleştirme fırsatı buldu. Böylece Tonguç’un düşünceleri Köy Enstitüleri ile hayat buldu. Tonguç, Köy Enstitülerinin kuramcısı ve uygulayıcısı olmuştur⁵²⁰.

1940 yılı itibarı ile sayısı 14 olan bu okulların sayısı, daha sonraki yıllarda artarak 21’e çıkarılmıştır⁵²¹. Bu okullarda öğrencilere yarısı kültür, yarısı teknik-ta-

516 Akşin, *age.*, s.237.

517 Muallim Nuri, “Bizde Köy Evleri”, *Dönüm*, S 28, Birinci Teşrin (Ekim) 1934, ss.169-171; Özer, *age.*, 15.

518 *TBMM ZC*, D: 6, C 10, İ: 41, 17.04.1940, s.92.

519 *T.C. Resmî Gazete*, “Köy Enstitüleri Kanunu”, S 4491, 22.04.1940, s.13682.

520 Mahmut Makal, *Köy Enstitüleri ve Ötesi*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990, ss.112-113.

521 Sürgevil vd., *age.*, s.368.

rım dersleri verilmiştir. Ayrıca teknik-tarım dersleri uygulamalı yapılmıştır. Mezun olanlar geldikleri yörede bir köye atanmıştır. Öğretmenin atanacağı köye 3 yıl önceden haber verilmiş, köylünün okul ve öğretmen evi yapması istenmiştir. Köye atanan öğretmene devlet, tarım derslerinde kullanması ve kendi gereksinimlerini karşılaması için yetecek kadar toprak, tarım aletleri ve 60 TL sermaye veriyordu. 1954'e değin 25.000 öğretmen yetiştirildi. Bu sayı büyük bir başarıdır⁵²².

Köy Enstitüleri sayesinde 25.000 öğretmen yetiştirilmiş olması ile ilgili olarak Sina Akşin şu tespiti yapmıştır:

“25.000 ilkel köye, Atatürk devrimine inanmış, çağdaş insanın gelmesi ise önemli bir olaydır. Bunlar hem öğretmen, hem çağdaş tarımcı, hem yapı ve marangozluktan anlayan, asgari sağlık bilgileri olan, köylünün hükümet kapısındaki işlerini çözebilecek, üstelik kendisi de yöre köylüsü olduğu için köylüleri anlayacak, onlarla iletişim kurabilecek insanlardı. Bugün Atatürk devrimi Türkiye’de kök salabilmişse, ülkemiz şimdiki gelişmişlik düzeyine ulaşmışsa, bunda köy enstitülerinin önemli payı yadsınamaz.⁵²³”

Köy Enstitüleri sayesinde yeni bir aydın tipi de ortaya çıkmıştır. Bunlar köyü bilen, köyü seven ve de köyden çıkmış kişilerdir. Bu enstitülerden çıkmış yazarlar, ozanlar köy edebiyatının yaratılmasında etkili olduğu gibi ulusal kültürün yaratılmasında da büyük rolleri olmuştur⁵²⁴.

Köy Enstitülerinin 1940-1946 arası dönemi altın çağı olmuştur. Bu dönemde türdeş kabul edilebilecek bir eğitim-öğretim uygulanmıştır. Çok partili hayata geçiş ile birlikte, Hasan Ali Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç’un görevlerinden ayrılmaları⁵²⁵ ile enstitüler adeta bir duraklama dönemine girmiş, faaliyetleri

522 Akşin, *age.*, ss.237-238.

523 Akşin, *age.*, s.238.

524 Cevat Geray, “Türkiye’de Köy Enstitüleri Hareketi ve Köy Kalkınması”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, C 2, S 1, 1969, s.200.

525 1946 seçimleri sonrası Recep Peker başkanlığında kurulan hükümette Hasan Âli Yücel yerine Millî Eğitim Bakanlığına Tonguç’un şiddetle karşı çıktığı Şemsettin Sırer getirilmiştir. Yeni bakan Şemsettin Sırer ile gerek siyasal açıdan gerekse pedagojiye bakışta hiç uyuşmayan İsmail Hakkı Tonguç’ta 24.09.1946’da Genel Müdürlük görevinden istifa etti. Bkz. Deniz Parlak, “Uluslaşma Sürecinde Köy Enstitülerinin Yeri”, **Muhafazakar Düşünce Dergisi**, C 7, S 27, 2011, s.216.

yavaşlatılmıştır⁵²⁶. Köy Enstitüleri projesi başarılı olmasına rağmen çeşitli eleştiriler yöneltmiştir. Bunlar arasından en baskın olanı enstitülerin aşırı sol akımların güçlenmesine yardımcı olduğu ileri sürülmüş, bu siyasi çevrelerden gelen eleştirilere, kızların ve erkeklerin beraber okuması nedeniyle tutucu çevrelerinde yoğun eleştirileri eklenmiştir⁵²⁷. Eleştirilerin artması üzerine 1946 yılında Kazım Karabekir, Feridun Fikri Düşünsel, Şemsettin Günaltay gibi siyasetçiler Ankara Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsünü ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sonrası Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsünün kapatılmasına karar verilmiştir. Ayrıca enstitülerle ilgili birtakım yasal düzenlemeler yapılmıştır⁵²⁸.

1950’de Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile birlikte de enstitüler çöküş dönemine girmiştir. Bu dönem karma eğitim kaldırılmış, enstitülerin önemli yollarından biri olan iş faaliyetleri ve kültür programlarına son verilmiştir⁵²⁹. 27 Ocak 1954’te İlk Öğretmen Okulları ile Köy Enstitüleri, “İlk Öğretmen Okulları” adı altında birleştirilmiştir⁵³⁰. Bu enstitülerin resmen kapatılması ve sonu olmuştur.

Köy Enstitüleri projesi aslında başarılı bir şekilde devam ediyordu. Ulus olma yolunda hızla ilerleyen Türkiye için, ulus bilinci köylere ulaşmış, köylünün okuma yazma oranı yükselmişti. Ancak Türkiye’de ve dünyada İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen politik ortam, enstitüler için dezavantajlı bir durum oluşturdu. Bu durumda enstitülerin sonunu hazırladı.

Tek Parti Dönemi nüfus politikaları ile ilgili sonuç olarak, nüfusun mutlak arttırılması hedeflenmiştir. Bunun için dışardan gelen göçler desteklenmiş, hayatın muhafazasına yani ölümlerin azaltılmasına çalışılmış, doğum sayısını arttırma yolları aranmıştır. Bunları yapmak içinde göç için iskân politikaları, hayatın muhafazası için sağlık politikaları, doğumların arttırılması için teşvikler, yasaklar getirilerek bir anlamda tıp yolu ile bedene müdahale edilmiştir. Bu modern dönem devletlerinde görülen bir durumdur. Yine nüfusun niteliğine yönelik politikalar geliştirilmiştir. Bakıldığında tüm bu politikalar birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçmiş politikalarlardır. Örneğin, göç, göçle gelenlerin iskânı, nüfus mübadelesi, nüfusun homojenleşmesini sağlamış, bu durum ulus-devletin inşasına yardımcı olmuştur.

526 Levent Ürer, **1940-1946 Yılları Arasında Türkiye’de Köylü Eğitimi: Ulus-Devlet İnşasında Köy Enstitülerinin Yeri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s.188.

527 Geray, agm., s.200.

528 Feyzullah Ezer, “Köy Enstitülerinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Belgi Dergisi**, C 2, S 19, Ocak 2020, s.1800.

529 Ürer, **agt.**, s.188.

530 **TBMM TD**, D: 9, C 27, İ: 34, 27.01.1954, s.378.

Aslında hepsi bütünüñ bir parçasıdır. Bu bütün Türklerin modernleşmeye devam etmesidir. Bu politikalarda modernleşmenin gereği olan politikalar olmuştur. Kı-saca Osmanlı'nın son döneminde belirginleşen birçok nüfus politikası, Tek Parti Dönemi'nde başarı ile uygulanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİ DÖNEMİ (1945-1960)

2.1. Yeni Dünya Düzeni

2.1.1. Soğuk Savaşın Nüfus Politikaları

İnsanlık tarihinin en büyük savaşlarından biri olan İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda, Avrupa ve Asya'ya özgü faşizm yenilmişti. Savaş sonrası dünyada yeni bir güç dengesi ve yeni bir uluslararası görünüm ortaya çıkmıştı⁵³¹. Bu durum dünyada siyasi ve sosyal birçok değişime sebep olmuştu. Ancak bu siyasi ve sosyal değişimler dünyaya beklenen barış ve huzur ortamını getirmedi. Zira savaştan hemen sonra savaşın kazananları olarak çıkan, SSCB ile ABD'nin dünya üzerindeki çıkarları birbirine tamamen zıt bir şekilde gelişmeye başladı. Özellikle ABD Başkanı Truman'ın, 1947 tarihindeki Truman Doktrini ile iki ülke arasında "Soğuk Savaş"⁵³² adı verilen yeni bir dönem başladı.

Savaş sonrası Avrupa'ya baktığımızda ise Avrupa harabeye dönmüştü. Avrupa'nın en büyük güçlerinden biri olan Almanya ikiye bölünmüştü. Diğer büyük güçler İngiltere ve Fransa her ne kadar savaşın kazananı olarak çıksalar da artık eski güçleri yoktu. Ayrıca savaş sonrası sömürgelerini de hızla kaybetmeye başlamışlardı. Savaş başlamadan önce sömürge altındaki topraklar, yeryüzünün %66'sından fazlaydı. Bunların toplam nüfusları da 1 milyar 500 milyondtu. Bu dünya nüfusunun %63'ü demektir. 1945'den sonra ilk on yıl içinde 1 milyar 200 milyon insan özgürlüğüne kavuştu. İkinci on yılda ise dünya sömürgecilikinin klasik şekli artık sona ermişti⁵³³.

Savaş sonrası sömürgeci devletlerin egemenliği altında yaşayan nüfus, özgürlüğüne kavuşmuştu. Özgürlüğüne kavuşan bu nüfus mevcut dünya nüfusunun yarısından fazlasıydı. Üstelik yaşanan iki dünya savaşının arasındaki dönemde; anti-

531 Ataöv, **age.**, s.204.

532 Soğuk Savaş; İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD ve SSCB arasında yaşanan düşmanca ilişkileri ve ideolojik çatışma için kullanılan bir kavramdır. Bu çatışma askeri eylemlerle değil, ekonomik baskı, propaganda ve silahlanma yarış şeklinde kendini göstermiştir. Nükleer silah konusu Soğuk Savaş'ta çok önemli rol oynamıştır. Bkz. Funda Keskin "Soğuk Savaş Kavramı ve Kronolojisi", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed. Baskın Oran), C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.536.

533 Ataöv, **age.**, s.209.

biyotiklerin keşfi ve yaygınlaşması, kan nakli uygulamalarının başarılı olması gibi sağlıkta devrim niteliğindeki gelişmelerin tüm dünya da yaygınlaşmaya başlaması ölüm oranlarını azaltmaya başladı. Özellikle sömürge altında yaşayan geri kalmış ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde, yüksek ölüm oranlarının azalması sonucu buralarda nüfus hızla artmaya başladı.

1951-1960 arası dönemde dünya nüfusu 500 milyon kişi artmıştı. Bu dönemin son beş yılında yıllık artış 60 milyonun üzerindeydi. Bu 60 milyonun sadece 8 milyonu Avrupa ve Kuzey Amerika'da, 4 milyonu SSCB'deydi. Dolayısıyla sanayileşmemiş ülkelerin nüfuslarına, yılda neredeyse 50 milyon nüfus eklenmekteydi⁵³⁴. Bu durum ilerde bahsedeceğimiz gibi Batı'yı endişelendirmiştir.

Soğuk Savaşın nüfus politikalarına geçmeden önce şunu belirtmek gerekir. Nüfus meselesi dünyada 20. yüzyılın başlarından itibaren zaten uluslararası bir mesele olarak düşünülmeye başlanmış, iktisadi olarak gelişmiş ülkeler kendi halkları da dâhil, tüm dünyaya doğumların azaltılmasını tavsiye ediyordu. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası durum birden bire değişmeye başladı. İktisaden gelişmiş ülkeler, kendi halklarına kendi ülkelerinin nüfusunu arttırılmaları yönünde tavsiyelerde bulunurken, az gelişmiş ülkelere doğumların azaltılması için ısrar etmeye başladılar⁵³⁵. Böylece 20. yüzyılın başlarındaki politikalar değişti. Üstelik teoride düşünülen birçok şey pratikte uygulamaya sokuldu. Nüfus politikalarının uluslararası niteliği ivme kazanarak arttı.

Soğuk Savaş Dönemi'nde ülkeler, ABD'nin önderliğinde Batı Bloku ve SSCB'nin önderliğinde Doğu Bloku olmak üzere iki kutupta kümeleşmeye başladı. Böylece dünya siyaseten iki bloka ayrıldı. Bu iki blokun nüfus politikaları da birbirinden farklıydı. Dolayısıyla bir ülkenin bağlı olduğu blok, o ülkenin ulusal nüfus politikasını etkilemekteydi. O nedenle araştırmamızın bu bölümünde bu iki blokun nüfus politikaları üzerinde durulmuştur.

2.1.1.1. Doğu Bloku'nda Nüfus

İngiliz iktisatçı Thomas Malthuse'un, nüfusun sürekli artışını dünya için tehlikeli bulan ve önlem alınmazsa dünya için gereğinden fazla insan olacağı teorisine, Sovyetler Birliği sürekli karşı çıkmıştır. Sadece Malthuse'un teorisine değil, aşırı nüfus artışını tehlikeli gören tüm teorilerin karşısında yer almıştır. Sovyetler

534 George, *age.*, s.81.

535 Kanbolat, *age.*, s.10.

Birliği’nin nüfus politikası kısaca, sosyalist bir yönetimde nüfusun hiçbir şekilde sorun olmayacağı şeklindeydi⁵³⁶.

İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrası 1947 yılının Ağustos ayında Birleşmiş Milletler Nüfus Komisyonu’nun New York’taki toplantısında, Sovyetler Birliği delegesi Rabichko net bir şekilde nüfus artışı ile ilgili Sovyetler Birliği’nin görüşünü açıklamıştır. Birleşmiş Milletler de Rabichko şunları söylemiştir: “Evliliklerin sınırlandırılması ya da evlilikte doğumların sınırlandırılmasından yana bu komisyonda açıkça bildirilecek her öneriyi “barbar” olarak alacağız. Aşırı nüfuslanma yalnızca kapitalizmin meyvesidir; tam bir sosyal rejimle her nüfus artışına karşı koymak mümkündür. Ekonominin nüfusa uydurulması gerekir, tersi olmaz.”⁵³⁷ Sosyalistler Sovyet delegenin de belirttiği gibi aşırı nüfus artışına karşı sosyalizmin bir çözüm olacağını savunmuştur.

Sosyalistler, aşırı nüfus artışını kapitalizmin bir sonucu olarak görmüştür. Zaten kapitalist üretim biçimi, nüfus artışının hem nedeni hem de sonucu olduğunu, Marx ve Engels açıklamıştır. Ayrıca kapitalistlerin gitgide artan ölçüde hünerli işçi yerine, daha az hünerli işçi koyduklarını, olgun işgücü yerine henüz olgunlaşmamış işgücü çalıştırdıklarını, erkek yerine kadın, yetişkin yerine çocuk çalıştırmak gibi durumlara yönelerek; aynı sermaye ile daha büyük işgücü kitlesi satın aldıkları için eleştirmişlerdir⁵³⁸.

Kapitalist sistem Marx’a göre bir işsizler ordusunun varlığına muhtaçtır. Çünkü bu işsizler ordusu sayesinde işgücü ücretlerini düşük tutmak mümkün olacaktır. Ayrıca işçiler rahatlıkla istismar edilebilecektir⁵³⁹. Kapitalist sistemin nüfus fazlası dediği bu işsizler ordusudur. Oysa bu işsizler kitlesini yaratan yine kapitalist üretim biçimidir. Başta Marx olmak üzere sosyalistler, kapitalist sistemden sosyalist toplum düzenine geçildiğinde nüfus fazlası diye bir durumun olmayacağı görüşündeydiler. Bu görüşe göre herkes çalışma imkânına sahip olacak, artan refah düzeyinde bireyler çocuk yapma gereği duymayacaktır⁵⁴⁰. Böylece dünyada nüfus fazlası veya nüfus artışı diye bir mesele de olmayacaktır.

Sonuç olarak, Sovyetler Birliği ve etrafında kümelenen Doğu Bloku ülkelerinde nüfus artışı diye bir sorun yoktur veya bu durum sorun olarak görülmemiştir denilebilir. Aksine çoğu zaman fazla nüfus teşvik edilmiştir. Örneğin, İkinci Dünya

536 Sauvy, *age.*, s.69.

537 *Age.*, s.79.

538 Marx ve Engels, *age.*, s.106.

539 Tuncer, *age.*, s.34.

540 Başol, *age.*, s.17.

Savaşı sonrası Ruslar kalabalık bir nüfusa sahip olmalarına rağmen, çok çocuklu aileleri çeşitli şekillerde desteklemiş ve ödüllendirmiştir⁵⁴¹.

Ancak bu noktada şunu da belirtmek gerekir; Sovyetler Birliği kendi nüfus artışındaki etnik, dini veya bölgesel farklılıklara da dikkat kesilmiştir. Örneğin, nüfus artış hızının yüksek bölgelerin Müslüman milletlere ait olması, düşük nüfus artış hızına sahip bölgelerin Slav kökenli milletlere ait olması da onların nüfus meselesi olmuştur. Bu duruma nüfus araştırmaları yapan Rus akademisyenler, kamunun dikkatini çekmek için değinmiş ve bu durumu endişe verici olarak görmüşlerdir⁵⁴².

Sabahaddin Zaim'de, Marksist ve komünistlerin 19. ve 20. asırda nüfus kontrolüne karşı çıktıkları fikrine katılmaktadır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin 1960'lara kadar izlediği uluslararası nüfus siyaseti ile başta ABD olmak üzere Batı Bloku'nun karşısında yer aldığını da ifade etmiştir. Fakat Sovyetler Birliği'nin, 1960'dan sonra Çin'in Sovyetler Birliği'nden uzaklaşmaya başlaması ve gelişmeye başlamasından endişe duyması sebebiyle, nüfus karşıtı politikaların yanında yer almaya başladığını da ifade etmiştir⁵⁴³. Zira Çin'in artan nüfusu Soğuk Savaş yıllarında tüm dünyanın dikkatini çekmişti. Komünist Çin 1949'da kurulduktan sonra Başkan Mao Zedong'un şu sözleri onun nüfusla ilgili görüşleri hakkında bilgi verir niteliktedir:

“Çin'in büyük bir nüfusa sahip olması çok iyi bir şey. Çin'in nüfusu birçok kez çoğalsa bile, tam anlamıyla bir çözüm bulma yeteneğine sahiptir. Çözüm üretimdir. Malthus gibi Batılı burjuva iktisatçıların, gıdada artışların nüfus artışlarına ayak uyduramayacağı şeklindeki saçma savları, uzun zaman önce Marksistler tarafından teoride tamamen çürütülmekle kalmadı, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ndeki gerçekler tarafından da tamamen patlatıldı. Devrim artı üretim, nüfusun beslenmesi sorununu çözebilir.”⁵⁴⁴

Çin çok yüksek bir nüfus artış hızına sahip olmasına rağmen, nüfus artış hızını azaltacak etkili politikalara geçmemiştir. Zira Mao nüfus yanlısıdır. Yine de Çin 1950 sonrası nüfus artış hızının düşürülmesi için birtakım politikalar takip ediyor gibi göründü. Ama gerçekte de hep isteksiz davrandı. 1970'lere gelindiğinde

541 Zaim, *age.*, s.24.

542 *Age.*, ss.31-32.

543 *Age.*, ss.25-26.

544 Marissa Rhodes, “Communists and Uteruses: How the Soviet Union and People's Republic of China Sought to Control Women's Reproduction”, 20.08.2017, <https://digpodcast.org/2017/08/20/communists-and-uteruses/> , 14.04.2021.

dahi aile planlamasına geçme konusunda gönülsüzdü. Zira aile planlamasının Avrupalı kapitalistlerin enjekte etmeye çalıştığı kapitalist bir fikir olarak görmüştür. Çin ancak 1976’da, Mao’nun ölümünden sonra, tek çocuk politikasını düşünmüş, 1979’dan itibaren de ciddi şekilde uygulamaya başlamıştır⁵⁴⁵.

2.1.1.2. Batı Bloku’nda Nüfus

Batı dünyasının yaşadığı Sanayi Devrimi’nin sebeplerinden biri nüfus artışıdır. Bu nedenle sömürülen ülkelerde Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan ve İkinci Dünya Savaşı sonrası patlama seviyesine yükselen nüfus artışı Batılıları telâşa düşürdü. Sabri Akdeniz’e göre; “Onları en çok ilgilendiren ve ürküten konu oldu.⁵⁴⁶” Savaş sonrası dönemde ölümler bütün dünyada özellikle fakir memleketlerde görülmemiş bir hızla azalmaya başlamıştır. Bu azalmaya doğumlar ayak uyduramadığı için de nüfus hızla artmaya başlamıştır⁵⁴⁷. Ünlü Fransız nüfus bilimci Alfred Sauvy, Sabri Akdeniz’i doğrular şekilde şöyle demiştir: “1950’li yıllarda, zengin ülkeler, yoksul ülkelerdeki çoğalma karşısında büyük korku yaşadılar.⁵⁴⁸”

1954 yılında Hugh Moore Vakfı tarafından nüfus artışı ile ilgili dağıtılan 22 sayfalık bir ilanda şu terimler kullanılmıştır: “population bomb” ve “population explosion.” Bu durum “nüfus patlaması” teriminin ilk kez kullanılmasıdır. İki milyon adet basılan bu ilan, ayrıca 1968’de Dr. Paul R. Ehrlich’in “The Population Bomb” adlı meşhur eserine ilham olmuştur⁵⁴⁹. Bu eser oldukça çok satmış veya sattırılmıştır. Kitabın kapağında şu ifadeler yer verilmiştir: “Siz bu kelimeleri okurken aklıktan dört insan ölmüş olacak. Bunların çoğu da çocuk.” Şeklinde çarpıcı ifadeler eklenerek, nüfus patlamasının açlığa yol açtığına vurgu yapılmış, bu duygusal durum üzerinden nüfus patlamasının ne kadar korkunç bir durum olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

Nüfus patlaması terimini ilk kullanan Hugh Moore ve bazı Amerikalı zengin işadamları, dünyanın en ünlü ailelerinden biri olan Rockefeller ailesinden, John D. Rockefeller 3rd’a bir mektup yazmışlar, yazdıkları mektupta nüfus artışı ile ilgilenmelerindeki gerçek niyeti samimi bir şekilde ifade etmişlerdir. Bu mektupta şu ifadeler yer verilmiştir: “Biz temel olarak doğum kontrolünün toplumsal ve

545 “Communists and Uteruses: How the Soviet Union and People’s Republic of China Sought to Control Women’s Reproduction”, 20.08.2017.

546 Sabri Akdeniz, **Çağımızda Nüfusun Önemi ve Türkiye’nin Nüfusu**, Özdemir Basımevi, İstanbul 1977, s.9.

547 Türkay, **age.**, s.2.

548 Sauvy, **age.**, s.300.

549 Paul R. Ehrlich, **The Population Bomb**, Ballantine Book, New York 1970, s.4.

insani boyutları ile ilgilenmiyoruz. Biz komünistlerin yeryüzünü fethetmek için aç insanları kullanması ile ilgileniyoruz.⁵⁵⁰” Anlaşıldığı gibi kapitalistler etki alanlarını komünistlere kaptırmamak için de nüfus konusuyla ilgilenmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, Batı ülkeleri gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerde ortaya çıkan hızlı nüfus artışının düşürülmesi için çeşitli şekillerde propaganda ve baskı yapmaya çalışacaktır. Oysa bu ülkelerin yaşadığı nüfus patlamasını kendileri Sanayi Devrimi’nde yaşamıştır. Aşağıdaki tabloda bu durum açıkça görülmektedir.

Tablo 5. Bazı Avrupa Ülkelerinin Nüfus Seyri (milyon/kişi)⁵⁵¹

ÜLKE	1800 Yılı	1850 Yılı	1900 Yılı
İngiltere	11,0	21,1	37,6
Almanya	22,5	32,5	51,0
Fransa	28,2	36,5	40,7
İtalya	18,5	25,0	34,0
Hollanda	2,1	3,1	5,1
Belçika	2,9	4,3	6,7
İsveç	2,3	3,5	5,1
İsviçre	1,8	2,4	3,3
Portekiz	2,5	3,5	5,4
İspanya	10,5	15,0	18,6

20. yüzyılın başlarından itibaren ise Avrupa ülkelerinde doğum sayıları düşmeye başlamıştır. Aşağıdaki tablo bu durumu göstermektedir:

550 Aziz Küçük, “Hayırseverliğin Ötesi: Türkiye’de Nüfus ve Tarım Politikalarında Rockefeller Etkisi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 75, S 4, 2020, s.1495.

551 Cillov, **age.**, s.41.

Tablo 6. Bazı Avrupa Ülkelerinde Doğum Oranlarının Seyri (binde olarak)⁵⁵²

ÜLKE	1800 Yılı	1850 Yılı	1900 Yılı	1952 Yılı
Avusturya	38	38	36	14,6
İngiltere	33	33	29	15,7
İsveç	31	32	27	15,7
Almanya	37	36	35	15,7
Belçika	35	31	28	16,5
İsviçre	33	32	28	17,3
İtalya	35	35	40	17,6
Danimarka	32	31	30	17,9
Norveç	30	31	29	18,7
Fransa	33	27	22	19,2
İspanya	38	38	35	20,8
Hollanda	35	33	31	22,4
Finlandiya	36	36	35	22,7
Portekiz	36	36	31	24,6

Yukarıdaki tabloda açıkça görüldüğü gibi Avrupa da doğum sayıları 1850’lerden itibaren düşmeye başlamıştır. 1900’lerden itibaren bu düşüş hızlanmıştır. Peki, bu durum nasıl açıklanabilir? Bakıldığında doğumlar iradi şekilde azalmış, insanlar kendi isteğiyle çok çocuk yapmaktan vazgeçmiştir. İtalyan demograf Corrada Gini’ye göre bunun nedeni Batı nüfusunun ihtiyarlamasıdır. Batı nüfusu büyüme ve kendi kendini değiştirme özelliğini kaybetmiştir. Arsene Dumont ise doğumların azalmasını sosyal taklitçilik ile açıklamıştır. İnsanlar ekonomik, politik veya bilgi gibi alanlarda yükselme hırısı sürecinde çocuğu bir yük olarak gördükleri için çocuk yapmaktan vazgeçmiştir. Bir başka izah da Avrupa’da yaşanan ahlak buhranı olarak görülmüşse de asıl sebep Kanbolat’ın da söylediği gibi; “Sanayinin Batıda vardığı tekâmül ve bunun fikri ve sosyal hayatta yarattığı değişikliktir.”⁵⁵³

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada nüfus meselesi savaş öncesi döneme göre farklı bir şekil aldı. Sanayileşmiş ülkeler kendi ülkelerinde nüfusu arttırmak maksadı ile doğumları teşvik etmek için tüm tedbirleri aldı. Oysa sanayileşmemiş

552 Kanbolat, *age.*, s.184.

553 Kanbolat, *age.*, s.186.

ülkelerde daha önce görülmemiş bir şekilde doğumların kontrolünü tavsiye ettiler. Bu ülkelerdeki nüfus artışından korktular. Çünkü İkinci Dünya Savaşı sonrası sömürge idaresi altında bulunan ülkeler, bağımsızlıklarını kazanmakta ve iktisaden geri kalmış memleketlerde artık sanayileşme hareketine katılmaya başlamıştır. Bu durum Batı'nın kurduğu düzeni ciddi bir şekilde tehdit etmektedir⁵⁵⁴.

1952 yılında toplanan Fransız Dilini Konuşan İktisatçılar Kongresinde iktisatçı Villey Batılı meslektaşlarından fikir ileri sürerken her şeyden önce, Avrupa'nın menfaatlerini göz önüne almaları gerekliliğini açıkça istemiştir. Villey'e göre az gelişmiş ülkelerin ekonomik uyanmalarının sağlanması ile ilgili fikirler tercih edilmemelidir. Yine aynı kongrede nüfus bilimci Alfred Sauvy az gelişmiş memleketlerin sanayileşmesinden duyduğu endişeyi o da açıkça dile getirmiştir. Sauvy'a göre az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesi ve Avrupa'nın refah düzeyine ulaşması tehlikeli bir durumdur⁵⁵⁵. Sauvy ve onun benzeri birçok Batılı demograf ve iktisatçı, sanayileşmemiş ülkelere şiddetle aşırı nüfus artışının ekonomik kalkınmanın karşısındaki büyük bir engel olarak göstereceklerdir. Dolayısıyla doğum kontrolünü tavsiye edeceklerdir.

Batı kendisinin yaşadığı nüfus artışı konusundaki demografik dönüşümün, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin yaşamasına izin vermek istemeyecek, onlara nüfus planlamasını dayatacaktır. Oysa yukarıda izahı yapıldığı gibi, Batı'da doğumların artmasının ve azalmasının nedeni sanayileşme süreci ile ilgilidir. Sanayileşmenin başlaması ile birlikte nüfus artışı başlamış, sanayileşmenin getirdikleri ile birlikte doğumlar azalmıştır.

Nüfus artışının yüksek olduğu ülkelerde de nüfus artışını azaltmanın yolu sanayileşmektir. Batı bu konuda yardım etmek yerine farklı bir yol izleyecektir. Bu yol, çeşitli kuruluşlarla nüfus artışının yüksek olduğu ülkelerde doğum kontrolü ile doğumları azaltmaktır. Bu kuruluşlardan en ünlüsü de Population Council'dir. Batı'nın gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerin nüfus politikalarını nasıl yönlendirdiğini anlamak adına çalışmanın bu kısmında Population Council'den bahsedilmiştir.

2.1.1.2.1. Population Council

1950'li yılların başında John D. Rockefeller, Amerika Birleşik Devletleri'nde Ulusal Bilimler Akademisi'nin himayesinde, Virginia Williamsburg'da seçkin bilim adamlarını topladı. Konu dünya nüfus artışıydı. Bu toplantının sonucunda

554 Age., s.40.

555 Kanbolat, age., s.42.

bağımsız bir kurum olan, “Population Council” adlı kuruluş kuruldu⁵⁵⁶. En güçlü Amerikan ailelerinden ve kuruluşlarından biri olan, Rockefeller ailesinin kurduğu bu kuruluşa yine güçlü iki Amerikan ailesi daha katıldı. Bu aileler, Ford ve Carnegie idi. Bu durumla ilgili Fransız demografi uzmanı Alfred Sauvy “Avrupa Batacak” adlı eserinde şöyle demektedir: “Nüfus patlamasından korkan üç Amerikan kuruluşu Ford, Rockefeller ve Carnegie, tüm güçlerini birleştirip nüfus olaylarını incelemek için güçlü araçlarla donatılmış Population Council’i kurdular.”⁵⁵⁷

1952’de John D. Rockefeller konseyin ilk başkanı olarak görev yapmaya başladı⁵⁵⁸. Konsey, ilk olarak gelecek vaat eden başarılı lisansüstü öğrencilerine demografi alanı için eğitim bursu vermeye başladı. Bu duruma 1953’ten itibaren de biyomedikal araştırmalar için ödül vermeyi de ekledi. Bu burs ve ödüllerin yanı sıra 1953’ten itibaren dünyadaki nüfus kontrolü ile ilgili, bilgi, tutum ve uygulamalarla ilgili çalışan kurum ve araştırmacılara hibe vermeye de başladı. Population Council, daha sonraki yıllarda Rockefeller Üniversitesi olacak olan Rockefeller Enstitüsü’nde insan üremesini anlamak ve yeni kontraseptif yani gebelik önleyici yöntemler arayışını hızlandırmak için, dünyadaki ilk biyomedikal araştırma laboratuvarlarından birini 1953’te kurdu⁵⁵⁹.

Konsey 1957’ye kadar John D. Rockefeller tarafından yönetildi. 1957’de konseyin ikinci başkanı Frederick Osborn oldu⁵⁶⁰. Frederick Osborn öjenik çalışmaları olan ırkçı biriydi. Beyaz insanları öjenik konusunda bilgilendirmek için kurulmuş olan Amerikan Öjeni Derneği’nin 1946-1952 yıllarında başkanlığını yapmıştı. Zaten bu derneğin de arkasında Rockefeller ve Carnegie Vakıfları vardı⁵⁶¹. Böyle birinin nüfus konusu ile ilgili çalışan sosyal bir kurumun başkanı olması düşündürücüdür. Soner Yalçın Rockefeller Vakfı’nın dünya nüfus politikaları ile bu kadar ilgilenmesini şu sonuca bağlamıştır: “Nüfus planlamasına neden ihtiyaç duydukları sır değil; öjeni felsefesi! Amaç güçlü ırklar yaratmak! Bunu genetik, doğum kontrolü, aile planlaması, nüfus kontrolü gibi kavramlarla gerçekleştireceklerdi.”⁵⁶² Frederick Osborn gibi öjenik çalışmaları ile tanınan ırkçı birinin Population Council’un ikinci başkanı yapılması Yalçın’ın vardığı sonucu destekler niteliktedir.

556 Population Council, “Our History”, <https://www.popcouncil.org/about/timeline>, (11.04.2020).

557 Sauvy, **Age.**, s.72.

558 **Age.**, s.72.

559 “Our History”, 11.04.2020.

560 “Our History”, 11.04.2020.

561 Yalçın, **Saklı Seçilmişler**, ss.439-441.

562 **Age.**, s.459.

Sabahaddin Zaim nüfus meselesinin Türkiye'ye ithal edildiğini, 70'li yıllarda savunmuş ve bu durumla ilgili şu tespiti yapmıştır: “Bu konu, 1950’lerden sonra ABD tarafından ‘Nüfus Patlaması’ adıyla dünya efkârına takdim edilmiştir. Dünyaya kamuoyuna ve siyasetine tesir eden ülkelerin başında bulunan ABD’nin öne çekişi ile başlayan bu fikri akımı zamanla tatbikat sahasına intikal ettirilmiştir.⁵⁶³” Peki, Batı bunu nasıl yapmıştır? Sorusuna cevap vermek gerekirse şu söylenebilir: Batı’nın bu konudaki taktiği nüfus patlaması ile ilgili Dünya kamuoyunun karşısına korku ve endişe yaratacak argümanlarla çıkmıştır. Örneğin Sabahaddin Zaim, ABD’nin bunu dünya kamuoyuna altı yönlü bir mesele olarak servis ettiğini belirtmiştir. Bu altı mesele şunlardır:

1. Dünyadaki hızlı nüfus artışı nüfus patlamasına sebep olmuştur.
2. Hızlı nüfus artışı açlık ve kıtlık tehlikesini doğuracaktır.
3. Hızlı nüfus artışı işsiz insanların sayısını arttıracaktır.
4. Hızlı nüfus artışı fakirlik ve sefaleti arttıracaktır.
5. Hızlı nüfus artışı iktisadi gelişme hızını azaltacaktır.
6. Hızlı nüfus artışı hastalık ve ölümlere yol açacaktır⁵⁶⁴.

Görüldüğü gibi nüfus artışı; açlık, kıtlık, işsizlik, fakirlik, sefalet, hastalık, ölüm gibi durumlara yol açtığı için propagandası yapılarak, korku ve endişe yaratılmaya çalışılmıştır. Bu propaganda için ekonomik ve siyasi güç gerekliydi. Bu da Amerika’nın dünyaca ünlü aileleri olan Rockefeller, Ford, Carnegie gibi ailelerde ziyadesi ile mevcuttu. Kendi kurdukları sömürü düzenini geliştirmek ve bu düzenin zarar görmemesi için bu duruma el attılar.

1959’da Frank W. Notestein üçüncü başkan oldu. 1965’e kadar bu görevi yürüttü. Population Council Tayvan gibi bazı Asya ülkelerinde doğum kontrolü ile ilgili çalışmalar başlattı. 1962’de İntrauterin cihazlar (RİA) üzerine ilk uluslararası konferansa ev sahipliği yaptı. Konsey RİA’nın doğum kontrolü için etkili fakat az kullanılan bir yöntem olduğu düşüncesindeydi. Konsey’in amacı bu cihazlarla ilgili bilgileri pekiştirmek ve yeni cihazların geliştirilmesi için ilgi uyandırmaktı. Konsey, 1963 yılında aile planlaması ile ilgili ilk raporunu yayımladı⁵⁶⁵.

563 Zaim, *age.*, s.5.

564 *Age.*, s.5.

565 “Our History”, 11.04.2020.

1965 yılında Population Council ve Ford Vakfı Birinci Uluslararası Aile Planlaması Konferansı’nı düzenledi⁵⁶⁶. Konferansın amacı aile planlaması programları ve doğum kontrol yöntemlerinin araştırılması ve geliştirilmesiydi. Bu çalışmalar daha sonra Amerikan Tabipler Birliği Dergisi’nde konunun uzmanları tarafından yayımlandı. Konferanstan sonra 1966 yılında Konsey, Uluslararası Doğum Sonrası Projesi’ni başlattı. Bu proje ile doğumdan sonra hastanelerde aile hizmeti vermenin fizibilitesi ve izlenecek yol haritası belirlendi. Bu projeye ilk etapta 21 ülkede 250’den fazla hastane katıldı. Bir milyondan fazla kadına, tercih ettiği bir doğum kontrol yöntemi verildi⁵⁶⁷.

1968’de Bernard Berelson, Population Council’in dördüncü başkanı oldu. Aynı yıl Afrika’daki nüfus kurslarını ve araştırmacılarını desteklemek amacı ile Afrika’da üniversitelerle de çalışılmaya başlandı. 1970’te Uluslararası Kontrasepsiyon Araştırmaları Komitesi (ICCR) kuruldu. Bu komite konsey tarafından geliştirilen ürünlerin güvenliği, etkinliği gibi durumlarını klinik açıdan test etmek amacı ile araştırmalar yapan seçkin bilim insanlarından oluşmuştu. Bu komite oldukça etkin çalıştı. Yüzden fazla toplantı gerçekleştirdi⁵⁶⁸.

Population Council, 70’li yıllarda anne ve çocuk sağlığına dayalı “aile planlaması” adı altında nüfus kontrolü çalışmaları yaptı. Bu durumla ilgili Population Council kendi internet sitesinde aynen şu ifadeye yer vermiştir; “Nüfus Konseyi Endonezya, Nijerya, Filipinler ve Türkiye’de başarılı, kapsamlı anne ve çocuk sağlığı temelli aile planlaması projeleri geliştirerek liderlerin kırsal alanlarda anne ve çocuk sağlığı ile aile planlamasını entegre etme konusundaki düşünme şekillerini değiştirdi.⁵⁶⁹” Türkiye’ye ne gibi müdahaleleri olduğunu görmek için en azından 1960’lı yılları beklemek gerekecekti. Zira Türkiye’nin nüfus politikası, Türkiye’nin nüfusunun az olduğu ve biran önce arttırılması gerektiği yönündeydi. Türkiye bu politikasından kolay vazgeçmeyecekti. Ancak Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası içinde bulunduğu başta siyasi şartlar, kısmen de sosyal şartlar Türkiye’yi zorunlu olarak Batı Bloku’na itmesi, her alanda Türkiye’ye Batı müdahalesini kolaylaştırdı.

566 “Our History”, 11.04.2020.

567 “Our History”, 11.04.2020.

568 “Our History”, 11.04.2020.

569 “Our History”, 11.04.2020.

2.1.1.2.2. Batı Bloku'nda Türkiye

İkinci Dünya Savaşı başlarken Türkiye, milletlerarası ittifaklar sisteminin hiç birine dâhil değildi. Tek başınaydı, müttefiksizdi. Savaş yıllarında da aynı politikayı sürdürdü. Zira Türkiye, nüfusun en büyük düşmanlarından biri olan savaşı nüfusundan uzak tutmak amacındaydı. Bunda da başarılı oldu. Ancak savaş sonrası milletlerin iki kutba ayrılmaya başladığı ortamda artık tek başına idare edemezdi. Bu durumun doğruluğu da hemen ortaya çıktı. Zira SSCB 26 Haziran 1945'te, Kars ve Ardahan illerini istedi⁵⁷⁰. Arkasından da İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının idaresini Türkiye ile beraber yapma isteğini, 7 Ağustos 1946 tarihli notası ile iletmişti⁵⁷¹. Bu durum Türkiye için işgal demektir. Türkiye böyle bir isteği kabul edemezdi. Dolayısıyla Türkiye hangi kutba yöneleceği konusunda zorlanmadı. Bu kutup Batı olacaktı.

SSCB'nin bu sıcak tehdidi karşısında ABD harekete geçti. Türkiye'nin komşusu Yunanistan'da benzer durumla karşı karşıyaydı. Bunun üzerine ABD, SSCB'nin yayımlamacılığını önlemek için evrensel bir sorumluluk alması gerektiğini içeren propaganda yapmaya başladı⁵⁷².

Batı'nın SSCB ile ilişkilerinin iyi olduğu dönemde, Türkiye uluslararası alanda bir yalnızlık dönemi yaşadı. Fakat zamanla ABD ile yakınlık başladı. 5 Nisan 1946'da Missouri Zirhlisi'nin Türkiye'ye gelmesi hem devlet adamları hem de halk tarafından coşku ile karşılandı⁵⁷³. Bu durum Türkiye ile ABD'nin yakınlaşmanın bir sembolü oldu. 12 Mart 1947 tarihinde ABD Başkanı Truman kongreye, Türkiye ve Yunanistan'ı SSCB tehdidinden korumak üzere bir siyaset başlattığını açıkladı. Bu durum daha sonraki yıllarda Truman Doktrini olarak bilinecektir. Yine aynı yıl Türkiye ve ABD askeri yardım antlaşması yaptı⁵⁷⁴. Haziran 1947'de Avrupa ülkelerine ekonomilerini onarmaları için büyük ölçekli bir mali destek için Marshall Planı açıklandı. ABD için bu planın birbirini tamamlayan şekilde üç amacı bulunuyordu. Bu amaçlar: Avrupalıların kendilerini toparlamalarına yardımcı olmak; Amerikan sanayisi için gerekli olan pazarı korumak ve beslemek; komünizme neden olan yoksulluğu ortadan kaldırmak. Türk devlet adamları Amerikan'ın siyasi,

570 Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, ss.286-290.

571 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 60.368.08.

572 Hüseyin Bağcı, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2007, ss.4-5.

573 Ayşe Hür, **İnönü ve Bayar'lı Yıllar (1938-1960)**, Profil Yayıncılık, İstanbul 2015, s.123.

574 Akşin, **age.**, s.240.

askeri ve ekonomik yardımlarından yararlanmak için, demokrasi ve serbest girişim kurallarına titizlikle uymanın, Türkiye için faydalı olacağı sonucuna varmışlardı⁵⁷⁵. Böylece Türkiye bir yandan demokratik yönetim şekline geçerken, bu duruma paralel olarak Batı’ya yaklaştı.

Sonuçta Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile Batı Bloku’na bağlandı. Bu süreç Türkiye’nin 18 Şubat 1952’de NATO’ya katılması ile tamamlanmış oldu⁵⁷⁶. Bundan sonra Türkiye Cumhuriyeti için hiçbir şey eskisi gibi olmayacak, Batı güdümlü bir politika izlemek zorunda kalacaktı.

Yukarıda bahsedildiği gibi iki blokun nüfus politikaları birbirinden farklı olduğu için Türkiye’nin bu tercihi nüfus politikaları açısından önemlidir. Dolayısıyla Türkiye Batı Bloku’nun nüfus politikalarından etkilenecektir. Türkiye’nin nüfus politikalarına Batı Bloku kurum ve kuruluşlarının nüfus etmesi daha kolay olacaktır. Ancak Türkiye’nin mevcut nüfus politikalarını değiştirmesi hemen olmayacaktır.

2.1.2. Demokrasiye Geçiş Dönemi Nüfus Politikaları

1927 Genel Nüfus Sayımına göre Türkiye’nin nüfusu 13,6 milyondur. Bu sayı İkinci Dünya Savaşı sonrası 18,8 milyona yükselmiştir. Türkiye’nin Tek Parti Dönemi nüfusunu artırmaya yönelik politikaları, İkinci Dünya Savaşı sonrası çok partili hayata geçişle birlikte nasıl bir seyir izlediği ve bu politikaların devam edip etmediği bu başlık altında irdelenecektir.

Savaş sonrası döneme geçmeden önce şu tespiti belirtmek faydalı olacaktır. Savaşın kazananı olarak çıkan ve akabinde savaş sonrası süper güç olarak adlandırılan SSCB’nin bu savaşta 20 milyon civarı insanı ölmüştür⁵⁷⁷. Savaş yıllarında Türkiye’nin nüfusunun 17-18 milyon olduğu düşünüldüğünde, bu sayı Türkiye’nin nüfusundan çok daha fazladır. Türklerin geçen iki asırda en fazla savaştığı millet olan Rusların nüfus üstünlüğü bu savaştan üstün çıkmalarında önemli bir etken olmuştur. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı’nın nüfus üzerindeki bu yıkıcı etkisi, Türk aydın ve devlet adamlarının bu savaştan uzak durmaları gerektiği düşüncesinin doğruluğunu da ortaya çıkarmıştır. Türkler bu savaşa girmeyerek nüfusunu savaşın ölümcül etkilerine karşı korumayı başarmıştır. Ancak savaş sonrası 18,8 milyonluk nüfusu ile Türkiye’nin nüfusu hâlâ devlet adamlarının istediği sayılara ulaşamamıştır.

575 Zürcher, **age.**, ss.307-308.

576 **TBMM TD**, D: 9, C 13, İ: 48, 18.02.1952, s.343.

577 Ataöv, **age.**, s.9.

Savaş yıllarında Türkiye'nin nüfus artış hızı birinci bölümde izahı yapıldığı gibi düşmüştür. Bu durum savaş koşullarına bağlanmıştır. Ancak savaşın bitmesine rağmen SSCB tehdidi ve ekonomik sıkıntılar nedeni ile Türkiye bu savaş koşullarından tam anlamı ile çıkamamıştır. Bir takım mali ve iktisadi tedbirler almaya devam etmiştir⁵⁷⁸. Ordusunu hemen terhis edememiştir. Hatta 1940 yılında aralarında İstanbul'unda bulunduğu altı ilde uygulanan sıkıyönetim savaş bitmesine rağmen hemen kaldırılamamıştır⁵⁷⁹. Bu altı vilayette her altı ayda bir uzatılan sıkıyönetimin, 28 Mayıs 1947'de Meclis'te tekrar uzatılması görüşülmüş, en son bitim tarihi olan 23 Haziran 1947'den başlayarak altı ay daha uzatılmıştır⁵⁸⁰. Savaş sona ermesine rağmen, halen savaş koşullarının Hükümet tarafından devam ettirilmesi Meclis'te eleştirilmiştir. Bu eleştirilere Başbakan Recep Peker şu sözlerle cevap vermiştir: "Türkiye'den toprak parçası fiilen istenmiştir. Boğazlar bölgesinde müşterek müdafaa adı altında bir yabancı üs tesisini resmi bir nota ile bu devletten istenmiştir."⁵⁸¹ Anlaşıldığı gibi 1945 sonrası savaş koşullarından hemen çıkamayan bir Türkiye vardır. Yine de Türkiye siyasi olarak bu kasvetli döneminde, demokratik yönetim rejimine geçmek için çok partili hayata tanışmıştır.

1945 yılı itibarı ile hem Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar hem de dış koşullar Türkiye'yi çok partili sisteme geçmeye zorlamıştır. İçerde CHP'ye karşı artan muhalefet, dışarda da Yeni Dünya Düzeni çok partili hayata işaret etmiştir⁵⁸².

1 Kasım 1945'te, Meclis'in 7. Dönem açış konuşmasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün; "Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır."⁵⁸³ sözleri ile çok partili döneme geçileceği belli oldu. Zaten Türkiye'nin çok partili sistemdeki ilk partisi 7 Temmuz 1945'te sanayici Nuru Demi- rağ tarafından Millî Kalkınma Partisi olarak kurulmuştu⁵⁸⁴.

578 "Recep Peker Son Alınan Mali ve İktisadi Tedbirlerin İzahını Yaptı", **Ulus**, 29.10.1946, s.1.

579 Bu altı vilayet şunlardır: İstanbul, Çanakkale, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Kocaeli. Bkz. Alaattin Uca, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Altı Vilayetinde İlan Edilen Örfi İdare ve Buna Karşı Meclis'te Gösterilen Demokratik Tepki", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 40, Erzurum 2009, s.377.

580 **TBMM TD**, D: 8, C 5, İ: 65, 18.05.1947, s.256.

581 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 12.71.03.

582 Ayşegül Şentürk, "Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Necmettin Sadak", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 12, S 25, Güz 2012, s.162.

583 **TBMM TD**, D: 7, C 20, İ: 1, 01.11.1945, s.7.

584 Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s.30.

Çok Partili Dönemin ilk partisi olan Millî Kalkınma Partisi’nin nüfus politikalarına bakıldığında, parti programının 32. maddesi nüfus sorununa ayrılmıştır. Bu maddede şöyle denilmiştir:

“Memleketimizin geniş toprağı nüfusumuzun bir kaç mislini yaşatabilecek kabiliyettedir. Bu iş de iskân kaideleri göz önünde tutularak, devlete ait münbit ve boş araziye ıslah, bataklıkları kurutmak ve Ziraat Bankası sermayesiyle mümkün olduğu kadar köyler tesis etmek, mıntıkların kabiliyetine göre istihsale elverişli maddeleri hazırlayıp kesif nüfuslu yerlerden muhtaç olanları arzularıyla bu gibi yerlere iskân ederek istihsalatı artırmak, bu iskân olunanlardan bankanın sarfiyatını taksitle telafi etmek en mühim gayelerimizdendir.⁵⁸⁵”

Yine partinin programın 34. maddesinde ise: “Mümkün olan bütün tedbirleri alarak millî sağlığı, iktisadi kalkınmayı ve nüfusun artıp gürbüzleşmesini temin için hükümetin rehberliği ile millet el ele vererek bütün gayretlerini bir araya toplayacak(...)⁵⁸⁶” denilmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere Çok Partili Dönemin ilk siyasi partisinin, Türkiye’nin nüfusunun arttırılması gerektiği fikrinde olduğu anlaşılmaktadır. Adnan Güriz’de bu durumla ilgili şöyle demiştir: “Nuri Demirağ ve arkadaşlarının kurduğu Millî Kalkınma Partisi’nin programında nüfus politikaları üzerinde ısrarla durulduğu ve bu konudaki resmi ve yerleşmiş politikayı daha da ileriye götürmek isteğinin yer aldığı söylenebilir.⁵⁸⁷”

Millî Kalkınma Partisi’nin kuruluşu nedeniyle Başbakan Şükrü Saraçoğlu’na gönderilen telgraflarda ve Başbakanın cevabında hemen herkesin vurguladığı kelime demokrasidir. Herkesin ortak temennisi Türkiye’nin demokrasi yolunda hızla ilerlemesidir⁵⁸⁸. Durum böyle olunca döneme damgasını vuracak partinin adı da Demokrat Parti olmuştur. 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’nin kuruluşu resmen ilan edildi. Böylece Türkiye demokrasi yolculuğunda yeni bir deneyime başladı⁵⁸⁹. Esasında bu gelişmeler Batı ile biran önce bütünleşme gayretleriydi. Yine de bu duruma nüfus politikaları açısından bakıldığında, nüfusun niteliksel olarak modernleşme hanesine artı değer olarak yazılabilir.

585 Adnan Güriz, “Türkiye’de Siyasi Partilerin Nüfus Konusunda Görüşleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 28, S 1-4, 1971, s.24.

586 Güriz, agm., s.24.

587 Agm., s.24.

588 Bu telgraflar ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun cevabı için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 48.285.01.

589 Ahmad, **age.**, s.31.

21 Temmuz 1946 Genel Seçimleri ile birlikte artık Meclis tek partili değildir. Bu seçimlerde Demokrat Parti adına yaşanan birçok olumsuzluğa rağmen, parti 66 milletvekili kazandı⁵⁹⁰. Bu noktada Tek Parti Dönemi'ndeki nüfus politikalarının, 1946-1950 arası dönemde görev yapan hükümetlerin program ve eylemlerine bakıldığında nasıl bir seyir izlediği anlaşılır. Zira artık Tek Parti Dönemi sona ermiş ve Çok Parti Dönemi başlamıştır.

2.1.2.1. Recep Peker Hükümeti

Çok Partili Dönemin ilk hükümeti 7 Ağustos 1946 ile 10 Eylül 1947 arasında görev yapan Recep Peker Hükümeti oldu. Savaş sonrası Recep Peker başkanlığındaki yeni hükümet 7 Ağustos 1946'da Reiscumhur İsmet İnönü tarafından kabul edildi⁵⁹¹. Bu hükümetin programına bakıldığında, nüfusun arttırılması ile ilgili doğrudan düşüncelere yer verilmese de mevcut politikalara devam edileceği anlaşılmaktadır. Peker hükümet programında yeni bir nüfus kanunu tasarısı hazırlayıp Meclis'e sunacaklarını, yakın yıllarda genel nüfus yazımını yaparak yeni nüfus kütükleri kuracaklarını ifade etmiştir. Bunun dışında Recep Peker hükümet programını açıklarken şöyle demiştir; “Nüfus politikamızın kıymetli ve zaruri bir yardımcısı olan sosyal yardım işlerimizi günün gereğine uygun şekilde düzenleyeceğiz.”⁵⁹² Bu durum Çok Partili Dönemde de CHP'nin nüfus artışı yönündeki politikasının değişmediğini göstermektedir.

Yine Peker Cumhuriyet'in 23. yıldönümü münasebeti ile verdiği nutkunda; devletin ekonomik durumu ne kadar kötü olursa olsun, muhtaç vatandaşlar için aşevleri, giyim ve ısınma yardımları gibi sosyal yardımların yapılacağından bahsetmiştir⁵⁹³. Türkiye devleti kuruluş felsefesine uygun olarak sosyal devlet anlayışına devam etmiştir.

Türkiye her ne kadar Tek Parti Dönemi'nde sosyal devlet anlayışı ile hareket etmeye çalışsa da sosyal politikalarını yeteri kadar kurumsallaştıramamıştır. Çok Partili Dönem ile birlikte nüfusa yönelik sosyal politikaların kurumsallaşmaya başladığı görülmüştür. Hemen savaşın arkasından 7 Haziran 1945'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından, çalışma hayatı ile ilgili işlerin düzenlenmesi, yürütülmesi ve denetlenmesi ile ilgili olarak Çalışma Bakanlığı kurulması ve bu Bakanlığa

590 Akşin, **age.**, ss.244-245.

591 T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri 1923-1960**, C 1, Başbakanlık Basımevi 1978, Ankara, s.136.

592 **TBMM TD**, D: 8, C 1, İ: 3, 14.08.1946, s.35.

593 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 11.66.03.

Konya Milletvekili Sadi İrmak’ın tayin edilmesine karar verilmiştir⁵⁹⁴. 8 Haziran 1945’te TBMM’ye sunulan bu Cumhurbaşkanlığı tezkeresiyle Çalışma Bakanlığı kurulmuş oldu⁵⁹⁵.

28 Ocak 1946 tarihinde kabul edilen 4841 sayılı “Çalışma Bakanlığı’nın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun” 30 Ocak 1946 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Bu kanunun birinci maddesi bakanlığın görevlerini tanımlarken, çalışan nüfus ile ilgili şöyle demiştir: “Çalışma Bakanlığı, çalışma hayatının düzenlenmesi, çalışanların yaşama seviyesinin yükseltilmesi, çalışanlar ile çalıştıranlar arasındaki münasebetlerin memleket yararına ahenklendirilmesi, memleketteki çalışma gücünün genel refahı artıracak surette verimli kılınması, tam çalıştırma ve sosyal güvenin sağlanması ile görevlidir.⁵⁹⁶” Buradan da anlaşıldığı gibi çalışan nüfusun yaşam seviyesinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. 1945-1950 arası dönemde; işçi sağlığı, iş emniyeti, sosyal sigortalar, iş ve işçi bulma servisleri, iş veriminin artırılması konuları resmi organların gündemine girmiştir⁵⁹⁷. Bu durumlar dönem itibarı ile nüfusun niteliğinin geliştirilmeye ve iyileştirmeye çalışıldığını göstermektedir.

Dönem içerisinde bahsedilen sosyal politikalar ile birlikte sağlık politikaları da önem arz eder. Recep Peker sağlık ve sosyal yardım işlerini milletin varlığının temeli olarak görmüştür. Ayrıca dönem itibarı ile hâlâ büyük sorun olan bulaşıcı hastalıklarla ilgili de 14 Ağustos 1946’da şöyle demiştir: “Bulaşıcı hastalıklarla; trahom, sıtma, verem, frengi gibi sosyal dertlere karşı koruyucu savaş vasıtalarımızı ve teşekküllerimizi kuvvetlendirecek ve tekemmül ettireceğiz.⁵⁹⁸” Zira Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren düşmeye başlayan ölüm oranları, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yükselmeye başlamıştır. Örneğin, 1935-1940 arası ölüm oranı binde 35 iken, savaş yıllarında, 1940-1945 arasında, bu oran binde 40’dır⁵⁹⁹. Bu tablonun böyle olmasının iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi İkinci Dünya Savaşı’nın Türkiye’nin sosyal ve iktisadi hayatını bozmasıdır. İkincisi ise sağlık hizmetlerinin hâlâ istenilen düzeye çıkarılamamış olmasıdır.

Savaş sonrası ölüm oranı tekrar düşmeye başlamıştı. Örneğin 1946 yılı itibarı ile Cumhuriyet gazetesinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletinden aldığı veri-

594 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 14.80.10.

595 **TBMM TD**, D: 7, C 18, İ: 71, 08.06.1945, s.188.

596 **T.C. Resmi Gazete**, “Çalışma Bakanlığının kuruluş ve görevleri hakkında kanun”, Kanun No:4841, S 6219, 30.01.1946, ss.1037-1038.

597 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 133.958.18.

598 **TBMM TD**, D: 8, C 1, İ: 3, 14.08.1946, s.35.

599 Taşkın, **agt.**, s.33.

ye göre; ölüm oranı yılda, binde 26'dır. Savaş yılları ortalamasının binde 40 olduğu düşünülürse bu oran sevindiricidir. Doğum oranı binde 44 gibi yüksek bir oranda olmasına rağmen, binde 26'lık ölüm oranı nedeniyle nüfus artışı binde 18 olmaktadır. Türkiye için bu artış oranı yeterli değildir. Türkiye'nin nüfusunu arttırmak için en pratik çözüm yolu, doğum oranlarını arttırmaktan ziyade doğan bebeklerin yaşatılması gerekliliğiydi. Bu durum başta devlet adamları ve aydınlar olmak üzere Türk kamuoyunun isteğidir. Örneğin, 18 Ocak 1946 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki "35 yılda 35 milyon olmamız için" adlı makalede 35 milyon nüfusa ulaşabilmek için doğanların yaşatılması gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Makalede Türkiye'deki ölüm oranının çok yüksek olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu durumla ilgili şöyle denilmiştir: "Dünyada böyle yüksek bir ölüm oranı yok." diyerek Türkiye'nin yüksek ölüm oranı eleştirilmiş, sağlam bir sağlık teşkilatı ile ölümlerin yarıya düşürülmesi yani binde 13'lük bir ölüm oranı hedefinin şart olduğu vurgulanmıştır. Eğer bu durum başarılırsa yılda yarım milyonluk bir nüfus artışının sağlanacağı belirtilmiş ve şöyle denilmiştir:

"30-35 senede yaratılması mümkün 35 milyonluk bir Türk kütlesi, vatan müdafaası bakımından, iktisadi ve içtimai tedbirleri alma bakımından, imar bakımından, umumi kalkınma bakımından ne büyük bir kıymettir. Nüfus davasında en mühim meselenin çocuk ölümünü azaltmak olduğunu üniversite profesörlerinin yaptıkları tetkiklere ve yazılara dayanarak birkaç defa belirtmiştik. Davanın bu bakımdan halli çaresi, şu dört kelime ile hulasa edilebilir: Ana ve çocuğu korumak⁶⁰⁰"

Bu ve benzeri nedenlerden dolayı Recep Peker Hükümeti sağlık hizmetlerine odaklanmıştır. Peker sağlık çalışmalarını kasaba ve köylere kadar götürmeyi planlamıştır. Yine uzman hekim, ebe, hemşire, eczacı, hasta bakıcı gibi sağlık elemanları yetiştireceklerini ifade etmiştir⁶⁰¹. Anlaşıldığı gibi Peker nüfusun yaşatılması ve sayısının artırılması için gerekli olan sağlık hizmetlerine önem vermeyi amaçlamıştır. Bunun içinde doğru bir ismi bakanlığın başına getirmiştir. Bu kişi Dr. Behçet Uz'dur.

Recep Peker Hükümetinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olan Dr. Behçet Uz özellikle 1931-1941 yılları arasında İzmir Belediye Başkanlığı görevindeyken başarılı verem mücadelesi ve halk sağlığı çalışmaları ile dikkat çekmişti. Behçet Uz

600 "35 yılda 35 milyon olmamız için", **Cumhuriyet**, 18.01.1946, s.2.

601 **TBMM TD**, D: 8, C 1, İ: 3, 14.08.1946, s.35.

görevi süresince bir yandan Türkiye’nin mevcut sağlık sistemi yapısında modern standartları sağlamak, öte yandan tüm yurttaşın sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi amacı ile Birinci On Yıllık Millî Sağlık Hizmeti Planı’nı hazırlamıştır⁶⁰².

Recep Peker döneminde Behçet Uz tarafından hazırlanan “Birinci On Yıllık Millî Sağlık Hizmeti Planı” Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk sağlık planıdır. Bu plan 12 Aralık 1946 tarihinde Behçet Uz tarafından açıklanmış ve Yüksek Sağlık Şurası tarafından onaylanmıştır⁶⁰³. Plan şu altı önemli konuyu ihtiva etmektedir:

1. Koruyucu sağlık hekimliğini kurmak ve yaymak.
2. Köy ve köylüleri sağlık teşkilatına kavuşturmak.
3. Mevcut sağlık elemanlarını ve yenilerini günün koşullarına göre yetiştirmek.
4. Mevcut hastanelerle sağlık müesseselerini ilmin ve zamanın icaplarına uygun bir hale getirmek.
5. Bütün vilayetleri içine almak üzere yurdumuzun lüzumlu bölgelerinde eleman ve teşkilat bakımından tam kadrolu sağlık tesisleri kurmak.
6. Bu işleri en başarılı bir şekilde yürütebilmek için Millî Sağlık Bankası ya da Millî Sağlık Sigortası Kurumu ve Sağlık Sandıkları kurmak⁶⁰⁴.

Behçet Uz tarafından hazırlanan ve yaklaşık bir buçuk yılda oldukça yoğun bir çalışmanın sonucunda kanun tasarısı haline gelen plan, Meclis’te dört ayrı komisyon tarafından görüşülüp kabul edilmiştir. Ancak hükümet değişikliği nedeniyle plan yasallaşamamıştır. Plan her ne kadar yasallaşmasa da içerdiği düşünceler Türkiye’nin sağlık sistemini derinden etkilemiştir⁶⁰⁵. Bundan sonra Türkiye’nin sağlık politikaları için bir yol haritası olmuştur.

2.1.2.2. Hasan Saka Hükümetleri

Recep Peker’den sonra 10 Eylül 1947 ile 8 Haziran 1948 arası Birinci Hasan Saka Hükümeti ve ardından 9 Haziran 1948 ile 15 Ocak 1949 arası İkinci Hasan

602 Nesipoğlu, a.g.m., s.172.

603 Birinci On Yıllık Millî Sağlık Planı için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 14.80.13.

604 Hülya Öztürk, **Dr. Behçet Uz ve Sağlık Politikaları**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir 2011, ss.57-58.

605 T.C. Sağlık Bakanlığı, “Sağlık Bakanlığının Tarihçesi”, 01.09.2015, <https://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce.html>, (03.10.2021).

Saka Hükümeti görev yaptı. Hasan Saka'nın kurduğu hükümetlerin programında Tek Parti Dönemi'nde alışkın olduğumuz nüfusun arttırılması ile ilgili ifadelere artık yer verilmediği konumuz açısından kayda değer bir tespittir⁶⁰⁶. Fakat alışkın olduğumuz bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele ve sağlık hizmetlerinin iyileştirme çabaları yine yer bulmaya devam etmektedir⁶⁰⁷.

Hasan Saka salgın ve bulaşıcı hastalıkları Türkiye'nin nüfusunu tehdit eden bir durum olarak görmüştür. Hasan Saka nüfusu tahrip eden salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı gerekli etütlerin ve hazırlıkların yapıldığını Meclis de ifade etmiştir. Salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı nüfusun korunmasının maliyetinin, on-on beş sene zarfında, 600-700 milyon liraya mal olacağını belirtmiştir. Hasan Saka bu mücadele için şöyle demiştir: "(...) her birinin kanunlarını Yüksek Heyetinize getirmeye çalışacağım. Bana nasip olanları ben yapacağım, üst tarafını beni istihlâf edecek diğer Hükümetler yapacaktır."⁶⁰⁸ Hasan Saka'nın bu sözlerinden Türkiye için, salgın ve bulaşıcı mücadelesinin bir hükümet politikası olmasından ziyade, bir devlet politikası olduğu anlaşılmaktadır.

Dönem itibarı ile hâlâ nüfusun büyük çoğunluğu kırsalda yaşamaktadır. Muhalefet ise nüfusun yüzde sekseninin köylerde yaşaması nedeniyle, özellikle Birinci Hasan Saka Hükümeti programında ziraatın yeterince yer bulmadığı noktasında eleştirmiştir⁶⁰⁹. Artık çok parti olduğu için ve nüfusun büyük çoğunluğunun kırsalda olması nedeniyle, çoğunluğu kazanmak için köylü politikaları, hem iktidar hem muhalefet için öne çıkacaktır. Örneğin Hasan Saka köylüye yönelik olarak, toprak dağıtım işinin devam ettirileceğini açıklamıştır. Bunun için ilk olarak da devlete ait arazinin dağıtılmasına çalışılacaklarını belirtmiştir⁶¹⁰. Bu ve benzeri durumların nüfus politikaları açısından önemi, bundan sonra kırsal nüfusun sorunları devletin zirvesinde çok fazla yer işgal edeceği

Hasan Saka Hükümetleri, nüfusun çoğunluğunu oluşturan çiftçilerin teknik tarım yapamadıkları için muhalefet tarafından eleştirilmiştir. Özellikle alet, gübre ve sulama imkânlarının yokluğundan dolayı, çiftçinin yaptığı tarımın ilkelliği noktasında eleştiriler yoğunlaşmıştır⁶¹¹. Örneğin, Kütahya Milletvekili Hakkı Gedik'te zirai alet ve makinelerin ilkelliğinden şikâyet etmiş ve bu durumla ilgili

606 Hasan Saka hükümetlerinin programları için bkz. **TBMM TD**, D: 8, C 6, İ: 85, 13.10.1947, ss.672-738; **TBMM TD**, D: 8, C 12, İ: 73, 18.06.1948, ss.223-225.

607 **TBMM TD**, D: 8, C 6, İ: 85, 13.10.1947, s.722.

608 **TBMM TD**, D: 8, C 6, İ: 85, 13.10.1947, s.722.

609 **TBMM TD**, D: 8, C 6, İ: 85, 13.10.1947, s.704.

610 **TBMM TD**, D: 8, C 6, İ: 85, 13.10.1947, s.674.

611 **TBMM TD**, D: 8, C 6, İ: 85, 13.10.1947, s.687.

şöyle demiştir: “Neden bu memlekette, miktarı sekiz milyonu bulan faal meslek erbabından 6,5 milyonunu teşkil eden çiftçimiz, köylülerimiz cılız öküzlerin çektiği binlerce senelik kara sabanlarının iptidailiği ve verimsizliği ile baş başa bırakıldı?⁶¹²” Muhalefet tarafından yapılan eleştirilerde öne çıkan bir başka husus da Türkiye’de hâlâ çocuk ölümlerinin önüne geçilemediği ve sefaletten doğan verem illetine çare bulunamadığı olmuştur⁶¹³.

2.1.2.3. Şemsettin Günaltay Hükümeti

Hasan Saka’dan sonra 16 Ocak 1949 ile 22 Mayıs 1950 arası Şemsettin Günaltay Hükümeti görev yaptı⁶¹⁴. Yine Günaltay’ın kurduğu hükümetin programında da nüfusu arttırmaya yönelik bir ifade yer almamıştır⁶¹⁵. Hükümet programının Meclis’e sunulduğu gün, Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu hükümetten bekâr memurların evlendirilmesini istemesi dikkat çekmiştir. Tekelioğlu bunun nedenini de şu şekilde açıklamıştır: “Öyle bir zaman gelecek ki, memlekette nüfus tamamı ile azalacak ve evlenme hiç kalmayacak. Bir netice memleket felâkete doğru gidecektir.”⁶¹⁶ Çok Parti Dönemi’ne geçişle birlikte nüfus artışına yönelik ifadelerde bir azalma olsa da bu örnekte olduğu gibi yine devlet adamları ve aydınlarda çok nüfus arzusu veya az nüfus kaygısı devam etmektedir.

Yine bu isteğin kamuoyunda da devam ettiği basında yer alan haberlerden de takip edilebilir. Örneğin, Türkiye’de doğum oranı yüksek olmasına rağmen, nüfusun istenilen oranda artmadığı ile ilgili Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir haberde şu ifadeler yer verilmiştir:

“Memleketimizde doğum nisbeti binde 45 imiş. Böylece nüfusumuzun yılda 800 bin kişi artması lâzım geliyormuş; fakat çocuk ölümünün çokluğundan yılda yalnız 250-280 bin kişi arttırabiliyormuşuz. Demek ki velûd Türk kadını bol bol çocuk doğuruyor; fakat bilgisizlik, bakımsızlık, hastalıklar yüzünden her yıl doğan 800 bin çocuğun 520-550 binini Azrail alıp gidiyor. Bizler de, çocuk ölümünü asgari

612 **TBMM TD**, D: 8, C 6, İ: 85, 13.10.1947, s.690.

613 **TBMM TD**, D: 8, C 12, İ: 73, 18.06.1948, s.254.

614 Kâzım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları**, Ak Yayınları, İstanbul 1968, s.335.

615 **TBMM TD**, D: 8, C 15, İ: 36, 24.01.1949, ss.162-164.

616 **TBMM TD**, D: 8, C 15, İ: 36, 24.01.1949, s.179.

hadde indirmenin çarelerini arayıp bulacak yerde, nüfusumuz artsın diye bekleyip duruyoruz.⁶¹⁷”

İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye için zor yıllardı. Fakat savaş bittikten sonra Türkiye hemen siyasi ve sosyal olarak rahatlayamadı. Yine de bu dönemde de Türkiye modern devletin gereği olan nüfusu ile ilgili veri toplamaya ve kendini bu hususta geliştirmeye devam ettiği görülmüştür. Örneğin 1949 yılı bütçesine istatistik işleri için ayrılan para, bir önceki seneye nispetle 1 milyon liraya yakın artışla 1 milyon 700 bine çıkarılmıştır. Yani yaklaşık iki buçuk kat arttırılmıştır. İstatistik işlerinin daha hızlı sonuçlandırılabilmesi için, makine ve ekipman sayısının ciddi şekilde arttırılması planlanmıştır. Zira daha 1940 ve 1945 nüfus sayımlarının fişleri tamamen işlenemediği için neticeleri tam yayımlanamamıştır. Sayım işlerinin daha düzgün yapılabilmesi için Sayımlar Kanun Tasarısı hazırlanmış ve Meclis'e sevk edilmiştir. Yine Batı ülkelerine bazı kıymetli elemanların bilgi ve tecrübe sahibi olması için gönderilmesi de planlanmıştır⁶¹⁸. Örneğin Haziran 1950 tarihinde bir grup istatistik uzmanı Amerika'ya gönderilmiş, orada mesleki bilgilerini arttırmaya çalışmışlardır⁶¹⁹. Bu gibi olumlu gelişmelere rağmen halen dönemin hükümetlerinin çözmesi gereken birçok olumsuz durum da mevcuttur. Örneğin 1949 yılına gelmesine rağmen, Türkiye'nin okuma yazma oranı hâlâ düşüktür. Türkiye'nin 7 yaşından yukarı olan kısmı 1945 istatistiklerine göre 14.622.000 kişidir. Bu okuma yazma bilmesi gereken kesimin, 1948 yılı itibarı ile okuma yazma bilenleri yaklaşık 5.469.000'dir. Yani nüfusun 9.153.000 kişisi halen okuma yazma bilmemektedir. 16 bin köyde okul mevcut iken hâlen 20 bin köyde okul mevcut değildir. Modernleşme yolundaki Türkiye için bu ciddi bir sorundur. Dönemin Eğitim Bakanı Banguoğlu daha 1940 ve 1945 sayımlarının rakamlarının tam olarak tasnif edilmediğini, bu nedenle bu rakamların doğru olmayabileceğini, doğru olduğunu kabul etsek bile hedefin okuma yazma oranı yüzde yüze çıkarılması olduğunu belirtmiştir. Küçük köylerdeki 6 milyon 400 bin vatandaşın okuma yazma imkânlarından mahrum olduklarını, bu nedenle İsviçre'de olduğu gibi otobüsler kullanarak, küçük köylerdeki çocukların merkezlere toplattırılmasına çalışılacağını belirtmiştir⁶²⁰.

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'nin nüfusu üzerindeki sosyal ve iktisadi kötü sonuçları, savaş sonrası dönemin hükümetleri tarafından giderilemedi. Hayat pahalılığı, geçim sıkıntısı gibi durumlar çözülemedi. Buna birde topraksız köylünün topraklandırma çalışmalarının başarısızlığı da eklendi. 11 Haziran 1945'te Çiftçiyi

617 “Nüfusumuzu arttırmak davası”, **Cumhuriyet**, 15.02.1949, s.2.

618 “İstatistik işlerimizde ıslahat”, **Cumhuriyet**, 09.12.1948, s.3.

619 “Amerika da Tetkikler Yapan İstatistikçilerimiz”, **Cumhuriyet**, 21.06.1950, s.1.

620 “9 milyon kişi okuyup yazma bilmiyor”, **Cumhuriyet**, 21.12.1948, s.3.

Topraklandırma Kanunu Meclis oturumunda oylamaya sunulmuş ve 345 kabul oyuyla kanunlaşmıştı⁶²¹. Devrim niteliğindeki bu kanun Vakit gazetesinin de baş sayfasında belirttiği gibi milyonlarca Türk çiftçisini sevindirecekti⁶²². Ama hiç de öyle olmadı. Bir kere her şeyden önce bu kanunun uygulamasına ancak 1947 yılında geçilmiştir. Uygulamasına geçildiğinde de tam manası ile uygulanmamıştır. Toprak dağıtımında devlet, vakıf ve belediye arazisi dağıtılma yoluna gidilmiştir. Zaten buralar çok verimli değildi. Üstelik miktar olarak da son derece yetersizdi. Bu durumu 1950 Genel Seçimlerinin hemen öncesi Seyhan Mebusu Ahmet Seyfi Yüreğir şu şekilde eleştirmiştir:

“Alınan hesaplara göre üç sene zarfında ancak 40 bin nüfusa toprak dağıtabilmiş ve bu ancak topraksız halkın bin de birini topraklandıracaktır. Halbuki yine bunlardan aldığımız hesaplara ve öğrendiğimiz malûmata göre, Türkiye’deki köylünün miktarı umum nüfusun %80’nini teşkil etmektedir. Bu %80’nin de yarısı topraksız bulunmaktadır. Yine aldığımız hesaba göre bu %40’ı teşkil eden topraksız çiftçiler miktarı sekiz milyonu teşkil etmektedir. Biz üç yıl zarfında ancak 40 bin nüfusa toprak dağıttığımıza göre, bu minval üzere gidersek, sekiz milyon nüfus için 500 sene beklemek lâzım gelecektir. Demek ki, bu şekildeki bir tatbik sistemiyle, Türkiye’deki toprak hasretiyle yanıp tutuşan sekiz milyon halk ancak 500 sene sonra topraklandırılabilir.⁶²³”

Bu ve benzeri örneklerde de görüldüğü gibi dönem itibarı ile Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun başarısız olduğu ifade edilmiştir.

Tek Parti Dönemi hükümetlerinin İkinci Dünya Savaşı yıllarında aldığı savaş tedbirlerinden büyük sıkıntılar çeken kırsal nüfus, başta İsmet İnönü’nün şahsı

621 **TBMM TD**, D: 7, C 18, İ: 72, 11.06.1945, ss.213-230; Bu Kanun 8 bölüm ve 66 maddeden oluşmaktadır. Kanunun tamamı için bkz. **T.C. Resmî Gazete**, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, Kanun No:4753, S 6032, 15.06.1945, ss.8893-8897. Toprak Kanununun basına yansımalarına birkaç örnek için bkz. “Toprak Kanununun İkinci Müzakeresi Bitti”, **Tanin**, 12.06.1945, s.1; “Toprak Kanunu dün ittifakla kabul edildi”, **Son Posta**, 12.06.1945, s.1; “Toprak Kanunu dün Büyük Millet Meclis’inden geçti”, **Ulus**, 12.06.1945, s.1; “Toprak Kanunu dün Meclisten çıktı”, **Akşam**, 12.06.1945, s.1.

622 “Milyonlarca Türk çiftçisini sevindirecek olan Toprak Kanunu 345 Millet Vekilinin oy birliği ile kabul edildi”, **Vakit**, 12.06.1945, s.1.

623 **TBMM TD**, D: 8, C 25, İ: 62, 10.03.1950, s.282.

olmak üzere CHP'ye küsmüştür⁶²⁴. CHP küskün kırsal nüfusu geri kazanmak için bir şans olan, toprağı olmayan çiftçinin topraklandırılması davasının uygulamasında savsaklaması sonucu bu fırsatı kaçırmıştır. CHP küskün bir kırsal kesimle gireceğı seçimlerde, nüfusun yaklaşık %75'inin kırsalda yaşadığı bir dönemde şansı yoktur. Bu durum 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde Demokrat Parti'yi iktidara getirmiştir.

Bu dönemle ilgili sonuç olarak şu tespit yapılabilir. SSCB'nin tehditlerinden uzaklaşmak için Batı ile bütünleşmek Türkiye'yi Batı'nın nüfus politikalarına açık hedef haline getirdi. Ancak dönem içinde henüz Batı'nın nüfus politikalarının bir etkisi görülmez. Demokrat Parti iktidarı döneminde, Türkiye'nin nüfus meselesi ile ilgili politikaları evrilmeye başlayacaktır.

2.2. Demokrat Parti Dönemi

2.2.1. DP'nin Nüfus Politikaları

Türkiye'ye demokrasinin gelişi uzun bir süreç içerisinde olmuştu. 1876 ve 1908'de iki meşruti rejim büyük umutlarla gelmiş fakat başarısızlık ve hüsrarla sonuçlanmıştı. Mustafa Kemal iki defa demokratik yönetime geçmek için deneme yapmış, fakat içinde bulunulan ağır şartlar sonucu başarılı olunamamıştı. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri sonrası Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ne ülkenin ne de bölgenin tarihinde eşi benzeri olmayan bir durumdur. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin bu çalışma için önemiye, Atatürk'ün de istediğı, nüfusun siyaseten olgunlaşmaya başladığının kayda değer bir kanıtıdır. Yani Atatürk devrimlerini bütünleyen ve tamamlayan bir durumdur. Aslında CHP'nin bu seçim yenilgisi, onun en büyük başarılarından biridir⁶²⁵.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi hiç kuşkusuz 1950-1960 arası dönemin en önemli siyasi olaylarından biridir. Bu önemli siyasi olay Türkiye'nin nüfus poli-

624 Kırsal nüfus savaş yıllarında çektiğı sıkıntıları İsmet İnönü ve CHP'den bilmiştir. Üstelik bu durumu kolay kolay unutmamış, İnönü ile ilgili mesnetsiz hikâyeler yaratılmıştır. Mülakat yolu ile görüşülen çiftçilik yapmış Ahmet Ateş, savaş yıllarında çok sıkıntı çektiklerini anlatmış ve dayanağı olmayan, kendinin de şahit olmadığı olaylarla İnönü'ye kızgınlığını ifade etmiştir. Bkz. Ahmet Ateş, 14.02.2018, tarihli mülakat. Benzer şekilde Zürcher'de İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra İsmet İnönü'nün halkın çoğunluğunun gözünde nefret duygusu yaratmış bir halde olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Zürcher, *age.*, s.303.

625 Lewis, *age.*, ss.405-406.

tikalarında da elbette birtakım değişimler ve gelişmelere yol açmıştır. 1946 yılında kurulan partinin programında nüfus politikaları ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

“Nüfusumuzun ve istihsal kudretimizin çoğalmasında büyük bir âmil olan umumi sağlık işlerimiz artan bir hızla ve planla yürütülme ihtiyacındadır. Bunun için bütçeden yeter tahsisat ayrılmasını, sıtma başta olmak üzere millî bünyeyi kemiren bütün hastalıklarla esaslı surette mücadele imkân ve vasıtalarının sağlanmasını ve bu maksatla ilgili bakanlıklar ile de işbirliği yapılmasını partimiz memleketin en büyük ihtiyaçlarından sayar. (Madde 87).⁶²⁶”

Bu maddeden anlaşılan, Tek Parti Dönemi’ne ait nüfusun çoğaltılması politikasının, Demokrat Parti tarafından da paylaşıldığı ve devam ettirileceğidir.

Demokrat Parti programında Sosyal Meseleler başlığını taşıyan 88. maddenin (b) bendinde ise nüfus politikasının kapsamlı olması gerektiği belirtilmiş ve şöyle denilmiştir: “Yurttaşların, kemiyet ve keyfiyet bakımından gelişmesine ait tedbirleri içine alacak geniş bir nüfus siyasetinin tespit ve takibini lüzumlu görüyoruz.⁶²⁷” Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere nüfusun sayısı ve niteliğinin artırılması istenmiştir. Dolayısıyla DP’nin muhalefette geçen 1946-1950 arası nüfus politikalarının CHP ile paralellik arz ettiği söylenebilir. DP’nin iktidar dönemindeki nüfus politikalarını ayrıca irdelemek gerekir. Bu noktada kısaca Demokrat Parti hükümetlerin programlarına ve eylemlerine bakmamız dönem içerisinde nüfus politikalarının seyrini anlamamız açısından fayda sağlayacaktır.

2.2.1.1. DP Hükümet Programlarında Nüfus

Birinci Menderes Hükümeti 22 Mayıs 1950 ile 8 Mart 1951 arası görev yaptı. Hükümet programına baktığımızda nüfus artışı sağlanması ile ilgili doğrudan ifadeler yer verilmemiştir⁶²⁸. Programda Menderes nüfusun yüzde sekseninin ziraatla meşgul olduğunu belirtmiş, bu nedenle iktisadi kalkınmanın temeline ziraatı koymuştur⁶²⁹. Sağlık hususunda da o güne kadar köylünün sağlık meselesi ile ilgili hiçbir şey yapılmadığını ifade etmiştir. Bu durumu çözmek için portatif hastaneler ve sağlık merkezleri kuracaklarını açıklamıştır. Yine bulaşıcı hastalıklarla da mücadele edeceklerini şu şekilde ifade etmiştir:

626 Güriz, agm., s.25.

627 Agm., s.25.

628 TBMM TD, D: 9, C 1, İ: 3, 29.05.1950, ss.24-32.

629 TBMM TD, D: 9, C 1, İ: 3, 29.05.1950, s.28.

“Verem, sıtma ve sair bu gibi içtimai bir musibet halini alan hastalıklara karşı daha geniş ve ciddî bir mücadele programı hazırlamak ve bu arada koruyucu tababete lâıyk olduğu ehemmiyeti vermek azmindeyiz. Bu tedbirler, memleketin iktisadi kalkınması ile ve halkımızın yaşayış şartlarının yükselmesiyle mütenasip olarak umumi sıhhat durumumuzun da iyiliğe doğru gitmesini temin edecektir.⁶³⁰”

Sonuç olarak Birinci Menderes Hükümeti nüfus politikalarını sağlık politikaları içerisinde ele almıştır.

31 Mayıs 1950 tarihinde hükümet programı üzerine görüşmeler yapılırken CHP'nin köylere hiç sağlık hizmeti götürmediği şeklinde eleştirilmiştir. Bu eleştiriye cevap veren CHP Trabzon Milletvekili Faik Ahmed Barutçu şunları söylemiştir:

“Nüfusumuzu çoğaltma politikamızın esas unsuru olarak vatandaş hastalıklardan korumak çalışmalarımızın ilk hedefini teşkil etmiş, koruyucu hekimlikte modern tesisler sayılan sağlık merkezlerini ilçe, bucak ve köy gruplarına götürünceye kadar tahribatını en çok köylü vatandaşlar arasında yapan türlü salgın hastalıklarla sıtmaya, trahom ve frengiye karşı başlanan bilgili ve sistemli mücadele devam etmektedir.⁶³¹”

Barutçu'nun da ifade ettiği gibi her ne kadar Tek Parti Dönemi'nde nüfusu çoğaltma gayretlerinin merkezinde sağlık politikaları olmuş olsa da nüfus politikaları ayrıca ele alınmıştır. Fakat Demokrat Parti'nin nüfus politikaları tamamen sağlık politikaları içinde değerlendirilmiş, bu durum İkinci Menderes Hükümetinde daha da belirginleşmişti.

9 Mart 1951'den 14 Mayıs 1954'e kadar görev yapan İkinci Menderes Hükümetinin programında şu ifadelere yer verilmiştir: “Nüfusumuzun türlü hastalıklardan korunması ve fizyolojik inkişafı yolunda çalışmalara elimizdeki imkânların azami hadleriyle devam edeceğiz.⁶³²” Buradan da nüfus politikalarının sağlık politikaları ile beraber değerlendirildiği sonucuna varılabilir.

Demokrat Parti için bakıldığında iktidarının ilk dört yılı iyi geçmişti. Dolayısıyla Demokrat Parti büyük bir öz güvenle girdiği, 2 Mayıs 1954 seçimlerinde,

630 **TBMM TD**, D: 9, C 1, İ: 3, 29.05.1950, s.29.

631 **TBMM TD**, D: 9, C 1, İ: 4, 31.05.1950, s.52.

632 **TBMM TD**, D: 9, C 6, İ: 58, 30.03.1951, s.65.

oyların %57’sini alarak büyük bir zafer kazandı⁶³³. Ardından kurulan ve 15 Mayıs 1954 ile 30 Kasım 1955 arası görev yapan Üçüncü Menderes Hükümetinin programında yine nüfus politikaları sağlık politikalarının içinde değerlendirilmiştir. Ayrıca ele alınmamıştır⁶³⁴. Fakat bu kez programda nüfus artışı ifadesi geçmiştir. Bu durum için şöyle denilmiştir: “Önümüzdeki devre zarfında da sağlık sahasında girilen bu gayretlerimize devam edeceğimiz gibi Millî sağlığın ve onunla çok sıkı bir irtibat halinde bulunan nüfus artımının kıymet ve ehemmiyetini göz önünde tutarak vatandaş sağlığını mutlak koruma ve bu husustaki çalışmaları köylere kadar götürme kararındayız.⁶³⁵” Buradaki ifadeden Demokrat Parti’nin de nüfus artışı ilkesini devam ettirdiği söylenebilir.

Dördüncü Menderes Hükümeti 30 Kasım 1955 ile 1 Kasım 1957 arası görev yaptı. Bu programda nüfus politikaları ile ilgili bir ifade yoktur⁶³⁶. Beşinci Adnan Menderes Hükümeti 27 Kasım 1957 ile 27 Mayıs 1960 arası görev yaptı. Bu hükümet programında da yine nüfus politikaları ile ilgili bir ifade yer almamıştır⁶³⁷.

Koray Başol Demokrat Parti iktidara geldiğinde de nüfus artışı yanlısı olduğunu şu sözlerle belirtmiştir: “1950 yılında iktidara gelen yeni hükümet nüfusun fazlaşmasını isteyen bir politik tutum izlemiş, fakat artışı sağlayacak herhangi bir etkili politika uygulamasına geçmemiştir.⁶³⁸”

Demokrat Parti Dönemi’nde her ne kadar nüfusun artışı istenmişse de eylem bazında bir şey yapmadığı söylenebilir. Ayrıca Tek Parti Dönemi’ne göre, gerek devlet adamları gerek aydınlar ve gerekse kamuoyunda Türkiye’nin nüfusunun az olduğu arttırılması gerektiği ile ilgili söylevlerin azaldığı görülür. Bir başka sonuç nüfus politikalarının, sağlık politikaları içerisinde değerlendirilmiştir.

2.2.1.2. Sağlık Politikaları

Demokrat Parti Dönemi sağlık politikalarına birkaç sebepten dolayı değinilmesi önem arz etmektedir. Bunlardan öne çıkan yukarıda bahsedildiği gibi nüfus politikalarının sağlık politikaları içerisinde ele alınmış olmasıdır. Bir diğer önemli neden de liberalleşmenin sağlık politikalarına yansıyor yansımadığıdır. Demokrat

633 Akşin, **age.**, s.251. Bu seçimde DP 504 milletvekili, CHP sadece 31 milletvekili kazandı. Seçim sisteminden dolayı DP Meclis de ezici bir çoğunluk elde etti. Bkz. “Meclis 14 Mayıs’ta toplanacak”, **Vatan**, 04.05.1954, s.1.

634 **TBMM TD**, D: 10 C 1, İ: 3, 24.05.1954, ss.21-34.

635 **TBMM TD**, D: 10 C 1, İ: 3, 24.05.1954, s.32.

636 **TBMM TD**, D: 10 C 8, İ: 14, 14.12.1955, ss.251-255.

637 **TBMM TD**, D: 11 C 1, İ: 10, 04.12.1957, ss.57-64.

638 Başol, **age.**, s.28.

Parti'nin kuruluş felsefesinde yer alan liberalizm felsefesi, parti iktidara geldiğinde kendisini ekonomik alanda kısmen göstermiş, ekonomide birtakım radikal değişiklikler olmuştu⁶³⁹. Aynı durumun sağlık politikalarına yansıyor yansımadığına bakmak gerekir. Zira Türkiye'nin mevcut sağlık politikası Cumhuriyet'in ilk yıllarında, özellikle Dr. Refik Saydam döneminde temelleri atılan ve devlete büyük sorumluluklar ve yetkiler vermiş olan devletçi politikalarıdır. Ali Gürsel, "Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları: 1923-1960", adlı doktora tezinde Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sağlık politikalarının 1950-1960 arasında değişmediği, aynı anlayışın devam ettiği sonucuna varmıştır⁶⁴⁰. Her ne kadar Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sağlık felsefesi devam etse de altı çizilmesi gereken birtakım gelişmeler de olmuştur.

1945 yılı itibarı ile 8 adet sağlık merkezi vardı. Bunların sayısı 1950'de ancak 22'ye çıkarılabildi. DP sağlık merkezlerinin sayısını 1955'de 181'e, 1960 yılında 283'e çıkararak yaygınlaştırdı⁶⁴¹. Yine bu dönem Türkiye'deki hasta yatak sayısı da ciddi şekilde arttırıldı. 1950 yılında Sağlık Bakanlığına bağlı 118 kurumda 14.581 yatak sayısı vardı. 1960 yılına gelindiğinde 442 kurumda 32.398 yatak sayısına çıktı. 1950 yılında yüz bin kişiye 9 yatak düşerken, 1960'ta bu oran 16,6'ya çıkmıştır⁶⁴². Bunlar ölüm oranlarının düşürülmesi mücadelesi için önemli ilerlemelerdir.

Bu dönem İkinci Dünya Savaşı yıllarında artan ve ülke gündeminde olan verem ölümleri ile ciddi şekilde mücadele edilmiştir. Örneğin, yetersiz olan verem yatak sayısı arttırılmıştır. 1950 öncesinde 1097 olan verem yatak sayısı 1950 yılında 2107'e 1951 yılında da 4107'e yükseltilmiştir⁶⁴³. Verem konusunda bu ciddi çalışmaların olumlu sonuçlar verdiği görülmüştür. Zira Türkiye'de tüberküloza bağlı

639 Bu radikal değişikliklere; Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, Petrol Kanunu gibi çıkarılan kanunlar örnek gösterilebilir. Ayrıntılı bir çalışma için bkz. Yaşar Baytal, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Kasım 2007, ss.545-56.

640 Ali Gürsel, **Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları: 1920-1960**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1998, s.219.

641 Köyleri sağlık teşkilatı ile buluşturmak çerçevesinde her 40 köy için 10 yataklı bir sağlık merkezi kurulmaya çalışılmıştır. Bu merkezlere iki hekim, bir sağlık memuru, bir ebe ve bir ziyaretçi hemşire onar köylük gruplarda çalışacak köy ebesi ve köy sağlık memuru atanmaya çalışılmıştır. Bu durum daha önce bahsettiğimiz Birinci On Yıllık Millî Sağlık Planına uygun bir durumdur. Buradan da Birinci On Yıllık Millî Sağlık Planının takip edildiği anlaşılmaktadır. Birinci On Yıllık Millî Sağlık Planı için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 14.80.13.

642 T.C. Sağlık Bakanlığı, "Sağlık Bakanlığının Tarihçesi", 01.09.2015, <https://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce.html>, (03.10.2021).

643 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 77.483.03.

ölüm hızı 1946 yılında yüz binde 150 iken, 1960 yılında yüz binde 52’ye kadar inmiştir⁶⁴⁴.

1952 yılında Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF ile yapılan antlaşma gereğince bakanlık bünyesinde Ana ve Çocuk Sağlığı Örgütü kurulmuştur. Ana ve Çocuk Sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesi için Dünya Sağlık Örgütü ile ortak bir proje yapılmış, bu bağlamda 1954’te Ankara’da Ana ve Çocuk Tekâmül Merkezi kurulmuştur. Sağlık merkezi, şubesi ve istasyonlarında çalışacak personelin yetiştirilmesi amacı ile üçer aylık tekâmül kursları düzenlenmiştir. Ana ve çocuk merkezleri 30-35 bin nüfus için, şubeler ise 10-30 bin arası nüfus için düzenlenmiştir. Köy istasyonları da 2500-4000 arası nüfus için planlanmıştır. Buralarda ana ve çocuk sağlığı için gerekli olan teorik ve pratik bilgiler verilmiş, anneler ve anne adayları eğitilmiştir⁶⁴⁵. Bu çalışmalar olumlu sonuçlar vermiş, bebek ölüm hızında da düşüş olmuştur. Bebek ölüm hızı 1950 yılında binde 233 iken, 1960 yılında binde 176’ya düşürülmüştür⁶⁴⁶.

Demokrat Parti’nin sağlık politikalarında önem verdiği bir diğer nokta kan bankaları konusunda olmuştur. Türkiye’de hastanelerin kan nakil merkezlerinde, kan nakli artık sadece yaralanmalar veya anemik durumu olanlara değil, gerektiğinde cerrahide de kullanılmaktadır. Zira kan kaybı, ameliyatlar için lazım olduğunda kanın temini hayati öneme sahiptir. Kan naklinin cerrahide yaygınlaşması sayesinde kalp, beyin müdahaleleri, büyük damar ameliyatları, akciğer ve diğer organların tümör cerrahisininin yapılması artık mümkün olmuştur⁶⁴⁷.

Bir başka gelişme 1953 yılında il özel idarelerinin sahip olduğu hastanelerin, il meclislerinin vereceği olur kararı doğrultusunda bedelsiz olarak hazineye devredilmesine ilişkin değişiklik yapılmasıdır⁶⁴⁸. Bu değişiklik ile yerel idarelere bağlı hastaneler, Sağlık Bakanlığına geçmiştir. Böylece sağlık merkezleri yerelden yönetilmek yerine merkezden yönetilmeye başlanmıştır.

644 T.C. Sağlık Bakanlığı, “Sağlık Bakanlığının Tarihçesi”, 01.09.2015, <https://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce.html>, (03.10.2021).

645 Gürsel, **agt.**, s.192.

646 T.C. Sağlık Bakanlığı, “Sağlık Bakanlığının Tarihçesi”, 01.09.2015, <https://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce.html>, (03.10.2021).

647 Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ramazan Baş, “Türkiye’de Kan Nakli (Transfüzyon) Tarihçesi (1920-1960)”, **2. Erasmus Uluslararası Akademik Araştırmalar Sempozyum Kitabı, 11-13 Ekim 2019, Paris, Fransa**, (ed. İbrahim Serbestoğlu), Asos Yayınları, İstanbul 2019, ss.163-177.

648 **T.C. Resmî Gazete**, “Özel idare hastanelerinin muvazenei umumiyeye devri ve 4862 sayılı kanuna bağlı (1) ve (2) sayılı cetvellerde değişiklik yapılması hakkında kanun”, Kanun No: 6134, S 8458, 15.07.1953, ss.6708-6709.

Demokrat Parti Dönemi'nde genel bir sağlık sigortası kurulması için çalışmalar başlatılmıştır. Uzun çalışmalar sonucunda bunun tüm ülkede uygulanmasının mümkün olmayacağı görülmüştür. Bunun yerine ücret karşılığı çalışan işçiler için, bir sağlık sigortası geliştirilmesine karar verilmiştir. Bu amacı sağlamak için İşçi Sigortaları Kurumuna, işçilere sağlık hizmeti sağlama yetkisi verilmiştir. Bu durum Avrupa'daki uygulamalardan farklı bir durumdur. Sigorta kurumunun kendi sağlık örgütünü kurması esasına dayandırılmıştır⁶⁴⁹. 1952 yılından itibaren İşçi Sigortaları İdaresi sigortalı işçiler için sağlık kuruluşları ve hastaneler açmaya başlamıştır⁶⁵⁰.

Demokrat Parti Dönemi'nde sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesinde dikkat çekici ilerleme sağlandı. Bu dönem sağlık hizmetleri ile ilgili bir başka dikkat çekici husus sağlık hizmetlerinde alınan dış yardımlar oldu.

2.2.1.2.1. Sağlıkta Dış Yardımlar

Bu dönemin sağlık alanında baskın politikalarından biri uluslararası kurumlarla yapılan iş birlikleri olmuştur. Daha çok bu kurumlardan yardım almak maksatlı olarak yoğun bir iş birliği içerisine girilmiştir. Bu kurumlardan en önde geleni de Dünya Sağlık Örgütü olmuştur.

Birleşmiş Milletlerin 1945 yılındaki ilk toplantısında, Çin ve Brezilya delegelerinin ortak önerileri üzerine, bir uluslararası sağlık örgütünün kurulması kabul edilmişti. 1946 yılı yazında bu kuruluşun statüsü belirlenmiştir. Türkiye, Dünya Sağlık Örgütü'nün kurucuları arasında yer almış ve örgüt kurulur kurulmaz çalışmalara katılmıştır. Türk Hükümeti 9 Haziran 1949 tarih ve 5062 sayılı kanunla Dünya Sağlık Örgütü'nün Anayasası'nı onaylamıştır. Türkiye, Dünya Sağlık Örgütü ve Birleşmiş Milletlere bağlı diğer kuruluşlarla sağlık alanındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla, 19 Ekim 1950 günü Teknik Yardım Antlaşmasını imzaladı ve antlaşma 6666 sayılı kanunla onaylandı⁶⁵¹.

21 Ağustos 1951'de Bakanlar Kurulunca; Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı, Dünya Sağlık Teşkilatı gibi kurumlar arasında

649 Nusret Fişek, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinde Sağlık Politikaları, https://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/13.html, (10.05.2021).

650 T.C. Sağlık Bakanlığı, "Sağlık Bakanlığının Tarihçesi", 01.09.2015. <https://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce.html>, (03.10.2021).

651 Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, "Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye ile İlişkileri", <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/dso-andturkey.pdf>, (10.05.2021).

teknik yardım sağlanması ile ilgili antlaşma kabul edildi⁶⁵². Yine Sağlık ve Sosyal Yardım Vekâleti ile Birleşmiş Milletler Milletlerarası Çocuklara Acil Yardım Fonu arasında 5 Eylül 1951’de imzalanan antlaşma 4 Ağustos 1953’te Bakanlar Kurulunca onaylandı⁶⁵³. Böylece sağlık işlerinde uluslararası kuruluşlarla iş birliği için alt yapı hazırlanmış oldu. Bu durum Demokrat Parti iktidarı ile birlikte sağlık işlerinde uluslararası kuruluşlardan yardım sağlanmasının yolunu açtı.

Bu yardımlar daha çok Dünya Sağlık Örgütü, UNICEF gibi kuruluşlar tarafından yapılmıştır. Bu yardımların neler olduğu ile ilgili fikir sahibi olmak adına, 1951 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan yardımlar örnek verilebilir. Bu yardımlar özetle şunlardır:

1. Bütün teçhizat ve tesisatı ile İstanbul’da Verem Mücadelesi Personel Tekâmül Merkezi açılmıştır.
2. Türkiye’ye 20 adet mikroskop gönderilmiştir.
3. Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi B.C.G verem aşısı istihsal merkezinin bir kısım teçhizatı sağlanmıştır.
4. Muhtelif sağlık konularında tekâmül için yurt dışına uzman gönderilmesi için burslar sağlanmıştır.
5. Akciğer ve kalp cerrahisi üzerinde demonstrasyon ameliyatları yapmak üzere ekip gönderilmiş, getirdiği teçhizatlar da hastanelere bırakılmıştır⁶⁵⁴.
6. Yine 1951 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen göçmenler için kullanılmak üzere bağış yolu ile penisilin ve emsali antibiyotik gibi ilaç ve çeşitli malzemeler gönderilmiştir⁶⁵⁵.

Yine sağlık işlerinde kullanılmak üzere alınan bir başka dış yardım, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatından olmuştur. 1 Kasım 1950’de Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Meclis’in 9. Dönem açış konuşmasında Avrupa İktisadi İş Birliğinden, 2 380 000 liralık yardım ile sıtma mücadelesi için yeni mücadele malzemesi tedarik etmek yoluna gittiklerini açıklamıştır⁶⁵⁶.

Bağış göndermeye başlayan bir başka kuruluş ise Rockefeller Vakfı olmuştur. 1913 yılında kurulan Vakıf dünyanın en büyük vakıflarından biridir. Hayırse-

652 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 126.64.08.

653 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 133.69.08.

654 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 77.483.03.

655 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 126.59.01.

656 **TBMM TD**, D: 9, C 2, İ: 1, 01.11.1950, s.4.

verlik adı altında Amerikan kapitalizminin ve siyasi çıkarlarını korumak, arttırmak amaçlı Vakıf, İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş ortamında stratejik önemi dolayısıyla Türkiye ile ilgilenmiştir. Vakıf Türkiye’de daha çok tarım, tıbbi eğitim ve nüfus politikaları konusunda yoğunlaşmıştır. Özellikle 1950 sonrası en dikkat çekici programlarından biri, tıbbi eğitim ve ana-çocuk sağlığı üzerine olmuştur⁶⁵⁷. Örneğin, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı Enstitüsüne çeşitli eğitim malzemeleri göndermiştir. Bu malzemenin de yurda girmesine 31 Ağustos 1956’da Bakanlar Kurulunca izin verilmiştir⁶⁵⁸.

Yine Marshall yardımlarından da sağlık hizmetlerine para aktarılmıştır. Örneğin, Kızılay tarafından Ankara Cebeci’de yapımına başlanan hastane ve hemşire okulu için 7 milyon lira, Ankara Doğum Evinin eksikleri için 3 milyon lira Marshall yardımından sağlanmıştır⁶⁵⁹.

Görüldüğü gibi Demokrat Parti Dönemi’nde uluslararası kurumlara üye olunmuş, işbirliği yapılmış ve yardım alma yoluna gidilmiştir. Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye ile İlişkileri adlı çalışmasında, 19 Ekim 1950’de imzalanan ve 6666 sayılı Kanunla onaylanan “Teknik Yardım Anlaşması” ile çeşitli sağlık projeleri gerçekleştirildiği bilgisi verilmiştir. Bu projeler başlıklar halinde şunlardır:⁶⁶⁰

- Verem Savaş Projesi
- Kamu Sağlığı Projesi
- Hemşirelik Projesi
- Ana ve Çocuk Sağlığı Projesi
- Sıtma Eradikasyonu Projesi
- Sağlık İnsan Gücü Projesi
- Beslenme Programı
- Beslenme Eğitim Projesi
- Okul Çağı Öncesi Beslenme Projesi

657 Küçük, agm., s.1500.

658 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 144.72.04.

659 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 77.483.03.

660 Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye ile İlişkileri, <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/dso-andturkey.pdf>, 10.05.2021.

- Okul Çağı Öncesi Korunmaya Muhtaç Çocukların Projesi
- Sıtma Eradikasyonu Beslenme Projesi
- Sütün Pastörizasyonu Projesi
- Çocuk Mamaları Endüstrisi Projesi
- Gıda Kontrol Hizmetlerinin Güçlendirilmesi Projesi
- Merkez ve Öteki Tamir Atölyelerinin Geliştirilmesi Projesi
- Nüfus Planlaması Projesi
- Çevre Sağlığı Projeleri

Dünya Sağlık Örgütü’nün anayasasını oluşturanlar arasında Rockefeller Vakfı da vardır⁶⁶¹. Rockefeller Ailesi örgüte finans da sağlamıştır⁶⁶². Rockefeller Ailesinin nüfus konusundaki görüşleri, geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artışının azaltılmasıdır. Bunun için de örgütlü bir şekilde çalışmışlardır. Dolayısı ile Dünya Sağlık Örgütünden de bu amaç doğrultusunda çalışmasını istemeleri kaçınılmaz bir sonuçtur.

DP’nin nüfusun niceliksel tarafına yönelik nüfus politikaları bu şekildeyken, niteliksel nüfus politikaları içinde de en baskın olanı köy ve köylü politikaları olmuştur.

2.2.1.3. Köylü Nüfusa Yönelik Politikalar

Tek Parti Dönemi yeni bir rejim, anayasa, meclis, modern hukuk, laik devlet yaratmıştı. Bunlar devrim niteliğinde gelişmelerdi. Ancak nüfusun yaklaşık %80’i kırsalda yaşıyordu. Önceki bölümde bahsedildiği gibi bu gelişmeler köylü nüfusu çok etkilememişti. Tek Parti Dönemi’nde kırsal kesim için çok fazla bir şey yapılamamıştı⁶⁶³. Bu durumu Şevket Süreyya Aydemir şöyle özetlemiştir: “(...) Gerçi daha 1922’de “Köylü efendimizdir” denilmişti; ama köylü efendimiz olamamıştı.⁶⁶⁴ Anadolu köylüsü asırlar boyunca devlet otoritesine boyun eğmeye alışmıştı. Tek Parti Dönemi’nde köylü nüfus ile çok şey söylenmiş ama imkânsızlık ve dönemin şartlarından dolayı az şey yapılabilmişti.

661 Gürsel, **agt.**, s.211; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Dünya Sağlık Örgütü (WHO)”, <https://www.mfa.gov.tr/who.tr.mfa>, (11.05.2021).

662 Yalçın, **Saklı Seçilmişler**, s.30, 421, 423, 431.

663 Ahmad, **age.**, s.26.

664 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1950-1964**, C III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s.16.

Çok Partili Dönemi'nde ise iktidar olmanın yolu, artık kırsaldan geçiyordu. Zira Türkiye'nin nüfusu ezici bir çoğunlukla kırsalda yaşıyordu. Bunun farkında olan Demokrat Parti politikalarını kırsal kesim üzerine kurmuştu. Demokrat Parti'nin kuruluşundan itibaren kırsal nüfustan daha fazla söz edilmeye başlanmıştır. Bu Anadolu köylüsü için önemli bir kazanç olmuştur.

Demokrat Parti 1946-1950 arasında yani muhalefet döneminde politikalarının merkezine köylü nüfusu koymuştu. Bu durumla ilgili Sevilay Özer şöyle demiştir: "DP bu dönemde bizzat köylünün ayağına kadar giderek onların dertlerini dinlemiştir. Köylü şimdi kendisini hiç alışıksız olmadığı bir ortamda bulmanın şaşkınlığını yaşamaktadır."⁶⁶⁵ Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 seçim kampanyasının merkezine nüfusun yaklaşık %75'ini oluşturan köylü nüfusu koydu. Zaten Tek Parti Dönemi'nin savaş yıllarında kıtlık, yokluk koşullarından en fazla köylü nüfus etkilenmişti. Köylü CHP'nin ekonomik tedbirlerinden bıkmıştı. Başta gıda olmak üzere tüketim mallarının karneye bağlandığı, olağanüstü koşulların uygulandığı bu dönem köylü nüfus için Demokrat Parti bir kurtarıcı olarak görülmüştür. Neticede 14 Mayıs 1950 Seçimleri ile CHP cezalandırılmıştır⁶⁶⁶. Ancak DP'nin bu seçim vaatlerinin köylü nüfusun hayatında bir değişiklik yapıp yapmayacağını iktidardaki uygulamaları gösterecektir.

DP'nin iktidar döneminde köy ve köylü politikaları ile ilgili F. Nilay Taşkın tezinde şu sonuca varmıştır:

"Köylünün asgari geçinme indeksi üzerinde harcama yaptığı dönemdir. Özellikle kırsalda da refahın artması, doğurganlığı çok yukarlara çekmiştir. Demokrat Parti Dönemi'nde nüfus arttırıcı politikalar uygulanmıştır. Doğurgan kuşak nispi ve sosyal olarak daha genişlemiştir. Ölümler önemli ölçüde azalmıştır. Ayrıca Amerikan yardımının etkisi 1950-1960 dönemine de yansımıştır."⁶⁶⁷

Türk köylüsü ülkenin kamusal meselelerine katılmaya ve yönetimde söz sahibi olmaya başlamıştı. Bu durumla ilgili Bernard Lewis şu ifadeyi kullanmıştır: "Kemalizm, devrimi Türkiye'nin kentlerine ve kentlilerine getirmiş, köylere nere-

665 Özer, *age.*, ss.352-353.

666 Suat Oktar ve Arzu Varlı, "Türkiye'de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti'nin Tarım Politikası", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C XXVIII, S1, 2010, s.6.

667 Taşkın, *agt.*, s.86.

deyse hiç dokunmamıştı. İkinci ve sessiz bir devrim ise şimdi milletin daha derindeki katmanlarına ulaşmakta ve yeni bir dönüşüm başlatmaktaydı.⁶⁶⁸

Menderes, Birinci Menderes Hükümeti programında nüfusun yüzde sekseninin ziraatla geçimini sağladığına ve millî ekonominin ana kaynağının ziraat olduğuna dikkat çekmişti. Bu nedenle Menderes, kalkınmanın şartını ziraatin güçlendirilmesine bağlamıştı⁶⁶⁹. Tam bu sırada yani 1950 yılında patlak veren Kore Savaşı dünyada birtakım hammadde ve tarımsal ürünlerin fiyatlarını yükseltmişti. Türkiye’de sayıları giderek artan tarım aletleri, özellikle traktörler sayesinde, tarım üretiminde önemli artışlar elde edildi⁶⁷⁰. Bu artışlarda Marshall Planı kapsamındaki yardımlar önemli rol oynadı. Bu yardımlardan sağlanan kredi ile tarım alet ve makinaları, zirai mücadele için ilaç ve kimyevi gübre ithalatı yapılmaya başlandı⁶⁷¹. 1948/49 yılında Marshall Planı’ndan Türkiye’ye yapılan 49,7 milyon dolarlık yardımın %44,5’lik kısmı ziraata ayrılmıştı. Yine 1949/50 arası yapılan 59 milyon dolar direkt, 58 milyon dolar Avrupa’dan traj hakkı olmak üzere sağlanan 117 milyon dolarlık yardımın yaklaşık %14’ü yine tarıma ayrılmıştır⁶⁷². 1948 yılında Türkiye’de sadece 1756 adet traktör vardı⁶⁷³. Oysa 1948/50 arası sadece Marshall Planı yardımlarından 6616 traktör sağlanmıştır⁶⁷⁴. Bu yardımlar ve traktör sayısındaki artış 1951 yılında da devam etmiştir⁶⁷⁵. 1956 yılına gelindiğinde Türkiye’deki traktör sayısı 43.727’e yükselmiştir⁶⁷⁶.

Tarımda makineleşmenin yaygınlaşabilmesi için zirai krediler arttırılmıştır. Verilen krediler 1950 yılında 412.897 lira iken 1960 yılına gelindiğinde 2.392.000 liraya yükselmiştir. Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatiflerinin ülke genelinde yaygınlaşmasına önem verilmiştir. Suni gübre kullanımında iki kattan fazla bir artış olmuştur. Zirai mücadeleye önem verilmiş, iyi kalite tohum dağıtılarak üretim arttırılmaya çalışılmıştır. Toprak Mahsulleri Ofisi köylünün ürettiği ürünü hem değerinde almaya çalışmış, hem de muhafazasında başarılı işler yapmıştır. Yine Zirai Donatım Kurumu köylünün ihtiyaç duyduğu her türlü tarım alet ve makinesini

668 Lewis, *age.*, ss.647-648.

669 **TBMM TD**, D: 9, C 1, İ: 3, 29.05.1950, s.28.

670 Akşin, *age.*, s.249.

671 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 80.506.08.

672 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 80.507.05.

673 Türkiye’de traktör sayısı: 1924’te, 220, 1930’da; 2000, 1948 de 1756’dır. Bkz. Akşin, *age.*, s.249.

674 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 80.507.05.

675 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 268.807.03.

676 Akşin, *age.*, s.249.

temin etmeye çalışmış, hem de bu aletlerin bakım ve tamir işleri için köylüye servis hizmeti sağlamıştır⁶⁷⁷.

Başta traktör olmak üzere tarım alet ve makinelerindeki ciddi artış ekili alanı da önemli oranda arttırmıştır. Örneğin, 1946 yılında ekili arazi 9,5 milyon hektardan, 1955 yılında 14,2 milyon hektara yükselmiştir. Yani ekili alan yüzde elli oranında artmıştır⁶⁷⁸.

Demokrat Parti Dönemi'nde köy yolları yapımına da büyük önem verilmiştir. 1950 yılında 3.153 kilometre olan köy yolları, 1960 yılına gelindiğinde 62.066 kilometreye çıkmıştır. Daha önceleri ürettiği ürünü sadece mahalli pazarda satma imkânı bulan köylü, ürününü daha uzak pazarlara götürebilmiştir. Köylü yüzyıllardır içine sıkışıp kaldığı kapalı ekonomiden kurtulmaya başlamıştır⁶⁷⁹.

Üretimin genişlemesi ve köy yollarının yapımı ticari faaliyetleri de yaygınlaştırmaya başlamıştı. Eskiden sadece geçimlik üretim yapan ve alışveriş için en yakın yaya olarak gidebileceği kasabaya giden köylere motorlu taşıtlar ve bakkallar girmişti. Bakkal dükkânı ve motorlu taşıt sahipleri toprak sahibi zengin köylülerdi. Bu ve benzeri faaliyetler giderek ikincil işleri yarattı⁶⁸⁰. Demokrat Parti Dönemi'nde köyde yaşayan mülakat yaptığımız kişilerden Mehmet Ali Ögüt bu durumla ilgili şunları söylemiştir; “O yıllarda sattığın her şey iyi para ediyordu. Ben bunu fark edince kendim üretmek yerine kendim köylüden satın alıp şehirde satmaya başladım.”⁶⁸¹

Demokrat Parti Dönemi'nde başlatılan kalkınma hamlesinin merkezinde köylü nüfus vardı. Tarımda makineleşme ile köylü daha fazla üretmeye başladı. Karasaban, kağnı gibi ilkel aletlerden kurtularak daha modern araçlarla üretmeye başladı⁶⁸². Türk köylüsü üzerindeki ölü toprağını yüzyıllardır ilk kez silkmeye başlamıştı. Üstelik Çok Partili Dönem ile birlikte iktidarı hedefleyen her parti, köylünün rızasını almak zorundaydı. Zira Türkiye nüfusu oransal olarak ezici bir şekilde kırsaldıydı.

Demokrat Parti köylü nüfusa yaptığı yatırımların karşılığını almıştır. Bu bağlamda hem 1954 Genel Seçimlerinden, hem de 1957 Genel Seçimlerinden zafere çıkması bu durumu göstermektedir. DP birçok anti-demokratik uygulamalarına rağmen, köy ve köylü politikalarının kredisi sayesinde seçimlerde zafere ulaş-

677 Özer, *age.*, s.353.

678 Keyder, *age.*, s.162.

679 Özer, *age.*, s.356.

680 Keyder, *age.*, s.164.

681 Mehmet Ali Ögüt, 25.01.2019 tarihli mülakat.

682 Özer, *age.*, s.353.

mıştır. Mehmet Ali Öğüt; 1950’li yıllarda Burdur Merkeze bağlı Kayış Köyü’nde yaşamıştır. Kendisiyle yaptığımız mülakatta şöyle demiştir: “Ben Demokrat Parti’ye oy verdim. Çünkü yolumuzu yaptı. Birçok yere de yol açtı. Bize çok hizmet etti.”⁶⁸³ Yine o dönem köyde yaşayan Osman Baş da şunları söylemiştir: “Yolumuz yoktu. Menderes yol açtı. Köyde adamları vardı. Birinin bir işi oldu mu o adamlara söylenir, işin yapılırdı.”⁶⁸⁴

Sevilay Özer, Demokrat Parti’nin’ Köy ve Köylü Politikaları adlı eserinde şöyle demiştir:

“DP iktidarının ulaşım alanında gösterdiği gayret ve çabaların sonucu olarak 1950-1960 yılları arasında Türkiye’de büyük bir gelişme yaşanmış; memleketin üretkenliği artmış, iktisadi kalkınma büyük bir ivme kazanmıştır. Yolların yapılmasıyla başlayan hareketlenme kısa zamanda diğer bütün alanlara da sirayet etmiştir. Özellikle köylünün şehirle olan her türlü iletişiminin artmasında ve yaşam kalitesinin yükselmesinde yolların göz ardı, edilemeyecek büyük bir işlevi olmuştur. Bunun neticesi olarak da köylünün yaşamı köyle sınırlı olmaktan çıkmıştır.”⁶⁸⁵

Bu durum zamanla Türkiye’de birbirinden kopuk olan kentli ve köylü nüfusun birbirine yaklaşmasına ve giderek kaynaşmasına yol açmıştır. Demokrat Parti Dönemi’nde Türk köylüsü içinde bulunduğu sosyal yapıyı kırmaya başlamıştır. Köylere nüfus edemeyen modernleşme yavaş yavaş köylere de girmiş, köylü nüfus modernleşme yolunda evirilmeye başlamıştır. İçinde bulunduğu kadercî ruh halinden çıkmak için ihtimaller görmüştür. Tüm bu durumlar olumlu ve olumsuz bir takım sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlardan biri de köyden kente göç başlamıştır. Dolayısı ile bu dönem Türkiye’de kentleşmenin de başladığı dönem olmuştur. Ayrıca bu dönem önemli bir nüfus artışı da gerçekleşmiştir. Bu noktada nüfusta meydana gelen niceliksel artışı irdelemek için dönem içerisinde yapılan nüfus sayımlarına bakmak gerekmektedir.

2.2.2. DP Dönemi Nüfus Sayımları

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk sayımından itibaren her nüfus sayımı için bir sayım kanunu çıkarılmıştır. Bu uygulamadan 1950 tarihinde vazgeçilmiştir. Zira

683 Mehmet Ali Öğüt, 25.01.2019 tarihli mülakat.

684 Osman Baş, 01.01.2019 tarihli mülakat.

685 Özer, *age.*, ss.329-330.

23 Mart 1950 tarihinde 5622 sayılı Sayımlar Kanunu çıkarılarak, bundan sonraki sayımlar bu kanun esas alınarak gerçekleştirilmiştir⁶⁸⁶. 13 maddeden oluşan bu kanunun birinci maddesine göre nüfus sayımlarının on senede bir yapılması kabul edilmiştir. İlgili kanunun maddesi şu şekildedir:

“Madde 1. Genel nüfus ve genel tarım sayımları sonu sıfırla (0) biten yıllarda, genel iş yerleri sayımları sonu birle (1) biten yıllarda olmak üzere (10) senede bir defa İstatistik Genel Müdürlüğünce tekrarlanır. Diğer sayımlar ve anketlerin tarihi İstatistik Genel Müdürlüğünden teklifi ve Başbakanlığın tasvibiyle tespit olunur.”⁶⁸⁷

Görüldüğü gibi Sayımlar Kanunu nüfus sayımı işini on yılda bire çıkarmıştır. Fakat Türkiye gibi nüfusu hızla artan dinamik bir ülke için on yıl oldukça uzun bir süredir. Bu nedenle dönemin hükümeti nüfus sayımının yine eskisi gibi beş yılda bir yapılması için hazırladığı tasarımı TBMM’ye sunmuştur. Tarım ve iş yerleri sayımlarının 10 yıllık devrelerde yapılması şimdilik kâfi görülmekte, ancak nüfus sayımları için kâfi görülmemektedir. Ayrıca memleketteki sosyal değişikliklerden nüfus sayımları sayesinde haberdar olunduğu için, nüfus sayımlarının yine beş yılda bir yapılmasına devam edilmesi istenmiştir⁶⁸⁸. Neticede Demokrat Parti Dönemi’nde Cumhuriyet Dönemi’nde alışık olunan şekilde, her beş yılda bir nüfus sayımına devam edilmiş, 1950 ve 1955’te nüfus sayımları yapılmıştır.

2.2.2.1. 1950 Genel Nüfus Sayımı

1950 Genel Nüfus Sayımı Türkiye’nin Cumhuriyet tarihinde gerçekleştirdiği beşinci sayım olmuştur. Bu sayımdan öncede daha önceki sayımlarda olduğu gibi bazı yerlerde tecrübe sayımları yine yapılmıştır⁶⁸⁹.

22 Ekim 1950’de nüfus sayımı tüm Türkiye’de başarılı bir şekilde yapılmıştır⁶⁹⁰. Nüfus sayımı 63 il merkezi, 422 ilçe, 34.352 köy ve beldede gerçekleştirilmiştir⁶⁹¹. Sayım sabah 7’de başlamış ve sükûnet içinde geçmiştir⁶⁹². Bu nüfus sayımın-

686 **TBMM TD**, D: 8, C 25, İ: 71, 23.03.1950, ss.829-830.

687 **T.C. Resmi Gazete**, “Sayımlar Kanunu”, Kanun No: 5622, S 7469, 29.03.1950, s.18195.

688 “Bu yıl yapılacak nüfus sayım hazırlıkları başladı”, **Cumhuriyet**, 13.03.1955, s.1, 7.

689 “Nüfus Sayımı Denemesi”, **Cumhuriyet**, 22.05.1950, s.1.

690 “Bütün yurttta sayım başarı ile yapıldı”, **Milliyet**, 23.10.1950, s.1; “Nüfus sayımı dün intizamla başarılı”, **Akşam**, 23.10.1950, s.1; “Nüfus sayımı yurttta intizamla sona erdi”, **Ulus**, 23.10.1950, s.1.

691 “Nüfus Sayımı Dün Bütün Yurttta Yapıldı”, **Cumhuriyet**, 23.10.1950, s.1.

692 “Genel nüfus sayımı dün yapıldı.”, **Zafer**, 23.10.1950, s.1.

da Türkiye’nin nüfusu, 20.947.188 olmuştur. Dolayısıyla 1945-1950 yılları arası nüfus artış hızı savaş yıllarındaki döneme göre iki kattan fazla artarak binde 22,9 olmuştur⁶⁹³. Bu Türkiye için ciddi bir artıştır.

1950 sayımı neticelerine göre İstanbul ilinin belediye sınırları içindeki nüfusu 983.041’dir. Dolayısıyla 1950 itibarı ile Türkiye’nin nüfusu milyonu aşan bir kent merkezi henüz yoktur. Ayrıca Ankara 288.536, İzmir 227.578, Adana 117.642, Bursa 103.812 kişilik nüfusları ile ancak yüz bini geçen kent merkezleri olmuşlardır⁶⁹⁴. Görüldüğü gibi Türkiye’de henüz büyük şehirler ortaya çıkmamıştır. Bundan ziyade Türkiye de henüz kentleşme oranı düşüktür.

Türkiye’de kentli nüfus kırsal nüfus ayrımında kabul gören kriter 10 bin nüfus kriteridir. Yani 10 bin nüfus üzeri kentli nüfus, 10 bin nüfus altı ise şehirli nüfus olarak genelde kabul edilmiştir. Ancak 1950 Genel Nüfus Sayımı sonuçları için İstatistik Umum Müdürlüğünün 1954 yılında yayımlanmış olduğu eserde, il ve ilçe merkezleri şehirli nüfus, köy ve bucaklarda yaşayanlarda kırsal nüfus olarak kabul edilmiştir⁶⁹⁵. Bu ayrıma göre 1950’de Türkiye’de şehir nüfusu 5.244.337 kişidir. Şehir nüfusu, toplam nüfusun %25’ini oluşturmaktadır. Köylerde ve bucaklarda yaşayanlar yani kırsal nüfus ise 15.702.851 kişidir. Bu da toplam nüfusun %75’i eder⁶⁹⁶. Yani nüfusun büyük çoğunluğu hâlâ kırsaldadır. Dolayısıyla henüz bir kentleşme veya köyden kente göç yoktur.

1950 yılı itibarı ile erkek nüfus kadın nüfustan 106.982 kişi daha fazladır. Oransal olarak bakıldığında nüfusun %50,3’ü erkek nüfus, %49,7’si kadın nüfustur⁶⁹⁷. Bu oran 1945 Genel Nüfus Sayımı oranı ile aynıdır.

Cumhuriyet Türkiye’sinin ana sorunlarından biri olan okuma yazma oranlarına bakıldığında sayım sonucunda nüfusun ancak %43’ünün okuma yazma bildiği anlaşıldı. Bakıldığında bu oran düşük gibi görünse de Cumhuriyet’in ilk yılları

693 Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı**, Neşriyat No: 359, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1954, s.3.

694 Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı**, 1954, s.32.

695 Sevim Baykal, **1950 Genel Nüfus Sayımının Coğrafi Analizi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s.48. Ayrıca 1950 Genel Nüfus Sayımında kentsel nüfus kırsal nüfus ayrımı için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı**, 1954, ss.1-24.

696 Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **22 Ekim 1950 Umumi Nüfus Sayımı**, 1954, ss.1-24.

697 Baykal, **agt.**, s.65.

ile karşılaştırıldığında bu alanda da bir ilerleme olduğu anlaşılır. Zira 1927 Genel Nüfus Sayımına göre bu oran sadece %8 idi⁶⁹⁸.

1950 Genel Nüfus Sayımında yine daha önceki sayımlarda olduğu gibi insanlara ana dillerinin ne olduğu sorulmuştur. Ana dil sorusu için sayım memurlarına, ana dilden kasıt hane halkının kendi arasında konuştuğu dil olduğu, özellikle belirtilmiştir. Sayım sonucuna göre nüfusun %87,1'i ana dilinin Türkçe olduğunu belirtmiştir. Nüfusun kalan %12,9'luk diğer kısmının ana dilinin Türkçe dışındaki diğer diller olduğu anlaşılmıştır. Burada sırası ile Türkçeden sonra en çok konuşulan ana dillerin oranı şöyledir; %8 Kürtçe, %1,3 Arapça ve %0,8 Zazaca ve %0,4 Rumcadır⁶⁹⁹. Burada daha önceki sayımlarda kaydedilmeyen Zazaca dilinin ilk kez kaydedilmeye başlanması dikkat çekicidir. Sonuç olarak 1950 Genel Nüfus Sayımı Cumhuriyet Dönemi'nde modern bir nüfus sayımı olarak başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiş ve modern bir devlet için gerekli olan birçok veri toplanmıştır.

2.2.2.2. 1955 Genel Nüfus Sayımı

1955 yılı bütçesinde, yeni nüfus sayımı için 1,5 milyon liralık bir tahsisat ayrılmış ve İstatistik Umum Müdürlüğü sayım hazırlıklarına 1955 yılında başlamıştır⁷⁰⁰. 1950 nüfus sayımında 63 olan vilâyet sayısı, 1955 nüfus sayımı öncesi 66'ya yükselmiştir. Vilâyet sayısında meydana gelen değişiklikler şunlardır: 9 Temmuz 1953'te Kütahya vilâyetine bağlı Uşak kazası vilâyet yapılmıştır⁷⁰¹. 14 Haziran 1954 tarihinde Adıyaman kazasında Adıyaman vilâyeti, Adapazarı kazasında Sakarya vilâyeti kurulmuştur⁷⁰². Bunun hemen arkasından 20 Temmuz 1954'de Kırşehir vilâyeti kaza ve Nevşehir kazası vilâyet yapılmıştır⁷⁰³. 1957 yılında Kırşehir tekrar vilâyet yapıldıktan sonra,⁷⁰⁴ Türkiye'nin 67 olan vilâyet sayısı 32 yıl boyunca yani 1989 yılına kadar değişmemiştir.

698 **Agt.**, s.79.

699 **Agt.**, s.88.

700 "Bu yıl yapılacak nüfus sayım hazırlıkları başladı", **Cumhuriyet**, 13.03.1955, s.7.

701 **TBMM TD**, D: 9, C 24, İ: 105, 09.07.1953, s.448.

702 **TBMM TD**, D: 10, C 1, İ: 8, 14.06.1954, ss.177-179.

703 6429 Sayılı Kanunla 20.07.1954 tarihinden itibaren Kırşehir Vilâyeti kaza ve Nevşehir kazasının vilâyet yapılması kararlaştırılmıştır. Bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 66.441.20. Ayrıca 6429 Sayılı Kanun için bkz. **T.C. Resmi Gazete**, "Kırşehir Vilâyetinin kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında (Nevşehir) adıyla yeniden bir vilâyet kurulmasına dair kanun", Kanun No: 6429, S 8748, 07.07.1954, ss.9835-9836.

704 **T.C. Resmi Gazete**, "Nevşehir Vilâyetine bağlı Kırşehir Kazasında (Kırşehir) adıyla yeniden bir vilâyet kurulması hakkında kanun", Kanun No: 7001, S 9637, 19.06.1957, ss.17333-17334.

1955 Genel Nüfus Sayımını izlemek üzere İran İstatistik Umum Müdürlüğünden üç uzman ve bazı Amerikalı uzmanlar Türkiye’nin yapacağı genel nüfus sayımını izlemek için Hariciye Vekâletine başvurmuşlardır. İstatistik Umum Müdürlüğü izlemelerinde, kendilerince bir sakınca olmadığını Başvekâlete bildirdiği resmi evraktan, zaten Amerikalı uzmanların hazırlıkları başından beri takip ettikleri de anlaşılmaktadır⁷⁰⁵.

Sayım öncesi vatandaşlara sorulacak sorular basın aracılığıyla halka duyurulmuştur⁷⁰⁶. Yine önceki sayımlardaki sorulara benzer sorular vardır. Sayım günü sabah saat 5’ten itibaren sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Sayım saat 7’de başlamıştır. Vatandaşlar sayımın bittiğini atılan top sesiyle öğrenmiştir. Bu ve benzer durumlar için bir talimatname yayımlanarak, sayımın öncesinde vilayetlere gönderilmiştir⁷⁰⁷.

23 Ekim 1955’te nüfus sayımı intizam içerisinde gerçekleştirilmiştir⁷⁰⁸. 1955 Genel Nüfus Sayımının sonucu Başbakanlığa sunulan evrakta 24.109.641 olarak belirtilmiştir. Nüfus artış hızı ise yıllık binde 30’dur⁷⁰⁹ Ancak bunlar kesin sonuçlar değildir. İstatistik Genel Müdürlüğü 1955 nüfus sayımının sonuçlarını 1961 yılında yayımlamıştır. Geçici sonuçla kesin sonuç arasında az bir fark olmuştur.

705 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 95.597.06.

706 1955 Genel Nüfus Sayımında vatandaşa sorulacak sorular şunlardır: **1-** Adı soyadı nedir? **2.** Nerede doğmuştur? **a.** Vilayet adı. **b.** Kaza adı. **3.** Ana dili nedir? **4.** Ana dilinden başka en iyi konuştuğu ikinci dil nedir? **5.** Hangi devlet tebaasıdır. **6.** Hangi dindendir? **7.** Görünür vücut sakatlığı var mıdır? **a.** Varsa nedir? **b.** Doğuştan mıdır? **8.** Cinsiyeti nedir? **9.** Kaç yaşındadır? **10.** Bir yaşından küçükse kaç aylıktır? **11.** Okumak biliyor mu? **12.** Yazmak biliyor mu? **13.** Medeni hali nedir? **14.** Esas işi ve mesleği nedir? **15.** Geçen hafta kendisinin veya ailesinin geçimini sağlamak üzere: **A.** Bir işte çalıştı mı? **B.** Çalışmış ise işi ile ilgili devam ediyor mu? **C** Bir işte çalışmamış ise veya işi devam etmiyorsa bir iş mi arıyor? **D.** Geçen haftaki işi ve mesleği nedir? **E.** Geçen haftaki işini veya mesleğini bir müessese ve iş yerinde mi, evinde mi, yoksa bir müessese veya iş yerine bağlı olmadan seyyar olarak mı yapmıştır? **F.** Geçen haftaki işini veya mesleğini bir müessese veya iş yerinde yapmışsa; çalıştığı müessese veya iş yeri, orada yapılan iş veya görülen hizmet bakımından ne nevi bir müessese veya iş yeridir? **G.** Geçen hafta tuttuğu iş veya meslekteki mevkiî nedir? Bunun dışında Aile reisine bu sorular dışında sorulacak sorular şunlardır; **1.** Aile reisinin adı ve soyadı? **2.** Cinsiyeti? **3.** Aile reisinin medeni hali nedir? **4.** Aile reisinin asıl işi veya mesleği nedir? **5.** Hane halkı kaç kişiden ibarettir? **6.** Hane halkının oturduğu ev kaç odalıdır? **7.** Eve kira veriliyorsa aylık kirası kaç liradır? Bkz. “Nüfus sayımı bu Pazar günü yapılıyor”, **Cumhuriyet**, 21.10.1955, s.1, 4.

707 “Nüfus sayımı bugün yapılıyor”, **Milliyet**, 23.10.1955, s.1.

708 “Nüfus sayımı intizam içerisinde geçti”, **Son Posta**, 24.10.1955, s.1.

709 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00, Yer Kodu: 95.597.07.

Kesin sonuca göre Türkiye'nin nüfusu 24.064.763'tür. Nüfus yıllık artışı da binde 29,7'dir⁷¹⁰.

Türkiye bu nüfusu ile Avrupa ülkeleri arasında nüfus sıralamasına göre 8. gelmektedir. Nüfus artış hızı ise yaklaşık yıllık binde 30'dur. Bu binde 30'luk artış hızı hem 1950 ile 1955 arasında dünyada nüfus sayımı yapan ülkeler arasında, hem de nüfus sayımı yapmayan nüfus artış hızı tahmini olarak hesaplanan ülkeler arasında en yüksektir⁷¹¹.

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğüne ait, "1955'te Yapılan Genel Nüfus Sayımı Neticeleri Üzerindeki Mülahazalar" adlı resmi evrakta Türkiye'nin 1950 ile 1955 arası döneme ait yıllık, binde 30'luk nüfus artışı dönem itibarı ile bir dünya rekoru olarak görülmüştür. Resmi evraka göre bu yüksek artışın sebepleri şunlardır:

a) Türk kadını her zaman doğurgan olmuştur.

b) Aile hayatı, Türk toplumunun temel müessesesidir ve hiçbir zaman kuvvetini kaybetmemiştir.

c) 1950 nüfus sayımı sonrası Bulgaristan'dan göç ettirilen yaklaşık 150 bin Türk ve bunların Türkiye'de doğan çocuklarının da bu nüfus artışında azda olsa payı olmuştur.

d) Türkiye'nin sosyal, iktisadi, kültürel şartlarındaki gelişmelerde etkili olmuştur. Çünkü bunlar nüfus artışına temel teşkil etmektedir. İktisadi şartlar doğum oranının artmasına, ölüm oranının azalmasına sebep olmuştur.

e) İktisadi imkânların artışına ilaveten sosyal ve kültürel şartlardaki gelişme, doğanların yaşama talihini arttırmıştır. Sıtma, verem gibi hastalıklar geçmişe nazaran çok azalmış, beslenme şartları, mesken şartları, giyim ve bakım imkânları çok genişlemiştir⁷¹².

1955 nüfus sayımında en dikkat çeken noktalardan biri ise Türkiye'de bir şehirleşme hareketinin başladığının görülmesidir. 1927'de nüfusun %24,2'si şehirlerde yaşarken, 1950'de %25'i şehirlerde oturmaktadır. Yani 23 yılda önemli bir değişim yoktur. Oysa 1955 nüfus sayımına göre şehirlerde oturan nüfusun oranı

710 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı**, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1961, s.IX.

711 Bu resmi evrakta Türkiye ile birlikte 45 ülkenin nüfus artış hızı verilmiştir. Söz konusu ülkelerin nüfus artış hızı için bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00, Yer Kodu: 95.597.07.

712 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 95.597.07.

%28,5’tir⁷¹³. Şehirleşme oranında dikkate değer bir değişim görülmektedir. Buradan da bir şehirleşme hareketinin başladığı sonucuna varılabilir⁷¹⁴.

Bakıldığında 1955 Genel Nüfus Sayımı sonrası Türkiye yaklaşık yıllık binde 30 gibi oldukça yüksek bir nüfus artış hızına ulaşmıştır. Bu artış sevinç yaratmış ve bir gurur kaynağı olarak görülmüştür. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğüne ait “1955’te Yapılan Genel Nüfus Sayımı Neticeleri Üzerindeki Mülahazalar” adlı evrakta şöyle denilmiştir; “Yıldan yıla gelişen, miktarı artan, vasıfları yükselen Türk nüfusu, parlak Türk istikbalinin mübeşşiri olduğu kadar, dünya sulhunun da teminatıdır. Zira, yeryüzünde Türk ne kadar çok çoğalırsa, dünya sulhu da o kadar kuvvetli teminata mazhar olur.”⁷¹⁵

Sonuç olarak 1955 itibarı ile Türkiye, Cumhuriyet’in ilk yıllarında belirlediği nüfus artışına yönelik politikalarını devam ettirdiği söylenebilir. Ancak Çok Partili Dönemin başlaması ve Demokrat Parti Dönemi’nde bu politikalar devam etmekle birlikte, nüfus artışı için eylem bazında bir şey yapılmamıştır. Zaten buna gerekte yoktur. Çünkü nüfus artış hızı yüksektir. Bu hızlı artışta 1950 sonrası ölüm oranlarının azalması oldukça etkili olmuştur. Bir başka sebep az da olsa ülke dışından gelen göçlerin artışı olmuştur. Bu döneme göç üzerinden baktığımızda; hem Türkiye’ye göçler, hem Türkiye’den gidenler, hem de köyden kente göçler nedeniyle hareketli bir dönem olmuştur.

2.2.3. Göçler

2.2.3.1. Türkiye’ye Göçler

Türkiye’nin nüfus politikalarının ana olgularından biri göç olgusudur. Bu nedenle göçlerin bu dönemde nasıl bir seyir izlediğine de bakmak gerekir. Zira İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’ye dış Türklerin göçü oldukça azalmıştır. Ancak savaş sonrası SSCB’nin Balkanlar’da etkili olması Balkan ülkelerindeki rejim

713 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 95.597.07.

714 Şehir nüfusunun artışında eskiden nahiye oldukları için köy nüfusu içinde gösterilen 58 yerin kaza haline gelmeleri nedeniyle şehir nüfusuna dahil edilmesinin de etkisi vardır. Ancak bu etki sadece %0,6’dan ibarettir. Bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 95.597.07.

715 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 95.597.07.

değişiklikleri yeni göç dalgalarını başlattı. Özellikle Yugoslavya, Bulgaristan ve Romanya'dan gerçekleşecek kitlesel göçler gündeme geldi⁷¹⁶.

Türkiye'ye dış göçler bu dönemde çeşitli şekillerde devam etmiştir. Bu göçler çoğunlukla Balkanlar'dan olmak üzere özellikle Bulgaristan ve Yugoslavya'dan yapılan göçlerdir. Göçlerin Soğuk Savaş Dönemi'nde olması nedeniyle daha çok akla komünizm ile "Liberal-Kapitalist" dünya arasında bir seçim yapmak için olduğu sonucunu akla getirirse de esasında göç edenler daha çok kendi millî kimlikleri ve kültürlerini koruma kaygısı ile hareket etmişlerdir. Göçleri kabul eden Türkiye açısından bakıldığında, Türk "millî" kimliğine uyum sağlayabilecek nüfus arayışı söz konusudur⁷¹⁷. Dolayısıyla Atatürk döneminde başlatılan dış Türklerin göçünü destekleme ve teşvik politikası bu dönemde de devam etmiştir.

Demokrat Parti Dönemi'nde Türkiye'ye en fazla göç Bulgaristan'dan olmuştur. Bu dönem 1950-51 yılında Bulgaristan'dan kitlesel bir göç gerçekleşmiştir. Zaten Bulgaristan'dan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan itibaren bazen kitlesel bazen seyrek olsa da sürekli bir göç vardı.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrası 1945'te Bulgaristan'da komünist rejim hâkim olunca, Türkler üzerinde büyük bir baskı oluşturdu. Bulgar Hükümeti Türklerin eğitim, ekonomi, din, sosyal ve siyasal birçok hakkını kısıtlamıştı. Bu durum karşısında Türkler, Bulgaristan'dan göç etmek istedi. Ancak Bulgaristan Hükümeti başlangıçta göçü sıcak bakmamıştır. Türkleri asimile etmeyi amaçlayan bir politika başlatmıştır⁷¹⁸. Zira İkinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan'ın nüfusu azaldığı için iş gücünü kaybetmemek için Türkiye'ye göç etmek isteyenlere zorluk çıkarmaya başladı⁷¹⁹. Örneğin, göç etmek isteyenlerin göç ederken yanlarına para ve eşya almalarına dahi izin vermedi⁷²⁰. Bulgaristan'ın asimilasyon politikası karşısın-

716 Seyfi Yıldırım, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç ve Göç Politikaları (1921- 1960)", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 24, Bahar 2016, s.289.

717 Ali Erken, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve "Serbest Göç", Mutabakatı", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C 7, S 2, 2018, s.950.

718 Aysel Başpınar, **Konya ve Çevresine 1950-1955 Yılları Arasında Bulgaristan Göçmenlerinin Yerleştirilmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018, s.75.

719 Mehmet Pınar, "1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 30, S 89, 2016, s.64.

720 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 117.815.15.

da Türkler, milli bir duruş göstererek direnince, Bulgar Hükümeti, göç seçeneğini uygulamaya koydu⁷²¹.

1940 yılında Bulgaristan’ın eline geçen ve 1945’ten sonrada elinde bulundurduğu Güney Dobruca’da önemli sayıda Türk nüfus yaşamaktaydı. Barbara Jelavich’e göre; “Bulgar hükümeti göç etmeleri için bu insanlar üzerinde çok büyük baskılar uyguladı; çünkü Türklerin sahip olduğu toprakları devletleştirme politikasının içerisine dâhil etmek istiyordu.⁷²²” Bulgaristan Hükümeti 10 Ağustos 1950’de verdiği bir nota ile 250 bin Bulgaristan Türkünün Türkiye’ye kabulünü istemiş ve bu şekilde göçler başlamıştır⁷²³.

Jelavich’e göre, 1950’lerin başında 150 bin kadar Türk nüfus göç ettirilmiştir⁷²⁴. Bu kitlesel göç dalgasında ne kadar Türkün Türkiye’ye geldiği ile ilgili Başbakanlığa ait bir resmi evrakta şöyle denmektedir; “Resmî kayıtlara göre Bulgaristan’ın ırktaşlarımızı iadeye son verdiği tarihe kadar 1950 ve 1951 yıllarında 1950 sayımından sonra memleketimize 148.791 ırktaşımız göçmen olarak gelmiştir.⁷²⁵” Neticede 150 bin civarı göçmen Türkiye’ye gelmiştir.

Türk Hükümeti 16 Nisan 1951 tarihinde aldığı bir kararla, 1950 takvim yılı başından beri Bulgaristan’dan gelenlerin 2510 Sayılı İskân Kanununa göre göçmen kabul etti ve iskâna tabii tuttu. Ayrıca Bulgaristan’daki durum düzelinceye kadar gelecek olanlara da Türk mahalli konsolosluklarınca göçmen vizesi verilmesi, Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırıldı⁷²⁶. Kuşkusuz bu karar Türkiye’ye göç düşüncesi olan Bulgaristan’daki Türk nüfusu rahatlatmıştır. Ayrıca bu karardan göçün teşvik edildiği sonucu da çıkarılabilir. Türkiye, gelenlerin iskânından Türkiye vatandaşlığına geçirilmesine kadar göçmenlere hemen her konuda yardımcı olmuştur⁷²⁷.

721 Başpınar, agm., s.75.

722 Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi 2**, çev. Zehra Savan ve Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2017, s.395.

723 Başpınar, agm., ss.21-22.

724 Jelavich, **age.**, s.395.

725 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 95.597.07.

726 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 125.32.02.

727 Pınar, agm., ss.76-88. Göçmenlere yapılan yardımlara bir örnek; Konya Milletvekili Saffet Gürol’un göçmen piyangosu düzenlemesi için verdiği kanun teklifi Meclis’te 27 Aralık 1950’de kabul edildi. Bkz. “Göçmen piyangosu tertibi kabul edildi”, **Akşam**, 28.12.1950, s.1.

Bu göçlerin sonucunda 1954 yılı itibarı ile Bulgaristan'da Pomaklarda dâhil 800 bin civarı Türk'ün kaldığı tahmin edilmektedir⁷²⁸. Dönem itibarı ile bir başka önemli göç dalgası Yugoslavya'dan gelmiştir.

Geray'ın sunduğu verilere göre, Yugoslavya'dan Türkiye'ye 1923-1960 arası 269.101 kişi gelmiştir. Bu gelenlerin %56,4'ünü oluşturan 151.812 göçmenin, 1953-1960 arasında yani sadece yedi yıl içerisinde gelmiş olması dikkate değerdir⁷²⁹. Türk veya Müslüman unsurlar, özellikle 1912'den itibaren Makedonya bölgesinin Osmanlı idaresinden çıkışı ile birlikte, her zaman baskı ve zorluklara maruz bırakılmıştır. Bu baskıcı politikalara 1945 sonrası da devam edilmiştir⁷³⁰. Sosyalist rejimin yarattığı baskıcı düzen ve uygulamalar bu unsurların göç kararında etkili olmuştur⁷³¹. Türkiye'yi tercih etmelerindeki neden ise kendilerini Türk veya Müslüman görmeleri, Türkiye'yi de anavatan veya Müslüman bir ülke olarak görmeleridir. Üstelik bu kişilerin Osmanlı döneminde ve sonraki dönemde meydana gelen göçler sayesinde Türkiye'de akrabalarının, yakınlarının ve hemşehrilerinin bulunması Türkiye'ye göç etmelerini kolaylaştırmıştır⁷³².

Yugoslav kaynaklarına göre ise Balkan Paktı Türklerin göçünü tetikleyen ve teşvik eden bir durum olmuştur. Özellikle 1950'li yıllarda Yugoslavya ile yapılan ikili ve çoklu diplomatik görüşmeler ve iyi ilişkilerin gelişmesi serbest göçlerin hızlanmasına neden olmuştur. Bu göçlere Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin de sıcak baktığı bir gerçektir⁷³³. Sonuçta Yugoslavya'dan Türkiye'ye Demokrat Parti Dönemi'nde yaklaşık 152 bin kişi göç etmiştir. Cemile Tekin Yugoslavya'dan gelen göçmenler için şöyle demiştir:

“Yugoslavya'da XX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan rejim değişiklikleri yüzünden çok sıkıntı çeken Müslümanlar, Türkiye'ye geldiklerinde de uyum problemi yaşamışlar; özellikle yiyecek içecek ile örf, âdet ve

728 **BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 243.646.19.

729 Cevat Geray, **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1960)**, Kalan Yayınları, Ankara 2019, ss.21-22.

730 Erdem Muhtaroglu, **1950'li Yıllarda Göç Politikaları ve Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti'nden Türkiye'ye Serbest Göçler**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019, s.86.

731 1950'li yıllarda Yugoslavya'dan Türkiye'ye göçün siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik olmak üzere birçok nedeni vardır. Konu ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Muhtaroglu, **agt.**

732 Halim Çavuşoğlu, “Yugoslavya-Makedonya'dan Türkiye'ye 1952-1967 “Kitleleş” Göçü ve Bursa'daki Göçmen Kesimi”, **Mülkiye Dergisi**, C 30, S 251, 2006, s.110.

733 Muhtaroglu, **agt.**, ss.79-80.

dil konusunda bir süre farklı şekillerde hareket etmişlerdir. Zaman içinde intibak eden Yugoslav muhacirleri, bugün yerli halkın imkânlarından fazlasına sahip oldukları için müreffeh bir hayat yaşamakta; Anadolu insanıyla uyum içinde bulunmaktadır.⁷³⁴”

Sonuçta hem Yugoslavya’dan hem de Bulgaristan’dan gelen göçmenler Anadolu nüfusu ile zamanla kaynaşmış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin asli unsuru olmuşlardır. Sonuçta Türkiye’nin nüfusunun şekillenmesinde göçler önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda dönem içerisinde meydana gelen bir başka göç şekli Türkiye’den yapılan göçler olmuştur.

2.2.3.2. Türkiye’den Göçler

Bu dönem Cumhuriyet Türkiye’sinde, göç hareketleri ile Türkiye’yi terk edenlerde ikinci büyük kitlesel göç hareketi yaşandı. 1923 Lozan Antlaşması gerçekleşince, Türkiye’deki Ortodokslar ile Yunanistan’daki Müslümanların mübadelesinden sonraki bu ikinci büyük kitlesel göç, Yahudi nüfusun göçü olmuştur. 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasından sonra Türkiye’den İsrail’e Yahudiler göç etmeye başlamıştır.

1948-1950 arası dönemde 30.352 Yahudi Türkiye’den İsrail’e göç etmiştir. 1950 sonrası bu göçler azalmıştır. 1951-1954 arasında ise sadece 1243 kişi İsrail’e göç etmiştir⁷³⁵. 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu içinde 187.073 Yahudi nüfusu vardı⁷³⁶. 1927 Genel Nüfus Sayımında ana diline Yahudice diye cevap veren nüfus 68.900 kişidir⁷³⁷. 1950 nüfus sayımında ise bu sayı yapılan göçler sonucunda 35.786’ya düşmüştür⁷³⁸. Burada belirtilmesi gereken bir hususta gayrimüslim nüfusta, ana dil azınlıkların nüfusunu göstermekte bazen yetersiz kalabildiğidir. Zira İstanbul, İzmir, Bursa gibi Batı illerinde Rum, Ermeni ve Musevi nüfustan bir kısmı Türklerle iç içe yaşamalarından dolayı ana dil olarak Türkçeyi kabul etmiş olmaları yüksek ihtimaldir⁷³⁹. Örneğin, yukarıda Yahudi nüfus için verdiğimiz rakamlarda dini baz alırsak, 1927 yılında Musevilerin sayısı 81.872 kişidir⁷⁴⁰. Görüldüğü gibi ana dili Yahudice olanlar 68.900’iken dini Musevilik olanlar 81.872 kişidir. Bu

734 Cemile Tekin, “Yugoslavya’dan Türkiye’ye Göçlerin Nedenleri (1950-1958)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 39, 2018, s.260.

735 Geray, **age.**, ss.16-17.

736 Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.398.

737 Köse, **agt.**, s.162.

738 Baykal, **agt.**, s.88.

739 Köse, **agt.**, s.161.

740 Aktar, **age.**, s.207.

nüfus zaman içerisinde yüzde elli oranında azalarak 1955'te 40.345'e düşmüştür⁷⁴¹. Bu nüfusun büyük bir bölümü İsrail'e göç etmiştir. Burada dikkat çeken bir husus göç edenlerin çoğu fakir, işçi ve zanaatkar olan insanlardan oluşmasıdır⁷⁴².

1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu içerisinde 1.729.738 Rum nüfus vardı⁷⁴³. Toprak kayıpları ve göçlerle bu nüfus hızla azaldı. 1922 yılında Türklerin Millî Mücadele zaferi sonrası Rumların çoğu Yunan ordusuna paralel olarak Anadolu'yu kendiliğinden terk etti. Arkasından mübadele başlıklı konuda bahsedildiği gibi Lozan görüşmeleri devam ederken Türkiye ile Yunanistan arasında, 30 Ocak 1923'te Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Türklerin değişiminin yapılacağı "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalandı. Bu durumun istisnası olarak Batı Trakya Türkleri Yunanistan'da, İstanbul Rumları da Türkiye'de kaldı. Tüm bu durumların sonucunda 1927 Genel Nüfus Sayımına baktığımızda ana diline Rumca olarak cevap veren nüfus 119.822'dir⁷⁴⁴. 1950 Genel Nüfus Sayımında ise ana dili Rumca olan nüfus 89.472 kişidir⁷⁴⁵. Rum nüfustaki azalış Demokrat Parti Dönemi'nde de devam etmiş ve 1955'te 82.000 kişiye düşmüştür⁷⁴⁶. Buradaki azalış 6-7 Eylül olayları ile izah edilebilir⁷⁴⁷. Nitekim 1955 nüfus sayımı bu olayların hemen akabinde, 23 Ekim 1955'te yapılmıştı⁷⁴⁸.

Türkiye'nin Cumhuriyet tarihinde gayrimüslim nüfuslar sürekli azalmıştır. 1927'de yaklaşık %3 olan gayrimüslim oranı 1955'te yaşanan göçlerinde etkisi ile %1'e kadar düşmüştür⁷⁴⁹. Sonuçta 1955 itibarı ile Türkiye, bundan sonra Cumhuriyet tarihinde sık kullanılan bir söz olan, nüfusunun %99'u Müslüman bir ülkeye, dönüşmüştür.

Demokrat Parti Dönemi'nde başlayan bir başka göç türü kırsaldan kentsel bölgelere doğru yapılan göçtür.

2.2.3.3. Köyden Kente Göç

Cumhuriyet tarihinin ilk modern nüfus sayımında, yani 1927 nüfus sayımında, Türkiye nüfusunun %75,8'inin kırsalda yaşadığı sonucu çıkmıştı. 1950 nü-

741 Cillov, **age.**, s.163.

742 Aktar, **age.**, s.208.

743 Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, s.398.

744 Köse, **agt.**, s.162.

745 Baykal, **agt.**, s.88.

746 Cillov, **age.**, s.155.

747 Aktar, **age.**, s.208.

748 Aslan vd., **agm.**, s.277.

749 Aktar, **age.**, s.207.

fus sayımında ise bu oran %75 olarak tespit edilmiştir. Dolayısı ile Türkiye’de 1950 yılı itibarı ile henüz yoğun bir kentleşmeden söz edilemez⁷⁵⁰. Zira dar anlamı ile kentleşme; kentlerde yaşayan insan sayısının ve kent sayısının artması demektir⁷⁵¹.

Modern toplumlarda, özellikle Batı Avrupa’da, Sanayi İnkılabı sonrası yoğun bir göç ve akabinde hızlı bir kentleşme yaşanmıştı⁷⁵². Sanayileşmiş ülkelerde 19. yüzyılda görülen hızlı kentleşme, Türkiye’de dâhil gelişmekte olan ülkelerde İkinci Dünya Savaşı sonrası görülmeye başlanmıştı.

Türkiye nüfusunun 1955 itibarı ile dahi ancak %28,3’ü kentlerdedir. Oysa aynı dönem kentleşme oranı; İngiltere’de %80, Almanya’da %70, Fransa’da %62’dir. Hatta dağlık bir ülke olan Yunanistan’da bile nüfusun %43’ü kentlerde yaşamaktadır⁷⁵³. Görüldüğü gibi Türkiye’nin kentleşme oranı Avrupa ülkelerine göre oldukça düşüktür.

Türkiye’de nüfus genelde doğduğu yerde yaşamayı tercih etmiştir. Örneğin 1935 nüfus sayımına göre nüfusun %90’ı, 1935’de ise %88’i doğduğu yerde yaşamına devam etmiştir. 1935’te doğduğu yerde yaşamayanlardan yaklaşık %3’ü doğduğu ilin başka bir ilçesine geçmiştir. Bu durum 1945’te yaklaşık %2,5 dur. Bunları da bu nüfusa eklersek, başka illere göç edenler 1935’te sadece %7, 1945’te %9,5 gibi düşük rakamlardır⁷⁵⁴. Ancak Türkiye’deki bu durum 1950 sonrası yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. 1955 nüfus sayımına göre şehirlerde oturan nüfusun oranı, 1950’de %25’iken, %28,5’ e yükselmiştir⁷⁵⁵. Böyle bir artış daha önce yaşanmamıştır. Bu durum 1960 yılında daha da belirginleşmiş ve %32’e yükselmiştir⁷⁵⁶. Dolayısı ile Demokrat Parti Dönemi ile birlikte Türkiye’de köyden kente göç ve akabinde kentleşme hareketi büyük bir ivme kazanmıştır.

750 Burada kırsal kent ayırımından kasıt nüfusu on bin üzeri yerler kent olarak tanımlanmıştır. Bkz. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Nüfusu 1923-1994 Demografik Yapısı ve Gelişimi**, s.43.

751 İstiklal Alpar ve Samira Yener, **Gecekonduların Araştırması**, DPT Sosyal Plânlama Başkanlığı Araştırma Dairesi, Ankara 1991, s.1.

752 Murat Yılmaz, “Türkiye’de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı (1980-2012)”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, C 20, S 33, 2015, s.193.

753 Haluk Cillov, “Şehirlerimizdeki Nüfus Sür’atle Artıyor”, **Milliyet**, 07.05.1958, s.2.

754 Cillov, **age.**, ss.429-430.

755 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 95.597.07. Dönem itibarı ile kentlerde yaşayan nüfus resmi evrakta %28,5’dir. Bu rakam daha sonra TÜİK tarafından, %28,79 olarak açıklanmıştır. Bkz. TÜİK, “Nüfus ve Demografi”, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>, (16.09.2021).

756 TÜİK, “Nüfus ve Demografi”, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>, (16.09.2021).

Türkiye'deki kentleşme sürecinin 1950'den sonra kaydettiği hızlı gelişmede ve 1950 öncesine göre daha geniş bir alana yayılmasında sosyal ve ekonomik yapıda ortaya çıkan gelişmeler etkili olmuştur⁷⁵⁷. Her şeyden önce Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte ABD'nin istediği liberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Özel sektörün gelişmeye başlaması ile sanayileşme arttı. Buralarda iş gücüne ihtiyaç duyuldu. Ayrıca tüketim alışkanlıklarının da artarak değişmesi, kent hayatını daha cazip hale getirmiştir⁷⁵⁸.

Yine köyden kente göç hareketinde DP'nin ulaşım politikalarının da etkisi vardır⁷⁵⁹. İkinci Dünya Savaşı öncesinde iç pazarlarla sınırlı olan ülke ekonomisinde, özellikle tarımsal mekanizasyon ile birlikte dışa açılma süreci başlatılmıştır. Tarımda bir yandan hızlı bir modernizasyon gerçekleştirilirken, bir yandan da karayolu ulaşım sisteminin geliştirilmesi için çalışılmıştır. Böylece üretim sadece yerel pazarlar için yapılırken, ulusal ve uluslararası pazarlar için üretime geçilmeye başlanmıştır⁷⁶⁰. Yine tarım alanındaki toprak dağılımının dengesizliği de göçlerdeki önemli etkenlerdendir. Ayrıca Marshall Planı ile birlikte tarım makinaları ithal edildiğinde makineleşmiş tarım yaygınlaştı. Bunun nüfusa yansımaları ise kırsal işsizlik şeklinde oldu⁷⁶¹. Bu durum ile birlikte köyden kentlere göç başlamış oldu⁷⁶². Sonuçta tüm bu sosyal, siyasi ve iktisadi gelişmeler kırsaldan kentlere göçü tetikledi.

1950-1955 arası dönemde şehir nüfusunun artış hızı, yılda binde 55 gibi yüksek bir sayı oldu. Hatta başta İstanbul ve Ankara olmak üzere bazı şehirlerde bu oran oldukça yüksek olmuştur. Örneğin; İzmir'de binde 95, Adana'da binde 79, Konya'da binde 76, Samsun'da binde 73, Mersin'de binde 70, Eskişehir'de binde 64 ve Erzurum'da binde 45'dir. Haluk Cillov bu durum için 1958 yılında şöyle düşünmüştür:

“Bir taraftan şehir nüfusumuz artarken, bu nüfusun mesken, gıda, giyim, gezme, sair çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak vasıtalarındaki gelişmeyi de incelemek icap edecektir. Şayet şehirli ihtiyaçlarını karşılayan çeşitli vasıtaların aynı nispette bir gelişme göstermediği tespit edile-

757 Şevket Işık, “Türkiye’de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri”, **Ege Coğrafya Dergisi**, S 14, 2005, s.62.

758 Murat Yıldız, “1950-1960 Dönemi Köyden Kente Olan Göçlerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri”, **Human Society and Education in the Changing World**, (Ed. Ercan Yılmaz- Süleyman Alpaslan Sulak), Palet Yayınları, Konya 2018, s.15.

759 Özer, **age.**, s.356.

760 Işık, agm., s.62.

761 Ahmad, **age.**, s.94.

762 Özer, **age.**, ss.202-205.

cek olursa, bu takdirde bugün müşahede edilen türlü aksaklıkların menşei de kolaylıkla keşfedilmiş olacaktır.⁷⁶³

1950’lerde her on köylüden biri şehre göç etmişti⁷⁶⁴. Azda olsa Türkiye’deki sanayileşme köyden kente göçü başlattı. Türkiye özellikle bir kır- kent göçü, politikası uygulamamasına rağmen, bu göçler Demokrat Parti sonrası da devam etmiştir. Nitekim 1960-65 döneminde 880 bin dolaylarında olan kır-kent göçü, 1970-75 döneminde 2,8 milyona ulaşmıştır. Böylece, kır-kent göçünün kentleşmeye katkısı, 1960’larda %42,6 iken, 1970’li yıllarda %63,0 dolaylarına kadar çıkmıştır. Göç eden nüfusun özellikle genç yaşlarda olması, göç veren yörelerin yaş yapısını da olumsuz yönde etkilemiştir⁷⁶⁵. Çağlar Keyder bu göçler hakkında şunları söylemiştir:

“Bu mekânsal hareketlilik, fiziki mesafeleri ortadan kaldıran ve merkez ile çevrenin kültürünü hoyratça karşı karşıya getiren ülke içi bütünleşmenin gerçek başlangıcıydı. Bu kitlesel göçün yavaşlamaya başladığı 1970’lerin sonuna gelindiğinde, Menderes’in kurduğu karayolu ağı kültürel duvarları yıkmış ve seçkinlerin geleneksel ayrıcalık iddialarının çoğunu silip süpürmüştür.⁷⁶⁶”

Keyder’in de belirttiği gibi kırsaldan kentlere göç, Türkiye’nin sosyal iktisat tarihinde birçok değişimlere sebep olmuştur. Bu değişimlerden nüfus konusu ile ilgili önemli bir durumda, köyden kente göç ederek gelenlerin köydeki ana babalarından daha az çocuk sahibi olmalarıdır⁷⁶⁷. Köy nüfusunun sürekli olarak azaldığı düşünülürse bu önemli bir sonuçtur.

Türkiye Batı Avrupalı ulusların Sanayi Devrimi sonrası yaşadığı köyden kente göç ile birlikte görülen hızlı kentleşmeyi, 1950 sonrası yaşamaya başlamıştır. Bakıldığında bu olguda modernleşmenin bir sonucudur. Bu durum çalışmanın savunduğu tez olan Türkiye’nin nüfus meselesinin modernleşmenin bir parçası olduğunun bir başka örneği olmuştur.

763 Cillov, agm., s.2.

764 Keyder, *age.*, s.171.

765 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, DPT Yayınevi, Ankara 1979, s.24.

766 Keyder, *age.*, s.171.

767 Shorter ve Macura, *age.*, s.19.

2.2.4. Nüfus Artışı İlk Tartışmalar

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya nüfusunun hızla arttığı, uluslararası çevrelerde gündem olmaya başlamıştı. Birleşmiş Milletler Sağlık Örgütü 1950’li yıllardan itibaren dünya nüfusunun hızla artmakta olduğu ile ilgili veriler yayımlamaya başlamıştı. Tabii bu durum Türk kamuoyuna da yansımaya başlamıştı.

18 Temmuz 1951’de Milliyet gazetesi Birleşmiş Milletler Sağlık Örgütü’nün yayımladığı istatistiklere atıf yaparak, “Bu gidişle dünya insanlara dar gelecek” başlığı ile bu durumu haber yapmıştır⁷⁶⁸. 27 Ekim 1955 tarihli Cumhuriyet gazetesinde “Japonya’da baş gösteren tehlike” başlıklı haberde, Japonya’da hızlı nüfus artışının önlenmesi için, Japon Profesör Juitsu Kitaoka’nın üç önerisine yer verilmiştir. Bunlardan birincisi gebeliği kesin önleyici ilaç üzerinde çalışmak, ikincisi gebeliği önleyici ilaçları halka ücretsiz dağıtmak ve üçten fazla çocuğu olandan yüksek vergi almaktır. Japon profesörün üçüncü önerisi ise oldukça ilginç ve emperyalist Japonya’ya yakıştır şekildedir. Japon profesör şöyle demektedir; “Askeri bir bölge haline getirilmemesi şartı ile yeryüzünde geri kalmış bazı bölgeleri Japonya’ya vermek⁷⁶⁹”

Dünyadaki nüfus artışı ile ilgili tartışmaların Türk basınına yansımaya bir başka örnek; 26 Nisan 1959’da Cumhuriyet gazetesinde, N. Yiğit’in “Nüfus Bombası” adlı makalesidir. Yiğit şöyle demiştir; “Oxford’da toplanan ilim adamlarının halle çalıştıkları büyük dava. Dünyada insanlığı tehdit eden en büyük tehlike olarak ne atom bombası, ne hidrojen bombası gösterilmektedir. Oxford’da toplanan bir konferansta en büyük tehlike ‘N’ bombası olarak belirtilen nüfus bombasıdır.⁷⁷⁰” Makalede dünya nüfusunun kronolojik olarak nasıl katlanarak arttığından çarpıcı bir şekilde anlatılmıştır. Nüfus artışına karşı alınması gereken tedbirlere de yer verilmiştir. Bu tedbirler Oxford’da toplanan ilim adamlarına göre, muhaceret, planlı iktisadi kalkınma ve doğumun kontrol altına alınmasıdır.

Makalede şimdiden önlemler alan ülkelerin olduğu bilgisi de verilmiştir. Örneğin; Hindistan’da 1959 yılının başından beri devlet hastaneleri kısırlaşmak isteyen erkeklerle hizmet vermektedir. Yine Hindistan’ın Madras eyaletinde kısır olacak üç çocuklu her babaya 8 dolar tutarında ikramiye verilmektedir. Başkasının kısır olması için kandıran her şahsa da 2 dolar komisyon verilmektedir. Japonya’da nüfusun artış hızı çeşitli propaganda ve izah şeklindeki çalışmalarla düşürülmüştür.

768 “Bu gidişle dünya insanlara dar gelecek”, **Milliyet**, 18.07.1951, s.2.

769 “Japonya’da baş gösteren tehlike”, **Cumhuriyet**, 27.10.1955, s.3.

770 N. Yiğit, “İnsanlık İçin En Büyük Tehlike Nüfus Bombası”, **Cumhuriyet**, 26.04.1959, s.3.

Binde 33,7 olan artış hızı 8 yılda 18,5’e düşmüştür. Makalede Türkiye’deki nüfus artış hızından bahsedilmemiştir⁷⁷¹.

Bu ve benzeri haberleri Tek Parti Dönemi’nde görmek zordur. Yine de bu haberlerde Türkiye’nin hızlı nüfus artışının Türkiye için tehlikeli bir durum olduğu ile ilgili ifadeler yoktur. Türkiye’nin nüfusunu arttırmanın devlet politikası olduğu yani pronatalist politikalara Çok Parti Dönemi’ne geçişte ve Demokrat Parti Dönemi’nde de devam edilmiştir. Bu politikalara 1965 yılında çıkarılan Nüfus Planlama Kanunu ile resmi olarak son verilecektir. Ancak bunun elbet bir tartışma süreci ve arka planı vardır. Bu durumun ilk nasıl ortaya çıktığı ve tartışılmaya başladığını tespit edebilmek adına şunları söyleyebiliriz:

Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, Türkiye’nin Nüfus Politikası adlı yayımladığı eserinde şu ifadelerle yer vermiştir; “Bazı araştırmacılara göre, hızlı nüfus artışının bir sorun olduğu fikri ilk defa Haluk Cillov’un 7 Mayıs 1958 tarihli Milliyet’te çıkan yazısında işlendi. Bir süre sonra, bu fikri benimseyen ve benimsemeyen görüşler ortaya çıkmaya başladı.⁷⁷²” Yine Sabahaddin Zaim’de 1973 yılında, Türkiye’de on beş yıldan beri bir nüfus meselesinden bahsedildiğini söylemiştir. Dolayısı ile başlangıç olarak o da 1958 yılını ifade etmiştir⁷⁷³.

Bahsedilen 7 Mayıs 1958 tarihli Haluk Cillov’un Milliyet’teki “Şehirlerimizdeki Nüfus Sür’atle Artıyor” adlı makalesidir. Bu makalede Türkiye’nin nüfusunun son senelerde büyük artış gösterdiğini söylemiştir. Bu durum için şu örneği vermiştir. Nüfus artış hızı 1935-1940’da yılda binde 17,4 iken, 1950-1955’te yılda binde 30 olmuştur. Bu oranla Türkiye’nin nüfusuna her yıl yaklaşık 750.000 kişi eklenmekte olduğunu belirtmiştir⁷⁷⁴. Haluk Cillov Türkiye’de nüfusun hızla arttırdığından bahsettikten sonra alışıla geldiği şekliyle bu durumla övünmemiştir. Ancak bunun sıkıntılı bir durum olduğunu da söylememiştir veya söyleyememiştir. Fakat yan başlıkla; “Geçinme Endeksi Hızla Yükseliyor” başlığı ile beş kişilik bir ailenin masrafları 1948’de 100 kabul edilirse, bunun 1950’de 105, 1955’de 147, 1957 yılının sonu itibarı ile de 200’e çok yaklaşmış olduğunu söylemiştir⁷⁷⁵. Bir anlamda nüfus artışının ekonomi için sorun olduğunu açıkça söylemese de dolaylı olarak ifade etmiştir. Ayrıca Cillov kent nüfusunun kırsal nüfusa göre oranının hızla arttığını, eğer kentlerin mesken, gıda gibi şartlarını da bu artış oranında arttırılmazsa türlü

771 Yiğit, agm., s.3.

772 Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, **Türkiye’nin Nüfus Politikası**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1983, s.9.

773 Zaim, **age.**, s.5.

774 Cillov, agm., s.2.

775 Cillov, agm., s.2.

sıkıntılarının çıkabileceğini ifade etmiştir⁷⁷⁶. Bu durum 1958 itibarı ile Türkiye'nin mevcut nüfus politikası olan, nüfusun artırılması politikasının sıkıntı yaratabilecek durumlardan ilk bahsedilmesidir.

Türkiye'de hızlı nüfus artışının 1958 yılında tartışılmaya başlamasına, bu yıl içinde yaşanan ekonomik krizin de etkisi sebep olmuş olabilir⁷⁷⁷. En azından nüfus karşıtlarının cesaretini arttırması kuvvetle muhtemeldir.

Bu dönem açılan ve yaygınlaştırılan Ana ve çocuk sağlık merkezlerinde anne adaylarına ve gebelere çeşitli eğitimler verilmesi yoluna gidilmişti. Bu durum herhangi bir politikanın kolayca halka yayılmasını sağlayabilecek bir alt yapıdır. Örneğin, bu yolla anne adaylarına çok çocuk sahibi olmanın sıkıntılarından bahsedilerek doğum kontrolü bilgisi verilebilirdi. Dünya Sağlık Örgütünün de desteklediği, ana ve çocuk sağlığı merkezlerinde dönem itibarı ile böyle bir durum açık bir şekilde görülmez.

Bu merkezlerde, ana ve çocuk sağlık bakımında çalışanların görevleri Kaza Sağlık İdareleri ve Sağlık Merkezleri Talimatnamesinde belirlenmiştir. Bu talimatnameye göre görevleri şunlardır:⁷⁷⁸

a) Gebelik, doğum ve lohusalığın tevlit edebileceği ihtilâtları önlemek ve bu maksatla gebeleri takip ederek en müsait şartlar altında doğumu sağlamak.

b) Müdahaleyi icap ettirecek doğumların sağlık merkezinde yapılmasını temine çalışmak, doğumdan sonra anaların ve çocukların durumlarını takip etmek.

c) Doğan çocukların beden ve ruh bakımından sağlam olarak yetişmesine çalışmak, lüzum görülenlere gıda ve ilaç yardımı yapmak.

d) Mümkün olan yerlerde ana ve çocuklar için hususi fişler tutmak; nütaakip müracaatları fişler üzerine işlemek.

e) Gebelere ve analara çocuk bakımı ve kendi sıhhatlarını koruma bakımından lüzumlu bilgileri vermek, icabında kurslar açarak diploma vermek.

⁷⁷⁶ Agm., s.2.

⁷⁷⁷ 1958'de 600 milyon dolarlık dış borç ödemesi ertelenmiş ve 359 milyon dolarlık yeni kredi sağlanmıştır. Karşılık olarak da Türkiye, 4 Ağustos 1958'de %320 oranında devalüasyon yapmıştır. Bu TL'yi dolar karşısında 2,8 liradan 90 liraya düşürmüştür. Bkz. Zübeyir Turan, "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C 4, S 1, 2011, s.64.

⁷⁷⁸ **T.C. Resmî Gazete**, "Kaza Sağlık İdareleri ve Sağlık Merkezleri Talimatnamesi", S 9048, 07.07.1955, s.12290.

Görüldüğü gibi talimatnamede anne adaylarına nüfus planlaması ile ilgili bilgi verilmesi için açık bir ifade yoktur. Ancak 1958 yılından başlanarak Sağlık Bakanlığının çeşitli komisyon toplantıları ile nüfus planlaması üzerinde çalışılmıştır⁷⁷⁹. Bu önemli bir durumdur. Bu duruma bir örnek 2 Haziran 1958 tarihinde kurulan bir heyet hazırladığı raporu Sağlık Bakanlığına sunmuştur⁷⁸⁰. Raporda kriminal suçların çoğaldığı belirtilmiştir. Burada kastedilen suç istenmeyen gebeliklerin yasa dışı sonlandırılmasıdır. Bu durum için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Bunun içinde Ceza Kanununun 471’inci, Hıfzıssıhha Kanununun 152. maddelerinin değiştirilmesi önerilmiştir. Sağlık Bakanlığı bu maddelerin değiştirilmesi hususunda, Adalet Bakanlığına başvurarak görüşünü istemiştir. Ama olumsuz olarak sonuç bildirilmiştir⁷⁸¹. Bu durum Türkiye’nin değişmeye başlayan nüfus politikalarının ilk izleridir.

Çok partili hayata geçiş dönemi ve akabinde gelen Demokrat Parti Dönemi için sonuç olarak modernleşme sürecindeki Türkiye’nin cumhuriyet ile birlikte gelen birçok modernleşme hamlesi nüfusun yaklaşık %75’inin yaşadığı kırsal kesime ulaşmamıştı. Demokrat Parti’nin uyguladığı kırsala yönelik politikalar ile kırsal nüfus birtakım kazanımlar elde etti. En azından ilk defa yönetenler köylünün ayağına gitmeye başladı. Tabii bunun en büyük nedeni Türkiye’nin demokratik bir yönetime geçme çabaları ve bunun sonucunda nüfusun çoğunluğu kırsalda olduğu için yönetenleri onların belirleyecek olmasıdır. Böylece birbirinden ayrı bir görüntüsü olan kırsal nüfus ve kent nüfusu giderek birbirine yakınlaştı. Bu sancılı bir süreç olsa da Türkiye nüfus olarak giderek bütünleşmeye başladı. Bunun çalışma açısından önemi ise çalışmanın da hipotezi olan, Türkiye’nin nüfus politikalarının modernleşme sürecinin bir parçası olduğu düşüncesinin, farklı şekillerde de olsa bu dönemde de görüldüğüdür.

Bir başka sonuç Tek Parti Dönemi’ndeki nüfusun arttırılması politikalarının bu dönemde de geçerli olduğudur. Ancak DP’nin son döneminde özellikle 1958 yılından itibaren aşırı nüfus artışının sıkıntı olduğunu savunanlar çıkmaya başlamıştır. Bu durum daha önce hiç görülmemiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin çok nüfus politikaları bu tarihten itibaren yavaş yavaş evirilmeye başlamıştır. Ama bu evirilme dünyanın genel konjonktürüne de uymaktadır. Zira İkinci Dünya Savaşı

779 Nejdet Erenus, “Türkiye’de Aile Planlaması Sorunları (Dünü, Bugünü, Yarını)”, **Aile Planlaması Kongresi**, Ankara Jinekoloji Derneği Yayınları, Ankara 1986, s.17.

780 Heyette bulunanlar: Dr. Zekai Tahir Burak, Ord. Prof. Dr. Muzaffer Esat Güçhan, Ord. Prof. Dr. Naşit Erez, Dr. Kamil Öner ve adli tıp mümessilidir. Bkz. Erenus, agm., 15-16.

781 Agm., s.16.

sonrası Batı çeşitli kurum ve kuruluşlarla, geri kalmış ve gelişmekte olan ũlkelerde, hızlı nũfus artışını engellemek için harekete geçmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1960 SONRASI DÖNEM (1960-1980)

3.1. 60'lı Yıllar

3.1.1. Nüfus Politikası Tartışması

Türkiye 27 Mayıs 1960 sabahı saat üçte radyodan Albay Alparslan Türkeş tarafından okunan darbe bildirisıyla uyandığında,⁷⁸² ülke için bu durum yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1960 sonrası bu yeni dönem ekonomik, siyasal ve kültürel açıdan önemli dönüşümlerin, değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönem siyasal alanda yaşanan askeri darbeler, ekonomik alanda yaşanan planlı ekonomiye geçiş ve sanayileşme çabaları, eğitim ve kültürel alanda yaşanan gelişmeler, gençlik hareketleri ve kentleşmenin olduğu önemli bir dönemdir.⁷⁸³ Bu dönem yaşanan değişim ve dönüşümler nüfus politikaları için de geçerlidir.

27 Mayıs 1960 sonrası Orgeneral Cemal Gürsel'in başkanlığında oluşturulan Millî Birlik Komitesi yönetimi ele aldı. Orgeneral Cemal Gürsel, Devlet Başkanı, Başbakan ve Millî Savunma Bakanı görevlerini üstlenerek, çoğunluğu akademisyen ve komutanlardan oluşan bir Bakanlar Kurulu oluşturdu⁷⁸⁴. Bu kabine altı ay görev yaptıktan sonra 4 Ocak 1961'de sona erdi⁷⁸⁵.

Yeni kabine Orgeneral Cemal Gürsel tarafından oluşturuldu ve 5 Ocak 1961'de göreve başladı⁷⁸⁶. Bu kabinenin çalışmalarına bakıldığında Türkiye'nin cumhuriyetin ilanından beri var olan mevcut nüfusun çoğaltılmasına yönelik nüfus politikaları ile ilgili ilk defa farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Ancak bu farklı görüşler; gerek mevcut yasalar, gerekse kamuoyunun nüfus politikalarının değişimine henüz hazır olmaması nedeniyle görüşlerini yüksek perdeden dile getirememişlerdir. Örneğin 6 Ocak 1961'de Kurucu Meclis Temsilcisi Celâl Sungur, Türkiye'nin nüfusunun hızla arttığını fakat üretiminin artmadığını belirtmiştir. Ayrıca ziraata gerekli yatırım yapılmazsa Türkiye'nin artan nüfusu besle-

782 Zürcher, *age.*, s.351.

783 Çahit Gelekçi, "1960 Sonrası Dönemde Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerinde Tespitler", **Sosyoloji Konferansları**, S 52, 2015, s.603.

784 "Yeni hükümet devlet reisi Cemal Gürsel tarafından dün kuruldu", **Hürriyet**, 29.05.1960, s.1.

785 Öztürk, *age.*, s.465.

786 **T.C. Resmî Gazete**, "Bakanlar Kurulu Listesi", S 10704, 11.01.1961, s.3044.

yemeyeceğini ve birkaç yıla açlıkla karşılaşabileceğini ifade etmiştir⁷⁸⁷. Yine Kurucu Meclis Temsilcisi Cemil Sait Barlas, 20 Şubat 1961'de Demokrat Parti Dönemi'ni bilgisiz, plansız ve programsız olmakla eleştirmiş ve o dönemle ilgili şöyle demiştir: “Nüfusun iki misli artmış olmasına mukabil istihsal, aynı nispette kalmamalı idi. Bu hususu gözden uzak tutmamak lâzımdır.⁷⁸⁸” 1961 yılının Kurucu Meclis'e ait Bütçe Komisyonu Raporu'nda şu ifadeler yer verilmiştir: “Türkiye'nin dünkü ve bugünkü iktisadî şartları tahlil edildiği vakit, iki acı hakikat dikkate çarpmaktadır. Bu hakikatlerin birincisi, gelir ve hayat seviyesinin düşüklüğü ve diğeri iktisadî gelişme temposunun nüfus artışına nispetle arz ettiği yetersizliktir.⁷⁸⁹”

Görüldüğü gibi 1961 yılının başından itibaren yeni hükümetle birlikte Türkiye'nin iktisadi gelişme hızının, nüfus artış hızına ayak uyduramadığı şeklinde görüşler ortaya atılmaya başlamıştır. Bu görüşler yıl içerisinde artarak devam etmiştir. Türkiye'nin nüfus artış hızı kalkınmanın karşısında bir engel olarak görülmeye başlanmış ve doğumların azaltılması bu dönemden itibaren düşünülmüştür. Örneğin Kurucu Meclis'te Şevket Raşit Hatipoğlu, 26 Şubat 1961'de şu sözleri sarf etmek zorunda kalmıştır; “Nüfus üremesini önleyecek tedbirler düşünen akıllılar çıkıyor.⁷⁹⁰” Bu durum dikkat çekicidir. Zira üstü örtülü de olsa Türkiye'de nüfus artışının önlenmesinin düşünülmeye başladığını gösterir.

Kurucu Meclis çalışmalarına bakıldığında neredeyse her alandaki çalışmalarda “artan nüfus”, “nüfus artışı” veya “nüfusumuz süratle artıyor” ifadeleri sıklıkla kullanılmıştır. Ancak bu durumla övünülmemiş aksine bu durumun neticesinde ortaya çıkan sıkıntılardan bahsedilmiştir. Örneğin, 26 Mayıs 1961'de Çalışma Bakanı Cahit Talas şöyle demiştir: “Bilhassa şu hususa işaret etmek isterim ki, bizim nüfusumuz çok süratle artmasına mukabil millî gelir ancak nüfus artışının hayat seviyesini idamesine imkân verdiği kadar fazla bir yatırım yapmak bugünkü millî gelir seyri içerisinde mümkün olmamaktadır.”⁷⁹¹ Çalışma Bakanı Talas nüfus artışını yatırımların karşısındaki bir engel olarak görmüştür. Bu Türkiye için yeni bir durumdur. Zira geleneksel olarak nüfus artışına yönelik politikaların, artık “Bakanlık” düzeyinde de tartışıldığının bir örneğidir.

27 Mayıs sonrası nüfus politikaları Türk kamuoyunda da tartışılmıştır. Örneğin, 2 Haziran 1961'de toplanan Sağlık Şurası, annenin rızası ile kürtaj yapılmasını uygun görmüştür. Zira istatistiklere göre her yıl köylerde doğum yüzünden

787 T.C. Kurucu Meclis TD, C 1, B: 2, 20.02.1961, s.45.

788 T.C. Kurucu Meclis TD, C 1, B: 2, 20.02.1961, s.54.

789 T.C. Kurucu Meclis TD, C 1, B: 2, 20.02.1961, s.I.

790 T.C. Kurucu Meclis TD, C 1, B: 7, 26.02.1961, s.453.

791 T.C. Temsilciler Meclisi TD, C 5, B: 71, 26.05.1961, s.515.

on bin kadın ölmektedir. Ayrıca doğum kontrolünü sağlayacak ilaçların satışının serbest bırakılmasını da kabul etmiştir. Sağlık Şurasının kabul ettiği konularla ilgili tasarının, Temsilciler Meclisi’ne sunulması kararlaştırılmıştır. Tasarıda şunlar vardır: Bir kadının çocuğunu düşürten kimseye, iki seneden beş seneye kadar ceza verilmesi hükmünün yer aldığı, T.C. Ceza Kanunu’nun 468. Maddesinin 2. Fıkrası kaldırılacaktır. Altıdan fazla çocuğu olan kadına verilen ikramiyeler kaldırılacaktır. Tasarı, bakamayacağı çocuğu doğurmak istemeyen anneye yardım etmeyi amaçlamaktadır⁷⁹².

Yine 5 Haziran 1961’de Ankara’da doğum kontrolü ile ilgili bir seminer düzenlenmiştir. Seminere Amerikalı, İngiliz ve Alman doğum uzmanlarının yanı sıra üç yüz civarı Türk doğum uzmanı da katılmıştır. Seminerde doğum kontrolünün kürtajla değil, ağızdan alınan ilaçlarla yapılması, halka ücretsiz ilaç verilmesi konuları konuşulmuştur. Üç gün süren seminere, Sağlık Bakanı Prof. Dr. Ragıp Üner de katılmıştır. Seminerde doğum kontrolü yasağı ile ilgili Türk Ceza Kanunu’nda yer alan hükümlerin kaldırılması istenmiştir⁷⁹³.

1961 yılının Haziran ve Temmuz ayı içinde bu gelişmeler olurken, daha sonra konu yıl içinde fazla tartışılmamıştır. Muhtemelen bunun sebebi, Sağlık Bakanı Prof. Dr. Ragıp Üner’in 3 Ekim 1961’de kendisinin doğumun kontrolüne taraftar olmadığını açıklamış olmasıdır. Üner yine de ilgili müesseselerin konuyu incelediği bilgisini de vermiştir⁷⁹⁴. Sağlık Bakanının açıklamasından bir hafta sonra ünlü iktisatçı Haluk Cillov, doğumların artık Türkiye’de kontrol altına alınmasının ekonomik şartlar nedeniyle zorunlu olduğunu, nüfus artışı tam bir tehlike haline gelmişken neden bir şey yapılmadığını dile getirmiştir. Ayrıca çocuk yapmaktan koruyucu tedbirlerin ayıp sayılmadığının ilan edilmesini de devlet görevlilerinden istemiştir⁷⁹⁵.

27 Mayıs sonrası Millî Birlik Komitesi’nin çalışmaları ile ilgili sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; bu dönem yavaş yavaş Türkiye’nin nüfus artışı hızı bir problem olarak görülmeye başlamış ve mevcut nüfus politikaları tartışmaya açılmıştır.

Millî Birlik Komitesi’nin ilk yaptığı işlerden biri hemen yeni bir anayasa hazırlığı olmuştu⁷⁹⁶. 27 Mayıs’tan 13 ay 13 gün sonra hazırlanan yeni anayasa 9

792 “Doğumu kontrol için tedbirler alınıyor”, **Milliyet**, 03.06.1961, s.1.

793 “Vatandaşlara Parasız İlaç temin edilecek”, **Milliyet**, 06.06.1961, s.5.

794 “Tababet Mart’ta Sosyalleştirilecek”, **Milliyet**, 04.10.1961, s.1.

795 Haluk Cillov, “Türkiye’de nüfus artışının tehlikeleri”, **Milliyet**, 11.10.1961, s.2.

796 Bener Karakartal, “Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumu”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 38, S 3-4, 1984, s.167.

Temmuz 1961’de halkoyuna sunulmuştu⁷⁹⁷. Yeni anayasa yaklaşık %61 evet oyu ile kabul edilmişti⁷⁹⁸. Millî Birlik Komitesi biran evvel yönetimi sivillere devretmek istemişti. Bunun için yeni anayasanın kabulünün hemen arkasından 15 Ekim 1961 tarihinde seçimler yapıldı. Seçimlerde CHP %36,7 oranında oy alırken, yeni kurulan Adalet Partisi %34,7 oranında oy aldı⁷⁹⁹. Bu durumda hiçbir parti iktidar için gerekli çoğunluğu elde edemedi⁸⁰⁰. Meclis 25 Ekim’de ilk toplantısını yaptı ve bir gün sonra 26 Ekim 1961’de Cemal Gürsel’i cumhurbaşkanı seçti⁸⁰¹. Gürsel, görevi seçimlerde en çok oyu alan İnönü’ye verdi. İnönü’de seçimlerde en çok oy alan ikinci parti olan Adalet Partisi ile 20 Kasım 1961’de Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk koalisyon hükümetini kurdu⁸⁰². Böylece Türk demokrasisi koalisyon hükümetleri ile tanışmış oldu.

10 Ekim 1965 Genel Seçimleri sonrası Adalet Partisi’nin iktidar olduğu 27 Ekim 1965’e kadar Türkiye dört koalisyon hükümeti dönemi yaşadı⁸⁰³. Bunlardan ilk üçü İnönü başkanlığında kurulmuştu⁸⁰⁴. Dönemin son koalisyon hükümeti de 20 Şubat 1965’te Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında kuruldu⁸⁰⁵.

Millî Birlik Komitesi ile Türkiye’nin nüfus politikalarının tartışılmaya başladığı yukarıda bahsedilmişti. Benzer tartışmalar koalisyon hükümetleri döneminde de devam etmiştir. Örneğin, 27 Kasım 1961’de Başbakan İsmet İnönü tarafından, Meclis’te ilk koalisyonun Hükümet programı okunurken şu ifadeler yer verilmiştir:

“Kalkınma siyaseti şudur: Her sene umumi gelişimizde mutlaka bir ilerleme sağlanmalıdır. Nüfusumuzun hızla artmakta oluşu da hesaba katılmalıdır. Millî gelirimizdeki yıllık yükselme nispeti öyle bir seviyeye varmalıdır ki, nüfus artış payı karşılandıktan başka, ileri mem-

797 “Anayasa’ya Bugün Oy Veriyoruz”, **Hürriyet**, 09.07.1961, s.1; “Anayasa bugün halkoyuna sunuluyor”, **Tercüman**, 09.07.1961, s.1.

798 “6 milyon evet, 3 milyon hayır”, **Tercüman**, 10.07.1961, s.1.

799 Zürcher, **age.**, s.358.

800 “Kabinayı İki Parti Kuracak”, **Hürriyet**, 17.10.1961, s.1.

801 **TBMM TD**, D:1, C 1, İ: 1, 26.10.1961, s.9; “Gürsel Cumhurbaşkanı”, **Hürriyet**, 27.10.1961, s.1.

802 Zürcher, **age.**, s.361.

803 “Demirel dün görevi devraldı” **Sabah**, 28.10.1965, s.1; “Demirel Kabinayı ilan etti”, **Hürriyet**, 28.10.1965, s.1.

804 Bu koalisyon hükümetleri ve programları için bkz. T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri 1960-1978**, C 2, Başbakanlık Basımevi 1978, Ankara, ss.15-76.

805 T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, **age.**, s.77.

leketlerle aramızdaki mesafenin görünür bir gelecekte kapanması da sağlanabilsin.⁸⁰⁶”

Bu ifadelerden de nüfus artışının kalkınmanın karşısında bir engel olarak görüldüğü anlaşılıyor.

1962 yılı itibarı ile nüfus artışı yine Türk kamuoyunda tartışılmıştır. Örneğin, 5 Ocak 1962 tarihli Milliyet gazetesinin haberine göre, Sağlık Bakanlığına bir ilmi heyet tarafından, çocuk düşürme ve düşürtme konusu ile ilgili bir araştırma sunulmuştur. Bu çalışmada; doğum kontrol yöntemlerinin yasak olmasının, çocuk düşürmeye ve düşürtmeye yol açarak, ana ve bebek ölümlerine sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmada ana ölümü, gebe kalma sayısı gibi veriler kullanılarak doğum kontrol yöntemleri ile ilgili yasakların kaldırılması istenmiştir⁸⁰⁷.

4 Haziran 1962’de Uluslararası Obstetrik ve Jinekoloji Seminerinde, Ankara Hastanesi Kadın Hastalıkları Uzmanı Doktor Necdet Erenus, Türkiye’de kadınların gayri ilmi yollarla doğumu önlemeye çalışıldığını, bunun sonucunda da sakat kalılabildiğini söyleyerek, Türkiye’de de Avrupa’daki gibi doğum kontrol ilaçlarının serbest bırakılmasını istemiştir. Erenus, ancak bu şekilde doğumun kontrol edilebileceğini ve kadının sağlığının korunabileceğini savunmuştur⁸⁰⁸.

25 Haziran 1962 ile 25 Aralık 1962 tarihleri arasında görev yapan İnönü başkanlığındaki İkinci Koalisyon Hükümetinin programında şu ifadeler yer verilmiştir: “Özellikle, yıldan yıla ileri nispette artan nüfusumuzun şehircilik ve mesken ihtiyacı konularında ortaya çıkardığı meselelere hal çareleri arayıp bulmak ödevi, bu bakanlığımızı⁸⁰⁹ yakından ilgilendirmektedir.⁸¹⁰” Koalisyon Hükümetinin programında bunun dışında nüfus artışı ile ilgili bir ifadeye yer verilmemiştir⁸¹¹. Fakat 20 Temmuz 1962’de CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün nüfus politikası ile ilgili basına yansıyan görüşleri önemlidir. Zira İnönü şunları söylemiştir: “Biz otuz kırk yıl önce aman nüfusumuzu arttıralım diyorduk. Bunun için işe salgınları önlemekle başladık. Şimdi nüfus artışı hakiki bir mesele halini almıştır. Artış, nes-

806 **TBMM TD**, D: 1, C 1, İ: 13, 27.11.1961, s.119.

807 “Doğumlar kontrol edilmeli mi?”, **Milliyet**, 05.01.1962, s.3.

808 “Doğumu Önleyici İlaçların Türkiye’de Satılması İstendi”, **Milliyet**, 05.06.1962, s.7.

809 Kastedilen bakanlık; İmar ve İskân Bakanlığıdır. Bkz. **MM TD**, D: 1, C 6, B: 108, 02.07.1962, s.155.

810 **MM TD**, D: 1, C 6, B: 108, 02.07.1962, s.155.

811 Koalisyon Hükümetinin Programı için bkz. **MM TD**, D: 1, C 6, B: 108, 02.07.1962, ss.150-162.

linin sosyal meselelerini halletmesine engel durumdadır.⁸¹² Tek Parti Dönemi'nde nüfusu arttırma politikalarının bizzat içerisinde yer alan ve planlayıcılarından İsmet İnönü'nün de nüfus artışını sorun olarak ifade etmesi altı çizilmesi gereken bir durumdur.

Nüfus artışı tartışmalarına Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'de katılmıştır. 17 Eylül 1962'de doğum kontrolü ile ilgili şunları söylemiştir. "Doğumun kontrol altına alınması nazardır. 5 yıl için kontrol uygun olabilir. Ama tatbik kabiliyeti yoktur. Bilhassa Anadolu'da doğumun kontrolü çok güç ve imkânsızdır. Hem doğumu devamlı kontrol altına almakta doğru değildir. İktisadi durumumuz düzeldikten sonra doğum serbest bırakılmalıdır."⁸¹³ Gürsel doğumun kontrolünün Anadolu'da çok güç ve imkânsız olduğunu söylerken aslında birçok bilim insanı da benzer şekilde bunun çok zor bir mesele olduğunu belirtmiştir⁸¹⁴.

30 Eylül 1962'de Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu, doğum kontrolünün aile saadeti bakımından faydalı olduğunu, hükümetin doğumlarla ilgili tedbir almayı yasaklayan kanun maddelerinin kaldırılması taraftarı olduğunu basına açıklamıştır⁸¹⁵.

17 Kasım 1962'de Ankara Doğumevi Başhekimi Dr. Zekai Tahir Burak, yasaklayıcı kanun maddelerine rağmen, Türkiye'de yılda yarım milyon çocuk düşürüldüğünü, bunun da kadınların sakat kalmasına yol açabildiğini söylemiştir. Burak, kadınların kanun zoru ile doğurmaya zorlanamayacağını, ilhaka mani olucu doğum kontrol ilaçlarının ithalatını yasaklayan kanun maddelerinin kaldırılmasını istemiştir. Doğum kontrolünü desteklediğini söyleyen Burak, Ancak bunun uygulamasının Türkiye'nin kültür seviyesinden dolayı çok zor olduğunu da belirtmiştir⁸¹⁶.

Türk Ebeler Derneği Başkanı Sekine Arcan ise, 12 Ocak 1963'te yaptığı açıklama ile doğumun kontrol edilmesi fikrine karşı çıkmıştır. Arcan, Türkiye özelinde zaten ölümün doğumu kontrol ettiği düşüncesindedir. Arcan şöyle demiştir;

812 "Kapalı Rejim Önce Taraftarını Yer", **Milliyet**, 21.07.1962, s.7.

813 "Gürsel Sözlerinin Yanlış Yazılmasından Şikayet Ediyor", **Milliyet**, 18.09.1962, s.7.

814 Örneğin, Ankara Doğumevi Başhekimi Doktor Zekai Tahir Burak, doğum kontrolünün Türkiye'nin kültür seviyesinden dolayı çok zor olduğunu söylemiştir. Bkz. "Yılda Yarım Milyon Çocuk Düşürülüyor", **Milliyet**, 18.11.1962, s.7.

815 "Hükümet Doğumun Kontrolünü İstiyor", **Milliyet**, 31.10.1962, s.1.

816 "Yılda Yarım Milyon Çocuk Düşürülüyor", **Milliyet**, 18.11.1962, s.7.

“çocuk ölümleri yüzde elliye aştıkça, memleketimizde doğumun kontrolü yerine teşviki elzemdir.⁸¹⁷”

Doğum kontrolü Türkiye’de tartışılırken, aynı dönemde Batı dünyası çeşitli kurum ve kuruluşlar aracılığı ile nüfus artış hızının yüksek olduğu, Mısır gibi ülkeler de doğum kontrolünü yaymaya çalışmıştı⁸¹⁸. Mısır’da 1962 Mayıs ayında Hükümet hamileliği önleyici ilaçların kullanımını teşvik etmek için kampanya başlatmıştı. Bu kampanyada Thalidomide Vakası yüzünden Mısırlı kadınlar ilaç kullanmaya yanaşmamışlardır⁸¹⁹. Zira bu kampanyadan hemen önce Avrupa’da Thalidomide Vakası ortaya çıkmıştı. Thalidomide Vakası kısaca, hamileler için üretilen Thalidomide adlı ilacın düşüklere, ölü ve sakat doğumlara yol açmış olmasıdır. Örneğin,

817 “Ebeler Derneği Başkanı Doğum Kontrolüne Karşı”, **Milliyet**, 13.02.1963, s.3. Dönem itibarı ile Türkiye’de çocuk ölümleri Arcan’ın ifade ettiği kadar yüksek değildir. Yine de gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksektir. Bu durumla ilgili olarak 7 Şubat 1962’de Cumhuriyet Senatosunda Tabii Senatör Sami Küçük şunları söylemiştir: “Türkiye’de sağlık hizmetlerinin ne kadar kifayetsiz olduğunu, her 1000 doğumda Batı ülkelerinde 20 ölüme karşılık bizde 165 çocuğun ölmesi açık bir şekilde göstermektedir.” bkz. **CS TD**, C 2, B: 33, 07.02.1962, s.300.

818 Örneğin; 8 Eylül 1962 tarihli Milliyet gazetesinin haberinde Nâsır’ın Mısırlı kadınlara radyodan çok çocuk doğurmamaları için yalvardığı haberi verilmiştir. Bkz. “Ne olur çok çocuk doğurmayın”, **Milliyet**, 08.09.1962, s.6.

819 “Mısır’da doğumun kontrolü bazı güçlükler yarattı”, **Milliyet**, 13.01.1963, s.3.

bu ilaç yüzünden binlerce bebek kolsuz ve bacaksız olarak doğmuştur. Bu ilacın kullanılmasına dünyada sadece Türkiye ve ABD ruhsat vermemiştir.⁸²⁰

Bu dönemde özellikle istenmeyen gebelikler sonucu yasa dışı ve tıbbi olmayan yollarla düşük yapan kadınlar kamuoyunun gündemine taşınmıştır. Bunlardan ölenler, sakat kalanlar üzerinde durulmuş, bu kadınlarla ilgili haberler ve çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin 10, 11 ve 12 Ekim 1962'de Milliyet gazetesinde yayımlanan “Doğumların Kontrolü” adlı bir çalışmada, düşük yapan bu kadınlardan bahsedilmiş ve şu örnek verilmiştir: İstanbul Hastanesi 1. Kadın Doğum Polikliniğine gelen, 1950-1960 yılları arasında 704 çocuk düşürme vakasından, 202'si adliyeye cinai düşük vakası olarak intikal etmiştir. Bunların düşük için kullandığı yöntemlerden bazıları şunlardır: 68'i sabunla, 47'si çöp ve tüyle, 9'u ebeğümeciyle, 8'i muhtelif nebatlarla, 7'si süpürge çöpleriyle, 5'i nişadıyla, 2'si yanmamış kibrit çöpüyle, 2'si örgü şişiyile, 2'si firketeyle düşük yaptığını söylemiştir. Bu vakaların 25'i sebebini söylememiştir. Bunun dışında inşaat çivisi, odun parçası gibi araçlar aracılığıyla korkunç şekilde düşük yapmaya çalışan kadınlar da olmuştur. Çivinin rahmi delip bağırsaklara saplandığı vakalarla da karşılaşmıştır. Oysa dönem itibarı ile Türk Ceza Kanunu'nun 469. maddesine; isteyerek düşük yapanlara 1-4 sene,

820 “Bu ilaç, 1957 Almanya Aachen'de Grünenthal Firması tarafından hamile kadınların uyku sorunlarına ve sabahleyin duydukları rahatsızlıklara karşı üretildi. Kısa sürede başta Almanya olmak üzere dünyanın 50 ülkesinde yaygın olarak kullanıldı. İlaç bu ülkelerde tespit edilebildiği kadarıyla 90.000 den fazla düşüğe ve 10.000 den fazla sakat ve ölü doğuma neden olmuştur. Bu ilacın mucidi olan iki doktor Hitler'in ırk çalışmalarına katıldıkları için Nürberg Mahkemesinde yargılanmışlardır. Contergan bir çocuk doktorunun duyarlığı ve itirazı üzerine 1961 yılında toplatılarak piyasadan kaldırılmıştır. Bu ilaç o yıllarda sadece Türkiye'ye ve A.B.D'ye girememiştir. Bu ilacın Türkiye'ye girmemesinde en önemli rolü Süreyya Tahsin Aygün oynamıştır. Contergan'ın özellikle Almanya'da yenidoğanlarda yaptığı ağır tahribatı gören Süreyya Tahsin Aygün Talidomitin tavuk embriyosunda kültürünü yaparak oluşturduğu teratolojik etkiyi tespit ederek, ilacın ruhsatlanmaması için Sağlık Bakanlığı'na başvuruda bulunmuştur. Nitekim bu başvuru üzerine Contergan ruhsat alamamış ve dolayısıyla Türkiye'ye girememiştir.” Bkz. Hazım Gökçen, “Veteriner Hekimi Tuğgeneral Ord. Prof. Dr. Süreyya Tahsin Aygün”, 21.12.2016, <http://www.hazimgokcen.net/guncel/veteriner-hekimi-tuggeneral-ord-prof-dr-sureyya-tahsin-aygun/>, (04.12.2018).

Thalidomide Vakası tıp tarihinin kara lekelerinden biridir. Binlerce çocuğun kolsuz ve bacaksız doğmasına sebep olmuştur. Dünyada sadece Türkiye ve ABD bu ilacın kullanılmasına ruhsat vermemiştir. Günümüzde konu halen Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi birçok ülkede açılan yüzlerce tazminat davası nedeniyle güncelliğini korumaktadır. Bkz. NTV, “Kanada'dan Thalidomide Vakası İçin Rekor Tazminat Teklifi”, 07.03.2015, <https://www.ntv.com.tr/saglik/kanadadan-thalidomide-faciasi>, (04.12.2018).

yardımcı olanlara veya tahrik edenlere 6 ay ile 2 yıl arası hapis cezası verilmektedir. Ayrıca gebe kadına düşük yaptırıp ölümüne sebep olan kişiye, 470. maddeye göre 5-10 yıl arası hapis cezası uygulanmaktadır. Kadınlar düşük yapabilmek için hayatlarını riske atması durumu ile ilgili olarak; Akkor vd., şöyle demişlerdir; “Kendi sağlığını hatta hayatını hiçe sayanlar ve onlara yardım edenler böyle bir riski göze almışken bu cezaların ne kadar yaptırım gücü olabilirdi.⁸²¹”

Yine çalışmada düşük yapmak isteyen bu kadınların ölebildikleri, ölümden kurtulsalar bile ömür boyu sakat kalma tehlikesi ile karşı karşıya oldukları üzerinde durulmuştur. Kasık ve bel ağrısından, iki büklüm bir şekilde hayatlarına devam ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye’de kadınların sürekli hamile kalma korkusu ile yaşamanın sonucu olarak genelde kadınların ruh halinin de sağlıklı olmadığı üzerinde durulmuştur. Bakıldığında zenginlerin bir-iki çocuğu olurken, fakir kesimin beş-altı çocuğu oluyordu. Bu durum zengin kesimin yasal olmamasına rağmen, doğum kontrol ilaçlarını kullandığını, kürtaj olabildiğini, akla getirdiğine araştırmada yer verilmiştir⁸²².

Yukarıdaki örneklerden de anlaşıldığı üzere 27 Mayıs sonrası gerek Millî Birlik Komitesi döneminde, gerekse İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümetleri döneminde, Türkiye’nin nüfus artış hızı bir mesele olarak görülmüştür. Bu durum devlet adamları, bilim çevreleri ve basında ziyadesi ile tartışılmıştır. Öne çıkan görüş; nüfus artış hızının ekonomik büyümenin karşısında bir engel teşkil ettiği düşüncesi olmuştur. Bunun için doğum kontrolünün uygulanması tartışılmış ve doğum kontrolü ile ilgili yasakların kaldırılması istenmiştir. Bu esnada tartışılan konulardan biride bu yeni nüfus politikasına verilecek isim olmuştur.

3.1.1.1. Kavram Meselesi

Türkiye’nin yüksek olan nüfus artış hızının azaltılması maksadı ile doğumların önlenmesi durumu için başlangıçta doğum kontrolü kavramı kullanılmışsa da bu kavram herkes tarafından tam anlaşılmamış ve tartışılmıştır. Örneğin, bazı bilim insanları bu duruma doğum kontrol kavramı adı verilmesinin kavram bazında yanlış olduğunu düşünmüşlerdir. Bu duruma bir örnek vermek gerekirse: 9 Ekim 1962’de Doç. Dr. Münir Türkent kavramın yanlış kullanıldığını söylemiş ve şöyle demiştir: “Makinanın kontrolü, bakkalın kontrolü, sağlığın kontrolünü anlarım. Amma doğumun kontrolü dedik mi hamile bir kadının doğumunun kontrol edilmesini anlarım. Önce terimi yerinde kullanalım.(...) Biz buna doğumun ayarlan-

821 Akkor vd., agm.

822 Agm.

ması diyelim.” Ayrıca Türkent, Türkiye’de bu işin özellikle kadın sağlığı açısından düşünüldüğünde kesinlikle şart olduğunu, ancak meselenin pratikte çözümünün çok güç olduğunu da belirtmiştir⁸²³.

Yine hükümetin uygulamaya çalıştığı nüfus artış hızının azaltılmasını eleştirenlerden biri de Adalet Partisi Isparta Senatörü Dr. Suat Seren’dir. Seren daha çok bu işin uygulamada çok zor olacağından dolayı eleştirmektedir. Seren şöyle demektedir: “Para yok... Personel yok... Vasıta yok... İlaç yok... Bu iş nasıl olacak?” Konuyla ilgili Suat Seren “bu işin, yani nüfusun planlamasının başka yolları yok mudur?” diye sorarken de şöyle bir öneri getirmiştir: “Köylerde elektrik ve lüks ışığı bulunmaması, geceyi (yatakta geçen müddeti) uzatmaktadır. Köylerde halkın boş zamanlarını değerlendirme, öğretici ve eğitici film ve temsiller, erkekleri ve kadınları meşgul etme yolları aranmalıdır.”⁸²⁴ Senatör Dr. Suat Seren’e, Doğum ve Kadın Hastalıkları Mütahassısı Ord. Prof. Dr. Naşid Erez, 14 Mart 1963’te Milliyet’te yayınlanan “Doğumların Düzenlenmesi” makalesinde cevap verir. Erez şöyle demiştir: “Memleketimizde girişilen her ilerici hamle gibi ‘doğum kontrolü’ düşüncesinin de karşısına geri, bâtil, bazı inançlar dikilmiştir.” Ayrıca Erez halk arasında, “kadınlarınızı kontrol edecekler” gibi sözlerle propaganda yapan muhalefetin propagandasına son vermek için kendisinin “doğum kontrolü” kavramı yerine “doğumun düzenlenmesi” kavramını kullanacağını söylemiştir⁸²⁵.

Anlaşıldığı üzere “doğum kontrolü” kavram bazında, ilk tartışılmaya başladığı dönemlerde birtakım eleştirilerle karşılaşmıştır. Doğum kontrolü kavramı yerine “doğumların ayarlanması”, “doğumun düzenlenmesi”, “doğumun kontrolü” kavramları kullanılması önerilmiştir. Bu gibi örnekleri çoğaltsak da nihayetinde en çok kullanılan kavram olan “doğumların kontrolü” kavramı zamanla evrilerek “doğum kontrolü” kavramına dönüşmüştür.

3.1.1.2. Doğum Kontrolü ve Din

Devletlerin uyguladıkları nüfus politikalarının başarısı açısından dinlerin görüşlerini göz önünde bulundurmamak önemlidir. Ayrıca iktisadi meselelerin dinlerden etkilendiği de birçok düşünür tarafından savunulmuştur⁸²⁶. Yine kitleleri elde edebilmek, yönetebilmek veya onların davranışlarına şekil vermek için, dini

823 Agm.

824 Suat Seren, “Doğumun Kontrolü”, **Milliyet**, 04.03.1963.

825 Naşid Erez, “Doğumların Düzenlenmesi”, **Milliyet**, 15.03.1963.

826 Saraç, **age.**, s.195.

düşüncelerine uygun hareket etmek gerekir⁸²⁷. Bu ve benzeri birçok sebepten dolayı dinlerin nüfus konusundaki görüşleri önem arz etmektedir.

İlahi dinlere baktığımızda farklı nüfus anlayışları ile karşılaşırız. Örneğin, Yahudilik’te nüfus millî bir mesele olarak görülmüştür. Bu dine göre; “Yahudiler bir gün öyle çoğalacak ki, bütün dünya ve dünyadaki metalar onların olacak, güçlenen Yahudiler karşısında diğer insanlar onlara tâbi olacaktır. Bu anlayış sadece bir hedef değil, Tanrı’nın onlara vaadidir.”⁸²⁸ Hristiyanlık dininde de nüfusu arttırmak için bilinçli bir politika izlenmiştir⁸²⁹. Tarih boyunca nüfus planlamacılarına karşı çıkmıştır. Hristiyanlığa göre doğumlara engel olmak haramdır. Yine kürtaj ise bu dine göre cinayet olarak görülmüştür⁸³⁰.

İslam’a göre ise “Evleniniz ve çoğalınız, kıyamet gününde sizin çokluğunuzla övüneceğim” hadisi ve “servet ve çocuklar bu dünyadaki yaşantınızın ziyetleridir” ayeti İslam dininin çok nüfus yanlısı görüşünü belgeler niteliktedir.⁸³¹ Ancak Saraç’a göre bu çokluk mutlak değildir. Birçok istisnai durum da mevcuttur⁸³².

Doğum kontrol uygulamaları Türkiye’de yasak iken, birçok Müslüman ülkede 1950’li yıllardan itibaren isteğe bağlı kısırlaştırma gibi çeşitli doğum kontrol yöntemleri yapılmıştır. Örneğin, Pakistan’da 1950’li yıllarda, 1950’li yılların sonlarına doğru da Mısır’da isteğe bağlı kısırlaştırma yapılmaya başlanmıştır. 1960’lı yıllarda Malezya ve Endonezya’da, 1964 yılından itibaren Tunus’ta yapılmıştır⁸³³.

Yukarıda bahsedilen Müslüman ülkelerde, doğum kontrolünün uygulanmasında Batı’nın yardım ve yönlendirmeleri olmuştur. Örneğin, Pakistan’a 1960’lı yıllarda muhtelif milletlerarası organlar tarafından 32,1 milyon dolarlık yardım

827 Gustave Le Bon, **Kitleler Psikolojisi**, çev. Yunus Ender, Hayat Yayınları, İstanbul 1997, s.69. Ayrıca bu durumla ilgili, Devlet Şurasında Napolyon şöyle demiştir: “Vendee savaşını kendimi Katolik yaparak kazandım, kendimi Müslüman gösterdikten sonra Mısır’da yerleştim, kendimi Papa’nın nüfuzunu yaymağa taraftar göstererek ki, İtalya’da papazları elde ettim. Eğer Yahudi bir kavme hükmetseydim Süleyman’ın tapınağını yeniden kurardım.” Bkz. Le Bon, **age.**, s.62.

828 Saraç, **age.**, s.195.

829 Semiz, **agm.**, s.426.

830 Saraç, **age.**, ss.195-196.

831 Semiz, **agm.**, s.427.

832 Örneğin; Hz. Peygamber, “Gücü yetenler evlensin. Gücü yetmeyenler oruç tutsun.” Hadisi ile aile reisliğini yerine getiremeyeceklerin bekâr kalabileceğine işaret etmiştir. Bkz. Saraç, **age.**, s.196.

833 Zein Khairullah, “İslami Açıldan Doğum Kontrolü ve Müslüman Ülkelerde Cerrahi Doğum Kontrol Yöntemlerinin Kullanımı”, çev. Ayşe Hersek, **Aile Planlaması Kongresi**, Ankara Jinekoloji Derneği Yayınları, Ankara 1986, ss.147- 149.

yapılmıştır. Bir örnek teşkil etmesi açısından bu yardım yapan kuruluşlardan bazıları burada verilmiştir. Bu kuruluşlar: Population Council 0,9 milyon dolar, Rockefeller Foundation 0,2 milyon dolar, Ford Foundation 3,8 milyon dolar, Swedish International Development Authority 4,9 milyon dolar, AID 3,8 milyon dolar, International Plant Parenthood Federation 4,3 milyon dolar, Unicef 0,7 milyon dolar, Hollanda Hükümeti 0,3 milyon dolar, İngiliz Hükümeti 0,7 milyon dolar yardımda bulunmuştur⁸³⁴.

Müslüman ülkelerde durum bu şekildeyken, böyle bir durumun benzeri hem Hıfzıssıhha Kanunu, hem de Türk Ceza Kanunu nedeniyle Türkiye’de gerçekleştirilemezdi. Fakat doğum kontrolünün o yıllarda Türkiye’de tartışılmaya başlandığından yukarıda bahsedilmişti. Bu tartışmalara Diyanet İşleri Başkanlığı da dâhil edilmiştir. 4 Haziran 1961 tarihli Milliyet gazetesinde, Diyanet İşleri Başkanlığının doğum kontrolünü uygun gördüğü haberi verilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı doğumların kontrolünün ve ilhaka mani tedbirlerin alınmasının caiz olduğu yolunda bir fetva vermiştir. Fetvada bunun için kadının rızasının da alınması şart koşulmuştur⁸³⁵. Bu fetvada şöyle denilmiştir:

“Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sağlık İşleri Umum Müdürlüğünün ilhaka mâni tedbir almanın İslamiyet noktai nazarından caiz olup olmadığı hakkındaki yazısı havale buyrulmakla keyfiyet incelendi:

İlhakı önleme tedbiri olarak ifade edilebilecek olan asıl ashabdan bazılarının ve onlara tâbi olan bâzı âlimlerin kerih görmüş olmalarına rağmen içlerinde Hazreti Ali, Saad İbni Vakkas, Zeyd İbni Sabit, Ebu Eyyübül Ensari, Cabir, İbni Abbas, Hasreti Hasan, Habbab İbni Eret, Ebu Saldi Hudri, Abdullah İbni Mesud gibi zevatın da dail bulunduğu ulemayı ashab ve onlara ittiba eden cumhuru ulema tarafından caiz görüldüğünün ve şu kadar ki, ilhaka mâni tedbir almakta kadının rızası şart olup zaman icabı çocuğun kötü yetişmesi, harp veya sefer içinde bulunmak ve benzeri sebeplerle bu şartın da sakit olacağına sözü geçen Bakanlığa cevaben bildirilmesinin uygun olacağına Yüksek Bakanlığı arzına karar verildi.⁸³⁶”

834 Zaim, **age.**, ss.102-103.

835 “Diyanet işleri doğumun kontrolünü uygun gördü”, **Milliyet**, 04.06.1961, s.1.

836 “Doğumlar kontrol edilmeli mi?”, **Milliyet**, 05.01.1962, s.3.

Böylece doğumların kontrol edilmesi konusunda, dinen bir sakınca olmadığı hususunu, Diyanet İşleri Başkanlığı Sağlık Bakanlığına bildirmiştir⁸³⁷.

Bu dönem kürtaj ve çocuk düşürmeye ağır cezalar veren Türk Ceza Kanunu hükümlerinin, Katolik mezhebinden olan Fransa ve İtalya’dan aynen alındığı şeklinde eleştirilmiştir. Zira Katolik mezhebine göre doğumları önleyici tedbirler almak günahdır. Yukarıda bahsedildiği gibi Sağlık Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığından fetva verilmesini talep etmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı konunun cumhur-u ulema tarafından caiz görüldüğünü Sağlık Bakanlığına yazmıştır⁸³⁸.

Türk Ceza Kanunu hükümleri, Katolik mezhebinden olan Fransa ve İtalya’dan aynen alındığı düşüncesine, 5 Ocak 1962’de Milliyet gazetesinin “Doğumlar Kontrol Edilmeli mi?” başlıklı haberinde de yer verilmiştir. Haberde, doğum sırasında ölümlere dikkat çekilerek, doğum kontrolü tedbirlerinin serbest bırakılması için, bir kanun tasarısının TBMM’ye gönderileceği bildirilmiştir. Tasarıda; doğumu önleyici ilaçlar serbestçe kullanılabilir, bu ilaçlar serbestçe ithal edilebilecektir. Ayrıca Türk Ceza Kanunu’nun 471. maddesi kaldırılacaktır. Bu maddenin Katolik mezhebinden olan İtalya ve Fransa’nın ceza kanunlarından aynen alındığı halka duyurulmuştur⁸³⁹.

Görüldüğü gibi Türk Ceza Kanunu’nun İtalya ve Fransa’dan alınmasının bir sonucu olarak doğum kontrolü ile ilgili yasaklar olduğu düşüncesi basında yer almıştır. Çünkü İtalya ve Fransa Katolik mezhebindedir. Katolik mezhebine göre de doğumu önlemek günahdır. Bu durumun aynen Türkiye’ye de yansıdığı, ama İslam’ın doğum kontrolüne karşı olmadığı şeklinde Türk basınında çeşitli haberler çıkmıştır. Oysa ilk kanun koyucular bu yasakları İtalya ve Fransa’nın Ceza Kanunlarında yer aldığı için değil, dönemin nüfus politikası bunu gerektirdiği için koymuşlardır. Bu durum çalışmanın birinci bölümünde detaylı olarak izah edilmiştir.

1962 Ekim ayı içerisinde 92 yıldan beri ilk kez Katolik Konseyi Vatikan’da toplanmıştır. Bu tarihî toplantıya 3000 din adamı katılmıştır. Görüşülen konular arasında doğum kontrolü de girmiştir⁸⁴⁰. Hristiyanlığın Katolik mezhebine göre doğum kontrolü günah sayılmaya devam etmiştir. Aynı tarihlerde dini bakımdan doğum kontrol ilaçlarının kullanılmasının yasak olduğu Fransa’da da, doğum kontrol ilaçlarının serbest bırakılması için kilise ile halk arasında bir mücadele başlamış-

837 “Diyanet işleri doğumun kontrolünü uygun gördü”, **Milliyet**, 04.06.1961, s.1.

838 “Doğumlar kontrol edilmeli mi?”, **Milliyet**, 05.01.1962, s.3.

839 “Doğumlar kontrol edilmeli mi?”, **Milliyet**, 05.01.1962, s.3.

840 “Vatikan’da 3 bin din adamı toplandı”, **Milliyet**, 12.10.1962, s.3.

tır⁸⁴¹. Dünya Sağlık Örgütü, Katolik Kilisesi'ne birçok defa şu şekilde çağrı yapmıştır; “Bugünkü nüfus yoğunluğu insanlığın sonunu hazırlamaktan başka bir işe yaramayacak, bu nedenle, buna elbirliği ile bir çare bulalım.” Katolik Kilisesi yani Vatikan Dünya Sağlık Örgütünün bu çağrısına hiç kulak asmamış ve karşı çıkmaya devam etmiştir⁸⁴².

İskandinavya ülkeleri Birleşmiş Milletlere doğum kontrolü konusunda bir teklif sunmuştur. Bu teklif Birleşmiş Milletlerin doğum kontrolü konusunda yardım isteyen ülkelere teknik yardım yapmasıdır. Teklife Katolik ve komünist ülkeler karşı çıkmış, Müslüman ülkeler destek vermiştir. Örneğin, Katolik ülkelere İrlanda temsilcisi, böyle bir teklifin ahlak yönünden karşısında olduklarını belirtmiştir. Arjantin temsilcisi ise bu konunun dini bir mesele olduğunu ve Birleşmiş Milletlerin yetkisi dışında olduğu için karşı çıkmıştır. İsveç temsilcisinin verdiği tasarıyı, Türkiye, Pakistan, Hindistan, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri, Uganda, Seylan ve Yunanistan desteklemiştir⁸⁴³. Oysa Türkiye’de doğum kontrolüne karşı çıkanlar bunun bir komünist işi olduğu propagandasını yapmışlardır⁸⁴⁴. Tam tersi komünistler nüfus artışını sorun etmemiş ve konu Birleşmiş Milletlerde tartışılırken hep karşı çıkmışlardır. Bu ve benzeri örneklerde görüldüğü gibi dinlerin görüşü nüfus politikalarının belirlenmesinde önem arz etmiştir.

3.1.2. Planlı Ekonomide Nüfus

Türkiye’de 30 Eylül 1960’da kalkınmanın hızlanması ve planlanması, ülke kaynaklarının verimli kullanılması amacı ile Başbakanlığa bağlı olarak hükümetlere yardımcı olması amacı ile Kurucu Meclis tarafından, Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulması kabul edildi⁸⁴⁵. 5 Ekim 1960 tarihli Resmi Gazete’de Devlet Planlama Teşkilâtının Kurulması Hakkında Kanun yayımlanması ile DPT’nin kuruluşu tamamlanmış oldu⁸⁴⁶. Bu teşkilat bu tarihten itibaren Türkiye’nin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarında aktif rol oynamıştır. Devlet Planlama Teşkilâtının Kurulması Hakkında Kanun’un Onuncu maddesine göre, “Plânlama Teşkilâtı, İstatistik

841 “Doğumu Kontrol İçin Kilise ile Mücadele”, **Milliyet**, 06.11.1962, s.6.

842 Oktay Cumhur Akkent, **Bütün Dünyanın Sorunu Olan Fazla Nüfus Artışı ve Türkiye Yönünden Aile Planlanması**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı İstanbul Basımevi, İstanbul 1974, ss.1-2.

843 “Doğumun Kontrolüne Komünistler Karşı”, **Milliyet**, 09.12.1962, s.1.

844 **CS TD**, C 06, B:07, 10.11.1962, s.239.

845 **T.C. Kurucu Meclis TD**, C 01, B: 15, 30.09.1960, s.2.

846 **T.C. Resmi Gazete**, “Devlet Plânlama Teşkilâtının Kurulması Hakkında Kanun”, Kanun No: 91, S 10621, 05.10.1960, ss.2274-2275.

Genel Müdürlüğü ile yakın bir iş birliği kurarak çalışır.” denilmişti⁸⁴⁷. DPT buradan alacağı verilerin de yardımı ile Türkiye’nin iktisadi ve sosyal hedeflere ulaşabilmesi için uzun vâdeli plânlar yapmayı amaçlamıştı⁸⁴⁸. Bu nedenle nüfus politikası tartışanlar için DTP’nin düşüncesi merak konusu olmuştu.

23 Haziran 1961’de Devlet Planlama Teşkilatı Türkiye’nin kalkınma hızını arttırabilmek için alınacak önlemlerden bahsederken, toprak ve sermayenin süratli bir şekilde artan nüfusa yetmediğini, nüfus artışını önlemek için, doğum kontrolünün ve aile planlamasının teşvik edileceğini açıklamıştır⁸⁴⁹. Ayrıca doğumun azaltılması için Devlet Planlama Teşkilatı tarafından bir kitap hazırlanmakta olduğu basında yer almıştır. Doğumun önüne geçebilmek için alınması gereken tedbirlerin anlatıldığı bu kitabın, iki aya kadar satışa çıkacağı duyurulmuştur. Bu kitapta halka doğumu önleyecek yolların gösterileceği ve hükümetin doğum kontrolü konusunda yaptığı çalışmaların izah edileceği 7 Temmuz 1961’de haber yapılmıştır.⁸⁵⁰

Türk basınında yer alan haberlere göre, Devlet Planlama Teşkilatı doğumun kontrol edilmesine taraftardır. Örneğin, 25 Mart 1962 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan haberde şu ifadeler yer verilmiştir: “Devlet Planlama Teşkilatı doğum kontrolüne taraftar olduğunu hükümete bildirmiştir. Hükümet bu konuda henüz bir görüşe sahip değildir.⁸⁵¹” Bundan sonrada Türkiye’nin nüfus artışı dolayısı ile nüfus politikaları Devlet Planlama Teşkilatı’nın önemle üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur.

1962 Mart ayı sonu itibarı ile Devlet Planlama Teşkilatı doğum kontrolüne taraftar olduğunu hükümete bildirmesine rağmen, hükümet bu konuda kesin bir görüşe henüz sahip değildir⁸⁵². Yine DPT, Millî Eğitim Bakanlığı uzmanları ile müşterek hazırladığı, Türkiye’de İnsan Gücünün Değerlendirilmesi ve Eğitim

847 **T.C. Resmi Gazete**, “Devlet Plânlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun”, Kanun No: 91, S 10621, 05.10.1960, s.2275.

848 Bu durum, Devlet Plânlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun’un, 11,12,13,14,15 ve 16. maddelerinde belirtilmiştir. Bkz. **T.C. Resmi Gazete**, “Devlet Plânlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun”, Kanun No: 91, S 10621, 05.10.1960, s.2275.

849 “Kalkınma hızı yüzde 7’ye çıkarılıyor”, **Milliyet**, 24.06.1961, s.5.

850 “Halka doğumu önleyecek yollar gösterilecek”, **Milliyet**, 08.07.1961, s.3.

851 “Plânlama Kurulu Doğumun Kontrol Edilmesine Taraftar”, **Milliyet**, 25.03.1962, s.1.

852 “Plânlama Kurulu Doğumun Kontrol Edilmesine Taraftar”, **Milliyet**, 25.03.1962, s.1.

Planlaması Raporu'nda, Türkiye'de doğum kontrolünün uygulanmasının zaruri olduğu sonucuna varmıştır⁸⁵³.

Sonuçta Devlet Planlama Teşkilatı nüfus politikası konusu ile her zaman ilgilenmiştir. Hazırladığı beş yıllık kalkınma planlarında nüfus politikası ile ilgili düşüncelerini koymuştur. 1960 sonrası Türkiye'nin yeni nüfus politikasının resmileşmiş şeklinin ve geçirdiği evrimi beş yıllık kalkınma planlarından takip etmek mümkündür.

3.1.2.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)

10 Kasım 1962'de Beş Yıllık Kalkınma Planı Senato'da görüşüldü. Plan içerisinde yer alan doğumun kontrolü meselesine Adalet Partili Suat Seren ve on beş arkadaşının verdiği, doğumun kontrolünün plandan çıkarılması değişiklik önergesi, tartışmalara neden oldu. Bu önergede şöyle diyordu:

“Türk Ceza Kanununun 471'inci maddesinin çocuk yapma kabiliyetini, şahsın rıza ve muvafakati ile izale edenler hükmü ise sadece ilâçlarla ve araçlarla alâkalı değil, doğrudan doğruya kısırlaştırmayı önleyici bir tedbirdir. Bu maddenin kaldırılması halinde -bir zamanlar Hitler Almanya'sında tatbik edilen- gayriinsani kısırlaştırmayı dahi meşru kılan bir durum ortaya çıkmış olacaktır ki, plâncıların her halde bunu istedikleri iddia edilemez.⁸⁵⁴”

Yine önergede doğum kontrol ilaçlarının kanserojen olduğu, cinsel hastalıklara yol açtığı, cinsiyet değişikliğine sebep olduğu, nüfus planlaması adı altında alınacak önlemlerin antidemokratik olduğu belirtilmiştir. Bu nedenlerden dolayı Beş Yıllık Kalkınma Planından nüfus planlamasının çıkarılması istenmiştir⁸⁵⁵. Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu ise kısırlaştırmanın düşünülmediğini, çocuk düşürme cezalarının arttırılacağını söylemiştir. Ayrıca Feyzioğlu doğum kontrolünün sosyalist ülkelerde uygulandığı eleştirisine de şu şekilde cevap vermiştir: “Sosyalist memleketlerde uygulanan bir usul olduğu söylendi. Tamamen hâdis tersinedir. Sosyalist nazariyeler bunu reddederler. Komünist Çin, nüfus tahdidi yapmaz. Demokratik Japonya yapar, Batı Bloku'nu tutan Pakistan yapar; demokratik rejime bağlı olan ve komünist Çin'in rejimini reddeden Hindistan yapar.⁸⁵⁶”

853 “Doğum Kontrolü Zaruri Görülüyor”, **Milliyet**, 04.05.1962, s.1.

854 **CS TD**, C 06, B:07, 10.11.1962, ss.237-238.

855 **CS TD**, C 06, B:07, 10.11.1962, ss.237-238.

856 **CS TD**, C 06, B:07, 10.11.1962, s.239.

Sonuçta Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ocak 1963’te yayımlandı. Yayımlanan bu planda “Nüfus Meselesi” başlığı altında yeni bir nüfus politikasından bahsedilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, nüfus politikasının değişmesi ile ilgili ilk resmi belge olmuştur. Planın Üçüncü Bölümünde “Yeni Nüfus Politikası” başlığı altında, yeni nüfus politikasından şu şekilde bahsedilmiştir:⁸⁵⁷

“Yeni nüfus politikası: Bir zamanlar çok haklı sebeplerle kabul edilmiş olan nüfusu mümkün olduğu kadar hızlı artırma politikası bugünün şartlarına uygun değildir. Bu bakımdan bugünkü politikanın nüfus plânlamasını yasaklayan yönü hemen değiştirilecektir. Bu hem nüfus artış hızının biraz yavaşlamasını hem de çocuk nüfus oranının küçülmesini sağlayacaktır. Burada nüfus plânlamasının mahiyeti hakkında bir açıklama yapmak yerinde olacaktır. Nüfus Plânlaması bazı çevrelerde bir yanlış anlama sonucu olarak çocuk sahibi olmada bir Devlet müdahalesiyle karıştırılmaktadır. Oysa nüfus plânlaması, ailelerin istedikleri sayıda ve istedikleri zamanda çocuk sahibi olmalarını kolaylaştıran demokratik bir usuldür.

Yeni nüfus politikası ile ilgili tedbirler şunlardır:

- a. Gebelik önleyici bilgilerin yayılmasını ve gebelik önlemede kullanılan araç ve ilaçların ithal ve satışını yasaklayan kanun hükümleri kaldırılacaktır.
- b. Sağlık hizmetlerinde çalışan personele (Doktor, hemşire, ebe, hemşire yardımcısı, sağlık memuru) nüfus planlamasıyla ilgili olarak gereken bilgiler verilecektir. Bu, hem İlgili okul ve kurslarda bu konuda yeni dersler konularak, hem de normal okul ve kurs safhasını geçirmiş personeli yeniden kurslara çağırarak yapılacaktır.
- c. Bu kimseler gerekli bilgiyi ve parasız dağıtım söz konusu olduğu hallerde malzemeyi isteyenlere vermekle ödevli olacaktır.
- d. Mevcut imkânlardan faydalanılarak nüfus plânlaması eğitimi yapılacaktır.

857 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı Birinci Beş Yıllık (1963-1967)**, DPT Yayınları, Ankara, Ocak 1963, s.73.

e. Gerekli araç ve ilâçların ucuza ithali, yurt içinde imali ve muhtaç olanlara parasız dağıtılması imkânları araştırılacaktır.”

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, doğum kontrolünün yasak olması nedeniyle istenmeyen gebeliklere engel olmaya çalışılırken, köylerde her yıl 12 bin kadının öldüğü şu şekilde ifade edilmiştir: “Yasak hükümlerinin sebep olduğu büyük sayıda can kaybı ve ıstıraplara da işaret etmek gerektir. Bugün Türkiye’de ilkaha mâni olmak isteyen çok sayıda vatandaş son derece ilkel ve tehlikeli yollara başvurmaktadır, önlenemeyen gebeliklerin gene son derece tehlikeli yollarla sona erdirilmeğe çalışıldığı da bir gerçektir. Yapılan bir araştırma bunun köylerde yılda yaklaşık olarak 12 bin kadının ölümüne sebep olduğunu göstermiştir.⁸⁵⁸” Planda her ne kadar istenmeyen gebeliklere son vermeye çalışırken ortaya çıkan ölümlerin sona erdirilmesi için yeni nüfus politikasının gerekliliğinden bahsedilse de esas gaye, nüfus artış hızının ekonomik büyümenin karşısında bir engel olarak görüldüğü için, nüfus artış hızını düşürmektir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında gayri safi millî hâsılda, yıllık ortalama %7’lik bir büyüme planlanmıştı. 1967 yılında Başbakanlık Özel Kalemî tarafından hazırlanan bir raporda yıllık 6,7’lik bir büyüme gerçekleştirildiği, dolayısıyla hedefe çok yaklaşıldığı bilgisi verilmiştir. Yine raporda kişi başına düşen millî gelir 1962’de 2143 liradan, 1967 yılında 2580 liraya çıkmıştır. Raporda bu artışa rağmen, Türkiye kişi başı geliri itibarı ile Avrupa’nın son sırasında olduğu gerçeği belirtilmiştir⁸⁵⁹. Sonuçta hedeflenen ekonomik kalkınmanın karşısında, nüfus artışı bir engel olarak görülmüş, bu durum Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planına yansımış ve nüfus politikasının değişim süreci başlamıştır.

3.1.2.2. Nüfus Politikasında Değişim

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye’nin nüfus artışına yönelik politikası Tek Parti Dönemi’nin başından sonuna kadar yani 1923’ten 1950’e kadar devam etmiştir. Bu politika Çok Partili Döneme geçiş ile birlikte yine devam etse de önceki kadar aktif değildir. Özellikle Demokrat Parti’nin son yıllarında tartışılmaya başlanmıştır. Bahsedildiği gibi ilk olarak 1963’te yayımlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında “Yeni Nüfus Politikası” başlığı ile ilk kez bir resmi metinde yer bulmuştur. Ancak 1965’e kadar herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştır. Nü-

858 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı Birinci Beş Yıllık (1963-1967)**, s.69.

859 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 106.663.03.

fus politikasının değişiminin yasalara yansımaları, 1 Nisan 1965 tarihli ve 557 sayılı “Nüfus Planlaması Kanunu” ile olmuştur.

3.1.2.2.1. Nüfus Planlaması Kanunu

Nüfus planlaması ile ilgili kanun tasarısı yasallaşınca kadar geçen süreçteki tartışmalar, yasa taslaklarındaki değişiklikler, konu ile ilgili tarafların tutum ve davranışları gibi durumlar, Türkiye’de nüfus planlaması konusunun nasıl gelişme gösterdiğini anlamak açısından önemlidir. 1 Nisan 1965’te Nüfus Planlaması Kanunu çıkmadan önce de Türkiye’de nüfus planlaması ile ilgili birtakım gelişmeler olmuştur. Örneğin doğum kontrolü ile ilgili yasal düzenlemeler yapılması tartışılırken, 1963 yılında merkezi Ankara’da olmak üzere kurulmuş olan Türkiye Aile Plânlaması adlı dernek, doğum kontrolü ile ilgili birtakım çalışmalar yapmaya zaten başlamıştı. Bu derneğe, merkezi İngiltere’nin Londra şehrinde bulunan İnternational Planned Parenthood Federation (Milletlerarası Aile Plânlaması Federasyonu) ile işbirliği yapmasına, 18 Ocak 1965 tarihinde Bakanlar Kurulunca izin de verilmiştir⁸⁶⁰. Derneğin amacı aile planlaması uygulamalarına yardımcı olmak, aynı amaçla çalışan kuruluşlarla işbirliği yapmak, aile planlaması ve ana sağlığı tesisleri açmak, ana ve çocuk sağlığı hizmetlerine katılmak, konferans ve seminerler gibi bilimsel toplantılar düzenlemektir⁸⁶¹. Bu örnekten de anlaşıldığı üzere daha Nüfus Planlaması Kanunu çıkmadan Türkiye’de birtakım çalışmalar başlamıştı.

1963 yılında Türkiye’de doğum kontrolüne imkân vermek ve bu konudaki ilaçların teminini sağlamak amacıyla, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca bir kanun tasarısı hazırlanmıştır⁸⁶². Doğum kontrolünün sağlanması ile ilgili kanun tasarısının önemli maddeleri şunlardır: Türkiye’de nüfus planlaması doğumu önleyici tedbirlerle gerçekleştirilecektir. Hiç kimse nüfus planlamasına zorlanmayacaktır. Kürtaj yasaktır. Bakanlık doğumun kontrolünde uyarıcı çalışmalar yapacaktır. Her türlü ilaç ithal edilecektir⁸⁶³. Bu kanun tasarısı kabul edilirse Türkiye’nin nüfus politikası artık resmen değişecektir.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca hazırlanan ve Türkiye Büyük Millet Meclisine arzı Bakanlar Kurulunca 7 Haziran 1963 tarihinde kararlaştırılan, Nüfus Plânlaması Hakkında Kanun Tasarısı, gerekçesiyle birlikte 24 Haziran 1963’te Mil-

860 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 183.04.07.

861 1971 yılı itibarı ile bu derneğin 25 şubesi olmuştur. Dernek 31 Ocak 1972 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile kamu yararına çalışan derneklerden sayılması kararlaştırılmıştır. Bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 277.07.12.

862 “Doğum Kontrolü ile İlgili Tasarı Kabul Edildi”, **Milliyet**, 05.06.1963, s.1.

863 “Doğum Kontrolü Tasarısı Meclis’te”, **Milliyet**, 31.07.1963, s.1.

let Meclisi'ne sunulmuştur⁸⁶⁴. Bundan sonra basında doğum kontrolü ile ilgili haberler artarak devam etmiştir. Örneğin, Eylül ayı içerisinde, ağızdan alınan haplarla gebeliğin önlendiği,⁸⁶⁵ köylü kadınlarının doğum kontrolüne razı olduğu,⁸⁶⁶ ayrıca tasarı kanunlaşırca Ankara Radyosu'nda doğum kontrolü hakkında köylülere bilgi veren yayınların yapılacağı ve bu yayınların uzun süre devam edeceği gibi haberler yayımlanmıştır⁸⁶⁷. Ancak 1963 yılı içerisinde doğum kontrolü ile ilgili kanun Meclislerde görüşülüp yasalaşamamıştır.

1964 yılının son günlerine kadar kanun tasarısı beklemiştir⁸⁶⁸. Tasarının ismi; "Doğumun Kontrolü", "Aile Plânlaması" şekillerinde takdim edilmiş, en son "Nüfus Plânlaması" adını almıştır. 1964 yılının sonlarına doğru, nihayet 17 Aralık 1964'te Millet Meclisi'nde görüşülen kanun tasarısı uzun tartışmalara sahne olmuştur⁸⁶⁹. Sonuçta Nüfus Planlaması Kanunu Millet Meclisi'nde kabul edilmiştir⁸⁷⁰. Dönem itibarı ile kanun tasarısını kabul etme süreci, Millet Meclisi'nde kabul edilen kanun tasarısının, Cumhuriyet Senatosuna gönderilip orada da görüşülmesi şeklindeydi⁸⁷¹.

19 Mart 1965'te Nüfus Plânlaması Kanun tasarısı, Cumhuriyet Senatosunda görüşüldü. Cumhuriyet Senatosunda birçok aleyhte görüş belirtildi. Örneğin Senato'nun Edirne Üyesi Tahsin Banguoğlu şunları söylemiştir: "Bu kanun, Türkiye'de kaç insan yaşayacaktır, bunu tâyin ediyor. Onun için getirilmiştir. Ve bu kanun Türkiye'de nüfusu artırmak değil, azaltmak için, kısmak için getirilmiştir. Bu aşikârdır. Plânlanmanın verdiği rakamlara göre, 20 yılda 8 milyon çocuk imha edilecektir."⁸⁷² Sonuçta Cumhuriyet Senatosunda görüşmelere 22 Mart 1965'te

864 **MM TD**, D: 1, C 18, B: 102, 24.06.1963, s.476.

865 "Ağızdan alınan hap gebeliği önlüyor", **Milliyet**, 04.10.1963, s.1.

866 "Köy kadınları doğum kontrolüne razı", **Milliyet**, 08.10.1963, s.1.

867 "Ankara Radyosunun Programlarının Esasları Tespit Edildi", **Milliyet**, 26.10.1963, s.1.

868 Kanun tasarısı Millet Meclisi'nde çeşitli sebeplerden dolayı görüşülememiştir. Örneğin, 11 Aralık 1964'te nüfus planlaması kanun tasarısının komisyonu Meclis'te olmadığı için görüşülmemiştir. Bkz. **MM TD**, D: 1, C 34, B: 22, 11.12.1964, s.95. Bir başka örnek 15.12.1964'te plan komisyonu olmadığı için görüşülmemiştir. Bkz. **MM TD**, D: 1, C 34, B: 23, 15.12.1964, s.189.

869 Bu tartışmalar için bkz. **MM TD**, D: 1, C 34, B: 25, 17.12.1964, ss.208-233.

870 **MM TD**, D: 1, C 34, B: 25, 17.12.1964, s.232.

871 İki Meclisli sistemde kanun kabul etme sürecinde son söz her ne kadar Millet Meclisi'nin olsa da Cumhuriyet Senatosunun da bu süreçte çok önemli yetkileri vardır. Bu karmaşık süreç 1961 Anayasası'nın 92. maddesinde açıklanmıştır. Bunun için bkz. **T.C. Resmi Gazete**, "Halk Oyuna Sunulacak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", S 10816, 31.05.1961, s.4207.

872 **CS TD**, C 26, B: 57, 19.03.1965, s.170.

devam edilmesi kararlaştırıldı. Kanun üzerinde birtakım değişiklikler yapıldıktan sonra kanun tasarısı Cumhuriyet Senatosunda 44 red oyuna karşı, 71 kabul oyu ile kabul edildi⁸⁷³. Millet Meclisi’ne gönderilen kanun nihayet buradaki görüşmelerin ardından 1 Nisan 1965’te kabul edilmiştir⁸⁷⁴. Nüfus Plânlaması Kanunu, 10 Nisan 1965’te yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 557 sayılı Nüfus Plânlama Kanunu şu şekildedir;

“I. Temel hükümler:

Madde 1 — Nüfus plânlaması, fertlerin istedikleri sayıda ve istedikleri zaman çocuk sahibi olmaları demektir. Bu husus, gebeliği önleyici tedbirlerle sağlanır. Tıbbi zaruretlar dışında gebelik sona erdirilemez veya sterilizasyon veya kastrasyon ameliyesi yapılamaz.

Madde 2 — Nüfus plânlaması zaruretinin halka duyurulması ve bu hususlarla ilgili eğitim, öğretim ve uygulama, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca hazırlanacak bir yönetmelik esaslarına göre askerî, resmî ve gönüllü teşekkülleri ile işbirliği yaparak yürütülür.

Bu maksatla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı özel teşkilât kurmaya ve gebeliği önleyici ilâç ve araçları muhtaç olanlara parasız veya maliyetinden ucuz fiyatla vermeye veya verdirmeye veya sattırmak için tedbir almaya yetkilidir.

Nüfus plânlamasında kullanılacak ilâç ve araçların niteliği ile tatbikata ait yönetmelik Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından, aralarında tıp fakülteleri öğretim üyelerinin de bulunduğu bir komisyonun yazılı mütalâası alınmak suretiyle tespit edilir.

II. Tıbbi zaruret halinde gebeliğin sona erdirilmesi ve sterilizasyon yapılması ile ilgili hükümler:

Madde 3 — Gebeliğin ana hayatını tehdit ettiği veya edeceği, rüşeymin veya ceninin normal gelişmesini imkânsız kılan veya doğacak çocuk ile onu takip edecek nesiller için ağır maluliyet sebebi teşkil edecek hallerde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının yetkili kılacağı

873 CS TD, C 26, B: 58, 22.03.1965, s.252.

874 MM TD, D: 1, C 38, B: 85, 01.04.1965, s.39.

kurulların objektif arazlara dayanan gerekçeli raporları üzerine rahim tahliye edilebilir.

Derhal müdahale edilmediği takdirde hayatı veya hayati organlardan birisini tehdit eden acil hallerde, durumu tespit eden yetkili hekim tarafından da gerekli müdahale yapılarak rahim tahliye edilebilir.

Ancak, hekim bu müdahaleyi yapmadan evvel veya mümkün olmadığı ahvalde en geç yirmi dört saat içinde yapılan müdahale ile müdahaleyi icabettiren gerekçeleri illerde sağlık ve sosyal yardım müdürlüklerine, ilçelerde Hükümet tabipliklerine bildirmeye mecburdur.

Müdahale yoluyla rahmin tahliyesiyle ilgili esaslar, hastalıklar, tahliyenin yapılabileceği yer ve kurumlar ile acil hallerin nelerden ibaret bulunduğu ve yapılacak ihbarın şekil ve mahiyeti Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından çıkarılacak bir tüzükle düzenlenir.

Madde 4 — Bir kadının gebe kalmamasını gerektirecek bir hastalık veya arıza ile malûl olduğu veya bir erkek veya kadının irsen intikal eden vahim bir hastalığı olduğu tıbben sabit olursa, bunların çocuk yapma kabiliyetinin cinsi ihtiyaçlarını tatmine mâni olmadan izalesi için gerekli müdahaleler Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının yetkili kılacağı kurulların objektif araza dayanan gerekçeli raporu ile yapılabilir. Bu hususla ilgili esaslar, hastalıklar ve müdahalenin yapılabileceği yerler 3'üncü maddede çıkarılacağı bildirilen tüzükle belirtilir.

Herhangi bir hastalığın tedavisi için yapılan ve mahiyetleri itibariyle sterilizasyon veya kastrasyonu intaç eden müdahaleler bu hükmün dışındadır.

Madde 5 — Üçüncü ve dördüncü maddelerde belirtilen müdahaleler, alâkalı şahsın yazılı rızasına, küçüklerde velinin, vesayet altında bulunup da reşit veya mümeyyiz olmayan şahıslarda sulh mahkemesinin izin vermesine bağlıdır. Veli veya sulh mahkemesinden izin alma zamana ihtiyaç gösterdiği ve derhal müdahale edilmediği takdirde hayatı veya hayati organlardan birisini tehdit eden acil hallerde İzin şart değildir.

III. Ceza hükümleri:

Madde 6 — Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca bu kanunun 2’nci maddesine göre gebeliği önleyici nitelikte oldukları kabul edilmeyen ilâç ve araçları yurt içinde imal edenler veya satanlar veya her ne suretle olursa olsun dağıtanlar veya ticaret maksadiyle yurda sokanlar veya bu maksatla bulunduranlar 7 aydan 2 yıla kadar hapis ve 2 000 liradan 10 000 liraya kadar ağır para cezasına çarptırılırlar, imalâthaneler kapatılır ilâç ve araçlar müsadere olunur.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca bu kanunun 2’nci maddesine göre gebeliği önleyici nitelikte oldukları kabul edilen ilâç ve araçların reklâm ve propagandası 1262 sayılı Kanununun 13’üncü maddesine göre yapılır. Buna aykırı hareket edenler 1 aydan 6 aya kadar hapis ve 500 liradan 2 000 liraya kadar ağır para cezasına çarptırılırlar.

Madde 7 — Bu kanunun, 3, 4 ve 5’inci maddeleri hükümlerine aykırı fiil ve hareketlerde bulunanlar, T. C. K. ile ceza hükümleri ihtiva eden diğer kanunlarda daha ağır cezalar tâyin edilmemiş ise 500 liradan 1 000 liraya kadar ağır para cezasına çarptırılırlar.

IV. Kaldırılan hükümler:

Madde 8 — 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 3’üncü maddesinin birinci fıkrasının doğumu tezyit hakkındaki hükmü ile 152’nci maddesinin başındaki «İlhaka mâni veya» kelimeleri ve 156’nci maddeleri kaldırılmıştır.

Madde 9 — 765 sayılı Türk Ceza Kanununun, 3038 sayılı Kanunla değiştirilen 471’inci maddesinin 2’nci fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Birinci fıkrada yazılı fiil ve hareketlerin işlenmesini teşvik eden veya bu fiil ve hareketlerin işlenmesi için propaganda yapan kimse bir sene kadar hapis veya bin liraya kadar ağır para cezası ile cezalandırılır. Eğer fiil kazanç gayesiyle işlenmiş ise her iki ceza birlikte hükümlenir.

Madde 10 — Bu kanunun 1’inci ve 2’nci maddeleri yayımı tarihinde ve diğer hükümleri yayımından üç ay sonra yürürlüğe girer.

Madde 11 — Bu kanunun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.⁸⁷⁵”

557 sayılı Nüfus Plânlama Kanunu özetle gebeliğin önlenmesi için ilaç ve araç kullanımını yasaklayan kanun maddelerini yürürlükten kaldırmıştır. Yasanın öngördüğü hizmetleri yürütmek üzere aynı yıl yani 1965’te Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı Türkiye’de ilk kez Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü kurulmuş, bu müdürlüğün merkez ve taşra teşkilatı oluşturulmuştur⁸⁷⁶.

Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü 1965 yılından itibaren faaliyetlerine başlamıştır. Bu teşkilatın 1965 yılına ait bir yayınında nüfus plânlaması şu şekilde tanımlanmıştır: “Nüfus plânlaması, istenmediği zaman gebe kalmayı tıbbi usullerle önlemek, hem ananın, hem de dokuz ay karnında taşıdığı çocuğun hayatını telef etmemek demektir.⁸⁷⁷”

Nüfus Planlaması Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile birlikte gebeliği önleyici araç ve ilaç kullanımı başlamıştır. Örneğin, sağlık ocaklarında 1966 yılı içerisinde 38 bin kadına gebeliği önleyici araç takılmıştır⁸⁷⁸. Zaten 557 sayılı Nüfus Plânlaması Kanunu, halka gerekli bilgi ve yardımları vermek için özel bir teşkilat kurmayı ve muhtaç olanlara maliyetine veya bedavaya ilaç ve araç vermeyi öngörmektedir⁸⁷⁹.

Türkiye’de kürtaj ise 1967 itibariyle yasaktır. Ancak tıbbi zaruret halinde yapılabileceği 1 Nisan 1965 tarihli ve 557 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanununun 3’üncü ve 4’üncü maddelerinde vardır. Bu tıbbi zaruretlerin neler olduğu gibi durumlarla ilgili 1967 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bir çalışma başlatmış, tıbbi zaruret halinde gebeliğin sona erdirilmesi ve sterilizasyon yapılması hakkında bir tüzük hazırlamıştır. Danıştay’ın da incelemesi sonucu, bu tüzük 12 Haziran 1967 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe konulması kararlaştırıl-

875 **T.C. Resmî Gazete**, “Nüfus Plânlaması Hakkında Kanun”, Kanun No:557, S 11976, 10.04.1965, ss.2-3.

876 Selçuk Yeles, “Nüfus Planlamasında Halkla İlişkiler”, **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C 6, S 1, 1988, s.340.

877 Nüfus Plânlaması Teşkilatı, **Nüfus Plânlaması**, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1965, s.1.

878 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, DPT Yayınları, Ankara 1967, s.227.

879 Nüfus Plânlaması Teşkilatı, **age.**, s.3.

miş⁸⁸⁰ ve 3 Temmuz 1967’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁸⁸¹. Tüzükte gerekli müdahalelere ait esaslar, hastalıklar, tahliyenin ve müdahalenin yapılabileceği yer ve kurumlar, acil durumların nelerden ibaret olduğu gibi esaslara yer verilmiştir⁸⁸². Tibbî müdahale yolu kürtajın yapılabilmesi için şu dört esas kabul edilmiştir:

- a) Gebeliğin ananın hayatını veya sağlığını tehdit ettiğinin veya edeceğinin,
- b) Gebelikten ileri gelen bir hastalığın ananın hayatını veya sağlığını tehdit ettiğinin veya edeceğinin,
- c) Mevcut bir hastalığın gebelik sebebiyle vehamet kesbettiğinin veya edeceğinin ve bu hallerin ananın hayatını veya sağlığını tehdit ettiğinin veya edeceğinin,
- d) Rüşeymin veya ceninin normal gelişmesini imkânsız kılan veya doğacak çocuk ile onu takip edecek nesiller için ağır maluliyet sebebi teşkil edecek hallerin bulunduğuunun, anlaşılması gerekir.⁸⁸³

Netice itibariyle Demokrat Parti Dönemi’nin son yılları tartışılmaya başlanan Türkiye’nin nüfus politikalarının değişim süreci, 27 Mayıs 1960 sonrası planlı ekonomiye geçişle hız kazanmıştır. 1963’te yayımlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Türkiye’nin yeni nüfus politikasının ilk resmi belgesi olmuştur. 1 Nisan 1965’te Nüfus Planlama Kanunu ile de doğum kontrolünün önündeki engeller kaldırılmıştır. Tüm bu gelişmeler planlı ekonominin gereği olarak düşünülmüştü. Zira İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında da yeni nüfus politikası yer bulmaya devam etmiştir.

880 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 207.41.08.

881 **T.C. Resmi Gazete**, “Tibbi Zaruret Halinde Gebeliğin Sona Erdirilmesi ve Sterilizasyon Yapılması Hakkında Tüzük”, Karar No: 6/8305, S 12637, 03.07.1967, ss.1-4.

882 “Gebeliğin sona erdirilmesi ile ilgili tüzük yürürlüğe girdi”, **Cumhuriyet**, 04.07.1967, s.1.

883 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 207.41.08.

3.1.2.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında yine Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında olduğu gibi nüfus artış hızı kalkınmanın önündeki bir engel olarak görülmeye devam etmiştir. Planda bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

“Kalkınmanın bir ölçüsü olarak kabul edilen gelir artışı, artan gelirin kullanılış şekli ve kişi başına dağılımı nüfus artışı ile ilişkilidir. Nüfus, millî gelirinkine yakın bir hızla arttıkça iktisadi gelişmenin bir ölçüsü, olan kişi başına gelir artışında kalkınmadan beklenen gelişme olamamakta, hızlı nüfus artışı, küçük yaşlardaki nüfusu artırdığından tüketim ihtiyacının büyümesine yol açmaktadır. Ayrıca hızlı nüfus artışı, yatırımların niteliğini etkilemekte, artan nüfus sonucunda hayat seviyesini düşürmemek için lüzumlu olan demografik yatırımların bunun dışındaki yatırımlara karşıt olarak gelişmesine sebep olmaktadır. Nüfus artış hızı yatırımların niteliğini ve niceliğini tayin ettiğine göre, kalkınmada nüfus faktörü, yatırımla eş bir önem kazanmaktadır, iktisadi kalkınmaya katkısı bulunan insan gücünün niceliği ve niteliği iktisadi refah seviyesi ile birbirine bağlıdır. Nüfus, nicelik yönünden yatırımların miktarını ve dağılımını, nitelik yönünden kalkınma için gerekli insan gücünü sağlayan, dolayısı ile iktisadi gelişmeyi iki yönden etkileyen bir unsurdur. Bu anlayış içinde nüfus konusunda amaç, nüfusun yapısını iyileştirmek ve nüfus artış hızını iktisadi gelişmeyi güçleştirmeyecek ölçüde azaltmaktır.⁸⁸⁴”

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında nüfus politikasının değişim süreci görüldüğü gibi devam ettirilmiştir. Fakat dikkat çekici bazı değişimlere de sahiptir. Konuya olan yaklaşım değişmiştir. Başol’un da belirttiği gibi “nüfus planlaması” yerine “aile planlaması” terimi kullanılmıştır⁸⁸⁵. Ayrıca Başol, bu dönem konuya olan bakış açısı değiştiği gibi hükümetlerin ilgisinde de bir azalma izlendiğini belirtmiştir⁸⁸⁶. Aslında bir ilgi azalmasından ziyade hükümetlerin bakış açısının değişimi söz konusudur. Nüfus artışı daha çok bir sağlık işi olarak görülmeye başlanmıştır. Dolayısı ile hükümet temsilcileri konuyu teknik bir uzmanlık alanı olarak görmüş

884 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, s.47.

885 Başol, **age.**, s.31.

886 **Age.**, s.25.

ve daha ziyade sağlık alanındakilere bırakmışlardır. Bu durum plandan da anlaşıl-
maktadır. Örneğin, planda geçen, ana-çocuk sağlığı, bulaşıcı hastalıklar, beslenme
bozukluğu, doğum ve gebelikte anne ölüm oranları gibi ifadelerden bu işin sağlık
alanına bırakıldığı anlaşılmaktadır. Planda yeni nüfus politikası ile ilgili şu ifadelere
yer verilmiştir: “Nüfus artış hızını yavaşlatmak için nüfus politikasında bir değişik-
lik yapmak gerekli olmuş ve 1965’ten bu yana yeni bir nüfus politikası uygulan-
maya başlanmıştır. Yeni politikanın esasını aile planlaması teşkil etmektedir.”⁸⁸⁷ Bu
ifadelerden yeni nüfus politikasının esasının bundan sonra aile planlaması olacağı
anlaşılmaktadır.

3.1.2.3.1. Aile Planlamasına Geçiş

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yukarıda bahsedildiği gibi aile planlamasını
yeni nüfus politikası olarak belirlemiştir. Türkiye’nin gelişmesi ve toplumun refahı
için aile planlaması gerekli görülmüştür. Bu durum bize dönemin nüfus artış hızını
engellemek için sert radikal tedbirler almak yerine, bunu uzun döneme yaymayı
uygun gördüklerini göstermektedir.

Planda nüfus artışı ile ilgili radikal tedbirler alınmayacağı, uzun dönemde
zaten doğumların azalacağı şu ifadelerle de belirtilmiştir: “Hızlı sosyal değişme ve
şehirleşme eğilimleri ile birlikte ortaya çıkan sosyal ve iktisadi faktörler, aile planla-
ma uygulaması göz önünde tutularak doğurganlık seviyesinde uzun dönemde bir
düşme beklenmektedir.”⁸⁸⁸ Oysa Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında şu ifadelerle
doğurganlığın değişmeyeceği belirtilmişti: “Doğurganlık seviyesi kolay değişmez.
Üstelik Türkiye’de her türlü doğum kontrolü uygulaması kanun dışı sayılmıştır.
Bu yüzden önümüzdeki dönemlerde de geçirdiğimiz son yıllardaki doğurganlık
seviyesinin değişmeyeceği düşünülebilir.”⁸⁸⁹ Görüldüğü gibi iki kalkınma planı
arasında nüfus politikalarında bazı farklar vardır. En önemli fark nüfus planla-
masından aile planlamasına geçilmesidir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında aile
planlaması programının esasları belirlenmiştir. Bu esaslar şunlardır:

“a. Ana çocuk sağlığını korumak, nüfusun yapısını iyileştirmek, nü-
fus artış hızınının iktisadi, gelişme üzerindeki baskısını azaltmak amacı
ile aile planlaması programları yürütülecektir.

887 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, s.47.

888 *Age.*, s.52.

889 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı Birinci Beş Yıllık (1963-1967)**, s.69.

b. Devlet, belirli sayıdan çok çocuk sahibi olmak istemeyen fakat bilgisizlik veya imkansızlık nedeni ile bunu sağlayamayanlara istedikleri zamanda ve sayıda çocuk sahibi olmaları için gebeliği önleyici bilgi verecek, ilaç ve araç yardımı yapacaktır.

c. Aile planlaması çalışmaları, halka bu konuda eğitim verilmesi ve tıbbi uygulamalar şeklinde devam edecek, bu çalışmaların bütün yurttaki küçük yerleşme birimlerine kadar yayılması sağlanacaktır.⁸⁹⁰

Aile planlaması süreci amacına ulaşabilmesi için aşağıda belirtilen tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır. Bu tedbirler şunlardır:

“(1) Sağlık müdürlüklerinde ana çocuk sağlığı hizmetiyle aile planlaması programları birleştirilecek ve sorumlu başkanlık kurularak hizmetin yurt düzeyine yayılması sağlanacaktır.

(2) Özel kuruluşların büyük işyerlerinin aile planlaması konusunda uygulamalara katılmaları desteklenecektir.

(3) Aile planlaması uygulamaları sağlık ve sosyal yön, ile devamlı olarak, araştırmaların ve izlemelerinin ışığında yürütülecek, en uygun metotlar geliştirilecektir.

(4) Halka aile planlaması konusunda eğitim verilirken çeşitli gebeliği önleme metotları tanıtılarak kişilere istediği metodu seçme imkânı verilecektir.

(5) Aile planlaması programının yürütülmesinde ve ilçe merkezlerinde bulunan sağlık tesislerinden, sağlık ocaklarından, bu tesislerden yoksun bölgelerde gezici ekiplerden yararlanılacaktır.

(6) Halkın aile planlaması konusunda uyarılmasında köye hizmet götüren çeşitli kuruluşlar arasında işbirliği yapılacaktır; halk eğitimi için kitle haberleşme araçlarından, mahalli kademedeki kamu personelinin yararlanılacaktır. Orduda ve okullarda nüfus artışı ve aile planlaması konularında eğitim verilecektir.

890 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, s.226.

(7) Gebeliği önleyici ilaç ve araçların kalite ve emniyet standartlarının tespiti ve satılan malların standartlara uygunluğunun sağlanmasından Devlet İlaç Kontrol Enstitüsü sorumlu bulunacak, enstitü kuruluncaya kadar bu görev Hıfzısıhha Enstitüsü tarafından yürütülecektir.

(8) İlaç ve araçların fiyatlarının halkın satın alma gücüne uygun olması sağlanacak bunlar yoksul kişilere bedava dağıtılacaktır.⁸⁹¹”

1960’lı yıllarla birlikte Türkiye’nin nüfus politikasının değişim sürecinden yukarıda bahsedilmiştir. Elbette bu değişimde İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada nüfus politikalarının uluslararası bir nitelik kazanmasının da etkisi vardır. Dolayısı ile Türkiye’nin nüfus politikalarına Batı çeşitli şekillerde etki etmeye çalışmıştır. Araştırmanın bu aşamasında Türkiye’nin değişen nüfus politikasında Batı’nın etkisi irdelenmiştir.

3.1.3. Batı’nın Etkisi

19. yüzyılın sonlarına kadar dünyada nüfus politikaları ulusal bir durum arz etmekteydi. Ancak 20. yüzyılın başlarından itibaren nüfus politikaları uluslararası bir karakter de kazanmaya başladı. Bu politikaların bir kısmı nüfus artışı yönünde, bir kısmı nüfus artışına karşı yöndedir. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrası ise daha farklı bir durum ortaya çıkmıştır. Bu dönemki nüfus politikalarında, Batı kendi içerisinde nüfus artışını şiddetle tavsiye etmiştir. Oysa nüfus artış hızının yüksek olduğu ülkelere Batı, doğumların kontrol edilerek nüfus artışının azaltılmasını tavsiye eden politikalar üretmeye başladı⁸⁹².

İkinci Dünya Savaşı sonrası nüfus meselesinin uluslararası bir mesele haline gelmesinden sonra gelişmiş Batılı ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin hızlı nüfus artışı ile ilgilenmeye başladı. Bu işi ilk başlatan ve oldukça etkin çalışmalar yapan ünlü bir Amerikan ailesi olan Rockefeller ailesinden, John D. Rockefeller oldu. Daha önce bahsedildiği gibi dünyadaki nüfus patlamasından korkan, John D. Rockefeller yanına Ford ve Carnegie ailesini de alarak 1952’de “Population Council”i kurdular. Bunlar güçlü, hızlı ve her yerde iş bitiriciydiler. Hemen harekete geçip kolay ve gebeliği önleyici keşifler üzerinde çalıştılar. Mevcut gebelik önleyici teknikleri geliştirdiler. Ve o yıllardan başlayıp günümüze kadar devam eden nüfus artış

891 Age., s.228.

892 Kanbolat, age., s.176.

hızını azaltmak için, Asya ve Afrika ülkeleri başta olmak üzere gönüllü kuruluşlar şeklinde çalıştılar.

1960'lı yıllarla birlikte Türkiye'de doğum kontrolü tartışılmaya başladığı dönemde Türkiye Amerika'dan konu ile ilgili teknik yardım almıştır. Örneğin, 1963 yılının Nisan ayı başlarında Türk Hükümetinin davetlisi olan üç Amerikalı profesör Türkiye'ye gelerek aile planlaması konusu ile ilgili çeşitli tetkiklerde bulunmuşlar ve bazı açık oturumlar düzenlemişlerdir. Bu açık oturumların birinde Prof. Dr. Tevfik Sağlam doğum kontrolüne şöyle bir eleştiri getirmiştir: “Doğum kontrolü plana girecek bir mesele değildir. Bu, halkın eğitimi ile de olmaz. Çünkü halkı bir defa doğurmamaya alıştırdınız mı, bir daha geri döndüremezsiniz, bu çok tehlikeli bir yoldur.⁸⁹³” Sağlam'ın düşüncelerini tarih haklı çıkarmıştır. Zira Batı Avrupa uluslarının Sanayi Devrimi sırasındaki yüksek doğurganlığını, bu doğurganlık düştükten sonra bu ülkeler tüm çabalarına rağmen bir daha geri getiremediler. Aynı günlerde Amerika nüfus konseyi üyelerinden Dr. Taylor ise bu duruma karşılık bugün başlayacak bir doğum kontrolünün ancak 25 yıl sonra sonucunun alınabileceğini söylemiştir. Bu arada Taylor başkanlığındaki bir heyet 1963 yılının Mart ayının son haftasından, Nisan ayının ortalarına kadar Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde nüfus planlaması ile ilgili tetkiklerde bulunmuşlardır.⁸⁹⁴

14 Nisan 1964'te Rockefeller Vakfı Nüfus Konseyi Müşaviri Profesör Jack Lippes Ankara'da bir konferans vermiştir. Lippes nüfus artışının dünyayı tehdit eden en büyük tehlike olduğunu söylemiştir. Lippes kendi icadı olan doğum kontrol aracını Türk halkına tanıtmıştır. Yeni doğum kontrol âletinin bugüne kadar kullanılan metotların en etkilisi olduğunu açıklamıştır⁸⁹⁵. Gerçekten de Lippes'in icadı daha sonraki yıllarda doğum kontrol alanında meşhur olmuştur. Burada dikkat çeken husus, Lippes Türkiye'ye, Türkiye'nin mevcut nüfus yasalarında doğum kontrolü ile ilgili araç gerecin ve propagandanın yasak olduğu maddesi yürürlükte iken gelmiş olmasıdır.

Dünyanın siyasi ve iktisadi hayatına yön veren bahsettiğimiz aileler doğum kontrolünü dünyaya yayma işinde yalnız değillerdi. Örneğin, 1974 yılı Birleşmiş Milletler tarafından “Dünya Nüfus Yılı” olarak kabul edilmişti. Birleşmiş Milletler her ülkeden nüfus konusu ile ilgili çalışmalar yapmasını ve nüfus artışı ile ilgili kamuoyunu aydınlatması istenmiştir⁸⁹⁶. Bu bağlamda Türkiye Aile Planlaması Der-

893 “Aile Plânlaması Tetkikleri Başladı”, **Milliyet**, 09.04. 1963, s.1.

894 “Doğum kontrolünün sonucu ancak 25 yılda alınabilecek”, **Milliyet**, 14.04.1963, s.1.

895 “Doğumu kontrol edecek âlet dün halka gösterildi”, **Milliyet**, 15.04.1964, ss.1-7.

896 Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, **age.**, s.49.

neği 24-27 Nisan 1974 tarihleri arasında Ankara’da “Sosyal ve Millî Refah İçin Aile Planlaması Semineri” düzenlemiştir⁸⁹⁷.

Aslında nüfus artışını en iyi önlemenin yolu sanayileşmekti. Batı ülkeleri örneğine baktığımızda sanayileşmelerini tamamladıktan sonra, nüfus artış hızının durduğu görülmektedir. Oysa Batı ülkeleri başta ABD, Fransa ve İngiltere olmak üzere dünyadaki nüfus artışını önleme çabalarında geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler için hiç böyle bir yol, tavsiye veya proje üzerinden yürümemişlerdir. Peki, neden nüfus artışı olan ülkelerin sanayileşmesine yardım ederek, hem nüfus artışını önlemek hem de dünyadaki gelir dağılımını biraz dengeleyerek dünyayı daha yaşanır bir yer yapmayı düşünmemişlerdir?

Batılı ülkeler farklı bir çözüm yolu olarak gelişmekte olan ülkelere toprak reformunu da önerebilirlerdi. Toprak reformu Yahya Kanbolat’a göre; az gelişmiş ülkelerde millî sanayinin gelişmesini teşvik ettiği gibi Batı’nın lüks tüketim mallarının pazarı olan sınıfı da ortadan kaldırmaktadır⁸⁹⁸. Yani toprak reformu Batı’nın çıkarlarına uygun değildi.

1952 yılında toplanan Fransız Dilini Konuşan İktisatçılar Kongresinde, E.C. Tremlay nüfus artışına karşı çıkan Malthusçu politikaların Batı’nın menfaatlerine uygun şekilde revizyonunu önermiştir⁸⁹⁹. Fransız iktisatçı Villey, iktisatçılardan fikir ileri sürerken Batı’nın çıkarlarını her şeyden üstün tutmalarını istemiştir. Villey, Avrupa’nın kalkınması varken az gelişmiş memleketlerin ekonomik uyanmalarının tercih edilemeyeceğini, söylemiştir⁹⁰⁰. İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu Yeni Dünya Düzeninde Batılı devletler uluslararası nüfus politikalarını belirlerken, temel çıkış noktaları, dünyadaki nüfus artışını evrensel bir sorun olarak görmelerinden ziyade, kendi menfaatlerinin devamı için bir tehlike arz edebileceği noktası olmuştur. Mevcut sömürü sistemlerinin elamanları olan hammadde, üretim ve pazar tehlikeye girebilirdi. İşte bunun için az gelişmiş ülkelerdeki nüfus artışına karşı çare olarak sanayileşme, toprak reformu gibi öneriler yerine sadece doğumların kontrol edilerek nüfus artışının azaltılmasını düşünmüş, düşünmekle kalmamış ve hızlı bir şekilde eyleme geçmişlerdir.

Dünya nüfus artışında siyasi, iktisadi ve sosyal sebeplerle endişeye kapılan başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler, Türkiye’yi de nüfusu azaltılması gereken dünyanın kalabalık ülkeleri arasında görmüş ve buna göre bir tutum sergilemişler-

897 *Age.*, s.49.

898 Kanbolat, *age.*, s.53.

899 *Age.*, ss.52-53.

900 *Age.*, s.49.

dir. Batı'nın Türkiye üzerinde uyguladığı strateji ile Türkiye'de aşırı nüfusa karşı bir korku ve endişe duygusu ve atmosferi oluşmuş, Türk kamuoyu bu fikre doğru yönlendirilmiştir⁹⁰¹. Türkiye'ye Batılı ülkeler tarafından doğum kontrolü ile ilgili çeşitli yardımlar ve nüfus planlamasına geçmesi için çeşitli baskılar olmuştur.

3.1.3.1. Dış Yardımlar

Başta Rockefeller olmak üzere Ford gibi büyük Amerikan firmalarının desteği ile 1952'de kurulan Population Council, kurulduğu tarihten itibaren dünyadaki nüfus artışını azaltmak amacı ile nüfus artışı yüksek ülkelerde çalışmalar başlattığından önceki bölümde bahsedilmişti. Fakat Türkiye'de o yıllarda nüfus artış hızı henüz mesele edilmemişti. Ancak 1958'ten sonra yavaş yavaş kamuoyunda tartışılmaya başlandı. Yine önceki bölümlerde bahsedildiği üzere, özellikle 1960 sonrası planlı ekonomiye geçiş ile birlikte, nüfus artış hızı ekonomik büyümenin karşısında bir engel olarak görülmüştü. Konu kamuoyunda sürekli tartışılrsa da 1965 Nüfus Planlaması Kanunu'na kadar somut bir şey yapılmamıştır. 1965 sonrası Demokrat Parti'nin bir devamı niteliğindeki Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi'nin halkın büyük çoğunluğunun oyunu alarak tek başına iktidara gelmesi, koalisyon hükümetleri dönemini sona erdirmişti. Bu tarihten sonra Türkiye'nin nüfus politikasında somut bir şekilde doğum kontrol uygulamaları ile karşılaşmıştır. Ancak yine de doğum kontrol uygulamaları Türkiye'de yavaş ilerlemiştir.

Türkiye'deki doğum kontrol uygulamaları sürecinde ABD, İngiltere ve İsveç gibi Batılı ülkeler, gerek resmi organları gerekse çeşitli kurum ve kuruluşları ile Türkiye'ye çeşitli yardımlarda bulunmuşlardır. Bu kuruluşların en başta gelenlerinden biri Population Council olmuştur. Population Council'in 1952'den itibaren Tayland, Nijerya, Filipinler gibi nüfus artışının yüksek olduğu ülkelerde başlattığı doğumların kontrol edilmesi çalışmalarına, 1960 sonrası Türkiye'yi de eklediği ve aktif olarak çalışmaya başladığı görülmüştür.

Population Council başlangıçta daha çok araştırma ve proje destekleri yapmıştır. Örneğin, 1960'lı yılların başlarında Türkiye'de nüfus planlaması ile ilgili bir araştırma yapılarak, bununla ilgili rapor hazırlanmasına yardımcı olmuştur⁹⁰². Daha sonraki yıllarda Türkiye'nin nüfus planlama süreci ile ilgilenmeye ve bu süreci yönlendirmeye çalışmış ve çeşitli yardımlarda bulunmaya devam etmiştir.

25 Aralık 1964'de Population Council İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İstatistik Enstitüsüne bağış yolu ile hesap makinası gibi makina ve malzeme yardı-

901 Zaim, *age.*, s.133.

902 Erenus, *agm.*, s.21.

mı göndermiştir⁹⁰³. Zira nüfus planlaması konusu ile iktisatçılar da ilgilenmişlerdir. Yine Population Council 21 Aralık 1965 tarihinde tıbbi araştırmalarda kullanılmak üzere Türkiye’nin Sağlık Bakanlığına hibe olarak malzeme göndermiştir⁹⁰⁴.

Population Council tarafından 1966 yılı içerisinde, Türkiye’de yeni açılmaya başlayan nüfus plânlama kliniklerinde kullanılmak üzere, hibe yolu ile tıbbi malzeme gönderilmesi, bu malzemenin Türkiye’ye girişine ve her türlü gümrük vergisinden muaf tutulmasına, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel başkanlığında toplanan, Süleyman Demirel kabinesi tarafından 29 Haziran 1966 tarihinde izin verilmiştir. Bu malzemeler Population Council’in New York şubesi tarafından hibe olarak gönderilmiştir⁹⁰⁵. Daha sonraki yıllarda da Population Council tarafından Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına, bağış yoluyla nüfus planlamasında kullanılmak üzere malzeme gönderilmiştir. Bu malzemeler daha çok nüfus planlaması ile ilgili eğitim malzemesidir. Bu gönderilen eğitim malzemesine örnek vermek babında, 30 Nisan 1968 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kabul edilen Population Council tarafından gönderilen malzeme örnek verilebilir. Bu malzemeler; teyp, mikrofon, projektör, film gösterim malzemeleri, batarya, adaptör, ampul gibi malzemelerdir⁹⁰⁶. Yani daha çok eğitim amaçlı araç ve gereçlerdir.

Population Council tarafından Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı nüfus planlaması hizmetlerinde kullanılmak amacı ile yapılan ilginç bir yardım da muhtemel 1968 yılında yapılan cihaz yardımıdır. 24 Ocak 1969 tarihinde Donatım Genel Müdürlüğü İkbâl Şubesi tarafından Başbakanlığa gönderilen yazıda şöyle denmektedir; “Nüfus Planlama hizmetlerinde kullanılmak üzere evvelce (Popilâtion Ceincil)⁹⁰⁷ teşkilatı tarafından hibe edilen 5 üniteden müteşekkil cihazın compiter sisteminde satın alınması gerekmektedir. Sözü edilen cihazdan bir adet Türkiye’de sadece Remivac Makine Çelik İthalat Mümessillik Ticaret ve Sanayi Limited Şirketinde bulunduğu tespit edilmiştir.⁹⁰⁸” Remivac Şirketi, 1956 yılında Türkiye’de daktilo pazarlamak için Remington ismi ile kurulmuş, 1968 yılında şirket faaliyetlerine bilgisayar sistemlerinin satışını da eklemiş ve adını Remivac olarak değişt-

903 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 182.80.04.

904 Bu malzemeler için resmi evrakta “454 kilo ağırlığında polyethylene ve barium sülfat karışımı” olarak geçmektedir. Bkz. **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 197.47.20.

905 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 197.47.20.

906 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 219.34.07.

907 Population Council olacak.

908 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 230.09.12.

tirmişti⁹⁰⁹. Türkiye’de bu yıllarda bilgisayar sistemleri satışı olması dikkat çekici bir durumdur. Türk modernleşme tarihinde tartışılan Türkiye’ye matbaanın çok geç geldiği tartışması düşünüldüğünde, neredeyse Avrupa ile aynı anda bilgisayardan haberdar olmak ve Türkiye’de satışının olması dikkat çekmiştir. Ancak konumuz açısından önemli olan nokta; bilgisayar sistemleri ile çalışan cihazların Population Council tarafından nüfus planlaması işlerinde kullanılmak amacı ile Türkiye’ye hibe edilmiş olmasıdır. 8 Şubat 1969 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile de gerekli bilgisayar sisteminin yukarıda bahsedilen şirketten pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır⁹¹⁰.

1967 Mart ayı içerisinde aile planlaması konusunda Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, İsveç’ten teknik yardım alınmasını istemiştir. Bunun için Türkiye’nin Dışişleri Bakanlığı İsveç Hükümeti ile görüşmüş, İsveç Hükümeti tarafından yardım talebi uygun karşılanmıştır. Yapılacak antlaşmaya göre, İsveç Hükümeti Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı emrine 500.000 İsveç Kronu tutarında kontraseptifi C.I.F⁹¹¹. olarak temin etmeyi kabul etmiştir. 31 Mart 1967 tarihinde de İsveç Hükümetinden sağlanacak bu teknik yardım ile ilgili antlaşmayı Hükümet adına imzalaması için Dışişleri Bakanlığına yetki verilmiştir⁹¹². Ağız yolu ile alınan haplardan oluşan bu kontraseptifler, toplam 520.000 “*sikl*”den oluşmaktadır. 21 tabletlik bantlar şeklindeki bu hapların kullanımını gösteren içerisindeki talimatnamelerin Türkçe olarak basılması da kararlaştırılmıştır⁹¹³. Resmi evrakta gönderilen malzemenin birimi için “*sikl*” kullanılmıştır. Muhtemelen bu kelime İngilizcedeki “*cycle*” kelimesi ile ilişkilidir. Türkçe anlamda kastedilen “döngü”dür. Kontraseptif olarak düşünüldüğünde, 1 sikl bir aylık kullanım anlamındadır.

Her ne kadar yardım talebi Türkiye’den gelmiş gibi görünse de İsveç’in bunu teklif etmiş olması daha kuvvetle muhtemeldir. Çünkü yardımlar hibe şeklindedir. Ayrıca İsveç tarafından yapılan bu ve benzeri yardımlar daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu yardımlar hibe şeklinde yapılmıştır. Örneğin, 26 Ağustos 1970 tarihinde İsveç Hükümetinin Türkiye’nin aile planlaması konusunda yapacağı malzeme ve ilaç yardımı ile ilgili antlaşmanın yapıldığı tarihten itibaren yürürlüğe

909 Remivac, “Şirketimizin Tarihçesi”, <https://www.remivac.com/hakkimizda>, (05.05.2020).

910 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 230.09.12.

911 C.I.F.; (Cost Insurance and Freight): Mal, sigorta ve taşıma bedelleri ödenmiş anlamına gelen, daha çok deniz taşımacılığında kullanılan terim. Bkz. Alexandra Twin, “Cost Insurance and Freight (CIF)?”, 28.07.2021, <https://www.investopedia.com/terms/c/cif.asp>, (10.03.2021).

912 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 204.23.01.

913 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 209.53.04.

girmesi, 24 Ekim 1970 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır. İsveç Hükümetinin hibe ettiği malzemenin bir kısmı şunlardır. Doğum kontrolünde kullanılmak üzere 20.000 kutu kondom; köylere ulaşabilmek için 8 adet Land-Rover jeep, 2 adet kar arabası jeep; bunun dışında eğitim amaçlı kullanılması için sinema makinaları, film çekme makinaları, ses kayıt cihazları, ofset baskı makinası ve matbaa malzemesi için yedek parçalar; bunları çalıştırmak için elektrik jeneratörü ve elektrik kabloları gibi malzemelerdir. Antlaşmada dikkat çeken noktalardan biri de doğum kontrol malzemesinin Aydın ve Erzurum illerinde kullanılmasının kararlaştırılmış olmasıdır. Bu yardımlara karşılık Türk Hükümeti İsveç Hükümetine gelişme raporları ve malzemenin kullanılması ile ilgili bilgi verecektir⁹¹⁴. Yine 7 Ekim 1971 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesinde, İsveç Hükümeti tarafından Türkiye’nin Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğüne bağış yolu ile gönderilen malzemedan her türlü ithal vergi ve resimlerinden muaf tutulması kararlaştırılmıştır⁹¹⁵. Yani İsveç’in yardımları devam etmiştir.

Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı ile 4 Ekim 1966 tarihinde “Karayolları Ekipmanı İkinci Kredisi ile Nüfus Plânlaması ve Köy Sağlık Ocakları Antlaşması” imzalanmıştır⁹¹⁶. Bu antlaşma gereğince Sağlık Bakanlığının Köy Sağlık Ocakları ve Nüfus Plânlaması Programında kullanılmak üzere 3.600.000 Amerikan doları kredi verilecektir⁹¹⁷. Bu kredi ile bahsedilen programda kullanılmak üzere 1400 kadar jeep tipi ulaşım aracı, bunların yedek parçası, teknik hizmetler, nüfus planlaması için teknik tavsiye ve eğitim materyalinin dış ülkelerden satın alınması kararlaştırılmıştır⁹¹⁸.

Türkiye bu krediyi AID aracılığı ile ABD’den alacaktır. Türkiye’ye bu kredinin verilme sebebi, antlaşmanın 5. maddesinden de anlaşılmaktadır. Bu madde şöyle denmektedir: “Borçlu, Nüfus Plânlaması Programı ve Köy Sağlık Ocaklarının başarısını sağlamak maksadı ile gayret edeceğini taahhüt eder.(...) Borçlu, AID’ye zaman zaman, hiç olmazsa Kredi Antlaşmasının imzalanmasından sonra her altı ayda bir ve 1969’da bu kredinin ilk finanse edilen vasıtaların işleme ve bakımı, Nüfus Plânlaması Programındaki ve Köy Sağlık Sistemindeki gelişme ve başarılar hakkında rapor verecektir.”⁹¹⁹ Görüldüğü gibi kredinin verilme şartlarından biri Türkiye’nin nüfus planlaması yapmasıdır.

914 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 257.72.16.

915 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 272.74.07.

916 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 202.01.16.

917 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 202.01.15.

918 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 223.62.06.

919 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 202.01.16.

Türkiye yapılan bu kredi antlaşması gereği krediyi dönem dönem kullanacaktır. Nitekim o şekilde de kullanmıştır. Örneğin, 9 Mayıs 1970 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi, Milletler Arası Kalkınma Teşkilâtı (AID) ile yapılan Proje Kredisi Antlaşması gereğince, 650 adet aracın AID kredisinden ödenmek koşuluyla yurt dışından alınması kararlaştırılmıştır. 3,6 milyon dolarlık AID kredisinden finanse edilecek araçlar için “Nüfus Planlaması ve Temel Sağlık Hizmetleri Projesi” adlı bir proje hazırlanmıştır. Proje gereği alınacak araçlar nüfus planlaması ve köy sağlık ocakları hizmetleri için kullanılacaktır. Bu vasıtalar standartlar dışı özel tip araçlar olması da kararlaştırılmıştır⁹²⁰.

Birleşmiş Milletler de dünyadaki nüfus sorunu ile ilgili faaliyetlerde bulunmuş, Türkiye’ye çeşitli şekillerde destek vermiştir. Bünyesinde bulunan “Nüfus Faaliyetleri Fonu” ile bu işi yürütmüştür. Örneğin, 4 Mart 1979 tarihinden başlayarak on altı gün süre ile nüfus planlaması konusunda incelemelerde bulunmak üzere Türkiye’den bir heyetin ABD, Jamaika, Küba, Meksika ve Tunus’a gitmeleri konusunda, 28 Şubat 1979 tarihli Bakanlar Kurulu kararı alınmıştır. Heyette Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Mete Tan ile Bakanlık Nüfus Planlaması Genel Müdürü Tandoğan Tokgöz’den kurulu bir heyetin gitmesi kararlaştırılmıştır⁹²¹.

Bahsettiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi ABD, İngiltere, İsveç gibi Batılı ülkeler başta olmak üzere, Birleşmiş Milletler, Dünya Sağlık Örgütü, Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı gibi uluslararası teşkilatlar, Population Council gibi Batılı vakıflar Türkiye’ye nüfus planlaması için çeşitli yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Batı’nın Türkiye’nin nüfus politikasına müdahalesinin bir başka şekli yaptığı baskılardır.

3.1.3.2. Dış Baskılar

Türkiye’nin nüfus artış hızını azaltması gerektiğini isteyen ülke içindeki kişi ve kuruluşlardan ve de bunlara karşı olanlardan yukarıdaki bölümlerde bahsedilmişti. Ancak içerdeki baskılar kadar dışardan da Türkiye’ye çeşitli baskılar ve istekler olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu yenedünya düzeninde Türkiye Batı Bloku içinde yer almıştır. ABD önderliğindeki bu blokun nüfus politikası, dünyadaki nüfus artış hızının azaltılması şeklinde netti. Nüfus artış hızı yüksek olan ülkelerde doğum kontrol uygulamalarını kabul ettirip yaygınlaştırarak, bu ülkelerin nüfus artış hızını düşürmekti. İşte nüfus artış hızının düşürülmesinin istendiği

920 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 250.33.19.

921 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 378.218.07.

ülkelerden biri de Türkiye olarak görülmüştü. Zaten Türkiye kurum ve kuruluşları ile bu dönem Batı’nın etkisine açık bir hale gelmiş ve nüfus planlaması yapması için Türkiye’de yapılan propaganda faaliyetleri ve yardımlar dışında çeşitli şekillerde baskılara da maruz kalmıştır.

Her şeyden önce şunun bilinmesi gerekir ki, Soğuk Savaş Dönemi’nde aynı blokun içinde farklı sesler kolay kolay çıkmamıştır. Türkiye’nin yer aldığı Batı Bloku’nun nüfus politikası, nüfus artış hızının yüksek olduğu ülkelerde bu artış hızını düşürmek şeklinde netti. 60’lı yıllarda Türkiye dünyadaki en hızlı nüfus artış hızına sahip ülkelerden biri olmuştur. Bu nedenle Türkiye’den de istenen bu artış hızını düşürmesidir. Bu duruma bir örnek, Başbakan Süleyman Demirel ile John D. Rockefeller arasındaki yazışmalar örnek gösterilebilir.

26 Eylül 1966’da John D. Rockefeller Başbakan Süleyman Demirel’e bir mektup göndermiştir. Mektubun konusu, dünya nüfusunun hızla artışı karşısında tedbir alınmasına yardımcı olmak üzere bazı ülke başkanlarına tasvip edilerek ortak bir bildiri yayımlanmasıdır. Rockefeller 1965 yılında dünyada nüfus sorunu ile ilişkin önemli ilerlemeler kaydedildiğini, bu konuda Türkiye’nin lider olduğunu söylemiştir. Rockefeller, bildirisini hükümet başkanlarına onaylatıp, eş zamanlı olarak hükümet başkanlarına okutturarak, bir sinerji yaratma amacındadır. Bazı ülkelerde nüfus artışını durdurma konusunda ilerlemelere rağmen, birçok devlet başkanının anlamlı bir eylem planı yürütmekte tereddüt ettiğini belirtmiştir. Rockefeller mektubunda Demirel’e şöyle demektedir: “(...) Bir kopyası eklenmiş olan ve birçok lidere de gönderilmiş olan bir bildiri hazırladım. Bunu onaylamanız çok şey ifade eder. Ayrıca liderlerin onaylarını istediğimiz ülkelerin listesini de ekliyorum. Bildiri dünya çapında eş zamanlı olarak yapılması düşünülmektedir.(...) Bana öyle geliyor ki siz dahil olmak isteyeceksiniz. O zaman gerçek bir temsil olacak ve bildiri çok daha fazla önem kazanacak.(...)”⁹²² Rockefeller’in, resmi belgede yer alan sayıya göre, 20 ülkenin liderlerine imzalatıp ortak olarak yayımlatmak istediği bildiri şöyledir:

“Dünya barışı uluslar topluluğu için büyük önem taşımaktadır ve hükümetlerimiz bugün ve gelecek nesillerdeki barış beklentilerini geliştirmek için elinden gelen çabayı göstermektedir. Ancak başka bir büyük sorun dünyayı tehdit ediyor. Daha az görünür ancak daha az acil olmayan bir sorun. Bu planlanmamış nüfus artışı sorunudur. İn-

922 **BCA**, Fon Kodu:030.01.00.00, Yer Kodu: 64.398.10. Ayrıca Rockefeller mektubunda Demirel’e; “1966 Şubat ayında Ankara’daki toplantımızı büyük bir memnuniyetle hatırlıyorum” demiştir. Bkz. **BCA**, Fon Kodu:030.01.00.00, Yer Kodu: 64.398.10.

sanlık bir milyar nüfusa ulaşması geçen yüzyılın ortasına kadar sürdü. İkinci milyarı eklemek ise yüz yıldan daha az sürdü. Üçüncü milyar ise sadece otuz yıl sürdü. Bugünkü artış hızı ile 1975 yılına kadar dört milyar insan olacak, 2000 yılına kadar yaklaşık yedi milyar olacak. Bu benzeri görülmemiş artış, bize insan meselelerinde benzersiz bir durum ve her geçen gün daha acil hale gelen bir sorun sunuyor. Sayıların kendileri çarpıcıdır, ancak sonuçları çok daha önemlidir. Çok hızlı nüfus artışı yaşam standartlarını yükseltmeyi ciddi şekilde engelliyor, ileri seviyede eğitim, sağlık ve hijyeni iyileştirmeyi, daha iyi barınma ve ulaşım sağlamayı, kültürel ve eğlence fırsatlarını daha ilerlere götürmeyi, hatta bazı ülkelerde yeterli gıda temin etme çabalarını ciddi şekilde etkiliyor. Kısacası daha iyi bir yaşam sürmek arzu ve hayali, hayal kırıklığına uğramakta ve tehlikeye atılmaktadır.

Hükümet başkanları nüfus sorunu ile aktif olarak ilgilenirken, şu inançları paylaşıyoruz:

İnanıyoruz ki eğer hükümetler ekonomik hedeflerine ulaşacak ve halkının isteklerini yerine getirecekse, nüfus sorununun uzun vadeli ulusal planlamada temel bir unsur olarak görülmesi gerekir.

İnanıyoruz ki ebeveynlerin büyük çoğunluğu ailelerini planlamak için bilgi ve araçlara sahip olmak istiyor, bunların çocuklarının sayısına ve zamanına karar vermesi temel bir insan hakkıdır.

İnanıyoruz ki kalıcı ve anlamlı barış nüfus artışı mücadelesinde kayda değer bir önleme bağlı olacaktır.

İnanıyoruz ki aile planlamasının amacı, insan yaşamının zenginleştirilmesidir, yoksa onun kısıtlanması değildir. Aile planlaması her kişiye daha fazla fırsat sağlayarak insanı bireysel onuruna ulaşma ve tam potansiyeline ulaşma konusunda özgürleştirir.

Aşağıda imzası bulunanlar; aile planlamasının hem ulusun hem de ailenin hayati menfaati içinde olduğunu kabul ederek, tüm dünyada-

ki liderlerin görüşlerimizi paylaşacağını ve her yerde insanların mutluluğu ve iyiliği için bu büyük mücadeleye katılacağını umuyoruz.”⁹²³

Bu bildirinın gönderildiği ölkeler resmi evraka göre şunlardır: Hindistan, Pakistan, Güney Kore, Seylan, Singapur, Malezya, Japonya, Nepal, Birleşik Arap Emirlikleri, Tunus, Türkiye, Fas, Kenya, Şili, Kolombiya, Jamaika, Amerika Birleşik Devletleri, İsveç, Finlandiya, Yugoslavya. Listede Batı Bloku’nun süper gücü ABD’nin de olması dikkat çekicidir. Rockefeller bu ölkelerin hükümet başkanlarının çoğunluğunun çağrıya katılması halinde ABD Başkanı Johnson’un da bildiriyi onaylayacağına dair her türlü güvenceyi aldığıını belirtmiş ve bu duruma mektupta ayrıca yer verme gereği duymuştur⁹²⁴.

Yukarıda adı geçen 20 ölk başkanlarının Rockefeller’e ne cevap verdiklerini bilmiyoruz. Ama resmi evraklardan Türkiye’deki mevcut Hükümetin Başbakanı Demirel’in cevabını biliyoruz. Demirel cevabını Rockefeller’e bildirmeden önce Rockefeller Demirel’e 30 Kasım 1965’te bir mektup daha yazmıştır. Mektupta Rockefeller şöyle demektedir;

“Bu sabah büyükelçinizle konuştum, H.E. Turgut Menemenciöđlü. Bana Ankara’dan genel olarak, nüfus hakkında önerilen ifadeler olumluysen, imzalamamanız gerektiğini düşündüğünüzü söyledi. Aynı zamanda, Birleşmiş Milletlerin bu alanda eylem başlatmak için en uygun organ olduğuna inandığınızı belirtti. Türkiye anlamlı bir aile planlaması yürüten dünyanın sayılı ölkelerinden biri olmasından dolayı, açıkça söyleyebilirim ki kararınız çok hayal kırıklığına uğrattı. (...)”⁹²⁵

Rockefeller’in projesinin Türkiye tarafından imzalanmayacağı, dünyadaki nüfus patlamasının çözüm merci olarak Birleşmiş Milletler olması gerektiği düşünölmüştür. Bu durum karşısında Rockefeller hayal kırıklığına uğradığını belirtmiş ve Türkiye’nin çözüm merci olarak Birleşmiş Milletleri göstermesi ile ilgili olarak zaten BM Genel Sekreteri Thant ve üye ölk liderlerinin bazıları ile görüştiklerini ve onların BM’nin nüfus sorununun çözümüne yönelik çabalarında bu bildirinın çok yardımcı olabileceğini hissettiklerini belirtmiştir. Rockefeller Demirel’e şöyle demektedir; “Umarım bu bildiriyi onaylayanlar gurubuna katılmanız konusunda

923 **BCA**, Fon Kodu:030.01.00.00, Yer Kodu: 64.398.10.

924 **BCA**, Fon Kodu:030.01.00.00, Yer Kodu: 64.398.10.

925 **BCA**, Fon Kodu:030.01.00.00, Yer Kodu: 09.52.01.

size tekrar yaklaştığım için küstah olduğumu düşünmezsiniz. Zaten biz şuana kadar görüştüğümüz dokuz ülkeden de olumlu cevap aldık.(...)”

Yine de Demirel 7 Ocak 1967 tarihli mektubunda Rockefeller’in önerisine şu şekilde hayır cevabını veriyor;

“Nüfus artışı tehlikesinin yarattığı mücadeleye ayırdığınız çaba ve zaman şüphesiz en yüksek övgüye ve en içten hayranlığa layıktır. Hedeflerinizin Hükümetim tarafından tamamen paylaşıldığını ve izlediğiniz hedefin bizimkine tamamen uyduğunu tekrar doğrulamam gerekmiyor. Türk Hükümeti bu hayati sorunun aciliyetini hızlı bir şekilde kavrayan bir avuç ülkeden biri oldu ve Türk devleti bir yasa çıkararak fiili tedbirlere ilk adımı attı. Bu yasanın uygulanması Devletimin en önemli görevlerinden biri olmuştur ve olmaya devam edecektir. Ancak ulusal düzeyde belirlenecek yöntemler ile uluslararası alanda seçilecek yöntemler arasında önemli bir fark olduğunu düşünüyorum. Konumuz açık, biz ulusal ve uluslararası aile planlamasındayız. Yine de uluslararası düzeyde bu arzunun başarılmasının, ulusların çoğunluğunun, yani Birleşmiş Milletler organizasyonunun mutabakatını temsil eden uluslararası bir forum aracılığıyla gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ancak görünüme göre böyle bir girişim için zaman henüz olgun değil. Öte yandan, nispeten küçük bir grubun beyanlarının bu çok hassas sorunla ilgili mevcut tartışmaları daha da ileriye götürme tehlikesi taşıdığını düşünmeye meyilliyim.(...)”

Başbakan Demirel’in bu cevabına Rockefeller 31 Ocak 1967 tarihli bir mektupla cevap verir. Rockefeller mektubunda, Türkiye’nin aile planlaması hizmetlerini takdir etse de bir kez daha kendi projesi kabul edilmediği için hayal kırıklığına uğradığını belirtmekten de geri kalmamıştır⁹²⁶.

Yine uluslararası kuruluşların özellikle Batı Bloku’nun hakim olduğu kuruluşların neredeyse tamamı nüfus artışı karşıtıydı. Bunlar da çeşitli organizasyonlar adı altında çeşitli şekillerde Türkiye’nin de içinde bulunduğu nüfus artışının yüksek olduğu ülkelere propaganda yollu baskı yapmışlardır.

926 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 09.52.01.

1971’de Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı “Dünya Nüfus Sorunu ve Aile Planlaması Metodları Teknolojisi” konularında incelemeler yapılması için Türkiye’ye davet göndermiştir. İncelemeler başta ABD’de olmak üzere, muhtemelen bazı Avrupa ülkelerinde de olacaktır. Türkiye’de bu davette beşer kişilik dört grup halinde yirmi Milletvekili ile yaklaşık dört hafta süreyle katılma kararı almıştır. Bu incelemelere katılacak milletvekillerinin görevlendirilmelerine 10 Eylül 1971 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kararlaştırılmıştır⁹²⁷. Bundan önce de Avrupa Konseyi çerçevesinde 31 Ağustos-7 Eylül 1971 tarihleri arasında Strazburg’da düzenlenen Avrupa İkinci Nüfus Konferansına Türkiye’de katılmıştır. Bu konferans için Türkiye’nin heyeti, Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı Sebahattin Alpat, Başkan yardımcısı Oğuz Göktürk, Tetkik ve Araştırma Dairesi Başkanı Yaşar Yaşer, Profesör Haluk Cillov, Araştırmacı Özcan Şengölge ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığından Samira Yener’den oluşturulmuştur⁹²⁸.

Dünyadaki nüfus sorunu ile ilgilenen ve bu konuda tedbirler alıp nüfus artış hızının yüksek olduğu ülkelerle ilgilenen kuruluşlardan bir diğeri de Dünya Sağlık Örgütü’dür. Doğum kontrolü ile ilgili çeşitli toplantılar yaparak etkili olmuştur. Örneğin, 1-6 Temmuz 1974 tarihleri arasında Manila’da “Sağlık ve Aile Planlaması” konulu toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıya Türkiye’nin de bir heyet göndermesi Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır. Heyette Hükümeti temsilen Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Selâhattin Cizrelıoğlu da bulunmuştur⁹²⁹.

Bu gelişmelere rağmen, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı’nın Türkiye Nüfus Politikası adlı eserinde, 1965 yılında Nüfus Planlaması Kanunu’nun kabul edilmesine rağmen, 1980’e kadar geçen 15 yıllık süreçte hızlı nüfus artışı ile ilgili Türk bürokrasisinin konuyu çözme konusunda çekingen ve tedirgin davrandığı belirtilmiştir. Eserde bunun nedenleri ile ilgili olarak, aşırı solun nüfus planlamasını; Batı emperyalizminin bir oyunu olarak göstermekten geri kalmadığı, aşırı sağın da 100 milyonluk bir Türkiye isteği olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle aşırı sağ ve aşırı sol nüfus planlaması konusuna şiddetle karşı çıkmıştır. Diğer bir neden, Türkiye’nin konuyu teknik bir konu olarak görmüş olmasıdır. Bu nedenle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığını ilgilendiren bir konu olarak görülmüş, durum böyle olunca bürokrasi bu konuda bir şeyler yapma konusunda çekingen ve isteksiz davrandığı sonucuna varılmıştır⁹³⁰.

927 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 271.67.05.

928 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 262.12.01.

929 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 318.50.06.

930 Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, **age.**, s.10.

1960'lı yıllarla ilgili Türkiye'nin nüfusun niceliğine yönelik politikaları bahsedildiği gibi değişmiştir. Dönem itibarı ile nüfusun hareketine yönelik politikalara veya olgulara baktığımızda en baskın olanı Türkiye'den yurt dışına doğru yaşanan işçi göçü olmuştur.

3.1.4. Yurtdışına İşçi Göçü

Sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı sonrası işçi ihtiyacı ortaya çıktı. Özellikle Batı Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, İsviçre gibi ülkeler göçmen kabul etmeye ve işçi almaya başladılar. Bu ülkelere sırasıyla İtalyanlar ve Kuzey Afrikalılar, İspanyollar ve Portekizliler, Yugoslavlar, Yunanlar ve nihayetinde 1960 sonrası Türkler işçi olarak gelmeye başladı⁹³¹.

Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğunun içindeki statüsünün belli olmadığı bir ortamda, Avrupa ekonomisi ile bütünleşme süreci, 60'lı yıllarda işçi göçü kanalı ile başladı⁹³². 30 Ekim 1961'de Federal Almanya ile Türkiye arasında, "Türkiye-Almanya İşgücü Antlaşması" imzalandı⁹³³. Daha sonra bu işgücü antlaşmaları başka ülkelerle de yapılarak devam etmiştir. Benzer antlaşmalar 15 Mayıs 1964'te Avusturya ile yapılmış,⁹³⁴ arkasından aynı yıl; 16 Temmuz 1964'te Belçika ve 19 Ağustos 1964'te Hollanda ile de yapılmıştır⁹³⁵. 8 Nisan 1965'te Fransa,⁹³⁶ 5 Ekim 1967'de Avustralya, 10 Mart 1967'de İsveç ile işgücü antlaşmaları yapılarak bu süreç devam ettirilmiştir⁹³⁷.

İmzalanan bu antlaşmalar neticesinde Türkiye'den Avrupa ülkelerine işçi olarak gidenlerin sayısı 1962'de sadece 13.000 iken 1970'de 480.000, 1974'te 800.000'in üzerine çıkmıştır⁹³⁸. Bu işçi göçü artarak devam etmiştir. En çok gidilen ülke ise Federal Almanya olmuştur.

931 Maurice Aymard, "Göçler", **Fernand Braudel Yönetiminde Akdeniz**, (ed. Fernand Braudel), çev. Necati Erkuş, Aykut Derman, Metis Yayınları, İstanbul 2008, s.217.

932 Keyder, **age.**, s.223.

933 T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **Uluslararası İşgücü Anlaşmaları**, (ed. Fazıl Aydın), Kayhan Ajans, Ankara 2014, ss.15-16.

934 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 179.49.13.

935 T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **Uluslararası İşgücü Anlaşmaları**, ss.45, 67.

936 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 187.45.02.

937 T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **Uluslararası İşgücü Anlaşmaları**, ss.37, 75.

938 Sonuçta yurt dışındaki işçilerin Türkiye'deki toplam işgücüne oranı %5'e kadar yükseldi. Keyder, **age.**, s.223.

Yurt dışına yapılan işçi göçünde, Mayıs 1977’de yurt dışındaki işçilerin % 72,7’si Federal Almanya’da bulunmaktaydı. Nisan 1977 itibarı ile Federal Almanya’da 646.000 erkek, 495.000 kadın olmak üzere, 1.141.000 Türk nüfus yerleşmişti. Bu nüfusun içinde, erkeklerin %59,8’ini, kadınların ise %29,5’ini işçi nüfus oluşturmaktaydı. Genç yaş yapısına sahip olan bu nüfusun %35,9’u 15 yaşın altında bulunmakta, geri kalan da 15-55 yaş grubunda yoğunlaşmaktaydı⁹³⁹. Anlaşıldığı üzere Türkiye bu işçi göçleri ile hatırı sayılır bir nüfusunu kaybetmiştir.

Aslında işçi göçleri ülkeler için önemli nüfus kaybına yol açabilen riskli bir durumdur. Örneğin, İtalya’da 1860-1970 arasında ülkeyi 25 milyon insan terk etti. Bu rakam İtalya’nın 1960’taki nüfusunun yarısına eşitti⁹⁴⁰. Türkiye için de işçi göçü sonucu ortaya çıkan değişimler kuşkusuz ağır şartlara sahipti. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan genç erişkinler, ülkelerini kitleler halinde terk etmeleri ve yeni geldikleri yerlerde kitleler halinde yeniden gruplanarak oralarda kabul görmeleri kolay olmamıştı. Bu kişiler genelde en ağır, en kaba ve ücreti en düşük işlerde kullanılmıştı. Ekonomik bir kriz yaşandığında, geldikleri ülkelere hemen geri gönderilmiş veya gönderilmeleri tartışılmıştı⁹⁴¹.

Türkiye’de işçi göçü önemli demografik sonuçlara da yol açmıştır. Yurt dışına yapılan işçi göçü sayısını kesin olarak tahmin etmek mümkün değilse de 1960 ile 1975 arası en az bir milyon kişilik net bir kayıp vardır⁹⁴². Nüfus kaybına yol açan işçi göçü, yurt içi nüfus hareketlerini de etkilemiştir. Özellikle nüfusun doğurganlığını ve toplam artış hızı üzerindeki olumsuz etkisini belirtmek gerekir⁹⁴³.

Ancak bu işçilerin Türk ekonomisine katkıları da olmuştur. Daha 1967 yılında Başbakanlık Özel Kalem tarafından hazırlanan bir raporda şöyle denmektedir: “Yurt dışına büyük bir işçi akını başlamış ve dışarda çalışan vatandaşlarımızın yurda gönderdiği tasarruflar 1964 yılında 9 milyon dolardan 1966 yılında 115 milyon dolara yükselmiştir. Bu gelişme toplam cari işlemler açığını 1963 yılında 301 milyon dolardan, 1966 yılında 164 milyon dolara düşürmüştür.⁹⁴⁴” Resmî evrakta bu gelişmenin beklenmedik bir durum olduğu ifade edilmiştir. Buradan da anlaşıl-

939 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, s.25.

940 Aymard, agm., s.218.

941 Agm., s.217.

942 Shorter ve Macura, **age.**, s.22.

943 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, s.25.

944 **BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 106.663.03.

diği üzere devlet yurt dışına giden vatandaşlarını bir döviz kaynağı olarak görmeye başlamış ve bu durum bu şekilde devam etmiştir.

3.1.5. Sosyokültürel Değişim

1960 sonrası süreç Türkiye’de hem iktisadi, hem siyasi, hem de kültürel birçok değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur⁹⁴⁵. Bu sosyokültürel değişim Türkiye’nin nüfus yapısı ve nüfus politikaları üzerinde de birçok değişikliklere sebep olmuştur.

27 Mayıs 1960’da Türkiye’nin Cumhuriyet tarihinin ilk darbesi yaşanmıştı. Darbe 1950’li yıllar boyunca iktidar olan Demokrat Parti’nin otoriter yönetimine bir tepki olarak gelişmişti. Dolayısı ile darbenin sebebi siyasidir. Ancak 27 Mayıs sonrasına baktığımızda darbe siyasi sonuçlar kadar ekonomik sonuçlar da doğurmuştur. Örneğin, darbenin hemen ardından 30 Eylül 1960’da DPT teşkilatı kurulmuştur. Bundan sonra bu kuruluş Türkiye’nin ekonomik politikalarına yön vermiştir. DPT’nin yönlendirmesi ile Türkiye’de 1960-1980 arası geçerli olacak ekonomik felsefe, ithal ikameci sanayileşme politikası olmuştur⁹⁴⁶.

27 Mayıs 1960 sonrası yönetimi devralan Millî Birlik Komitesi yeni bir anayasa yapmıştı. Yeni anayasa öncekine göre çok daha liberaldi. Mecliste her hangi bir partinin tekelinde olmaması için birtakım düzenlemeler yapıldı. Bunun için nispi temsil sistemi kabul edildi. Cumhuriyet Senatosu adında ikinci bir meclis daha oluşturuldu. Bütün yasalar her iki meclisten de geçmek zorundaydı. Anayasaya aykırı durumları ret edebilen bir bağımsız Anayasa Mahkemesi getirildi. Üniversiteler, yargı kurumu ve kitle iletişim örgütlerine tam özerklik verildi ve bunlar güvence altına alındı. Ayrıca Millî Güvenlik Kurulu getirildi. Böylece ordu bu şekilde siyasete bulaşmış oldu⁹⁴⁷.

1961 Anayasası, 1924 Anayasası’na göre kapsam ve içerik olarak oldukça farklıydı. 1961 Anayasası, anayasa hukuku ve hukuki teamüller kadar, siyasal gelenekler bakımından da bir yeniliktir⁹⁴⁸. Ayrıca 27 Mayıs sonrası siyasi alanda lider olarak tek bir isim söylenemez. Atatürk, İnönü ve Menderes önceki yıllara damga-

945 Gelekeçi, agm., s.603.

946 Emre Balıkcı, “1960’larda Türk Solunun Küçük Ölçekli İşadamlarına Bakışı: Yön ve Ant Dergileri Örneği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 15, S 30, Bahar 2015, s.349.

947 Zürcher, **age.**, s.356.

948 Kadir Dede, “Altmışlı Yılların Anayasal Gündemi ya da Bir Siyasal Özne Olarak 1961 Anayasası”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, (ed. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları 2021, s.811.

sını vurmuştu. 1920 ve 30’lu yıllarda Atatürk, 40’lı yıllarda İnönü ve 50’li yıllarda Menderes’in liderlikleri nettir. Bir tek adam durumu söz konusudur. Oysa bu durum 60’larda görülmemiştir. 60’lı yılların lider ismi hem göreceli, hem de çeşitli olmuştur⁹⁴⁹.

Anlaşıldığı gibi 60’lı yıllar siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan hareketli yıllar olmuştur. Geleceği bu dönem için şöyle demiştir: “Siyasal alanda yaşanan askeri darbeler, ekonomik alanda yaşanan sanayileşme hareketleri, eğitim ve kültürel alanda yaşanan gelişmeler, kentleşme ve gençlik hareketlerinin önemli olduğu bir dönemdir.⁹⁵⁰”

1960 sonrası süreç için iktisat alanına baktığımızda, tarım sektöründe çalışan nüfus sürekli azalırken imalat ve hizmetler sektöründe çalışan nüfusun oranı sürekli artış göstermiştir. Dolayısı ile Türkiye’nin nüfusu sektör bazında da değişim içerisine girmiştir⁹⁵¹. İnsanların gelirlerinin artmaya başlaması, kırsaldan kente göç sonucu ortaya çıkan kentleşme, sanayileşme, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaşıp gelişmesi ve altyapı sisteminin tamamlanmaya başlaması nüfus yapısını, doğum ve ölüm oranlarını etkilemiştir⁹⁵². Bu değişimler Türk toplumunun geleneksel aile yapısı üzerinde de birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Özellikle kadının sosyal konumu giderek yükselmiştir. Kadının toplumsal statüsü de eskisine göre giderek yükselmiş ve bu durum Türkiye’nin nüfus yapısını da etkilemiştir.

3.1.5.1. Kadın Nüfus

Osmanlı döneminde kadınlar, dinsel ve geleneksel sebeplerden dolayı daha çok ev hayatının içinde kalmak zorunda kalmıştı. Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği zorunluluklar nedeniyle Türk kadını erkeklerin boşluğunu doldurmak için ev hayatından çıkarak iş hayatına girmeye başladı⁹⁵³. Arkasından Milli Mücadele Dönemi’nde hem cephede hem de cephe gerisinde tüm gücüyle hizmet vermişti. Türk kadını uzun süren savaşlar silsilesinde eşlerini, oğullarını kaybetmişti. Hem bunun acılarına katlanmış hem de savaşın getirdiği kıtlık, sefalet ve salgınlara göğüs germiştir. Bu durum için 1923’te Mustafa Kemal şöyle demiştir: “Dünyada hiçbir

949 Dede, agm., s.809.

950 Geleceği, agm., s.603.

951 Agm., s.603.

952 Agm., s.603.

953 Lewis, **age.**, s.322.

milletin kadını, ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını gibi emek verdim diyemez.(...)»⁹⁵⁴

Türkiye’de kadınlar Atatürk döneminde, özellikle 17 Şubat 1926’da kabul edilen Medeni Kanun ile birçok haklar elde etmiştir. Kanunun kabul edildiği gün, dönemin Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey Meclis kürsüsünde bu kanunla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Türk tarihinin, bendenizin anlayışına göre, en hazin siması Türk kadınıdır. Yeni lâyihanın aile teşkilâtı ve miras ahkâmı şimdiye kadar istenildiği zaman kolundan tutularak bir esir gibi yerden yere vurulan, fakat ta ezelden hanım olan Türk Annesini lâyık olduğu mevki ihtiramına getirecektir. (Bravo sesleri, alkışlar) Türk annesini mevki hakikisine ve ihtiramına getirecek olan bu kanun, unutmamak lâzımdır ki, aynı zamanda Türk Camiasını en kuvvetli ve en esaslı bir surette taksim etmiş olacaktır.”⁹⁵⁵

Cumhuriyet Dönemi’nde hedeflenen, kadınların erkeklerle her alanda eşit haklara sahip olmasıydı. Medeni Kanun bunun en açık göstergesi olmuştur. Bunun yanında kadın nüfus siyasal alanda da; 1930’da belediye seçimlerinde, 1934’te milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı elde etmiş, böylece toplumsal hayatta erkeklerle eşit roller üstlenmeye başlamıştır⁹⁵⁶.

Kadın nüfus, 1950’li yıllarda başlayan kentleşme ile köyden gelenlerin kentlere giderek uyum sağlaması sonucu iş hayatına daha çok atılmıştır. Bunun sonucunda kadın nüfusta görülen eğitimin artmasına bağlı olarak doğurganlık oranı önemli ölçüde düşmüştür⁹⁵⁷.

1960’lı yıllarla birlikte Türk basınında artık cinsel konular daha fazla tartışılmaya başlanmış, cinsellikle ilgili anketler yapılmış, cinsel bilgilere yer verilmiştir. Nüfus artışı yüzünden sıkıntı yaşayan ülkelerde doğumu önleyici hapların fakirlere ücretsiz olarak verildiği gibi konular sıkça basın tarafından işlenmiştir⁹⁵⁸. Aslında

954 Tülin Günşen İçli, “Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 19, S 56, 2003, s.584.

955 **TBMM TD**, D: 2, C 22, İ: 57, 17.02.1926, s.230.

956 Semra Gökçimen, “Ülkemizde Kadınların Siyasal Alanda Katılım Mücadelesi”, **Yasama Dergisi**, S 10, 2008, s.5.

957 Rüya Kasarcı, “Türkiye’de Nüfus Gelişimi”, **Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S 5, 1996, s.259.

958 “İngiltere’de 280 Kuruş Doğumu Önler”, **Milliyet**, 08.08.1962, s.6.

bu durum 1960’lı yıllarla birlikte Türkiye’nin geçirdiği sosyokültürel değişimin görüntülerinden sadece biridir. 1965 yılında kabul edilen Nüfus Planlaması Kanunu ile doğum kontrol ilaçları artık yasal olarak Türkiye’ye de girmeye başlamıştır.

Bu dönem Türkiye’de doğum kontrolünü yasak olmaktan çıkarmak daha çok kadın sağlığı ile ilgili olarak düşünülmüştür. Önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi istenmeyen gebeliklerden kurtulmaya çalışırken, ölen veya sakat kalan kadınlar konusu, kamuoyunun önemli bir gündemi olmuştur. Dolayısı ile Nüfus Planlama Kanunu ile doğum kontrol özgürlüğünün verilmesi, o dönem için bir kadın hakkı olarak da görülmüştür⁹⁵⁹.

Türkiye’de meslek ve teknik okulların kadınlara da açık olması kadınların meslek edinmesini ve kendilerini geliştirmesini sağlamıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, kadınların eğitim imkânından yoksun olduğu geri kalmış bölgelere, Kız Teknik Öğretim kurumlarının açılması planlanmıştır⁹⁶⁰. Bu ve benzeri birçok uygulama ile kadınların iş hayatına katılması sonucu, eş veya baba gibi başkasının yardımı olmadan geçimini kendisi sağlayan kadınların sayısı, özellikle 1960 sonrası dönemde Türk toplumunda artmaya başlamıştır.

60’lı yıllarda yaşanan hızlı sosyal ve kültürel değişimler kadın hareketleri üzerinde de etkili olmuştur. Örneğin 50’li yıllarda az çok bütünlük arz ederek bir araya gelen kadın örgütlerine ve yayınlarına, 60’lı yıllarda yeni sesler ve yeni söylemler eklenmiştir. Özellikle 1965 sonrasında işçi ve öğrenci hareketlerinden kadınların, sosyalist kadınların, giderek güçlenen milliyetçi ve İslami düşünceye sahip kadınların, sesleri daha fazla duyulmaya başlamıştır⁹⁶¹.

Sonuç olarak 1960 sonrası dönemde Türk kadını giderek sosyal ve iktisadi hayatın içinde daha çok yer almıştır. Özellikle 60’lı yıllarda hızlanan köyden kente göç sonrası ortaya çıkan kentleşme ile kadınlar da ücretli işlere girmeye başlamıştır. Ayrıca kadınlar giderek eğitim seviyelerini arttırmış, kariyer yapmaya başlamıştır. Böylece evlenme yaşı da giderek yükselmiştir. Dolayısı ile daha çok sosyal hayatın içinde olma isteği, daha az çocuk sahibi olma düşüncesine yol açmış, Türkiye’nin 1960 sonrası nüfus artış hızının sürekli düşmesinin sebeplerinden biri olmuştur.

959 Elif Ekin Akşit, “Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nüfus Kontrolü Yaklaşımları”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, S 118, 2010, s.182.

960 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı Birinci Beş Yıllık (1963-1967)**, s.460.

961 Yelda Şahin ve Ezgi Sarıtaş, “Altmışlı Yıllarda Kadın Hareketi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çeşitlenme”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, (ed. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul 2021, s.727.

3.1.6. Dönemin Nüfus Sayımları

3.1.6.1. 1960 Genel Nüfus Sayımı

23 Ekim 1960 günü Cumhuriyet tarihinin yedinci nüfus sayımı için sabah 7'den itibaren sokağa çıkma yasağı uygulandı. Sayımın sona erdiği radyo aracılığı ile ilan edildi⁹⁶². Sayımda sorulan sorulara verilen cevapların gizli tutulup, sayım sonrası bunların imha edileceği, sorulara doğru cevap vermeyenlerin cezalandırılacağı, bilgisi de basın aracılığı ile halka duyuruldu⁹⁶³. Sayım İstanbul'da 11 saat 15 dakika, Ankara, İzmir ve Adana'da yaklaşık 10 saat sürdü⁹⁶⁴. Sayımda 250 bin memur görev aldı⁹⁶⁵. Sayım Türkiye'nin her yerinde tam bir intizam içinde gerçekleşmiş ve başarı ile sonuçlanmıştır⁹⁶⁶.

Gazetelere sayımla ilgili birçok haber yansımıştır. Örneğin, Yassıada'da tutuklu bulunan Menderes ve diğer tanıklarında sayılması gazetelerde yer almıştı. Gazetelere yansıyan bir başka ilginç haber, 113 yaşındaki Plevne kahramanı Hakkı Çavuş'un da sayılmasıydı. Hakkı Çavuş Cumhuriyet tarihindeki tüm sayımlarda sayılmıştı⁹⁶⁷. Yine sayım esnasında İnönü sayım memurlarını ismini doğru yazmaları konusunda uyarılmıştır. İnönü şöyle demiştir: "Benim adımın başında bir de Mustafa var. Siz de öyle yazın. Mustafa İsmet İnönü."⁹⁶⁸ Tercüman gazetesi sayım esnasında İstanbul sokaklarını tasvir ederken gecekondü semtlerinin sayımındaki zorluktan bahsetmiştir. Gazete haberinde şu ifadeler yer vermiştir: "Gecekondü semtlerinde oturan vatandaşların sayımı diğer semtlerden daha güç ve yorucu oldu. Burada oturan aileler nüfus itibarı ile kabarıktı. Her ailede bazen sekizden fazla çocuk çıkıyordu."⁹⁶⁹

Sayım sonrası merakla beklenen Türkiye'nin nüfusunu, sayımdan altı gün sonra, 29 Ekim 1960'ta İstatistik Genel Müdürü Necati İşçil açıklamıştır. İşçil nüfusun tahminlerden biraz yüksek çıktığını, bunun nedeninin de, ölüm oranlarındaki düşüşten kaynaklandığını ifade etmiştir. İşçil'in açıklamasına göre Türkiye'nin nüfusu 27.776.069'dur. Ancak kesin neticenin bir yıl sonra belli olacağını

962 "Bugün Bütün Yurtta Genel Nüfus Sayımı Yapılıyor", **Tercüman**, 23.10.1960, s.1.

963 "Bütün yurtta bugün nüfus sayımı yapılıyor", **Hürriyet**, 23.10.1960, s.1.

964 "Sayım bütün yurtta intizam içinde geçti", **Hürriyet**, 24.10.1960, s.1.

965 "Nüfusumuz Beşinci Defa Tespit Ediliyor", **Ulus**, 23.10.1960, s.1.

966 "Sayımda hata en çok yüzde iki", **Ulus**, 24.10.1960, s.1.

967 "Nüfusumuz 28 Milyona Yaklaşıyor", **Tercüman**, 24.10.1960, s.5.

968 "Mustafa İsmet İnönü", **Ulus**, 24.10.1960, s.1.

969 "Nüfusumuz 28 Milyona Yaklaşıyor", **Tercüman**, 24.10.1960, s.5.

da belirtmiştir⁹⁷⁰. Kesin sonuçları Devlet İstatistik Enstitüsü 1963’te yayımlamıştır. Buna göre Türkiye’nin nüfusu 1960 sayımına göre 27.754.820’dir⁹⁷¹.

Bu dönem kaydedilen yıllık nüfus artış hızı binde 28.94 olmuştur⁹⁷². Yine yüksek bir artış oranı elde edilmiştir. Bunun en büyük nedeni İkinci Dünya Savaşı sonrası savaşın etkilerinin azalması, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması sonucu ölüm oranının düşmesidir. Türkiye’de bu dönem az da olsa artan refah doğumları arttırmıştır. Ayrıca bu artışta 1950-1960 arasında en çok Bulgaristan’dan ve Yugoslavya’dan olmak üzere dış Türklerin Türkiye’ye göçünde bir miktar etkili olmuştur.

Dönem itibarı ile Türkiye’de büyük kent merkezleri henüz oluşmamıştır. Zira nüfusu 100 binin üzerinde sadece dokuz il merkezi vardır. Bu il merkezleri; İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Eskişehir, Gaziantep, Konya ve Kayseri’dir. Hatta nüfusu 50 binden fazla olan yer sayısı, bu dokuz il merkezi dışında sadece 18’dir. Bunlar; Sivas, Erzurum, Samsun, Malatya, Diyarbakır, Adapazarı, İzmit, Mersin, İskenderun, Balıkesir, Elazığ, Urfa, Manisa, Maraş, Zonguldak, Trabzon, Tarsus ve Antalya’dır⁹⁷³. Sonuçta 1960 Genel Nüfus Sayımı başarı ile gerçekleştirilmiş, bu sayıma göre yine yüksek bir nüfus artış hızı elde edilmiştir.

3.1.6.2. 1965 Genel Nüfus Sayımı

1965 Genel Nüfus Sayımında uygulanacak olan, “Vali ve Kaymakamlar ile Sayım Komitelerinin Çalışmalarına Ait Yönetmelik” ile “Sayım ve Kontrol Memurlarına Mahsus Yönetmelik”, 28 Mayıs 1965 tarihinde Bakanlar Kurulunca yürürlüğe konuldu. Bu yönetmeliklere göre, 24 Ekim 1965 Pazar günü, Türkiye sınırları içerisinde nüfus sayımı yapılması karara bağlanmıştı. Sayımın amacı ise şöyle belirtilmiştir: “ Sayım günü sınırlarımız içinde bulunan küçük, büyük, yerli, yabancı herkes dâhil nüfusun sayısını, başlıca niteliklerini, coğrafi ve idari dağılımını tam ve doğru olarak tespit etmedir.”⁹⁷⁴ Sayımdan önce sayım esnasında sorulacak sorular basında yayımlandı. Soruların 47 adet gibi yüksek bir sayı olması dikkat çekmiştir⁹⁷⁵. Sayımda ailelerin yaşadığı meskenlerin sosyal şartları anlaşılmasına çalışılmış, buna yönelik sorular sorulmuştur. Bunlar; “Hane halkının kullandığı

970 “Nüfusumuz: 27,776,069, **Tercüman**, 29.10.1960, s.1.

971 T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1963, s.VII.

972 **Age.**, s.VII.

973 “Türkiye’nin Nüfusu 27 milyon 776.069”, **Ulus**, 29.10.1960, s.3.

974 **BCA**, Fon Kodu: 30.18.01.02, Yer Kodu: 186.32.18.

975 1965 Genel Nüfus Sayımında sorulan sorular için bkz. “Yarın Bütün Türkiye Sorguya Çekilecek”, **Tercüman**, 23.10.1965, s.3.

mutfak?, Hane halkının kullandığı helâ?, Hane halkının kullandığı banyo?, Hane halkının kullandığı yakıt?, Evde elektrik var mı?, Evde şehir suyu var mı?⁹⁷⁶ gibi sorular örnek verilebilir.

1965 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye nüfus planlamasına geçtikten sonraki ilk sayıdır. Bundan önceki sayımlarda nüfusun yüksek çıkması temennisinde bulunulurken, bu durum artık azalmıştır. Örneğin Tercüman gazetesi başlığını; “Doğum Kontrolünden Sonra Sevinelim mi? Üzülelim mi? 32 Milyona Doğru” şeklinde atmıştır⁹⁷⁷. Yine Ahmet Kabaklı Tercüman’daki makalesinde, Türkiye’nin nüfusunun artmasını eleştirenlere şöyle cevap vermiştir: “Bu halimizle artmak, 32 milyona çıkmak neye yarar? diyoruz. Şuna yarar ki, zekalar ve kabiliyetlerde o ölçüde çoğalır. Bu 32 milyondan üç büyük bilgin, üç sanatçı, üç devlet adamı çıkar da, yalnız kendi yoksul halkımızı değil, dünyanın başka halklarına da faydalı olur.”⁹⁷⁸ Kabaklı’nın bu makalesi aslında nüfus artışına karşı olanlara bir tepkidir. Ayrıca daha önceki sayımlarda basında hep nüfusun artması yönünde temennilerde bulunurken, bu durumun 1965 sayımı ve sonrasında artık azalmaya başladığı görülmüştür.

Cumhuriyet Dönemi’nin sekizinci nüfus sayımı 24 Ekim 1965 tarihinde yapıldı. Türk halkı sayılmak için evden dışarı çıkmadı. Sokaklar caddeler insansız bir gün geçirdi. Yine bugün doğan çoğu erkek çocuğa “Sayım” adı verildi. Sayımdan iki hafta önce 1965 Genel Seçimleri yapılmıştı. Sayım esnasında Süleyman Demirel mesleğiniz nedir? Sorusuna “başbakanım” diye cevap verirken, İsmet İnönü, “Başbakanım milletvekili oldum.” şeklinde cevap vermiş, bu durum Türk basınında yer almıştır⁹⁷⁹.

Bu sayımın bir başka özelliği de ana dil sorusunun sorulduğu son sayım olmasıdır. Bundan sonraki sayımlarda ana dil sorusu kaldırılacaktır. Ana dil sorusunun cevabına göre; nüfus sayımlarında nüfusun dağılımı şu şekilde olmuştur:

976 “Aile Meskenlerinin Sosyal Şartları Birer Birer Tespit Edilecek”, **Hürriyet**, 24.10.1965, s.1.

977 “Doğum Kontrolünden Sonra Sevinelim mi? Üzülelim mi? 32 Milyona Doğru”, **Tercüman**, 24.10.1965, s.1.

978 Ahmet Kabaklı, “Sayım”, **Tercüman**, 27.10.1965, s.2.

979 “67 il, 5 milyon ev ve 32 milyon insan”, **Tercüman**, 25.10.1965, s.1.

Tablo 7. Nüfus Sayımlarına Göre Ana Dil Dağılımı⁹⁸⁰

YIL	Türkçe	Kürtçe	Arapça	Diğerleri
1927	11.777.810	1.184.446	134.273	119.822
1935	13.899.073	1.480.246	153.687	624.444
1940	-	-	-	-
1945	16.598.037	1.476.562	247.204	293.845
1950	18.254.851	1.854.569	269.033	746.639
1955	21.625.902	1.678.429	298.257	462.175
1960	25.172.535	1.847.674	347.690	386.921
1965	28.289.680	2.219.587	365.340	516.814

Bu sayımın kesin sonucunda Türkiye nüfusu 31.391.421’dir⁹⁸¹. Nüfus artış hızı ise yıllık binde 24.62 olmuştur⁹⁸². Sonuç olarak 1960’lı yıllarda yine Türkiye’nin nüfusu artmaya devam etmiştir.

3.1.7. Demirel Hükümetlerinin Nüfus Politikası

70’li yıllara geçmeden önce 27 Ekim 1965’ten 12 Mart 1971 Muhtırasına kadar yaklaşık beş buçuk yıl görev yapan Süleyman Demirel başkanlığındaki üç hükümetin nüfus politikalarına değinmek yararlı olacaktır.

Birinci Demirel Hükümeti 27 Ekim 1965’ten 3 Kasım 1969’a kadar görev yaptı. Birinci Demirel Hükümetinin programında nüfus artışının azaltılması ile ilgili açık bir ifade yoktur⁹⁸³. Ancak hükümet programında Türkiye’nin nüfusundan bahsederken, “(...) hızla artan nüfusumuzun ilâve gıda ihtiyacının karşılanması (...)”⁹⁸⁴ veya “(...) Türkiye’imizin süratle artan nüfusunun ‘beslenmesi, gıydirilmesi ve tediye ‘muvazenesine birinci derecede tesir eden zirai istihsalın artırılması kaçınılmaz bir zarurettir(...)”⁹⁸⁵ gibi ifadelerle Türkiye’nin nüfus artışı “aşırı” olarak

980 Bu rakamlar nüfus sayımında sorulan ana dil soruları dikkate alınarak resmi nüfus sayım sonuçlarından alınmıştır. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. A. Halûk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Turan Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

981 T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı 25.10.1970**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1973, s.XIV.

982 **Age.**, s.XI.

983 **CS TD**, D: 01, C 31, B:03, 03.11.1965, ss.17-40.

984 **CS TD**, D: 01, C 31, B:03, 03.11.1965, s.32.

985 **CS TD**, D: 01, C 31, B:03, 03.11.1965, s.34.

değerlendirilmiştir. Nüfus artışından dolayı üretimin arttırılması bir zorunluluk olarak görülmüştür.

İkinci Demirel Hükümeti 3 Kasım 1969 ile 6 Mart 1970 tarihleri arasında görev yapmıştır. 7 Kasım 1969'da Millet Meclisi'nde okunan İkinci Demirel Hükümetinin programında nüfus planlaması ile ilgili bir ifade yoktur⁹⁸⁶. Yine de 10 Kasım 1969'da hükümet programının görüşülmesi sırasında Milliyetçi Hareket Partisi Adana Milletvekili Alparslan Türkeş, Türkiye'de uygulanmaya başlayan nüfus planlaması ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir. "Doğum kontrolü üzerinde de dikkatinizi çekerim. Doğum kontrolü Türkiye için başvurulacak bir tedbir değildir. Memleketimizdeki nüfus çoğunluğu başka memleketlerle kıyaslandığı takdirde, memleketimizde henüz boşlukların olduğu nüfus artışından korkacak bir durumun olmadığı görülecektir. Memleketimizin kalkınması, sahip olduğumuz zenginliklerin işletilmesi ve değerlendirilmesi ile mümkün olur. Nüfus kontrolünün bunda bir çare olarak düşünülmesi doğru bir yol değildir."⁹⁸⁷ Anlaşıldığı üzere Alparslan Türkeş nüfus planlamasına karşı bir görüş sergilemiştir. Zaten Alparslan Türkeş, Millî Doktrin Dokuz Işık'ta; "yüz milyonluk büyük Türkiye" ifadelerini birçok kez kullanmıştır⁹⁸⁸.

6 Mart 1970 ile 26 Mart 1971 tarihleri arasında görev yapan Üçüncü Demirel Hükümetinin programında da nüfus planlaması, doğum kontrolü, nüfus meselesi gibi konular veya ifadelere yer verilmemiştir⁹⁸⁹. Sonuç olarak 1965-1971 arası görev yapan Demirel hükümetlerinin programlarında nüfus planlaması konusuna yer verilmemiş veya bu konuda bir hedef belirtilmemiştir. Fakat pratikte sağlık sisteminin içinde halka aile planlaması hizmetleri verilmiştir. Ayrıca Demirel, yukarıda ayrıntıları verildiği gibi nüfus artışının yüksek olduğu Türkiye gibi ülkelerde, artış hızının düşürülmesi ile ilgilenen Rockefeller'in isteklerini kabul etmemiştir.

3.2. 70'li Yıllar

3.2.1. Hükümetlerin Nüfus Politikaları (1971-1975)

12 Mart 1971'de Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanları, daha sonra tarihe 12 Mart Muhtırası olarak geçecek olan bir muhtıra

986 **MM TD**, D: 03, C 01, B: 04, 07.11.1969, ss.42-70.

987 **MM TD**, D: 03, C 01, B: 04, 07.11.1969, s.129.

988 Alparslan Türkeş, **Millî Doktrin Dokuz Işık**, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1976, s.39 ve 64.

989 **MM TD**, D: 03, C 03, B: 53, 09.03.1970, ss.376-387.

verdiler⁹⁹⁰. Radyodan okunan muhtıra Meclislere de gönderildi. 12 Mart’ta Millet Meclisi’nde tartışmalara rağmen, muhtıra Millet Meclisi’nde okundu⁹⁹¹. 27 Mayıs sonrası 1961 Anayasası’nın öngördüğü reformlar uygulanamamıştı. Aksine Türkiye sosyal ve iktisadi olarak sıkıntı içerisindeydi. Bu durumdan hükümet ve parlamento sorumlu tutulmuştu. Sonuçta Süleyman Demirel istifa etti⁹⁹². Fakat ordu yönetimi ele almak istememişti. Bu açmazdan CHP’den istifa ettirilen, tüm partiler arasında en az tartışılacak isim gibi görünen, Nihat Erim başkanlığında partiler üstü bir hükümet kurularak çıkmıştı⁹⁹³.

Nihat Erim hükümet programını 2 Nisan’da Meclis’e sundu ve 7 Nisan’da güvenoyu aldı⁹⁹⁴. Nihat Erim Hükümetinin bakanları arasında bir kadın bakanın da olması dikkat çekmiştir. Türkiye’nin ilk kadın bakanı Prof. Dr. Türkân Akyol kabinede sağlık bakanı olarak yer almıştır⁹⁹⁵. Birinci Erim Hükümeti programında nüfus planlaması ile ilgili bir ifade yer almamıştır⁹⁹⁶.

Daha sonra 11 Aralık 1971 ile 22 Mayıs 1972 tarihleri arasında yer alan II. Erim Hükümetinin Programında tek bir yerde aile planlaması geçmektedir⁹⁹⁷. Şöyle denilmiştir: “Sağlık kurumlarının ve personelin yurt dışında dengeli bir şekilde dağıtılması çevre sağlığı koruyucu hekimlik aile planlaması ana ve çocuk sağlığı ve yataklı tedavi hizmetlerinde koordinasyonun sağlanması sağlık ve sosyal yardım politikamızın temel ilkeleri olacaktır.”⁹⁹⁸ Ayrıca bu programda Erim Türkiye’deki şehirleşmeye dikkat çekmiş ve bu konu ile ilgili şöyle demiştir: “Nüfus artışının ve sanayileşmenin bir sonucu olarak hızla gelişen şehirleşmeye bilim ve memleket gerçeklerine uygun bir yön verilecek bölge ve şehir planlamasında çevre sorunlarının çözümlenmesine ve özellikle çevre sağlığına itina gösterilecektir.”⁹⁹⁹

Nihat Erim hükümetlerinden sonra 22 Mayıs 1972 ile 15 Nisan 1973 arası Ferid Melen Hükümeti görev yapmıştır¹⁰⁰⁰. Programında sadece şu ifade göze çarpmıştır: “Çevre sağlığı, Ana ve Çocuk Sağlığı, Aile Planlaması uygulamaları hızlan-

990 “Silahlı kuvvetler Sunay’a ve Meclislere Muhtıra Verdiler”, **Milliyet**, 13.03.1971, s.1.

991 **MM TD**, D:3, C 12, B: 70, 12.03.1971, ss.235-237.

992 Ahmad, **age.**, s.286.

993 Akşin, **age.**, s.268; Ahmad, **age.**, s.287.

994 Ahmad, **age.**, s.289; **MM TD**, D: 03, C 12, B: 82, 07.04.1971, s.463.

995 “Tarihimizin ilk kadın bakanı”, **Hürriyet**, 24.03.1971, s.1.

996 **MM TD**, D: 3, C 12, B: 80, 02.04.1971, ss.393- 402.

997 Bkz. T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, **age.**, ss.225-267.

998 T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, **age.**, s.234.

999 T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, **age.**, s.235.

1000 T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, **age.**, s.243.

dırılacaktır.”¹⁰⁰¹ Yine bir başka hususta şehirleşmeden bahsedilmiş olmasıdır. Şehirleşme ile ilgili şu ifadeler yer verilmiştir: “Sanayileşmenin ve hızlı nüfus artışının kaçınılmaz sonucu olarak meydana gelen hızlı şehirleşme hareketi kontrol altında tutularak buralara lüzumlu altyapı, konut, sağlık ve sosyal hizmet ihtiyaçları bir bütün olarak ele alınacak gelişmeler bilim ve memleket gerçeklerine uygun bir yön verilecektir.”¹⁰⁰²

Ferid Melen Hükümetinden sonra, 15 Nisan 1973’ten 26 Ocak 1974’e kadar Naim Talû Hükümeti görev yapmıştır¹⁰⁰³. Talû’nun kurduğu hükümetin programında da nüfus planlaması ile ilgili bir husus yer almamıştır¹⁰⁰⁴. Sadece süratle çoğalan nüfusun daha iyi beslenmesi için tarımın desteklenmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır¹⁰⁰⁵.

Dünya nüfus yılının olduğu 1974 yılında, 26 Ocak 1974-17 Kasım 1974 arası, yani nerdeyse o yılın tamamında görev yapan Bülent Ecevit başkanlığındaki hükümet programında, nüfus artışı ve bu bağlamda doğum kontrolü, aile planlaması gibi ifadeler yer verilmemiştir¹⁰⁰⁶. Zaten Bülent Ecevit’in ifadelerinde doğum kontrolü ile ilgili durumlar pek yoktur. Örneğin; 9 Ekim 1974 tarihli Türkiye Aile Planlaması Derneği’ne gönderdiği mesajda, aile planlaması için halkı ikna etmek için çaba harcamak yerine halka yardımcı olunmasını istemiştir. Yine derneğin 24-27 Nisan 1974 tarihleri arasında Ankara’da düzenlediği seminer için mesajında Ecevit şöyle demiştir. “Hızla artmakta olan nüfusun gelecekteki refah ve mutluluklarını sağlamak, onlara insanca ve hakça bir yaşam hazırlamak konusunda hükümetimiz büyük çaba göstermektedir.”¹⁰⁰⁷

Ecevit Hükümetinden sonra 17 Kasım 1974’ten 31 Mart 1975’e kadar görev yapan Sadi İrmak Hükümetinin programında da nüfus planlamasına yer verilmemiştir¹⁰⁰⁸. Sadece; “Aile planlaması hizmetleri ananın ve çocuğunun sağlığını koruyacak şekilde uygulanacak ve her iki hizmet içiçe yürütecektir.”¹⁰⁰⁹ İfadesine yer verilmiştir.

1001 **CS TD**, C 4, B:62, 30.05.1972, s.558.

1002 **CS TD**, C 4, B:62, 30.05.1972, s.557.

1003 T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, **age.**, s.269.

1004 Bkz. **MM TD**, D: 3, C 36, B: 97, 20.04.1973, ss.694-699.

1005 **MM TD**, D: 3, C 36, B: 97, 20.04.1973, s.696.

1006 **MM TD**, D: 4, C 01, B: 35, 01.02.1974, ss.349-364.

1007 Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, **age.**, s.49.

1008 **MM TD**, D: 4, C 07, B: 09, 24.11.1974, ss.131-144.

1009 **MM TD**, D: 4, C 07, B: 09, 24.11.1974, s.141.

Sonuç olarak nüfus konusunda 70’li yılların ilk yarısında Türkiye’deki hükümetler nüfus planlaması konusuna programlarında neredeyse hiç yer vermemiştir. Bir anlamda Türkiye nüfus planlaması ile ilgili radikal tedbirler almamıştır. Ancak Batı dünyası nüfus artışına tüm dünyanın dikkatini çekmek amacı ile Birleşmiş Milletlere 1974 yılını Dünya Nüfus Yılı ilan ettirmiştir. Bunun üzerinde durmak gerekir. Zira Türk kamuoyu da bu durumdan etkilenmiş ve nüfus artışı üzerinde durmuştur.

3.2.2. Dünya Nüfus Yılı: 1974

Nüfus konusuna, İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan uluslararası ilgi artarak devam etmişti. 1970’li yıllar için bu ilginin en belirgin göstergelerinden biri Birleşmiş Milletler tarafından 1974 yılının “Dünya Nüfus Yılı” olarak ilan edilmesidir¹⁰¹⁰. Bu durum, daha önce bahsettiğimiz şekilde dünya nüfus artışından korkan Batı’nın başlattığı nüfus karşıtlığının geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir.

Batılı devletlerin isteği doğrultusunda İkinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından Birleşmiş Milletler nüfus konusu ile ilgilenmeye başlamıştı. 1946’da Nüfus Komisyonu birimi aracılığıyla ülkelerin nüfus politikaları ile ilgilenildi¹⁰¹¹. 1954’te Roma’da Dünya Nüfus Kongresi düzenlenmiş, konuya dikkat çekilmişti. 1962’de Dünya nüfusunun sürekli artması Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda görüşülmüş, konu ayrıntılı incelenmiştir. Daha sonra 1965’te Belgrat’ta Dünya Nüfus Kongresi düzenlendi. Arkasından 1967’de nüfus faaliyetleri ile ilgilenecek bir organizasyon kuruldu ve fon oluşturuldu. Bu oluşturulan organizasyonun 1969’daki fonu 20 milyon lira iken 1972’de 670 milyona çıkarılması konuyu ne kadar ciddiye aldıklarını göstermektedir. Ayrıca bu parayı sağlamak için 50 ülke gönüllü olarak yardım etmiştir¹⁰¹².

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1970 yılında aldığı bir kararla 1974 yılının dünya nüfus yılı ilan edilmesini kararlaştırdı. Ayrıca o tarihe kadar gerekli hazırlıklar yapılarak geniş çaplı, tüm dünya ülkelerinin katılımının sağlanacağı, bir nüfus konferansı düzenlenmesi kararlaştırıldı. Bunun için gerekli teşkilat kuruldu, kaynak sağlandı. Konferansın Genel Sekreterliğine M. Flores Carillo getirildi. Carillo 30 kadar ülkeyi dolaştı. Hükümet görevlileri ile görüştü. Onların fikirlerini aldı.

1010 Saraç, **age.**, s.1.

1011 United Nations, “About United Nations Population Division”, <https://www.un.org/development/desa/pd/content/about-the-un>, (15.07.2021).

1012 “Nüfus Patlaması Atom Bombası Kadar Tehlikeli”, **Milliyet**, 13.03.1973, s.12.

Dünyanın çeşitli yerlerinde incelemeler yaptı. Anketler düzenledi. Bilim insanları ile görüştü. Sonuçta nüfus konferansının 1974 yılı Ağustos ayında Bükreş'te düzenlenmesi karara bağlandı¹⁰¹³.

Dünya Nüfus Yılı nedeniyle Birleşmiş Milletlere üye tüm ülkelerin katılımı ile Bükreş'te 18-30 Ağustos 1974 tarihinde oldukça geniş çaplı bir toplantı yapıldı¹⁰¹⁴. Bu toplantı aracılığı ile nüfus konusuna tüm dünyanın dikkati çekilmiş oldu. Zaten toplantının amacı dönemin Devlet İstatistik Başkanı Yaşar Yeşer'e göre, nüfus patlaması sorununa gereken önemin verilmesinin sağlanmasıdır¹⁰¹⁵. Bükreş'teki konferansa yaklaşık 3000 delege katıldı. Toplantıyı izlemek üzere dünyanın birçok ülkesinden gazete, televizyon ve radyo muhabiri olmak üzere 601 kişi geldi¹⁰¹⁶. Birleşmiş Milletler üyesi 140 ülke bu konferansa davet edildi. Devletleri temsil edecek heyetlerde mümkün olduğu kadar çok kadın üyenin de bulunması Birleşmiş Milletler tarafından rica edilmiştir¹⁰¹⁷. Türkiye'nin de bu toplantıya Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Selâhattin Cizrelioğlu başkanlığında 13 kişilik bir heyetle katılması, 17 Ağustos 1974'te Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştı¹⁰¹⁸.

Bükreş'te Dünya Nüfus Konferansında nüfus konusunda iki farklı görüş karşı karşıya geldi. Birinci görüş başta ABD olmak üzere birçok Batılı gelişmiş ülkenin savunduğu Birleşmiş Milletler eylem planında da yer alan görüştü. Bu görüşe göre: dünya nüfusunun çoğunluğunu teşkil eden ülkelerin geri kalmışlığı fakirliği ve bu ülkelerde görülen açlık, işsizlik, eğitimsizlik gibi kötü durumların sebebi son elli yılda görülen korkunç nüfus artışıdır. Bu ülkeler gelişmek için ne kadar çaba zarf ederlerse etsinler, nüfusları hızla arttığı için, ne fakirlikten kurtulabilirler, ne de gelişebilirlerdi¹⁰¹⁹.

1013 Sadi Abaç, "Dünya Nüfusu Konferansından İzlenimler III" **İstanbul Ticaret Gazetesi**, 20.09.1974, s.5.

1014 Bu toplantıya her ülkenin 5 delege ile katılması istenmiştir. Burada beş ana konu işlenecektir. Bu konular şunlardır: Ülke nüfuslarının bugünkü durumları ve geleceği, nüfus artışı ile iktisadi ve sosyal kalkınma arasındaki ilişkiler, nüfus ile kaynaklar ve çevre arasındaki ilişkiler, nüfus ve aile, dünya nüfusu üzerine icra planı şeklinde tespit edilmiştir. Ayrıca her biri hakkında BM Nüfus Komisyonu tarafından hazırlanan etraflı raporlar ülkelerin yetkili mercilerine önceden gönderilmiştir. Bkz. United Nations, "About United Nations Population Division", <https://www.un.org/development/desa/pd/content/about-the-un>, 15.07.2021.

1015 Yaşar Yeşer, "Dünya Nüfus Yılı ve Türkiye", **Milliyet**, 03.10.1974, s.5.

1016 Sadi Abaç, "Dünya Nüfus Konferansı", **İstanbul Ticaret Gazetesi**, 06.09.1974, s.7.

1017 Abaç, agm., s.7.

1018 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 20.61.17.

1019 Sadi Abaç, "Dünya Nüfusu Konferansından İzlenimler IV", **İstanbul Ticaret Gazetesi**, 27.09.1974, s.5.

Batı Bloku 1947’den beri gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerin nüfus artış hızını azaltması için çaba harcıyordu. Bunun için maddi ve teknik yardım yapmaktan kaçınmamıştı. Ancak Batı Bloku aşağı yukarı her konuda olduğu gibi Doğu Bloku ile bu konuda da anlaşamamıştı. Doğu Bloku nüfus konusunda farklı bir görüşe sahipti.

Bükreş’te nüfus konusundaki ikinci görüş Doğu Bloku’nun görüşü idi. Onlara göre fakirliğin nedeni Batı Bloku’nun savunduğu gibi hızlı nüfus artışı değil, dünyanın bozuk düzenidir. Bunun da nedeni, emperyalizm ve sömürgeciliktir. Emperyalist ve kapitalist ülkeler bu ülkeleri yüzyıllar boyunca sömürmüştür. Yabancı sermaye aracılığı ile sömürü devam etmektedir. Doğu Bloku’na göre fakirlik hızlı nüfus artışının bir sonucu değil, hızlı nüfus artışı fakirliğin bir sonucudur. Ülkelerin yaşam seviyesi yükseldikçe, Çin’de olduğu gibi, nüfus artışı kendiliğinden düşmeye başlar. Dolayısı ile yapılacak olan bu ülkelerin sosyo-ekonomik düzenini düzeltmektir¹⁰²⁰. Konferansta Doğu Bloku ülkelerinin görüşü aşağı yukarı bu şekildedir.

Bükreş’te bulunmuş olan Sadi Abaç Doğu Bloku’nun nüfus konusu için şunları söylediğini ifade etmiştir: “Eylem plânının dayandığı Malthus teorisi gerçeğe uygun değildir. Gezegenimiz daha çok insanı besler, insan gücüne ve yaratıcılığına sınır yoktur. Tarihi yapan ve harekete geçiren güç insandır. Bu nedenle karamsar olmaya mahal yoktur. İnsanlığın geleceği parlaktır.¹⁰²¹”

Ümid Kırdar Birleşmiş Milletler tarafından 1974 yılının Dünya Nüfus Yılı ilan edilmesi ile ilgili şöyle demiştir: “1970 yılını izleyen yıllarda, tüm dünya ülkeleri ve özellikle gelişmekte olan ülkeler, iki büyük tehlikenin etkisi altına girmeye başladılar: Enflasyon ve nüfus patlaması... Birleşmiş Milletlerin 1974 yılını ‘Dünya Nüfus Yılı’ ilan etmesi herhalde boşuna değildi.¹⁰²²” Görüldüğü gibi Batı dünyası gelişmekte olan ülkelerin kamuoylarında nüfus artışını en önemli sorunlardan biri gösterme konusunda başarılı olmuştur. 1974 yılının Dünya Nüfus Yılı olması da bu amaca hizmet etmiştir. Dünya Nüfus Yılı sonrası 1 Ekim 1975’te Milliyet’te yayımlanan makalesinde Halûk Cillov şöyle demiştir: “Birleşmiş Milletler tarafından 1974 yılının Dünya Nüfus Yılı ilan edilmiş olması, nüfus problemleri ile daha yakından ilgilenilmesine yol açmıştır. Günümüzde bütün dünyada baş gösteren yiyecek sıkıntısının asıl nedeninin, hızlı nüfus artışında bulunduğu anlaşılmış

1020 Abaç, agm., s.5.

1021 Agm., s.5.

1022 Ümid Kırdar, “Dünya’da ve Türkiye’de Nüfus Sorunu”, **Milliyet**, 16.10.1980, s.2.

olması da, iktisatçı ve politikacıları, nüfus konusuna daha çok eğilmeyi sevk etmiş bulunuyor.”¹⁰²³

1974 Dünya Nüfus Yılı nedeniyle Türkiye’de de nüfus planlaması ile ilgili çeşitli faaliyetler yapılmıştır. Bunlardan biri 24-27 Nisan 1974 tarihinde Ankara’da Uluslararası Aile Planlaması Federasyonu ve onun Türkiye temsilcisi olan Türkiye Aile Planlaması Derneği tarafından “Sosyal ve Milli Refah İçin Aile Planlaması Semineri” gerçekleştirilmiştir. Seminere yerli ve yabancı birçok uzman katılmıştır. Ayrıca Batı Almanya, Hollanda, İngiltere, İran, İsveç, Pakistan ve Yugoslavya’nın aile planlaması dernekleri temsilcileri de katılmıştır¹⁰²⁴. Yine basında yer alan birçok makalede nüfus artışı kalkınmanın karşısında bir engel olarak gösterilmiştir¹⁰²⁵.

Birleşmiş Milletler tarafından düzenlenen Bükreş’teki nüfus çalışmaları için Alfred Sauvy şöyle demiştir; “Bu kongre Amerika Birleşik Devletleri’nin az gelişmiş ülkeleri doğumların sınırlandırılması konusunda ikna etmek için bir fırsattı. Onların bu önerisi hiç beklemedikleri bir dirençle, özellikle Cezayir temsilcisi Bahri’nin çok ilginç bulunan karşı teziyle karşılaştı. Bahri; ‘En iyi gebelik önleyici tedbir, gelişmektir’ diyordu.”¹⁰²⁶ Sauvy’nun, Cezayir temsilcisi Bahri’nin aşırı nüfus artışına karşı ileri sürdüğü “gelişmek” yani sanayileşmek çözümünü “çok ilginç” bulması şaşırtıcıdır. Zira Batılı ülkelerde sanayileşmenin sonucunda nüfus artışı durdu. Aynı şeyi tüm dünya için önermek yerine farklı bir yol izlemişlerdi. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Batı’nın nüfus aleyhtarlığının ve nüfus artışı olan ülkelere baskının bir başka pratiği Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen, 1974 Dünya Nüfus Yılı olmuştur.

3.2.3. Hükümetlerin Nüfus Politikaları (1975-1980)

31 Mart 1975 ile 21 Haziran 1977 tarihleri arasında Demirel başkanlığındaki hükümet görev yaptı. Bu IV. Demirel Hükümeti Türk siyasi tarihinde Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak da adlandırılmıştır. Bu adlandırmanın nedeni, Meclis’teki sağ eğilimli partilerin bir araya gelerek Adalet Partisi önderliğinde bir koalisyon kurmasındandır. Bu hükümette Milli Selamet Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan, Cumhuriyetçi Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğ-

1023 Halûk Cillov, “Hammadde Darlığı ve Nüfus”, **Milliyet**, 01.10.1975, s.9.

1024 Türkiye Aile Planlaması Derneği, **1974 Dünya Nüfus Yılı Sosyal ve Milli Refah İçin Aile Planlaması Seminer Notları**, Eroğlu Matbaası, Ankara 1974, s.3.

1025 Örneğin; Ahmed Edip Kuşdemiroğlu, “Doğumla İlgili Bazı Sorunlar”, **İstanbul Ticaret Gazetesi**, 31.05.1974, s.4,7.

1026 Sauvy, **age.**, s.235.

lu, Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş de Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev yapmışlardır¹⁰²⁷.

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümetinin programında nüfus politikaları ile ilgili açık bir ifade yoktur. Sadece; “Ana ve çocuk sağlığını korumaya yönelik tedbirlerle önem verilecektir.”¹⁰²⁸ şeklinde bir cümle ile geçiştirilmiştir. Hükümette yer alan Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş’in nüfus planlamasına karşı olduğunu, doğum kontrolünü Türkiye için uygun bulmadığını daha önce ifade etmiştik. Benzer şekilde Milli Selamet Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan’da nüfus planlamasına karşıdır. Örneğin, 27 Kasım 1974’te Millet Meclis’inde şöyle demiştir: “Nüfusumuz (Büyük bir memnuniyet içerisinde ifade edeyim ki) her yıl büyük bir süratle artmaktadır. Yılda takriben 500 bin memleket evlâdına yeniden işyeri hazırlamaya mecbur olduğumuz halde, bugünkü süratte ancak bunun yarısını karşılamak imkânı oluyor. Büyük bir işsizlik infilâkı (eğer durumumuzu süratle düzeltmezsek) Türkiye’yi ileride beklemektedir.”¹⁰²⁹

21 Haziran 1977 ile 21 Temmuz 1977 arasında İkinci Ecevit Hükümeti görev yapmıştır¹⁰³⁰. Bu hükümetin programında nüfus planlaması ile ilgili bir konu yoktur¹⁰³¹. Ancak Batılı devletlerin aşırı nüfusun dünyaya açlık getirebileceği endişesini hatırlatır tarzda şu ifade yer almıştır; “Dünyadaki ve Türkiye’deki hızlı nüfus artışı tarımsal verimin arttırılmasını zorunlu kılmıştır.”¹⁰³²

Bu kısa ömürlü hükümetin arkasından 21 Temmuz 1977 ile 5 Ocak 1978 arasındaki V. Demirel Hükümeti görev yapmıştır¹⁰³³. Bu hükümetin programında tıpkı bir önceki Demirel hükümetinde yer alan “Ana ve çocuk sağlığını korumaya yönelik tedbirlere önem verilecektir.” ifadesi yine yer almıştır. Bunun dışında Türkiye nüfusu için birkaç yerde, “nüfusu 50 milyona yaklaşan”, “hızla nüfusu 50 milyona yaklaşan” gibi ifadelere yer verilmiştir¹⁰³⁴. Oysa daha iki yıl önceki nüfus sayımına göre Türkiye’nin nüfusu 42 milyondur¹⁰³⁵. Bu durum karşısında büyüyen Türkiye için tedbir almanın zorunluluğuna birçok yerde vurgu yapılmıştır.

1027 T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, *age.*, ss.341-342.

1028 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)**, DPT Yayınları, Ankara 1972, s.362.

1029 **MM TD**, D:4, C 7, B: 10, 27.11.1974, s.190.

1030 T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, *age.*, s.371.

1031 **MM TD**, D: 5, C 1, B: 8, 28.06.1977, ss.28-45.

1032 **MM TD**, D: 5, C 1, B: 8, 28.06.1977, s.38.

1033 T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, *age.*, s.407.

1034 Bkz. **MM TD**, D: 5, C 1, B: 23, 27.07.1977, ss.118-133.

1035 Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı 26.10 1975**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1977, s.XI.

Hükümet programında Demirel şöyle demiştir: “Türkiye 4 ncü Beş Yıllık Kalkınma Planının eşiğinde 50 milyona doğru yükselen genç ve dinamik nüfus yapısı ile ülkenin sahip olduğu yeraltı ve yerüstü zenginlikleri ile 1977-1981 dönemini çok iyi değerlendirmek mecburiyetindedir.”¹⁰³⁶

5 Ocak 1978 ile 24 Ekim 1979 arası görev yapan Üçüncü Ecevit Hükümetinin ve 24 Ekim 1979’dan 12 Eylül 1980’e kadar görev yapan Dördüncü Demirel Hükümetinin de programlarında nüfus planlaması, doğum kontrolü gibi konulara yer verilmemiştir¹⁰³⁷.

Burada hükümetlerin nüfus politikaları ile ilgili şu tespiti yapabiliriz. Hükümetler nüfus artış hızının düşürülmesi için radikal tedbirler almamıştır. Konuyu sağlık sistemi içinde düşünmüştür. Daha çok ana ve çocuk sağlığı üzerinde durulmuştur.

3.2.4. 70’li Yılların Kalkınma Planlarında Nüfus

1963’te yayınlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, “Nüfus Meselesi” başlığı ile nüfus konusuna geniş yer vermiş ve Türkiye’nin yeni nüfus politikasının esaslarını ortaya koyan ilk resmi kaynak olmuştur¹⁰³⁸. 1968’de yayınlanan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile nüfus planlaması konusu tıbbi açıdan ele alınmış ve “Aile Planlaması” olarak değiştirilmiştir. Ana ve çocuk sağlığının korunması, programın temel amacı olarak belirtilmiştir¹⁰³⁹. 70’li yıllarla birlikte Türkiye’nin yeni nüfus politikasının takibi için dönemin kalkınma planlarında ele alınışına bakılabilir.

3.2.4.1. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında nüfus konusuna yaklaşım biraz daha değişmiştir. Bu değişim kısaca, Türkiye’deki hızlı nüfus artışı meselesi uzun dönemde çözülmesi gereken sorunlar arasında kabul edilmiştir, şeklinde özetlenebilir. Konuya ilişkin bir önlem veya politikaya yer verilmemiştir. Ayrıca planda aile planlaması çalışmalarının, ana-çocuk sağlığını destekleyen bir sağlık hizmeti olarak ele alındığı anlaşılmaktadır¹⁰⁴⁰.

Önceki iki kalkınma planına göre nüfus planlaması konusu daha az kapsamlıdır. Sınırlı ifadelerle yer verilmiştir. Daha çok yüksek nüfus artışının getireceği so-

1036 **MM TD**, D: 5, C 1, B: 23, 27.07.1977, s.127.

1037 Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, **age.**, s.53.

1038 **Age.**, s.11.

1039 Saraç, **age.**, s.110.

1040 Başol, **age.**, s.25.

runlar üzerinde durmakla yetinilmiştir. Bu sorunlardan “Üçüncü Plana Girerken Türk Toplumunun Temel Sorunları” ana başlığı altında “Nüfus İle İlgili Sorunlar” alt başlığında bahsedilmiştir. Örneğin, Türkiye’nin dünyada nüfusu en hızlı artan ülkelerden biri olduğu üzerinde durulmuş ve bu durumun devam etmesi halinde gelecek dönemlerde bireylerin alt yapıdan beslenmeye, eğitimden sağlığa kadar her türlü ihtiyaçların karşılanması önemli bir sorun olacağı üzerinde durulmuştur¹⁰⁴¹. Görüldüğü gibi Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında da hızlı nüfus artışının düşürülmesi ile ilgili radikal bir plan yoktur. Ancak yine de nüfus artışı halledilmesi gereken bir mesele olarak görülmeye devam etmiştir.

3.2.4.2. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)

1979-1983 arası dönem için hazırlanan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında nüfusla ilgili yer alan ifadeler, nüfus politikalarının 70’li yılların sonunda geldiği durumu göstermektedir. Planda “Kaynakların Kullanımı” başlığı ile nüfus konusuna yer verilmiştir¹⁰⁴². Planda, “Toplumsal ve ekonomik öğelerin oluşturulduğu değer sistemi, kişilerin nüfus artışı ve nüfus hareketliliği gibi iki önemli boyuttaki kararlarını etkilemektedir.”¹⁰⁴³ ifadesi ile Türkiye’nin geçirdiği ve geçirmekte olduğu sosyal ve iktisadi değişimler, bireylerin nüfus konusundaki kararlarında da değişikliklere yol açtığının tespiti yapılmıştır. Örneğin, Türkiye’nin doğurganlık düzeyinde bir azalma meydana gelmiştir. Bu durum planda şu şekilde açıklanmıştır: “1960’larda 6,19 olan toplam doğurganlık oranının 1970-1975 arasında 4,97’ye düştüğü tahmin edilmektedir. Ancak bölgelerarası farklılaşma eski özelliğini korumaktadır. Doğurganlık oranı, Batı ve Güney Anadolu Bölgelerinde, Doğu ve Karadeniz Bölgelerine göre daha düşüktür. Öte yandan, 1967-1968 yıllarında 6,1 olan kırsal alandaki doğurganlık oranı 1973’te 5,3’e düşmüştür. Bu sayılar Türkiye’de doğurganlığın önemli bir değişme içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca ülkedeki hızlı toplumsal değişime koşut olarak, istenilen doğurganlık düzeyinde de bir düşme görülmektedir. Nitekim istenilen çocuk sayısı 1963’te 3,2 iken, 1973’te 2,6’ya düşmüştür.¹⁰⁴⁴” Anlaşıldığı üzere Türkiye hızlı bir demografik değişim içerisine girmiştir. Bunun nedeni bireylerin geçirdiği sosyal ve iktisadi değişimdir.

Nüfusu etkileyen bir diğer etken olan ölüm oranlarının da zamanla birlikte azaldığı bilgisine planda yer verilmiş, ancak henüz istenilen amaçlara ulaşılmadığı

1041 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, s.106.

1042 *Age.*, s.24.

1043 *Age.*, s.24.

1044 *Age.*, s.24.

da belirtilmiştir. Ölüm oranlarının yeterince düşmeme sebebi ise bebek ve çocuk ölümlerinin hâlâ çok yüksek olmasına bağlanmıştır. Örneğin, 1975 yılında tüm il ve ilçe merkezlerindeki ölümlerin %29'u bebek ölümleridir. 1962-1963 yıllarında binde 180 olan bebek ölüm oranı 1966-1967'de binde 158'e düşmüştür. 1970-1975 dönemi sonunda ise bu oran binde 130 olmuştur. Yetişkin ölüm düzeyi ise, gelişmiş ülkelere yakın bir eğilim göstermekle birlikte, çocuk ölümlerinin yüksek olması nedeniyle, ortalama yaşam umudu değerleri düşük çıkmıştır¹⁰⁴⁵. Sonuç olarak Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı daha çok Türkiye'nin geçirmekte olduğu demografik dönüşüm üzerinde durmuştur. Nüfus politikaları ile ilgili bir eylem planından bahsetmese de Türkiye'deki bebek ve çocuk ölümlerinin hâlâ yüksek olduğuna vurgu yapılmıştır.

3.2.5. Gecekondulaşma

Türkiye'nin nüfus konusunda gerçekleşen demografik devriminde özellikle sanayi alanında Batı Avrupa'daki gibi bir başarıdan söz etmek zordur. Bunun birçok nedeni varsa da en önemlilerinden biri hem köyden kente hem de yurt dışından yapılan göçün planlanamamasıdır. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında hız kazanan Anadolu'ya göç hareketi, Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Hükümetler bu göçmenleri gerektiği şekilde iskân etmekte zorlanmıştır. Ancak bu durumdan ziyade özellikle 1955 sonrası hız kazanan kırsaldan kentlere göç planlanamamıştır. Türkiye'de kentler göçle gelenlerin ihtiyaçlarına, özellikle de iş ve konut ihtiyacına, cevap verememiştir. Bu durum ise gecekondulaşmaya yol açmıştır.

Gecekondu kavramını Türk Dil Kurumu; "İmar ve yapı kanunlarına aykırı olarak başkalarına veya kamuya ait arazi veya arsalar üzerinde toprak sahibinin bilgisi ve rızası olmaksızın acele yapılmış, konut, konu¹⁰⁴⁶" şeklinde tanımlamıştır. 30 Temmuz 1966'da gecekondu meselesi ile ilgili çıkarılan 775 Sayılı Gecekondu Kanununun 2. maddesinde ise gecekondu şu şekilde tanımlanmıştır; "imar ve yapı işlerini düzenleyen mevzuata ve genel hükümlere bağlı kalınmaksızın, kendisine ait olmayan arazi veya arsalar üzerinde, sahibinin rızası alınmadan yapılan izinsiz yapılar kastedilmektedir."¹⁰⁴⁷

1045 **Age.**, s.24.

1046 Türk Dil Kurumu, "Güncel Türkçe Sözlük", <https://sozluk.gov.tr/>, (20.07.2020).

1047 **T.C. Resmî Gazete**, "Gecekondu Kanunu", Kanun No: 775, S 12362, 30.07.1966, ss.1-5.

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Türkiye’de kaçak yapılaşmalar vardı. Özellikle hazine arazisi üzerine kaçak yapılaşmalar mevcuttu. Devlet bunlarla mücadele etmeye ilk başlarda gayret göstermişti¹⁰⁴⁸. Bir dünya şehri olan İstanbul’un nüfusu hızla artmaktaydı. Yine Ankara da başkent olduktan sonra nüfusu hızla artmaya başladı. Örneğin, Ankara’nın 1927 yılı nüfusu 74.553 iken 1945 nüfusu 227. 505’dir. Nüfus artışı oranında konut yapılamadığı için bir mesken sıkıntısı ortaya çıkmıştı¹⁰⁴⁹. Hızla büyüyen İstanbul ve Ankara gibi şehirlerde, özellikle dar gelirli vatandaşlar arasında ortaya çıkan konut sıkıntısının çözülemeyişi gecekondulaşmayı başlattı.

Cumhuriyet tarihinde bu konunun mesele haline gelmesi daha çok İkinci Dünya Savaşı sonrasındadır. Bu durum basından da takip edilebilir. Örneğin, 13 Temmuz 1947 tarihli Cumhuriyet gazetesi “Gece konu evleri” başlıklı haberinde şöyle demiştir: “Belediyeden izin almadan girilen bu inşaatlarda son gecelerde bilhassa Veliefendi çayırı civarında hız verilmiştir.¹⁰⁵⁰ Yine aynı dönemlerde 14 Mayıs 1947’de Hamdi Varoğlu Cumhuriyet’teki “Gelişi Güzel” adlı yazısında gecekondu ile ilgili şunları söylemiştir. “Kalender adamlarıdır. Bizde öteden beri yemeğin adı ekmek, esvabın adı çuldur; eşyaya pırtı, eve de başını sokacak bir yer deriz(...) Kira köşelerinde sürünmektense başını sokacak bir yer sahibi olmayı kim istemez?” dedikten sonra zorda kalan insanların bir gecede ev sahibi olduklarını belirtmiş ve şöyle demiştir; “Ama gecekondu diye birde isim kazınan bu evler, eciş bücüşlerin evlerine benziyormuş. Ne yapalım, bu da bir şey. Bir gecede yapılan ev peri padişahının sarayı gibi olmaz ya!¹⁰⁵¹ Basın gecekondu evlerine sempati ile baksa da devlet bu kaçak yapılaşmaya izin vermemiş, bu durumla mücadele etmiştir. Örneğin, 1947 Mayıs ayı içerisinde İstanbul Valiliği gecekondu mülklerine müsaade edilmemesini bütün kaymakamlıklara bildirmiştir¹⁰⁵². 15 Temmuz 1947’de İstanbul Valiliği bu evlerin derhal yıkılması emrini vermiştir¹⁰⁵³. Yine 1947 Ağustos ayı içerisinde İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar, sayıları hızla artan gecekondu evlerinin yapımına izin verilmemesi emrini yenilemek zorunda kalmıştır¹⁰⁵⁴. Görüldüğü gibi Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı sonrası gecekondu bir mesele haline gelmiştir. Devletin tepkisi bunlara izin vermemek yönünde olmuş, müsamaha gösterilmemeye çalışılmışsa da gecekondulaşma devam etmiştir.

1048 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Kodu: 30.64.03.

1049 Tuğluoğlu, agm., s.6.

1050 “Gece konu evleri”, **Cumhuriyet**, 13.07.1947, s.1.

1051 Hamdi Varoğlu, “Gelişi Güzel”, **Cumhuriyet**, 14.05.1947, s.2.

1052 “Gece konu evleri”, **Cumhuriyet**, 30.05.1947, s.2.

1053 “Gece konu evleri yıktırılıyor”, **Cumhuriyet**, 16.07.1947, s.2.

1054 “Yeni barakalar yapılmaması için Vali emir verdi”, **Cumhuriyet**, 13.08.1947, s.2.

1 Kasım 1950 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Meclis'in 9. Dönem açış konuşmasında gecekondular olgusundan bahsetmiş ve şöyle demiştir: “Başlıca büyük şehirlerimizdeki nüfus tekâsüfü dolayısı ile ucuz mesken meselesi ön plâna geçmiştir. Bu ihtiyacı karşılayacak ‘Gece kondular’ durumunu düzenleyecek bir kanun tasarısı hazırlanmaktadır.”¹⁰⁵⁵

1950-1960 arasında yani DP iktidarı döneminde gecekondular meselesinin kendine has özellikleri vardır. Örneğin, şehir artık eskisi gibi yeni gelen için bilinmeyen, korkulan bir yer değildir. Zira kırsaldan gelenin yerleşmesi ve iş bulması önceden gelmiş yerleşmiş akrabası veya hemşerisi sayesinde kolaylaşmıştır. Yine bu dönem tapusuz bir alım-satım pazarı doğmuştur. Bu pazar yeni yerleşilen yerlerle birlikte hızla büyümüştür. Gecekonduların aile reisleri bu dönem; inşaat, ulaştırma, hizmet sektörlerinde düzenli işlere yerleşmeye başlamıştır. Her ne kadar bu gecekondular şehirle bütünleşemese de siyaseten bütünleşmiştir. Zira gecekondular çok partili hayatla birlikte oy potansiyeli olarak görülmüştür. Bu nedenle buralara alt yapı götürülmeye başlanmıştır. Böylece gecekondular devletin gözünde yasallaşmaya başlamıştır¹⁰⁵⁶.

Türkiye’de nüfusun yarıdan çoğunu oluşturan köylünün temel üretim aracı olan toprağın, mülkiyet açısından dağılımı dengesiz ve adaletsizdi. Üstelik topraksız aile sayısı giderek artmaktaydı. Çiftçi ailelerin giderek büyüyen bir bölümü küçük işletmelerde ilkel yöntemlerle üretim yapmaktaydı. Bu durum verim düşüklüğüne, gelirin adaletsiz bölünüşüne, toplumsal gelişmenin yeterince sağlanamamasına yol açmaktaydı¹⁰⁵⁷. Sonuçta bu durumlar Demokrat Parti Dönemi’nde kırsaldan kente göçü tetiklemiştir.

Özellikle 1955 sonrası kırsaldan kente göç hız kazanmış, Türkiye’de bir şehirleşme hareketi başlatmıştır. Türkiye’de şehirleşmede kırsaldan gelenler için konut en önemli sorun olmuştur. Konut ihtiyacının en pratik çözüm şekli, bazı yaşayış ve davranış özellikleriyle, kırsal hayatı şehir çevresi içinde devam ettiren, gecekonduları doğurmuştur. Şehre yeni gelen nüfus, kırsal ilişkilerini kesmemiş devam ettirmiştir. Bu kırsalla devam eden ilişki durumu, iş gücünden beslenme şekline kadar birçok alanda, kendini göstermiştir. Köyden göç eden nüfus, daha iyi hayat şartlarına sahip olacağını ve daha yüksek bir refah seviyesine ulaşabileceği beklentisi içindedir. Ayrıca yeni yetişen nesillerde, şehrin geniş imkânlarla sahip ol-

1055 **TBMM TD**, D: 9, C 2, İ: 1, 01.11.1950, s.9.

1056 Alpar ve Yener, **age.**, ss.7-8.

1057 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, s.11.

duğu düşüncesi vardır. Bu nedenle şehir hayatını kırsal hayata tercih etme eğilimi giderek artmıştır¹⁰⁵⁸.

1960-1970 arası dönemde ise gecekonduların aileleri iş piyasalarına katılmaya başlamıştır. Ayrıca tüketim piyasasının da dikkatini çekmiştir. Gecekonduların ailelerindeki ekonomik gelişmeler mekânlarına da yansımıştır. Ailelerin ekonomik imkânları elverdikçe konuta ilaveler, kat çıkma gibi durumlar olmuş, gecekonduların mahallerinde evler kiraya verilmeye başlanmıştır. Böylece gecekonduların olgusu şehirlerin vazgeçilmez olmuştur. Üstelik gecekonduların çehresi değişmeye başlamıştır. Sefalet mahalleri yerini kısmen alt yapısı olan yerleşik düzgün mahallelere bırakmıştır¹⁰⁵⁹.

1970-1980 arası dönem, gecekonduların mahallerinin alt-yapı ve ulaşım hizmetlerinin götürülmesi ile şehirle bütünleşmesi sonucunda gecekonduların arazilerinin değer kazandığı görülmüştür. Enflasyonun da etkisiyle gecekonduların arsalarında spekülasyon yapıldığı bir dönem olmuştur. Ekonomik gücü olan gecekonduların aileleri tek katlı gecekondularını çok katlı binalara dönüştürmüştür. Gücü olmayanlar kat karşılığında müteahhitlerle anlaşmıştır. Böylece şehir merkezlerine yakın gecekonduların bölgeleri hızla çok katlı binaların bulunduğu bölgelere haline gelmiştir¹⁰⁶⁰.

27 Temmuz 1977’de Beşinci Demirel Hükümetinin programını okuyan Demirel şunları söylemiştir: “Sanayileşme, artan nüfus, köyden şehre akış, hızlı şehirleşmeyi meydana getirmekte, bu da yeni meseleler ve güçlükler ortaya çıkarmaktadır. Hükümetimiz, ülkede düzenli, sağlıklı ve dengeli bir şehirleşmeyi temin için gerekli planlı çalışmaları yapmak ve tedbirleri süratle almak kararındadır.”¹⁰⁶¹ Ancak gecekonduların meselesi çözülememiştir. Devlet ile gecekonduların sahipleri zaman zaman karşı karşıya gelmiştir. Örneğin, 2 Eylül 1977 tarihinde İstanbul’un Ümraniye ilçesinde 775 Sayılı Gecekondular Kanunu nedeniyle gecekonduların yıkımı sırasında yıkıma engel olmak isteyen gecekonduların sahipleri ile polis arasında çatışma çıkmıştır. Bu çatışmada 5 kişi hayatını kaybetmiş, 9’u polis olmak üzere 44 kişi tabanca kurşunu ile yaralanmış, 130 kişi gözaltına alınmıştır¹⁰⁶².

Gecekonduların sorunlarının çözülemeyişi ile ilgili Adil Araslı şunları söylemiştir: “Hükümetlerin, yetersizliği, plânsızlığı, ileriye göremeyişi ve bu nedenlerle de

1058 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, ss.55-56.

1059 Alpar ve Yener, **age.**, ss.8-9.

1060 **Age.**, s.9.

1061 **MM TD**, D: 5, C 1, B: 23, 27.07.1977, s.129.

1062 Abdullah Öğülmüş, “Ümraniye’de gecekondularla polis çatıştı, 5 kişi öldü”, **Milliyet**, 03.09.1977, s.1.

devletin otoritesizliğinin somut bir neticesidir. Aslında bir kent ve idaresi için yüz kızartıcı bir hareket ve durumdur.¹⁰⁶³

Türkiye’de köyden kente göç sonucu ortaya çıkan kentleşme, nüfusun önemli bir kesiminin sağlık hizmetlerinden yoksun gecekondularda yaşamasına yol açmıştır. Gecekondularda kalabalık aile toplulukları halinde yaşayan, birçok imkândan yoksun, sağlıksız bir ortamda yaşayan bu nüfus, birçok sağlık sorununun da doğmasına neden olmuştur. Türkiye’nin doğurganlık ve bebek ölüm hızları bu tür bölgelerde yüksek seyretmiştir¹⁰⁶⁴.

Sonuç olarak Türkiye’de gecekondulu meselesi, Türkiye’nin bugün sahip olduğu sanayileşememe, nitelsiz eğitim, çarpık kentleşme gibi ana meselelerinin nedenlerinden biri olmuştur.

3.2.6. Dönemin Nüfus Sayımları

3.2.6.1. 1970 Genel Nüfus Sayımı

Türkiye’nin nüfusunun 35 milyonu geçmesinin beklendiği 1970 Genel Nüfus Sayımı 25 Ekim 1970 tarihinde gerçekleştirildi¹⁰⁶⁵. Cumhuriyet tarihinin dokuzuncu nüfus sayımı genelde intizam içerisinde geçti¹⁰⁶⁶. Bu sayımda da önceki sayımlarda uygulanan benzer yasaklar ve cezalar uygulandı¹⁰⁶⁷. Ek olarak dışarı çıkan çocuklar için, 50 lira ceza alınması eklenmiştir¹⁰⁶⁸. Zira 1965 sayımında sayım memurlarının arabası sokakta evinin önünde oynayan üç çocuğa çarpmış, biri ölmüş, ikisi yaralanmıştı¹⁰⁶⁹. Bu nedenden dolayı tedbir alınmış olsa gerektir. Bir başka sıkıntı da sayım memurlarına gittikleri yerde sürekli yiyecek ikram edilmesidir. Daha önceki sayımlarda da sayım memurlarına bir şeyler ikram etmek yasak olmasına rağmen sıkıntılar yaşanmıştır. Hatta 1965 sayımında Başbakan Demirel sayım memurlarının ikazlarına rağmen memurlara ısrarla yiyecek ikram etmiştir. 1970 sayımında sayım öncesi basın aracılığı ile sayım memurlarına yiyecek ikram

1063 Adil Araslı, “Gecekondulu Problemi ve Hükümet Programı”, **İstanbul Ticaret Gazetesi**, 12.04.1974, s.2.

1064 Yeles, agm., s.338.

1065 “Nüfus Sayımı 7.30’da Başlıyor”, **Akşam**, 25.10.1970, s.1; “Hedef 35 Milyon”, **Akşam**, 26.10.1970, s.1.

1066 “Nüfus sayımı intizam içerisinde geçti.”, **Son Posta**, 26.10.1970, s.1.

1067 “Yarın tüm yurttan nüfus sayımı var”, **Ulus**, 24.10.1970, s.1.

1068 “Nüfus Sayımı 7.30’da Başlıyor”, **Akşam**, 25.10.1970, s.7.

1069 “Sayım arabası bomboş yolda üç kişi bulup ezdi”, **Tercüman**, 25.10.1965, s.1.

edilmemesi konusunda halk uyarılmıştır¹⁰⁷⁰. Yine de Demirel bu sayımda da memurlara şeker vermiştir. Bu durum Türk basınına yansımıştır¹⁰⁷¹.

1970 sayımı Türkiye’de özellikle İstanbul’da görülen para-kolera salgınına denk gelmiştir. Uzun zaman önce başlayan salgın, ilaç ve personel yetersizliği nedeniyle önlenememiştir. Özellikle gecekondu mahallelerinde kanalizasyon sistemlerinin yetersizliği salgının önüne geçilememesine sebep olmuştur¹⁰⁷². Yine de sayım ertelenmemiş, belirlenen tarihte yapılmıştır. Konu ile ilgili İstanbul Valisi Vefa Poyraz, vatandaşlardan salgın nedeniyle sayım memurlarını evlerde fazla meşgul etmemeleri, yiyecek ve içecek ikramı yapmamaları konusunda bir basın toplantısı düzenleyerek uyarmıştır¹⁰⁷³.

Bu sayımda da önceki sayımda olduğu gibi ailelerin yaşadığı meskene yönelik sorular sorulmuştur. Örneğin, “Hane halkının kullandığı mutfak?, Hane halkının kullandığı yakıt?, Hane halkının kullandığı hela?” gibi sorularla halkın yaşadığı mekanın durumu anlaşılmaya çalışılmıştır¹⁰⁷⁴. Sayım için sabah 6.30’dan itibaren sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Sokağa çıkma yasağının bitiş saatinin ise radyodan ilan edileceği duyurulmuştur¹⁰⁷⁵. Yasağa uymayan 26 kişi yakalanarak karakola teslim edilmiştir¹⁰⁷⁶. Sayım günü doğan erkek çocuklara daha önce de görüldüğü gibi “Saim” ismi verilmeye bu sayımda da devam edilmiştir. Kız çocuklarına da “Saim”¹⁰⁷⁷ veya “Sayın¹⁰⁷⁸” gibi sayımı anımsatacak isimlerin konulduğu olmuştur.

35 milyon olarak tahmin edilen Türkiye nüfusunun, bu sayımda 35 milyonu aştığı, 30 Ekim 1970’de basın aracılığı ile duyurulmuştur¹⁰⁷⁹. Bundan bir gün sonra da Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürü Sabahattin Alpat bir açıklama yaparak, sayım sonucu ile ilgili bazı bilgiler vermiştir. Buna göre Türkiye’nin nüfusu 35.666.549 olmuştur. Alpat ayrıca 2000 yılında Türkiye’nin nüfusunun 75 milyon olacağını tahmin ettiklerini de belirtmiştir¹⁰⁸⁰. 1970 nüfus sayımının kesin sonuçları 1973 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır. Geçici sonuçla kesin sonuç arasında az bir fark vardır. Kesin sonuca göre 1970 yılı Tür-

1070 “Yarın Bütün Türkiye’de Sokaklar Bomboş Olacak”, **Akşam**, 24.10.1970, s.1.

1071 “Yarın Bütün Türkiye’de Sokaklar Bomboş Olacak”, **Akşam**, 26.10.1970, s.1, 7.

1072 “Gecekondu semtlerinde hâlâ aşı yapılmıyor”, **Ulus**, 25.10.1970, s.1.

1073 “İkaza rağmen Demirel memura şeker verdi”, **Akşam**, 26.10.1970, ss.1-7.

1074 “Dün Sayıldık”, **Ulus**, 26.10.1970, s.1.

1075 “Sayımın Bittiği Saat Radyodan İlan Edilecek”, **Günaydın**, 25.10.1970, s.1.

1076 “Nüfusumuz 35 Milyonu Geçti”, **Günaydın**, 26.10.1970, s.1.

1077 “Nüfusumuz 35 Milyonu Geçti”, **Günaydın**, 26.10.1970, s.7.

1078 “Dün Sayıldık”, **Ulus**, 26.10.1970, s.2.

1079 “35 Milyonu Aştık”, **Akşam**, 30.10.1970, s.1.

1080 Nüfusumuz 35.666.549’a yükseldi”, **Günaydın**, 01.11.1970, s.6.

kiye nüfusu 35.605.176'dır¹⁰⁸¹. Nüfus artış hızı ise yıllık binde 24.62'dir¹⁰⁸². Sonuç olarak Cumhuriyet Dönemi'nin dokuzuncu nüfus sayımı başarı ile gerçekleştirilmiş ve Türkiye'nin nüfusu artmaya devam etmiştir.

3.2.6.2. 1975 Genel Nüfus Sayımı

Dönemin ünlü iktisatçılarından Haluk Çillov Türkiye'nin nüfus artışını birçok açıdan tehlikeli görmüştür. 11 Ekim 1961 tarihli Milliyet gazetesinde yayımlanan "Türkiye'de nüfus artışının tehlikeleri" adlı makalesinde, Türkiye'nin 27 milyonluk nüfusu beslemekte güçlük çektiğinden bahsetmiştir. Bu sebeple doğumların azaltılması için tedbir alınması gerektiği konusunda ısrara devam etmiştir. Bu şekilde artış devam ederse 1975 yılında nüfusun 40 milyona ulaşacağından bahsetmiştir. Yine de kendisinin Türkiye'nin nüfusunun sabit kalmasını istemediğini ama 1975 yılında 40 milyona ulaşmak yerine, 1985 yılında 40 milyona ulaşmanın Türkiye'nin refahı için daha doğru olduğunu savunmuştur¹⁰⁸³. Yukarıdaki örnekte de bahsedildiği gibi 60'lı yıllarda tedbir alınmaz ise 1975 yılında Türkiye'nin nüfusunun 40 milyona ulaşacağı düşüncesi vardı. Nüfusun 40 milyona ulaşıp ulaşmayacağı merakla beklenen 1975 nüfus sayımı, 26 Ekim 1975 tarihinde yapıldı¹⁰⁸⁴.

Bu sayımda yaklaşık 400 bin memur görev aldı. Toplam 44 soru soruldu. Yapılan bu nüfus sayımı 44 milyon 300 liraya mal oldu. Bu sayımda ilk defa sayımda görev alacak memurlara ücret ödenmesine karar verildi. Sayım memurlarına 75'er lira ücret ödenmesi kararlaştırıldı¹⁰⁸⁵.

Nöbetçi eczaneler ve hastaneler dışında tüm iş yerlerinin kapalı olduğu sayımda sabah 8'den itibaren sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Sayımın sona erdiği valilik ve kaymakamlıklarca halka duyuruldu¹⁰⁸⁶. Sokağa çıkma yasağı ve sayım başarılı bir şekilde uygulanmıştır¹⁰⁸⁷. Sayım sonucunda Türkiye'nin nüfusu

1081 T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı 25.10.1970**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1973, s.XIV.

1082 **Age.**, s.XIII.

1083 Haluk Çillov, "Türkiye'de nüfus artışının tehlikeleri", **Milliyet**, 11.10.1961, s.2.

1084 "Onuncu Nüfus Sayımı Bugün Yapılıyor", **Akşam**, 26.10.1975, s.1; "Ülkemizin Nüfusu Onuncu Kez Sayıldı", **Barış**, 27.10.1975, s.1.

1085 "Onuncu Nüfus Sayımı Bugün Yapılıyor", **Akşam**, 26.10.1975, s.7.

1086 "Onuncu Nüfus Sayımı Bugün Yapılıyor", **Akşam**, 26.10.1975, s.1.

1087 "Yurtta Genel Sayım Dün Yapıldı", **Akşam**, 27.10.1975, s.1.

beklediği gibi 40 milyona ulaşmıştır. Türkiye’nin 1975 sayımına göre nüfusu 40.347.719’dur¹⁰⁸⁸. Nüfus artış hızı ise yıllık binde 25’dir¹⁰⁸⁹.

Bu sayımın sonucunda, doğumların azalmaya başlaması, ölüm oranlarındaki düşüş ve yurt dışına işçi göçü sonrası, Türkiye’nin nüfusunun yaş yapısının da değişmeye başladığı görülmüştür. Örneğin, 1965’te 0-14 arası yaşa sahip nüfusun oranı %42 iken 1975’te %40,1’e düşmüştür. Buna karşın 65 yaş üstü 1965’te %3,9 iken 1975’te %4,5’e yükselmiştir¹⁰⁹⁰.

Sayım nedeniyle basına verdiği demeçte Demirel, Türkiye’nin nüfusunun 1990’da 60 milyon olacağını söylemiş ve konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde izah etmiştir: “1990’da 60 milyonuz. 60 milyon büyük bir Türkiye. Güçlü, kudretli, ekonomik kalkınmasını geniş ölçüde ileriye götürmüş, mamur, müreffeh bir büyük Türkiye. İstikamet odur. 1927’nin 13 milyon Türkiye’si, 1990’da 60 milyonluk Türkiye olacak. 13 milyonluk yokluklar, sıkıntılar ve darlıklar içinde olan bir Türkiye’nin yerini 60 milyonluk büyük bir Türkiye. Hedef bu.”¹⁰⁹¹ Demirel’in bu şekilde Türkiye’nin artan nüfusu ile övünmesi, dönem itibarı ile nadir karşılaşılan bir durumdur.

3.2.6.3. 1980 Genel Nüfus Sayımı

12 Ekim 1980 Pazar günü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde bir sayım yapılacağı İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından açıklandıktan sonra, 27 Haziran 1980 tarihinde sayım ile ilgili yönetmelikler Bakanlar Kurulunca onaylanarak yürürlüğe girmiştir¹⁰⁹². Böylece 1980 Genel Nüfus Sayımı hazırlıkları başlamıştır. Sayıma bir ay kala 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleşti. Ordu yönetime el koydu. Türkiye’nin her yerinde sıkıyönetim ilan edildi. Hükümet ve Parlamento feshedildi. Siyasal partilerin faaliyetleri durduruldu¹⁰⁹³. Yine de 12 Eylül askeri darbesinden

1088 Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı 26.10 1975**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1977, s.XII.

1089 **Age.**, s.XI.

1090 T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, s.25.

1091 “Demirel: Nüfusumuz”, **Akşam**, 27.10.1975, s.7.

1092 **BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 399.118.08.

1093 “Ordu yönetime el koydu”, **Hürriyet**, 13.09.1980, s.1; “Amaç demokrasiyi rayına oturtmak”, **Günaydın**, 13.09.1980, s.1; “Yeni Anayasa Hazırlanacak”, **Tercüman**, 13.09.1980, s.1; “Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu”, **Milliyet**, 13.09.1980, s.1; “Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı”, **Cumhuriyet**, 13.09.1980, s.1.

tam bir ay sonra planlandığı şekilde, 1980 nüfus sayımı gerçekleştirildi¹⁰⁹⁴. Sayım sonucu Türkiye'nin nüfusu 44.736.957 olarak tespit edilmiştir¹⁰⁹⁵.

1980 nüfus sayımı sonucuna göre Türkiye'nin nüfus artış hızı bir anda binde 20'ye düşmüştür. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Öncelikle yurt dışına giden işçiler, buldukları ülkelerin sosyal yardımlarından daha çok yararlanmak için eşlerini ve çocuklarını hızla götürmeye başlamışlardır. Bunların toplam sayılarının 2,5 milyona ulaştığı tahmin edilmiştir. Türkiye'nin nüfus sayımına bunlar dâhil edilmemiştir¹⁰⁹⁶.

Türkiye'de kentleşme oranı bu dönem %43.91'e yükselmiştir¹⁰⁹⁷. Bu durumda nüfus artış hızını azaltmıştır. Zira daha önce de bahsedildiği gibi kırsaldan kente gelince doğal olarak doğurganlık düşmektedir. Yine şehirleşme ile birlikte artan sanayileşme ve eğitim seviyesi, aile planlaması hizmetlerinin yaygınlaşmaya başlaması da nüfus artış hızının düşük çıkmasında etkili olmuştur. Ayrıca sıkıntılı sosyal yıllar ve terör olayları nedeniyle bazı kişilerin Türkiye'den kaçtığı bilinmektedir¹⁰⁹⁸.

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen askeri harekâttan bir ay sonra, yani 12 Ekim 1980'de yapılan bu sayımla ilgili Haluk Cillov şunları söylemiştir. “On Birinci Genel Nüfus Sayımında (özellikle Güneydoğu bölgelerimizde) geniş bir nüfus topluluğunun saklanmış oldukları, yani sayılmadıkları tahmin ediliyor.” Bu durum da yine nüfus artış hızının düşük çıkmasına sebep olmuştur¹⁰⁹⁹.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfus 13 milyon civarındadır. 1980 nüfus sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 44,7 milyon olmuştur. Nüfus yaklaşık üç buçuk kat artmıştır. Üstelik 53 yıl gibi kısa bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. 19. yüzyılda Batı Avrupa ülkelerinde meydana gelen hızlı nüfus artışının benzeri,¹¹⁰⁰ Türkiye'de neredeyse bir asır sonra 20. yüzyılda, Cumhuriyet Türkiye'sinde gerçekleşmiştir. Bildiğimiz kadarı ile Anadolu'da daha önce böylesine bir nüfus artışı yaşanmamıştır. Bu durum da Cumhuriyet Türkiye'sinin önemli bir başarısıdır.

1094 “Sayıldık”, **Tercüman**, 13.10.1980, s.1.

1095 Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı 12.10.1980**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1984, s.4.

1096 Haluk Cillov, “Türkiye Nüfusundaki Artışın Etkileri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 42, S 1-4, 1985, s.4.

1097 TÜİK, “Nüfus ve Demografi”, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>, (16.09.2021).

1098 Cillov, agm., s.4.

1099 Agm., s.6.

1100 Örneğin; İngiltere'de 1801-1901 arasında nüfus yaklaşık 3,6 kat artmıştır. Bkz. Russell, **age.**, s.178.

Türkiye’de 1958 yılında nüfus artış hızının ilk başlatan kişi veya kişilerden biri olan Halûk Cillov, 1985 Genel Nüfus Sayımında Türkiye’nin nüfus artış hızının yüksek çıkması sonucu, Türkiye’nin Afrika ve Asya’daki geri kalmış toplumlara benzer bir üremeye sahip olduğunun açıkça ortaya çıktığını belirtmiştir. Cillov, geçen yaklaşık 30 yıllık süreye rağmen istenilen sonucun çıkmama nedenini şu şekilde izah etmiştir: “Bu politika, şimdiye kadar ülkemizde başarılı olmamış ise, bu, toplumun reaksiyonu yüzünden değil, aksine, uygulamanın resmen samimi olarak benimsenmemiş olmasından ve özellikle kırsal bölgelere ulaştırılmamasından kaynaklanır.”¹¹⁰¹

1 Nisan 1965 tarihli ve 557 sayılı Nüfus Planlaması Kanunu ile birlikte Türkiye’nin çok nüfus politikası değişmiştir. Ancak nüfus artış hızının azaltılması için pratikte çok bir şey yapıldığı söylenemez. Bu konuda Batı’nın istek ve baskılarına rağmen Türk bürokrasisinin konuyla ilgili görüntüsü çekingendir. Bir şeyler yapma konusunda da tedirgindir. Dönemin aydınlarından Engin Ural’a göre Türk bürokrasisinin böyle davranmasının iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi fanatik sağın da solun da nüfus planlaması fikrine şiddetle karşı çıkmasıdır. Diğeri de nüfus planlaması konusunun sadece Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığını ilgilendiren teknik bir konu olduğu düşüncesidir. Aşırı sağ yüz milyonluk bir Türkiye isterken, aşırı sol da bu fikrin Batı emperyalizminin bir oyunu olarak görmüştü¹¹⁰².

Bu çalışmada görüldüğü gibi Türkiye, sanayileşmiş ülkelerin 19. yüzyılda yaşadığı demografik geçişin bir benzerini Cumhuriyet döneminde yaşamıştır. Bunun ilk aşaması 1923-1955 arasındadır. Bu dönem doğumlar fazla, yenidoğan ve çocuk ölümleri yüksek olmuştur. Ortalama insan ömrü kısadır. Bu nedenle doğumların yüksek olması nüfus artış hızına yansımamıştır. Yine de nüfus 13 milyondan 24 milyona çıkmış hemen hemen ikiye katlanmıştır. 1955 sonrası geçişin ikinci aşaması başlamıştır. Bu dönemden sonra doğurganlık azalmaya başlamış ve bir daha artmamıştır¹¹⁰³. Fakat beslenme ve sağlık koşullarının iyileşmesi gibi durumlar ölüm oranlarını düşürmüştür. Yaşam süresi yükselmiştir. Bu durumların sonucunda nüfus artış hızı hızlanmıştır¹¹⁰⁴. Bu dönemin bir diğer belirgin özelliği hızlı kentleşme olmuştur. Kentleşme, kırsal alanlardan kentsel alanlara geçerken, daha az üreme hızını tercih etmeye neden olmuştur. Sağlıklı ve eğitilmiş çocuklar yetiştirmeye daha

1101 Halûk Cillov, “Aşırı Nüfus Artışı Sorunları”, **Aile Planlaması Kongresi**, Ankara Jinekoloji Derneği Yayınları, Ankara 1986, ss.86-87.

1102 Engin Ural, “Yeni Anayasada Nüfus Politikası”, **Milliyet**, 25.09.1981, s.2.

1103 T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Nüfusu 1923-1994 Demografik Yapısı ve Gelişimi**, ss.4-5.

1104 Yılmaz, **age.**, s.60.

fazla motive olunmuştur¹¹⁰⁵. Türkiye'nin bu demografik geçişi bir anlamda geleneksel demografik rejimden modern demografik rejime doğru olmuştur¹¹⁰⁶. Bu durum çalışmanın da savunduğu Türkiye'nin nüfus meselesinin, modernleşme sürecinin bir parçası olduğunu destekleyen bir durum olmuştur.

1105 T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Nüfusu 1923-1994 Demografik Yapısı ve Gelişimi**, s.5.

1106 Burhan Can ve Sedat Avcı, "Demografik Geçiş Teorisi Açısından Türkiye'nin Demografik Geçiş Aşamaları ve Nüfuslanma Süreci", **Doğu Coğrafya Dergisi**, C 26, S 46, s.229.

SONUÇ

Bu eser Türkiye'nin nüfus politikalarının, Türkiye'nin modernleşme sürecinin bir parçası olduğu hipotezi üzerinde oluşturuldu. Sonuçta görüldü ki modern Batı Avrupa devletlerinin 19. yüzyılda geçirdiği demografik dönüşümün bir benzeri, Türkiye'de 20. yüzyılda Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanmıştır.

Osmanlı'nın son döneminde yaşanan savaşlar, Türkiye'yi neredeyse her alanda büyük bir yıkama uğratmıştır. Ülkenin hemen her yeri harabeye dönmüş, maddi ve manevi çöküntüyle beraber kıtlık, yoksulluk, bulaşıcı hastalıklar gibi sıkıntılar halkı son derece olumsuz etkilemiştir. Savaşların getirdiği bu durum ciddi anlamda insan kıyımına yol açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı'nın, emperyalist devletler tarafından paylaşıldığı bir ortamda, Türkler Millî Mücadele ile yeniden ayağa kalkmayı başardı. Ancak, Osmanlı'nın son döneminde başlayan modernleşme sürecine devam edebilmek adına, elde edilen sadece bir zemindi. Millî Mücadele'nin önderi ve kahramanı Mustafa Kemal'in de belirttiği gibi esas mücadele yeni başlamıştı. Fakat imparatorluktan devralınan nüfusun savaşlar nedeniyle sayısı azalmış, demografik yapısı bozulmuştu. Okuryazar, zanaatkâr, çiftçi gibi nitelikli nüfusun önemli bir kısmı kaybedilmişti. Böyle bir ortamda savaşlar ekonomik sıkıntılara, ekonomik sıkıntılar sefaletle sebep olmuştu. Sefalet, salgın ve bulaşıcı hastalıklara yol açmıştı. Salgın ve bulaşıcı hastalıklar yoklukla birleşince sonuç, Türk halkı için oldukça vahim olmuştu. Ölüm adeta Anadolu insanını tırpan gibi biçmişti. Ağır şartlar yüzünden insan hayatı değersizleşmiş, hayatın muhafazası zorlaşmış, Türk halkı kadercı bir psikolojiye bürünmüştü. Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey 13 Ekim 1923'te Meclis'teki konuşmasında şöyle demişti: "Bizde üç şeyin kıymetçe sırası şöyledir. Toprak, hayvan, insan; hele insan yavrusu, işte bunun hiç kıymeti yoktur."¹¹⁰⁷

Cumhuriyet'in başlangıcında böylesine ağır bir tablo varken, Cumhuriyet'i kuran kadrolar bu durumu düzeltmekte kararlı olmuşlar, geri adım atmamışlardır. Emperyalist devletlerin, Türkiye'de artık nüfus kalmadı, sözünü sıklıkla dile getirdiği ve bunun üzerinden propaganda yaptığı bir ortamda, nüfus azlığı en hayati meselelerden biri olarak görülmüştür. Nüfus azlığı meselesi ulusal politikalar için de önemli bir yer tutmuş, devlet enerjisinin önemli bir kısmını nüfusun artırılmasına ayırmıştır. Zira nüfus azlığı Türkiye'nin geleceği için bir sorunu olarak görülmüştür.

1107 **TBMM ZC**, D: 2, C 2, İ: 35, 13.10.1923, s.628.

Türkiye nüfusunun artmasını engelleyen nüfusun üç düşmanı vardı. Bunlar savaş, kıtlık ve salgın hastalıklardı. Türkiye nüfusu savaştan, 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması ile kurtuldu. Bundan sonra savaşlardan uzak durulmaya çalışıldı. Mustafa Kemal'in "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" politikasının altında yatan sebeplerden biri de barış ortamı sağlayıp, nüfusu savaştan uzak tutarak, Türkiye'nin nüfusunu nicelik olarak arttırmak, nitelik olarak da modernleştirmektir. Bakıldığında Mustafa Kemal'in bu düşüncesi, savaştan uzak durularak gerçekleştirilmeye gayret edilmiştir.

Savaştan sonra nüfusun bir diğer düşmanı kıtlık idi. Zaten kıtlığın nedenlerinden biri de savaşlardı. Kıtlık çoğu zaman açlık durumuna yol açabiliyordu. Tarih boyunca birçok kez açlık durumu, devletlerin nüfusunun kırılmasına neden olmuştur. Örneğin, İrlanda'da 1876-1877 yıllarında açlık öylesine etkili oldu ki İrlanda nüfusu bir daha eski düzeyine erişemedi. Yine 1921'de Çin ve Rusya'da görülen kıtlık, nüfusun kırılması üzerinde oldukça etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin komşusu Yunanistan'da da açlık nüfus üzerinde yıkıcı olmuş, yüzbinlerce Yunan açlıktan ölmüştür. Bu durumun bilincinde olan Türk devlet adamları, böyle bir kıtlık ve açlık durumu ile karşılaşmamak için sürekli tedbir almışlardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında alınan, olağanüstü iktisadi tedbirlerin bir nedeni de budur. Yukarıda verilen örneklerle bakıldığında, Türk devlet adamlarının kararlarının isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Zira Türkiye büyük bir açlık durumu ile karşılaşmamıştır.

Nüfusun üçüncü düşmanı olan salgın ve bulaşıcı hastalıklar, Anadolu coğrafyasında nüfus üzerinde yıkıcı bir etkiye sahip olmuştur. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusu arttırmak için başvurulan yöntemlerden en önemlisi, salgın ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele olarak görülmüştür. Yine hayatın muhafazası için sağlık hizmetleri artırılmış ve yaygınlaştırılmıştır. Sağlık hizmetleri Cumhuriyet hükümetlerinin en başarılı olduğu alanlardan biri olmuş ve bu başarının sonucunda da ölüm oranları düşmeye başlamış, nüfus giderek artmıştır.

Tek Parti Dönemi baştan sona nüfusu arttırmaya yönelik yani pronatalist politikalar dönemi olmuştur. Hatta "Çok nüfus tok nüfus" sözü dönemin en ünlü sloganlarından biridir. Nüfusu arttırmak için, gebeliği önleyici ilaçlar, araçlar ve de kürtaj kanunlarıyla yasak edilmiştir. Bunun yanında çok çocuk sahibi olmak özendirilmiş ve çeşitli şekillerde desteklenmiştir.

Nüfusu arttırmanın bir başka yolu, dış Türklerin veya Türk millî kimliğine uygun olanların Türkiye'ye göçünün desteklenmesi olmuştur. Atatürk döneminde başlatılan dış Türklerin göçünü destekleme ve teşvik politikası, sonraki dönemler-

de de devam ettirilmiştir. Bu durum hem nüfusun artmasına, hem ulus-devlet için gerekli olan nüfusun homojenleşmesine, hem de modernleşmeye katkı sağlamıştır.

Bahsedildiği gibi Tek Parti Dönemi nüfusun niceliğine yönelik politikalar baştan sona ülkenin nüfusunu arttırmaya yöneliktir. Niteliksel politikalar ise, nüfusun birey olması ve bu bireylerin eşitlik temeline bağlı bir birliktelik oluşturulmasına yönelik modernleştirme politikaları olmuştur.

Türkiye’nin Batı medeniyeti moduna uygun şekilde modernleşme durumu günümüze kadar gelen bir süreçtir. Bu sancılı ve de zorluklarla dolu bir süreçtir. Ama yakın tarihte yaşananlar devletin geleceği için modern ulus devletin şart olduğunu da göstermiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nda ve Millî Mücadele Dönemi’nde ulus-devlet olmamanın getirdiği yıkıma, dönemin aydın ve devlet adamları bizzat şahit olmuştur. Dolayısı ile Cumhuriyeti kuran kadrolar eldeki nüfustan bir ulus-devlet yaratma ideolojisini benimsediler. Ancak bu işe giriştiklerinde karşılaştıkları sorunlardan biri, mevcut nüfusla ilgili ellerinde yeterli ve doğru verinin olmamasıdır. Bu veriler olmadan nüfus politikalarını belirlemek güçtü. Bunun için 1927’de Cumhuriyet tarihinin ilk nüfus sayımı gerçekleştirildi. Daha sonra ikinci nüfus sayımı 1935’te yapıldı. Bundan sonra her beş yılda bir kesintisiz nüfus sayımları başarı ile gerçekleştirildi. Böylece nüfus ile ilgili gerekli veriler toplandı. Zira modern devlet, yönetmek için bilmek ister. Sonuçta bu sayımlar da modernleşmenin bir gereği olmuş, devleti yönetebilmek için gerekli veriler toplanmıştır.

1927’deki Cumhuriyet tarihinin ilk nüfus sayımının, bir başka nedeni de Batı’ya bir cevap vermektir. Zira 1930’lara doğru Batılı ülkeler, Türkiye’nin nüfusunun az olduğunu, Türkiye’de insan kalmadığı, Türkiye’nin homojen bir nüfusa sahip olmadığı gibi konular üzerinden propaganda yapmışlardır. Örneğin Mussolini’nin 1926’da, Türkiye nüfusunun 6 milyon olduğunu söylemiştir. Türkiye, insanlara ana dilleri, dinleri ve tabiiyetlerini de sorduğu 1927 nüfus sayımını başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Bu sayımla Türkiye’ye uluslararası düzlemde bakıldığında 14 milyona yaklaşan nüfusu ile modern bir ulus-devlet olduğunu Batı’ya göstermiştir. Ayrıca nüfusunun tahminlerden çok daha kalabalık olduğu ortaya çıkmıştır. Üstelik etnik yapısıyla büyük oranda homojen bir devlet olduğunun da mesajını vermiştir.

1930’lu yıllar dünyada ırkçı politikaların zirve yaptığı yıllar olmuştur. Kısaca ırkın ıslahı anlamına gelen, öjenik politikalar, özellikle iki dünya savaşı arası dönemde, sadece dönemin otoriter-totaliter devletlerinde değil, o dönem için demokrat sayılabilecek devletlerde dahi görülmüştür. Bu ırkçılık politikalarının bir benzeri Türkiye’de görülmemiştir. Burada Türkleştirme politikalarını ırkçılıkla özdeş tut-

mamak gerekir. Zaten ikisi taban tabana zıttır. Irkçılık ayrıştırırken, Türkleştirme birleştiricidir. Dolayısıyla Türkiye’de görülen öjenik politikalar kendine hastır. Dönem itibarı ile ırklarını sınıflandıran Batı dünyası, barbar olarak nitelendirdiği Türkleri, bir alt ırk olarak gördüğü sarı ırk içine yerleştirmiş, kendi ırk grubuna dâhil etmemiştir. Bu nedenden dolayı Türkiye’de görülen öjenik politikalar daha çok Batı’ya bir cevap niteliğindedir.

Türkiye’de öjenik meselesi kendisini daha çok nüfus politikaları içerisinde göstermiştir. Uluslaşma yolunda hızla ilerleyen Atatürk dönemi Türkiye’si, bireyin sağlıklı görünümüne ve güçlü fiziğe sahip olmasını istemiştir. Dolayısıyla herkesin herkesi her an öldürebileceği bir dünya ortamında bu normal kabul edilebilir. Çünkü İnsanlık tarihinin en korkunç savaşı olan İkinci Dünya Savaşı ufukta belirmişti.

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren Türk devlet adamları zorunlu olmadıkça savaşlardan uzak durmayı hedeflemişti. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı’na girmemek için büyük bir çaba harcanmıştır. Savaş sonrası savaşa giren ülkelerin yaşadığı can kaybı, Türk devlet adamlarının haklılığını göstermiştir. Örneğin, SSCB İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin toplam nüfusundan daha fazla can kaybı yaşamıştır. Türkiye’nin komşusu Yunanistan’da yüzbinlerce kişi açlıktan ölmüştür. Savaş yıllarında Türkiye’nin nüfus artış hızı her ne kadar düşmüş olsa da savaşın yıkıcı etkisinden nüfus korunmuştur. Dönemin tabiriyle; nüfus kırdırılmamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyaya baktığımızda ise sömürgeci devletlerin egemenliği altında yaşayan nüfus, özgürlüğünü hızla kazanmaya başlamıştı. Özgürlüğüne kavuşan bu nüfus mevcut dünya nüfusunun yarıdan fazlasıydı. Üstelik iki dünya savaşı arası dönemde, antibiyotiklerin keşfi ve yaygınlaşması, kan nakli uygulamalarının başarılı olması gibi sağlıkta devrim niteliğindeki gelişmeler, tüm dünyada yaygınlaşmış, ölüm oranları azalmaya başlamıştı. Özellikle sömürge altında yaşayan geri kalmış ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde, yüksek ölüm oranlarının azalması sonucu buralarda nüfus hızla arttı.

Batı’nın Sanayi Devrimi sırasında yaşadığı nüfus artışının bir benzeri, gelişmekte olan ülkelerde, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu durum iki kutuplu Yeni Dünya Düzeninde, kutuplar arasında farklı yorumlandı. SSCB’nin etrafında kümelenen Doğu Bloku için nüfus artışı diye bir sorun yoktu veya sorun olarak görülmemişti. Aksine çoğu zaman fazla nüfus teşvik edilmişti.

ABD önderliğindeki Batı Bloku için durum tam tersidir. Onlara göre bu durum tam anlamıyla bir nüfus patlamasıydı ve bir felaketti. Bu durum karşısında büyük bir korku ve endişe yaşadılar. İkinci Dünya Savaşı sonrası nüfus patlaması,

Batı’nın en çok ilgilendiği konulardan biri oldu. Aşırı nüfusun açlık, kıtlık, işsizlik, fakirlik, sefalet, hastalık, ölüm gibi durumlara yol açtığına propagandası yapılarak, korku ve endişe yaratılmaya çalışıldı.

Bu propaganda için ekonomik ve siyasi güç gerekiyordu. Bu da Amerika’nın dünyaca ünlü aileleri olan, Rockefeller, Ford, Carnegie gibi ailelerde ziyadesi ile mevcuttu. Kendi kurdukları sömürü düzenini geliştirmek ve bu düzenin zarar görmemesi için nüfus patlamasına el attılar. Hayırsever vakıf adı altında yoğun bir şekilde konuyla ilgilendiler. Konuyla ilgilenen kuruluşlardan en ünlüsü bu ailelerin kurduğu ve günümüzde hala aktif olarak çalışan Population Council’dır. Bu kuruluş, nüfus artışı olan ülkelerin nüfus politikalarını yönlendirmiştir. Yine Birleşmiş Milletler ve Dünya Sağlık Örgütü de benzer şekilde nüfus karşıtıdır. Batı, tüm kurum ve kuruluşları ile yüksek nüfus artışı olan ülkelere, doğum kontrolünü dayatmıştır.

Oysa nüfus artışının yüksek olduğu ülkelerde nüfus artışını azaltmanın yolu sanayileşmektir. Çünkü nüfus artış hızı, sanayileşen coğrafyalarda kendiliğinden düşmektedir. Batı, nüfus artışının yüksek olduğu yerlerin sanayileşmesine yardım edebilirdi. Bu şekilde nüfus artış hızı azalırdı. Fakat Batı dünyası sömürü üzerine kurulu olduğundan, sömürdüğü bu coğrafyaların elinden kaymaması için, böyle bir yöntemi tercih etmemiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası tüm olumsuzluklara rağmen çok partili hayata geçen Türkiye, SSCB tehdidi nedeniyle iki kutuplu Yeni Dünya Düzeninde Batı Bloku’nda yer almıştır. Soğuk Savaş yıllarında Batı’ya bağlanan Türkiye’nin, tüm kurumlarına, özellikle Demokrat Parti Dönemi’nden itibaren, Batı nüfus etmeye başlamıştır. Ancak Türkiye’nin nüfus politikalarına yönelik bu dönem henüz açık bir etkisi görülmemiştir.

Demokrat Parti’nin nüfus politikaları CHP ile aynı paralelde olmuştur. Demokrat Parti de Türkiye’nin nüfusunun artmasını istemiştir. Ancak bu dönemde sağlık alanında uluslararası kurumlarla iş birlikleri yapılmış ve çeşitli projelerle yoğun bir yardım alınmıştır. Marshall Planı kapsamında sağlık yardımları, Dünya Sağlık Örgütü yardımları, UNICEF yardımları gibi çeşitli kurum, kuruluş ve projelerden yardım alınmıştır. Yine Rockefeller Vakfı gibi hayırsever olarak lanse edilen gönüllü kuruluşlardan da yardım alınmıştır. Böylece Batı, Türkiye’ye nüfus etmeye başlamıştır. Bu durum bir anlamda nüfus planlamasının alt yapısının hazırlanmasıdır.

1955 ve 1960 nüfus sayımlarına göre Türkiye'nin yıllık binde 30'lara yaklaşan nüfus artışı dikkat çekmiştir. Zira bu artış dünyadaki en yüksek nüfus artışlarından biri olmuştur. Resmi makamlar tarafından bu durum alışlageldik şekilde sevindirici olarak görülmüştür. Ama 1958 yılından itibaren aşırı nüfus artışının sorun olabileceğini ifade edenler çıkmaya başlamıştır. Hatta 1958 yılında Sağlık Bakanlığının çeşitli komisyon toplantıları ile nüfus planlaması üzerinde çalışılmıştır. Bu durum Cumhuriyet tarihinde ilk kez görülen bir durumdur. Böylece Türkiye'nin nüfus politikası tartışılmaya başlanmıştır.

27 Mayıs 1960 sonrası gerek Millî Birlik Komitesi döneminde, gerekse ardından İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümetleri döneminde, Türkiye'nin nüfus artış hızı bir mesele olarak görülmüş; devlet adamları, bilim çevreleri ve basında ziyadesi ile tartışılmıştır. Öne çıkan görüş, nüfus artış hızının ekonomik büyümenin karşısında bir engel teşkil ettiği görüşü olmuştur. Bunun için doğum kontrolünün uygulanması tartışılmış ve doğum kontrolü ile ilgili yasaların kaldırılması istenmiştir. Ancak somut bir şey de yapılmamıştır.

Planlı ekonomi döneminde, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Ocak 1963'te yayımlandı. Yayımlanan bu planda "Nüfus Meselesi" başlığı altında yeni bir nüfus politikasından bahsedilmiştir. Bu nüfus politikasının değişmesinin istenmesi ile ilgili ilk resmi belge olmuştur. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında hedeflenen ekonomik kalkınmanın karşısında, nüfus artışı bir sorun olarak görülmüş, nüfus planlamasına engel yasaların kaldırılması istenmiştir. Bunun üzerine nüfus planlaması için kanun tasarısı hazırlanmış, tasarı çeşitli süreçlerden geçtikten sonra, uzun tartışmalar sonucu, ancak 1 Nisan 1965'te kabul edilmiştir. Nüfus Plânlaması Kanunu 10 Nisan 1965'te yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Türkiye'nin pronatalist yani çok nüfus yanlısı politikalarının sonu olmuştur.

Türkiye Batı Bloku içinde bulunmasının da bir sonucu olarak, Batı kaynaklı nüfus artış hızının düşürülmesi baskılarına maruz kalmıştır. Ayrıca doğum kontrol yöntemleri konusunda Türkiye eğitim, teknik yardım, malzeme yardımı, kredi temini gibi yardımlar da almıştır. Batı'nın nüfus politikalarına etkisini 1965'te Adalet Partisi iktidarı dönemi ile birlikte başlatabiliriz. Bu tezin de sınırlılığı olan 1980'e gelindiğinde yani 15 yıllık sürece bakıldığında, Türkiye nüfus planlamasına geçmiş olmasına rağmen, doğum kontrolü ile ilgili radikal kararlar da almamıştır. Türk bürokrasisi nüfus artışı ile ilgili topyekûn bir mücadele içine girmemiştir. Bunun yerine, bu işi bir sağlık hizmeti olarak kabul etmiş; ana, çocuk ve özellikle yenidoğan bakımına önem vererek yüksek ölüm oranını azaltmaya devam etmiştir. Zaten dönem itibarı ile Soğuk Savaş Dönemi'nin yaşanması, ülkelerin blok halinde

hareket etmesine sebep olmuştur. Sonuçta aynı blok içinde farklı bir sesin çıkması çok zor bir durumdur. Bunun farkında olan Türk devlet adamları karşı çıkmak yerine, bir şeyler yapıyormuş gibi görünüp pek bir şey yapmamıştır. Örneğin, bazı ülkelerde görülen radikal tedbirler alma yoluna gitmemiştir. Konu ile ilgili fazla bir şey de yapmamıştır. Konuyu sağlık hizmetlerinin bir parçası olarak görmeye devam etmiştir.

1965’ten 1980’e kadarki dönemde Türk devlet adamları nüfus artış hızının düşürülmesi için bahsedildiği gibi çok fazla bir şey yapmamıştır. Yine aşırı sol bu işi emperyalist Batı’nın bir oyunu olarak görmüştür. Aşırı sağın da yüz milyonluk Büyük Türkiye ideali vardır. Sonuçta Türkiye Batı’nın isteklerine rağmen, nüfus olarak büyümeye devam etmiştir.

Türkiye’de 1965’teki Aile Planlaması Yasası ile doğum kontrolünün serbest bırakılması, aslında bir anlamda modernleşmenin de bir gereğidir. Kişilerin istedikleri zaman istedikleri kadar çocuk sahibi olmaları, ana ve çocuk sağlığı hizmetleri almaları, çağın bir gereğidir. Çünkü kadın artık daha fazla sosyal hayatın ve iş dünyasının içindedir. Böylece Türk kadını Cumhuriyet Dönemi’nde kariyer planı yapabilmıştır.

Kırsal nüfusta da birçok değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Özellikle Çok Partili Döneme geçiş ile birlikte, nüfusun dörtte üçünün yaşadığı kırsal kesim büyük önem kazanmıştır. Zira iktidar olmanın yolu artık köyden geçmektedir. Bu nedenle köylü nüfus özellikle Demokrat Parti zamanında birçok kazanımlar elde etmiştir. Türk köylüsü kaderci ruh halinden çıkmaya başlamış, kaderini değiştirebilmek için ihtimaller olduğunu görmüştür. Örneğin 1950’lerin ortalarından itibaren, köyden kentlere doğru göç ederek yaşadığı coğrafyayı değiştirmeye başlamıştır. Böylece Türkiye’de şehirleşme başlamıştır. Bu da Türkiye’deki kentli nüfus ile köylü nüfusun yavaş yavaş kaynaşmasına yol açmış ve giderek nüfusun bütünleşmesini sağlamıştır.

Türkiye’de köyden kente göçün boyutları oldukça büyük olmuştur. 1950’de nüfusun sadece %25’i kentlerde yaşarken, 1980’de bu oran %44 olmuştur. Kentleşmenin planlanamaması, modernleşme yolundaki Türkiye’nin hızını yavaşlatmıştır. Köyden kente göçün sonucu ortaya çıkan konut, istihdam, alt yapı gibi sorunlar çözülememiştir. Bu durum günümüz Türkiye’sinin en önemli meseleleri arasında yer alan sanayileşememe ve niteliksiz eğitim gibi meselelerde de etkili olmuştur.

Batı Avrupa ulus-devletlerinin Sanayi Devrimi sonrası, 19. yüzyılda yaşadıkları hızlı nüfus artışının ve demografik dönüşümün bir benzeri, Türkiye’de Cum-

huriyet Dönemi'nde yaşanmış, bu çalışmanın da sınırlılığı olan Cumhuriyet'in ilk altmış yıllık döneminde, nüfus üç buçuk katına çıkmıştır. Anadolu coğrafyasında, tarihin hiçbir devrinde böylesine bir artış, bildiğimiz kadarıyla daha önce gerçekleşmemiştir. Bu artışta sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesinin önemi büyüktür. Etkili tedavi, sağlık hizmetlerini yaygınlaştırma ve hizmetin arttırılması, ücretsiz sağlık hizmeti verilmesi ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesi nüfus artışında etkili olmuştur.

Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesine uygun davranılmış, savaştan uzak durulmuştur. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'na girilmemiştir. Böylece büyük bir kıtlık ve açlık yaşanmamıştır. Nüfus artışındaki bir başka neden, sanayileşmenin meydana gelmemesine rağmen yine de üretimin Osmanlı dönemine göre artması sonucu, hayat seviyesinin daha iyi konuma gelmesidir.

Bu eser oluşturulurken Türkiye'nin nüfus politikası üç ana eksenle ele alındı. Bunlar, nüfusun nicelik, nitelik ve göç politikalarıdır. Sonuç olarak denilebilir ki; incelenen dönem içerisinde nicelik olarak bakıldığında, Türkiye'nin nüfusu yaklaşık üç buçuk kat artmıştır. Yani Cumhuriyet'i kuran kadroların hedefi gerçekleşmiştir. Nitelik olarak ise, Türkler modernleşme sürecinde ilerlemeye devam etmiştir. Göç üzerinden bakarsak da ülke dışından gelen nüfus ve Anadolu nüfusu kaynaşmış, Anadolu'nun Türkleşmesine katkı sağlamıştır. Dolayısıyla Türklerin modernleşme tarihinin önemli bir köşe taşı olan Cumhuriyet projesinin, bir değerlendirmesini yaparsak, başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon Kodu: 180.09.00.00, Yer Kodu: 06.39.04.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 25.145.04.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.147.01.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 166.155.05.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 237.599.06.

BCA, Fon Kodu: 490.01.00.00, Yer Kodu: 611.120.5.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 94.29.04.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 119.844.11.

BCA, Fon Kodu: 030.00.00.00, Yer Kodu: 119.845.19.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 04.19.03.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 177.221.05.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 40.80.02.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 177.220.18.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 11.31.14.

BCA, Fon Kodu: 490.01.00.00, Yer Kodu: 05.26.22.

BCA, Fon Kodu: 490.01.00.00, Yer Kodu: 1464.03.05.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.172.12.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 85.94.17.

BCA, Fon Kodu: 490.01.00.00, Yer Kodu: 05.22.02.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 24.136.11.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.03.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 55.45.03.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.04.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.01.

BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.13.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 92.89.04.

KAYNAKÇA

- BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 25.140.02.
BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 88.95.17.
BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 91.61.19.
BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 77.63.01.
BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 90.16.09.
BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 185.273.23.
BCA, Fon Kodu: 051.00.00.00, Yer Kodu: 12.103.37.
BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 26.148.18.
BCA, Fon Kodu: 490.01.00.020, Yer Kodu: 05.27.15.
BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 110.31.13.
BCA, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 60.368.08.
BCA, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 12.71.03.
BCA, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 48.285.01.
BCA, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 11.66.03.
BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 14.80.10.
BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 14.80.13.
BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 133.958.18.
BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 126.64.08.
BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 126.59.01.
BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 144.72.04.
BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 133.69.08.
BCA, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 77.483.03.
BCA, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 80.506.08.
BCA, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 80.507.05.
BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 268.807.03.
BCA, Fon Kodu: 030.01.00.95, Yer Kodu: 95.597.06.
BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 66.441.20.
BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 117.815.15.
BCA, Fon Kodu: 030.01.00.95, Yer Kodu: 95.597.07.

KAYNAKÇA

- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 125.32.02.
- BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 243.646.19.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 183.04.07.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 197.47.20.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 204.23.01.
- BCA**, Fon Kodu: 30.18.01.02, Yer Kodu: 257.72.16.
- BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 64.398.10.
- BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 09.52.01.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 179.49.13.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 187.45.02.
- BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 106.663.03.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 272.74.07.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 277.07.12.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 207.41.08.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 271.67.05.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 262.12.01.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 378.218.07.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 318.50.06.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 250.33.19.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 230.09.12.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 202.01.16.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 202.01.15.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 223.62.06.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 219.34.07.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 209.53.04.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 182.80.04.
- BCA**, Fon Kodu: 30.18.01.02, Yer Kodu: 186.32.18.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 20.61.17.
- BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer Kodu: 30.64.03.

BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 399.118.08.

2. Resmi Yayınlar

2.1. TBMM Zabıt Ceridesi /Tutanak Dergisi

- TBMM ZC**, D: 1, C 1, İ: 8, 01.05.1920.
TBMM ZC, D: 1, C 1, İ: 9, 02.05.1920.
TBMM ZC, D: 1, C 2, İ: 19, 22.05.1920.
TBMM ZC (Gizli Celse), D: 1, C 1, İ: 26, 03.07.1920.
TBMM ZC, D: 1, C 5, İ: 86, 01.10.1920.
TBMM ZC, (Gizli Celse), D: 1, C 1, İ: 85, 17.10.1920.
TBMM ZC, D: 1, C 8, İ: 155, 22.02.1921.
TBMM ZC, D: 1, C 9, İ: 5, 10.03.1921.
TBMM ZC, D: 1, C 18, İ: 1, 01.03.1922.
TBMM ZC, D: 1, C 24, İ: 130, 01.11.1922.
TBMM ZC, D: 1, C 28, İ: 1, 01.03.1923.
TBMM ZC, D: 2, C 2, İ: 35, 13.10.1923.
TBMM ZC, D: 2, C 7, İ: 1, 01.03.1924.
TBMM ZC, D: 2, C 7, İ: 15, 08.03.1924.
TBMM ZC, D: 2, C 22, İ: 57, 17.02.1926.
TBMM ZC, D: 2, C 23, İ: 73, 18.03.1926.
TBMM ZC, D: 2, C 24, İ: 91, 26.04.1926.
TBMM ZC, D: 2, C 25, İ: 98, 13.05.1926.
TBMM ZC, D: 2, C 26, İ: 113, 02.06.1926.
TBMM ZC, D: 2, C 29, İ: 38, 26.02.1927.
TBMM ZC, D: 3, C 12, İ: 75, 02.06.1929.
TBMM ZC, D: 4, C 23, İ: 3, 14.06.1934.
TBMM ZC, D: 4, C 23, İ: 3, 21.06.1934.
TBMM ZC, D: 2, C 2, İ: 35, 13.10.1935.
TBMM ZC, D: 5, C 19, İ: 2, 12.06.1937.
TBMM ZC, D: 5, C 26, İ: 75, 13.06.1938.

TBMM ZC, D: 5, C 26, İ: 76, 15.06.1938.

TBMM ZC, D: 5, C 26, İ: 78, 20.06.1938.

TBMM ZC, D: 5, C 26, İ: 83, 29.06.1938.

TBMM ZC, D: 6, C 10, İ: 41, 17.04.1940.

TBMM TD, D: 7, C 18, İ: 71, 08.06.1945.

TBMM TD, D: 7, C 18, İ: 72, 11.06.1945.

TBMM TD, D: 7, C 20, İ: 1, 01.11.1945.

TBMM TD, D: 8, C 1, İ: 3, 14.08.1946.

TBMM TD, D: 8, C 5, İ: 65, 18.05.1947.

TBMM TD, D: 8, C 6, İ: 85, 13.10.1947.

TBMM TD, D: 8, C 12, İ: 73, 18.06.1948.

TBMM TD, D: 8, C 15, İ: 36, 24.01.1949.

TBMM TD, D: 8, C 25, İ: 62, 10.03.1950.

TBMM TD, D: 8, C 25, İ: 71, 23.03.1950.

TBMM TD, D: 9, C 1, İ: 3, 29.05.1950.

TBMM TD, D: 9, C 1, İ: 4, 31.05.1950.

TBMM TD, D: 9, C 2, İ: 1, 01.11.1950.

TBMM TD, D: 9, C 6, İ: 58, 30.03.1951.

TBMM TD, D: 10 C 1, İ: 3, 24.05.1954.

TBMM TD, D: 10 C 8, İ: 14, 14.12.1955.

TBMM TD, D: 11 C 1, İ: 10, 04.12.1957.

TBMM TD, D: 9, C 13, İ: 48, 18.02.1952.

TBMM TD, D: 9, C 24, İ: 105, 09.07.1953.

TBMM TD, D: 9, C 27, İ: 34, 27.01.1954.

TBMM TD, D: 10, C 1, İ: 8, 14.06.1954.

TBMM TD, D: 1, C 1, İ: 1, 26.10.1961.

TBMM TD, D: 1, C 1, İ: 13, 27.11.1961.

2.2. T.C. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi

T.C. Kurucu Meclis TD, C 1, B: 15, 30.09.1960.

T.C. Kurucu Meclis TD, C 1, B: 2, 20.02.1961.

T.C. Kurucu Meclis TD, C 1, B: 7, 26.02.1961.

2.3. T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi

T.C. Temsilciler Meclisi TD, C 5, B: 71, 26.05.1961.

2.4. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

CS TD, C 02, B: 33, 07.02.1962.

CS TD, C 06, B: 07, 10.11.1962.

CS TD, C 26, B: 57, 19.03.1965.

CS TD, C 26, B: 58, 22.03.1965.

CS TD, C 31, B: 03, 03.11.1965.

CS TD, C 04, B: 62, 30.05.1972.

2.5. Millet Meclisi Tutanak Dergisi

MM TD, D: 01, C 6, B: 108, 02.07.1962.

MM TD, D: 01, C 18, B: 102, 24.06.1963.

MM TD, D: 01, C 34, B: 22, 11.12.1964.

MM TD, D: 01, C 34, B: 23, 15.12.1964.

MM TD, D: 01, C 34, B: 25, 17.12.1964.

MM TD, D: 01, C 38, B: 85, 01.04.1965.

MM TD, D: 03, C 01, B: 04, 07.11.1969.

MM TD, D: 03, C 03, B: 53, 09.03.1970.

MM TD, D: 03, C 12, B: 70, 12.03.1971.

MM TD, D: 3, C 12, B: 80, 02.04.1971.

MM TD, D: 03, C 12, B: 82, 07.04.1971.

MM TD, D: 03, C 36, B: 97, 20.04.1973.

MM TD, D: 04, C 01, B: 35, 01.02.1974.

MM TD, D: 04, C 07, B: 09, 24.11.1974.

MM TD, D: 04, C 07, B: 10, 27.11.1974.

MM TD, D: 05, C 01, B: 08, 28.06.1977.

MM TD, D: 05, C 01, B: 23, 27.07.1977.

2.6. T.C. Resmi Gazete

T.C. Resmi Gazete, 12.03.1929, Kanun No: 1525, S 1214, “Şose ve Köprüler Kanunu”.

T.C. Resmi Gazete, 08.02.1930, Kanun No: 1554, S 1418, “İstatistik Umum Müdürlüğünün salâhiyet ve vazifeleri hakkında kanun”.

T.C. Resmi Gazete, 06.05.1930, Kanun No: 1593, S 1489, “Umumi Hıfzıssıhha Kanunu”.

T.C. Resmi Gazete, 02.07.1934, Kanun No: 2525, S 2741, “Soyadı Kanunu”.

T.C. Resmi Gazete, 30.05.1934, Kanun No: 2465, S 2714, “Umumi Nüfus Sayımı Hakkında Kanun”.

T.C. Resmi Gazete, 21.06.1934, Kanun No: 2510, S 2733, “İşkân Kanunu”.

T.C. Resmi Gazete, 21.11.1935, Kanun No: 2848, S 3162, “İşkân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun”.

T.C. Resmi Gazete, 16.07.1938, Kanun No: 3530, S 3961, “Beden Terbiyesi Kanunu”.

T.C. Resmi Gazete, 22.04.1940, Kanun No: 3803, S 4491, “Köy Enstitüleri Kanunu”.

T.C. Resmi Gazete, 12.11.1942, Kanun No: 4305, S 5255, “Varlık Vergisi Hakkında Kanun”.

T.C. Resmi Gazete, 10.05.1945, Kanun No: 4729, S 6002, “Genel Nüfus Sayımı Hakkında Kanun”.

T.C. Resmi Gazete, 15.06.1945, Kanun No: 4753, S 6032, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”.

T.C. Resmi Gazete, 30.01.1946, Kanun No: 4841, S 6219, “Çalışma Bakanlığının kuruluş ve görevleri hakkında kanun”.

T.C. Resmi Gazete, 09.06.1949, Kanun No: 5421, S 7228, “Gelir Vergisi Kanunu”.

T.C. Resmi Gazete, 29.03.1950, Kanun No: 5622, S 7469, “Sayımlar Kanunu”.

T.C. Resmi Gazete, 15.07.1953, Kanun No: 6134, S 8458, “Özel idare hastanelerinin muvazenei umumiyeye devri ve 4862 sayılı kanuna bağlı (1) ve (2) sayılı cetvellerde değişiklik yapılması hakkında kanun”.

T.C. Resmi Gazete, 07.07.1954, Kanun No: 6429, S 8748, “Kırşehir Vilâyetinin kaldırılmasına ve Nevşehir Kazasında (Nevşehir) adıyla yeniden bir vilâyet kurulmasına dair kanun”.

T.C. Resmi Gazete, 07.07.1955, S 9048, “Kaza Sağlık İdareleri ve Sağlık Merkezleri Talimatnamesi”.

T.C. Resmi Gazete, 19.06.1957, Kanun No: 7001, S 9637, “Nevşehir Vilâyetine bağlı Kırşehir Kazasında (Kırşehir) adıyla yeniden bir vilâyet kurulması hakkında kanun”.

T.C. Resmi Gazete, 05.10.1960, Kanun No: 91, S 10621, “Devlet Plânlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun”.

T.C. Resmi Gazete, 11.01.1961, S 10704, “Bakanlar Kurulu Listesi”.

T.C. Resmi Gazete, 31.05.1961, S 10816, “Halk Oyuna Sunulacak Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”.

T.C. Resmi Gazete, 10.04.1965, Kanun No: 557, S 11976, “Nüfus Plânlaması hakkında Kanun”.

T.C. Resmi Gazete, 30.07.1966, Kanun No: 775, S 12362, “Gecekondu Kanunu”.

T.C. Resmi Gazete, 03.07.1967, Karar No: 6/8305, S 12637, “Tıbbi Zaruret Halinde Gebeliğin Sona Erdirilmesi ve Sterilizasyon Yapılması Hakkında Tüzük”.

2.7. Resmi Kurum ve Kuruluşlara Ait Yayınlar

Ankara Jinekoloji Derneği, **Aile Planlaması Kongresi**, Ankara Jinekoloji Derneği Yayınları, Ankara 1986.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı 26.10 1975**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1977.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı 12.10.1980**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1984.

Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, **1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu**, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

Cumhuriyet Halk Partisi, **C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulması 9-16 Mayıs 1935**, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

Nüfus Plânlaması Teşkilatı, **Nüfus Plânlaması**, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1965.

- Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri, **80. Yılında Tedavi Hizmetleri (1923-1980)**, Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Yayınları, Ankara 2004.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş 24.10.1965**, DİE Matbaası, Ankara 1968.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Genel Nüfus Sayımı 25.10.1970**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1973.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1963.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **Türkiye Nüfusu 1923-1994 Demografik Yapısı ve Gelişimi**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1996.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, DPT Yayınları, Ankara 1967.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, DPT Yayınları, Ankara 1979.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)**, DPT Yayınları, Ankara 1972.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, **Kalkınma Planı Birinci Beş Yıllık (1963- 1967)**, DPT Yayınları, Ankara 1963.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, **Genel Nüfus Sayımı 1935**, Devlet Basımevi, İstanbul 1936.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945**, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1949.
- T.C. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, **20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı**, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1944.
- T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri 1923-1960**, C I, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1978.
- T.C. Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri 1960-1978**, C II, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1978.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, **Uluslararası İşgücü Anlaşmaları**, (ed. Fazıl Aydın), Kayıhan Ajans, Ankara 2014.
- Türkiye Aile Planlaması Derneği, **1974 Dünya Nüfus Yılı Sosyal ve Milli Refah İçin Aile Planlaması Seminer Notları**, Eroğlu Matbaası, Ankara 1974.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, **23 Ekim 1955 Genel Nüfus Sayımı**, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1961.

Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, **22 Ekim 1950 Umumî Nüfus Sayımı**, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1954.

Türkiye Çevre Sorunları Vakfı, **Türkiye'nin Nüfus Politikası**, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, Ankara 1983.

3. Ansiklopediler

Türk Dil Kurumu, **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

4. Gazeteler

Akşam

“Demirel: Nüfusumuz”, **Akşam**, 27.10.1975.

“Göçmen piyangosu tertibi kabul edildi”, **Akşam**, 28.12.1950.

“Hedef 35 Milyon”, **Akşam**, 26.10.1970.

“İkaza rağmen Demirel memura şeker verdi”, **Akşam**, 26.10.1970.

“Nüfus Sayımı 7.30’da Başlıyor”, **Akşam**, 25.10.1970.

“Nüfus sayımı dün intizamlı başarıldı”, **Akşam**, 23.10.1950.

“Onuncu Nüfus Sayımı Bugün Yapılıyor”, **Akşam**, 26.10.1975.

“35 Milyonu Aştık”, **Akşam**, 30.10.1970.

“Toprak Kanunu dün Meclisten çıktı”, **Akşam**, 12.06.1945.

“Türk-Yunan dostluğu”, **Akşam**, 16.02.1940.

“Yarın Bütün Türkiye’de Sokaklar Bomboş Olacak”, **Akşam**, 24.10.1970.

“Yurtta Genel Sayım Dün Yapıldı”, **Akşam**, 27.10.1975.

Barış

“Ülkemizin Nüfusu Onuncu Kez Sayıldı”, **Barış**, 27.10.1975.

Cumhuriyet

“Amerika da Tetkikler Yapan İstatistikçilerimiz”, **Cumhuriyet**, 21.06.1950.

“Bu yıl yapılacak nüfus sayım hazırlıkları başladı”, **Cumhuriyet**, 13.03.1955.

“9 milyon kişi okuyup yazma bilmiyor”, **Cumhuriyet**, 21.12.1948.

- “Gebeliğin sona erdirilmesi ile ilgili tüzük yürürlüğe girdi”, **Cumhuriyet**, 04.07.1967.
- “Gece kondu evleri yıktırılıyor”, **Cumhuriyet**, 16.07.1947.
- “Gece kondu evleri”, **Cumhuriyet**, 13.07.1947.
- “Gece kondu evleri”, **Cumhuriyet**, 30.05.1947.
- “Genel nüfus sayımı dün bütün Türkiye’de ikbal edildi”, **Cumhuriyet**, 21.10.1935.
- Hamdi Varoğlu, “Gelişi Güzel”, **Cumhuriyet**, 14.05.1947.
- “İstatistik işlerimizde ıslahat”, **Cumhuriyet**, 09.12.1948.
- İstatistik Umum Müdürlüğü, “20 İlkteşrin 1935 Pazar Günü”, **Cumhuriyet**, 14.09.1935.
- İstatistik Umum Müdürlüğü, “Genel Nüfus Sayımı”, **Cumhuriyet**, 13.09.1935.
- “İstatistik Umum Müdürü Şark Vilayetlerine Gidiyor”, **Cumhuriyet**, 26.07.1934.
- “Japonya’da baş gösteren tehlike”, **Cumhuriyet**, 27.10.1955.
- “Kahraman Türk Ordusu Bütün Memlekette Dün Gece Sabaha Karşı İdareyi Ele Aldı”, **Cumhuriyet**, 13.09.1980.
- N. Yiğit, “İnsanlık İçin En Büyük Tehlike Nüfus Bombası”, **Cumhuriyet**, 26.04.1959.
- Nadir Nadi, “Sayım günü düşünceleri”, **Cumhuriyet**, 22.10.1945.
- “Nüfus sayımı bu Pazar günü yapılıyor”, **Cumhuriyet**, 21.10.1955.
- “Nüfus Sayımı Denemesi”, **Cumhuriyet**, 22.05.1950.
- “Nüfus sayımı dün bütün yurdda muvaffakiyetle yapıldı”, **Cumhuriyet**, 22.10.1945.
- “Nüfus Sayımı Dün Bütün Yurtta Yapıldı”, **Cumhuriyet**, 23.10.1950.
- “Nüfus Sayımı”, **Cumhuriyet**, 30.03.1935.
- “Nüfusumuzu arttırmak davası”, **Cumhuriyet**, 15.02.1949.
- “35 yılda 35 milyon olmamız için”, **Cumhuriyet**, 18.01.1946.
- “Saklı Nüfus”, **Cumhuriyet**, 01.12.1934.
- “Sayım Seferberliği”, **Cumhuriyet**, 10.08.1935.
- “Türkiye’nin Umumi Nüfusu”, **Cumhuriyet**, 22.03.1939.
- “Yeni barakalar yapılmaması için Vali emir verdi”, **Cumhuriyet**, 13.08.1947.

Yunus Nadi, “Türk-Yunan dostluğu yürüyor”, **Cumhuriyet**, 31.01.1940, ss.1, 5.
Yurdda Nüfus”, **Cumhuriyet**, 28.10.1945.

Günaydın

“Amaç demokrasiyi rayına oturtmak”, **Günaydın**, 13.09.1980.
“Nüfusumuz 35 Milyonu Geçti”, **Günaydın**, 26.10.1970.
“Nüfusumuz 35.666.549’a yükseldi”, **Günaydın**, 01.11.1970
“Sayımın Bittiği Saat Radyodan İlan Edilecek”, **Günaydın**, 25.10.1970.

Hâkimiyet-i Milliye

“12 Gün Sonra Umumi Nüfusumuz Yazılacak”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 16.10.1927.

Hürriyet

“Aile Meskenlerinin Sosyal Şartları Birer Birer Tespit Edilecek”, **Hürriyet**,
24.10.1965.
“Anayasa’ya Bugün Oy Veriyoruz”, **Hürriyet**, 09.07.1961.
“Bütün yurttan bugün nüfus sayımı yapılıyor”, **Hürriyet**, 23.10.1960.
“Demirel Kabineyi ilan etti”, **Hürriyet**, 28.10.1965.
“Gürsel Cumhurbaşkanı”, **Hürriyet**, 27.10.1961.
“Kabineyi İki Parti Kuracak”, **Hürriyet**, 17.10.1961.
“Ordu yönetime el koydu”, **Hürriyet**, 13.09.1980.
“Sayım bütün yurttan intizam içinde geçti”, **Hürriyet**, 24.10.1960.
“Tarihimizin ilk kadın bakanı”, **Hürriyet**, 24.03.1971.
“Yeni hükümet devlet reisi Cemal Gürsel tarafından dün kuruldu”, **Hürriyet**,
29.05.1960.

İkdam

“Umumî Nüfus Sayımı Dün Muvaffakiyetle Yapıldı”, **İkdam**, 21.10.1940.

İstanbul Ticaret Gazetesi

Adil Araslı, “Gecekondu Problemi ve Hükümet Programı”, **İstanbul Ticaret Ga-
zetesi**, 12.04.1974.
Ahmed Edip Kuşdemiroğlu, “Doğumla İlgili Bazı Sorunlar”, **İstanbul Ticaret
Gazetesi**, 31.05.1974.

Sadi Abaç, “Dünya Nüfusu Konferansından İzlenimler III” **İstanbul Ticaret Gazetesi**, 20.09.1974.

Sadi Abaç, “Dünya Nüfusu Konferansından İzlenimler IV”, **İstanbul Ticaret Gazetesi**, 27.09.1974.

Milliyet

Abdullah Öğülmüş, “Ümraniye’de gecekonducularla polis çatıştı, 5 kişi öldü”, **Milliyet**, 03.09.1977.

“Ağızdan alınan hap gebeliği önlüyor”, **Milliyet**, 04.10.1963.

“Aile Plânlaması Tetkikleri Başladı”, **Milliyet**, 09.04. 1963.

“Ankara Radyosunun Programlarının Esasları Tespit Edildi”, **Milliyet**, 26.10.1963.

Aytuğ Akkor- Coşkun İ. Baysal- Sevinç Palamar, “Doğumun Kontrolü”, **Milliyet**, 10/11/12/10.1962.

“Bu gidişle dünya insanlara dar gelecek”, **Milliyet**, 18.07.1951.

“Bütün yurttan sayım başarı ile yapıldı”, **Milliyet**, 23.10.1950.

“Diyanet işleri doğumun kontrolünü uygun gördü”, **Milliyet**, 04.06.1961.

“Doğum Kontrolü ile İlgili Tasarı Kabul Edildi”, **Milliyet**, 05.06.1963.

“Doğum Kontrolü Tasarısı Meclis’te”, **Milliyet**, 31.07.1963.

“Doğum Kontrolü Zaruri Görülüyor”, **Milliyet**, 04.05.1962.

“Doğum kontrolünün sonucu ancak 25 yılda alınabilecek”, **Milliyet**, 14.04.1963.

“Doğumlar kontrol edilmeli mi?”, **Milliyet**, 05.01.1962.

“Doğumu kontrol edecek âlet dün halka gösterildi”, **Milliyet**, 15.04.1964.

“Doğumu Kontrol İçin Kilise ile Mücadele”, **Milliyet**, 06.11.1962.

“Doğumu kontrol için tedbirler alınıyor”, **Milliyet**, 03.06.1961.

“Doğumu Önleyici İlaçların Türkiye’de Satılması İstendi”, **Milliyet**, 05.06.1962.

“Doğumun Kontrolüne Komünistler Karşı”, **Milliyet**, 09.12.1962.

“Ebeler Derneği Başkanı Doğum Kontrolüne Karşı”, **Milliyet**, 13.02.1963.

Engin Ural, “Yeni Anayasada Nüfus Politikası”, **Milliyet**, 25.09.1981.

“Gürsel sözlerinin Yanlış Yazılmasından Şikayet Ediyor”, **Milliyet**, 18.09.1962.

“Halka doğumu önleyici yollar gösterilecek”, **Milliyet**, 08.07.1961.

Halûk Cillov, “Hammadde Darlığı ve Nüfus”, **Milliyet**, 01.10.1975.

- Halûk Cillov, “Şehirlerimizdeki Nüfus Sür’atle Artıyor”, **Milliyet**, 07.05.1958.
- Halûk Cillov, “Türkiye’de nüfus artışının tehlikeleri”, **Milliyet**, 11.10.1961.
- “Hükümet Doğumun Kontrolünü İstiyor”, **Milliyet**, 31.10.1962.
- “İngiltere’de 280 Kuruş Doğumu Önler”, **Milliyet**, 08.08.1962.
- “Kalkınma hızı yüzde 7’ye çıkarılıyor”, **Milliyet**, 24.06.1961.
- “Kapalı Rejim Önce Taraftarını Yer”, **Milliyet**, 21.07.1962.
- “Köy kadınları doğum kontrolüne razı”, **Milliyet**, 08.10.1963.
- “Mısır’da doğumun kontrolü bazı güçlükler yarattı”, **Milliyet**, 13.01.1963.
- Naşid Erez, “Doğumların Düzenlenmesi”, **Milliyet**, 15.03.1963.
- “Ne olur çok çocuk doğurmayın”, **Milliyet**, 08.09.1962.
- “Nüfus Patlaması Atom Bombası Kadar Tehlikeli”, **Milliyet**, 13.03.1973.
- “Nüfus sayımı bugün yapılıyor ”, **Milliyet**, 23.10.1955.
- “Plânlama Kurulu Doğumun Kontrol Edilmesine Taraftar”, **Milliyet**, 25.03.1962.
- “Silahlı kuvvetler Sunay’a ve Meclislere Muhtıra Verdiler”, **Milliyet**, 13.03.1971.
- “Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu”, **Milliyet**, 13.09.1980.
- Suat Seren, “Doğumun Kontrolü”, **Milliyet**, 04.03.1963.
- “Tababet Mart’ta Sosyalleştirilecek”, **Milliyet**, 04.10.1961.
- Ümid Kırdar, “Dünya’da ve Türkiye’de Nüfus Sorunu”, **Milliyet**, 16.10.1980.
- “Vatandaşlara Parasız İlaç temin edilecek”, **Milliyet**, 06.06.1961.
- “Vatikan’da 3 bin din adamı toplandı”, **Milliyet**, 12.10.1962.
- Yaşar Yeşer, “Dünya Nüfus Yılı ve Türkiye”, **Milliyet**, 03.10.1974.
- “Yılda Yarım Milyon Çocuk Düşürülüyor”, **Milliyet**, 18.11.1962.
- Tercüman**
- Ahmet Kabaklı, “Sayım”, **Tercüman**, 27.10.1965.
- “67 il, 5 milyon ev ve 32 milyon insan”, **Tercüman**, 25.10.1965.
- “6 milyon evet, 3 milyon hayır”, **Tercüman**, 10.07.1961.
- “Anayasa bugün halk oyuna sunuluyor”, **Tercüman**, 09.07.1961.
- “Bugün Bütün Yurtta Genel Nüfus Sayımı Yapılıyor”, **Tercüman**, 23.10.1960.

“Doğum Kontrolünden Sonra Sevinelim mi? Üzülelim mi? 32 Milyona Doğru”, **Tercüman**, 24.10.1965.

“Nüfusumuz 28 Milyona Yaklaşıyor”, **Tercüman**, 24.10.1960.

“Nüfusumuz: 27, 776, 069”, **Tercüman**, 29.10.1960.

“Sayıldık”, **Tercüman**, 13.10.1980.

“Sayım arabası bomboş yolda üç kişi bulup ezdi”, **Tercüman**, 25.10.1965.

“Yarın Bütün Türkiye Sorguya Çekilecek”, **Tercüman**, 23.10.1965.

“Yeni Anayasa Hazırlanacak”, **Tercüman**, 13.09.1980.

Ulus

“Bugün Sayımda Sorulacak Sorular”, **Ulus**, 21.10.1945.

“Dumlupınar vapuru Yunanistan’a gidiyor”, **Ulus**, 19 Şubat 1942.

“Dün Sayıldık”, **Ulus**, 26.10.1970.

“Gecekondu semtlerinde halâ aş yapılmıyor”, **Ulus**, 25.10.1970.

“Mustafa İsmet İnönü”, **Ulus**, 24.10.1960.

“Nüfus sayımı yurttta intizamla sona erdi”, **Ulus**, 23.10.1950.

“Nüfusumuz Beşinci Defa Tespit Ediliyor”, **Ulus**, 23.10.1960.

“Recep Peker Son Alınan Mali ve İktisadi Tedbirlerin İzahını Yaptı”, **Ulus**, 26.10.1946.

“Sayımda hata en çok yüzde iki”, **Ulus**, 24.10.1960.

“Toprak Kanunu dün Büyük Millet Meclis’inden geçti”, **Ulus**, 12.06.1945.

“Türkiye’nin Nüfusu 27 milyon 776.069”, **Ulus**, 29.10.1960.

“3’üncü nüfus sayımı bugün yapılıyor”, **Ulus**, 20.10.1940.

“Yarın tüm yurttta nüfus sayımı var”, **Ulus**, 24.10.1970.

Vakit

“Milyonlarca Türk çiftçisini sevindirecek olan Toprak Kanunu 345 Millet Vekili-nin oy birliği ile kabul edildi”, **Vakit**, 12.06.1945.

Vatan

“Azrail maskesini atmış Yunan halkını pervasızca biçiyor”, **Vatan**, 20.11.1941.

“Meclis 14 Mayıs’ta toplanacak”, **Vatan**, 04.05.1954.

“Sayım başarı ile yapıldı”, **Vatan**, 22.10.1945.

Sabah

“Demirel dün görevi devraldı”, **Sabah**, 28.10.1965.

Son Posta

“Nüfus sayımı intizam içerisinde geçti”, **Son Posta**, 24.10.1955.

“Toprak Kanunu dün ittifakla kabul edildi”, **Son Posta**, 12.06.1945.

Tanin

“Toprak Kanununun İkinci Müzakeresi Bitti”, **Tanin**, 12.06.1945.

Tasviri Efkâr

“Ne Bir Eksik Ne Bir Fazla”, **Tasviri Efkâr**, 20.10.1940.

“Nüfus Sayımı Muvaffakiyetle Neticelendi”, **Tasviri Efkâr**, 21.10.1940.

Yeni Asır

“Yurdun Her Yerinde”, **Yeni Asır**, 20.10.1940.

Zafer

“Genel nüfus sayımı dün yapıldı.”, **Zafer**, 23.10.1950.

5. Kitaplar

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

Akdeniz, Sabri, **Çağımızda Nüfusun Önemi ve Türkiye'nin Nüfusu**, Özdemir Basımevi, İstanbul 1977.

Akkent, Oktay Cumhuriyet, **Bütün Dünyanın Sorunu Olan Fazla Nüfus Artışı ve Türkiye Yönünden Aile Planlanması**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı İstanbul Basımevi, İstanbul 1974.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

Aktar, Ayhan, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Alpar, İstiklal ve Yener, Samira, **Gecekonduların Araştırması**, DPT Sosyal Planlama Başkanlığı Araştırma Dairesi, Ankara 1991.

Altuntaş, Ahmet, **Belgelerle Milli Mücadele Döneminde Esirler**, Anekdot Yayınları, Ankara 2008.

Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer, **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.

- Arı, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- Arslan, Hüseyin, **Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl)**, Kaknûs Yayınları, İstanbul 2001.
- Ataöv, Türkkaya, **2. Dünya Savaşı**, İleri Yayınları, İstanbul 2008.
- Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul y.y.y.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C I-II-III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C III, Remzi Kitabevi, İstanbul 2012.
- Babacan, Hasan, **Mehmed Talât Paşa 1874-1921**, Altınpost Yayıncılık, Ankara 2012.
- Babuş, Fikret, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik- Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Bağcı, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2007.
- Bağırkan, Şemsettin, **Demografinin Temelleri Türkiye'nin Demografik Yapısı Uluslararası Demografi**, Set Yayınları, İstanbul 2003.
- Baratov, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1998.
- Başar, Emel, **Demografiye Giriş**, Gazi Kitabevi, Ankara 2013.
- Başol, Koray, **Demografi "Genel ve Türkiye"**, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İzmir 1984.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.
- Bilge, Suat, **Büyük Düş (Türk Yunan Siyasi İlişkileri 1919-2000)**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2000.
- Cillov, Haluk, **Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları**, Sermet Matbaası, İstanbul 1960.
- Cipolla, **Tarih Boyunca Ekonomi ve Nüfus**, çev. Mehmet Sırrı Gezgin, Tur Yayınları, İstanbul 1980.
- Clogg, Richard, **Modern Yunanistan Tarihi**, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

- Çavdar, Tevfik, **Milli Mücadele'ye Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm I**, Yeni Gün Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Çay, A. Halûk, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Turan Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 1996.
- Demirözü, Damla, **Savaştan Barışa Giden Yol (Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye Yunanistan İlişkileri)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- Doğan, Atilla, **Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm**, Küre Yayınları, İstanbul 2012.
- Emecen, Feridun M., **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.
- Ehrlich, Paul R, **The Population Bomb**, Ballantine Book, New York 1970.
- George, Pierre, **Nüfus Coğrafyası**, çev. Tanju Gökçöl, Gelişim Yayınları, İstanbul 1976.
- Geray, Cevat, **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923- 1960)**, Kalan Yayınları, Ankara 2019.
- Gökacı, Mehmet Ali, **Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Gölen, Zafer, **Şark Meselesi ve Milli Mücadele**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2012.
- Gül, Abdulkadir ve Gökçen, Salim, **Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebiler Meselesi**, Cedit Neşriyat, Ankara 2010.
- Gürel, Şükrü S., **Tarihsel Boyutları İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993)**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1993.
- Güriz, Adnan, **Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni**, Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları, Ankara 1975.
- Hançerlioğlu, Orhan, **Düşünce Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.
- Harari, Yuval Noah, **Hayvanlardan Tanrılara Sapiens**, çev. Ertuğrul Genç, Kolektif Kitap 2018.
- Hirschon, Renee, **Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, çev. Müfide Pekin ve Ertuğ Altınay, Bilgi Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Hür, Ayşe, **İnönü ve Bayar'lı Yıllar (1938-1960)**, Profil Yayıncılık, İstanbul 2015.
- İbn Haldun, **Mukaddime II**, çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

- İnalçık, Halil, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar–I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- İnan, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir–İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982.
- İpek, Nedim, **Mübadele ve Samsun**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Jelavich, Barbara, **Balkan Tarihi 2**, çev. Zehra Savan ve Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2017.
- Jezernik, Bozidar, **Vahşi Avrupa Batı'da Balkan İmajı**, çev. Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2006.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Millî Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.
- Kanbolat, Yahya, **İktisaden Geri Kalmış Ülkelerde Nüfus Sorunu**, Güldikeni Yayınları, Ankara 1998.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997.
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Karpat, Kemal H., **İslâmın Siyasallaşması**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Keyder, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- Kazancakis, Nikos, **Zorba**, çev. Ahmet Angın, Can Yayınları, İstanbul 2000.
- Koç, İsmet- Eryurt, Mehmet Ali- Adalı, Tuğba- Seçkiner, Pelin, **Türkiye'nin Demografik Dönüşümü 1968-2008**, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara 2008.
- Koçak, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Kodaman, Bayram, **Abdulhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- Kozlublub Doğru, Halime, **1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Dobruca'nın Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Köprülü, M. Fuad, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1981.
- Le Bon, Gustava, **Kitleler Psikolojisi**, çev. Yunus Ender, Hayat Yayınları, İstanbul 1997.

- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2008.
- Makal, Mahmut, **Köy Enstitüleri ve Ötesi**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1990.
- Marx, Karl, ve Engels, Friedrich, **Nüfus Sorunu ve Malthus**, çev. Oya Yaylalı, Sol Yayınları, Ankara 1976.
- Mazower, Mark, **Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar**, çev. Ayşe Ozil, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.
- Mccarthy, Justin, **Müslümanlar ve Azınlıklar**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998.
- Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar–Belgeler**, Birinci Takım, C 1, Kitap II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Millas, Herkül, **Göç-Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)**, çev. Damla Demiröz, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Mumcu, Uğur, **Kürt Dosyası**, Um: ağ Vakfı Yayınları, Ankara 2003.
- Murat, Sedat, **Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfus ve Demografik Yapısı**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2006.
- Nutku, Özdemir, **Darülbeydi'den Şehir Tiyatrosu'na**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Ortaylı, İlber, **Türklerin Tarihi 2**, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun Son Nefesi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Özer, Sevilay, **Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960)**, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.
- Öztürk, Kazım, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları**, Ak Yayınları, İstanbul 1968.
- Pallis, Alexander Anastasius, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1918)**, çev. Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- Russell, Bertrand, **Evlilik ve Ahlak**, çev. Işıtan Gündüz, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
- Sakin, Orhan, **Osmanlı'da Etnik Yapı 1914 Nüfusu**, Ekim Yayınevi, İstanbul 2009.

- Saraç, Hüseyin, **Ekonomik ve Sosyal Boyutuyla İslâm'da Nüfus Politikası**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- Sauvy, Alfred, **Avrupa Batacak**, çev. Şennur Karakurt, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.
- Shorter, Frederic C ve Macura, Miroslav, **Türkiye'de Nüfus Artışı (1935-1975)**, Yurt Yayınevi, Ankara 1983.
- Sürgevil, Sabri- Özgün, Cihan- Ortaç, Hilal- Yapucu, Olcay P., **Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları VI Değişim Sürecinde Türkiye-II (1908-2010)**, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2012.
- Timur, Hüseyin, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, İstiklâl Matbaası, İzmir 1968.
- Todorova, Maria, **Balkanlar'ı Tahayyül Etmek**, çev. Dilek Şendil, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Tonguç, İsmail Hakkı, **Kitaplaşmamış Yazıları I**, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara 1998.
- Trichopoulos, Dimitrios and Papaevangelou, George, **The Population of Greece**, Cicred Series, Athens 1974.
- Tuncer, Baran, **Ekonomik Gelişme ve Nüfus**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976.
- Türkay, Orhan, **Türkiye'de Nüfus Artışı ve İktisadi Gelişme**, Doğu Matbaacılık, Ankara 1962.
- Türkeş, Alparslan, **Millî Doktrin Dokuz Işık**, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1976.
- Uçarol, Rifat, **Siyasi Tarih 1789-2014**, Der Yayınları, İstanbul 2015.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C 3, K 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- Ünal, Mehmet Ali, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2014.
- Yalçın, Soner, **Saklı Seçilmişler**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2019.
- Yalçın, Soner, **Kara Kutu Yüzleşme Vakti**, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul 2019.
- Yılmaz, Murat, **Türkiye Nüfus Coğrafyası**, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara 2021.
- Yüceuluğ, Ratip, **Demografi Nüfus Sayımları ve Meslek İstatistikleri**, TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1964.

- Yüceuluğ, Ratip, **Demografi Nüfus Bilimi ve Nüfus Sayımları**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966.
- Zaim, Sabahaddin, **Siyasi, İktisadi ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Nüfus Meselesi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1973.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

6. Makale ve Bildiri Türünden Eserler

- Akşit, Elif Ekin, “Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nüfus Kontrolü Yaklaşımları”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, S 118 2010, ss.179-197.
- Arı, Kemal, “Mübadele Göçmenlerini Türkiye’ye Taşıma Sorunu ve İzmir Göçmenleri (1923-1924)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Basımevi, C 1, S 1, İzmir 1991, ss.13-46.
- Arı, Kemal, “Mübadele ve İzmir”, **İzmir Kent Ansiklopedisi**, Tarih/2, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2013, ss.32-59.
- Aslan, Şükrü- Yardımcı, Sibel- Arpacı, Murat- Gürpınar, Öykü, “1927-65 Ana Dil Haritaları”, **Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Türkiye Dördüncü Nüfusbilim Konferansı Tebliğ Metinleri Kitabı**, Ankara 5-6 Kasım 2011, ss.271-285.
- Aydemir, Şevket Süreyya, “Çok Nüfuslu Anadolu”, **Kadro Dergisi**, S 5, Mayıs 1932, ss.31-36.
- Aydın, Filiz, “Türkiye’de İlk Güzellik Yarışmaları ve Basının Öncü Rolü: Genç Cumhuriyetin Asri Güzelleri” **Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, S 4, Ocak 2019, ss.66-87.
- Aydınlı, Halil İbrahim ve Çiftçi, Salih, “Türkiye’de Kır-Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi” **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C 14, S 54, Yaz 2015, ss.192-200.
- Aymard, Maurice, “Göçler”, **Fernand Braudel Yönetiminde Akdeniz**, (ed. Fernand Braudel), çev. Necati Erkurt ve Aykut Derman, Metis Yayınları, İstanbul 2008, ss.215-238.
- Babacan, Hasan ve Baş, Ramazan, “Sözlü ve Yazılı Tarih Ortak Çalışması: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Burdur’da Zirai Durum”, **Sözlü Tarih Dergisi**, C 1, S 1, ss.1-19.

- Balıkçı, Emre, “1960’larda Türk Solunun Küçük Ölçekli İşadamlarına Bakışı: Yön ve Ant Dergileri Örneği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 15, S 30, ss.347-368.
- Barkan, Ömer Lütfi, Tarihî “Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Nüfusu”, **Türkiyat Mecmuası**, C 10 1953, ss.1-25.
- Baş, Ramazan, “Türkiye’de Kan Nakli (Transfüzyon) Tarihçesi (1920-1960)”, **2. Erasmus Uluslararası Akademik Araştırmalar Sempozyum Kitabı, 11-13 Ekim 2019, Paris, Fransa**, (ed. İbrahim Serbestoğlu), Asos Yayınları, İstanbul 2019, ss.174-189.
- Baytal, Yaşar, “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Kasım 2007, ss.545-567.
- Bozkurt, Nebi, “Nüfus”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2007, ss.293-294.
- Can, Burhan ve Avcı, Sedat, “Demografik Geçiş Teorisi Açısından Türkiye’nin Demografik Geçiş Aşamaları ve Nüfuslanma Süreci”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, C 26, S 46, ss.229-252.
- Cillov, Haluk, “Türkiye Nüfusundaki Artışın Etkileri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 42, S 1-4 1985, ss.1-12.
- Cillov, Haluk, “Aşırı Nüfus Artışı Sorunları”, **Aile Planlaması Kongresi**, Ankara Jinekoloji Derneği Yayınları, Ankara 1986, ss.86-87.
- Çanlı, Mehmet, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Evlilik Hukuku: Çorum Evlenme Defterleri Örneği”, **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)**, C 3, S 7, Kasım 2016, ss.85-100.
- Çavuşoğlu, Halim, “Yugoslavya-Makedonya’dan Türkiye’ye 1952-1967 “Kitleleşme” Göçü ve Bursa’daki Göçmen Kesimi”, **Mülkiye Dergisi**, C 30, S 251 2006, ss.151-184.
- Çetin, Sabit, “İkinci Dünya Savaşı’nda Trakya ve İstanbul’un Tahliye Edilmesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 52, Güz 2013, ss.771-802.
- Çetin, Türkan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunu’nun Çıkarılması”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, C 2, S 4 1994, ss.29-44.

- Dede, Kadir, “Altmışlı Yılların Anayasal Gündemi ya da Bir Siyasal Özne Olarak 1961 Anayasası”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, (ed. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları, İstanbul, ss.809-844.
- Dinç, Güven, “Cumhuriyet’in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya’nın Demografik Yapısı”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S 12 2007, ss.65-87.
- Doğan, Mesut, “Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, S 23, İstanbul Ocak 2011, ss.293-307.
- Emgili, Fahriye, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Siyasetinde Sıtma Mücadelesinin Önemi”, **International Journal of Social Science**, S 50, Sonbahar II 2016, ss.297-318.
- Erdem, Ufuk, “Cumhuriyet Türkiye’sinin İkinci Nüfus Sayımı (20 Ekim 1935)”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, C 30, S 30, Ocak 2016, ss.38-55.
- Erenus, Nejdet, “Türkiye’de Aile Planlaması Sorunları (Dünü, Bugünü, Yarını)”, **Aile Planlaması Kongresi Kitabı**, Ankara Jinekoloji Derneği Yayınları, Ankara 1986, ss.15-24.
- Erken, Ali, “Demokrat Parti Dönemi Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve “Serbest Göç”, Mutabakatı”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C 7, S 2 2018, ss.937-954.
- Eryücel, Ertuğrul, “Öjenik Bağlamında Batı Ülkeleri’nde ve Türkiye’de Politika Yapımı Üzerine Karşılaştırmalı Analiz”, **International Conference on Eurasian Economies**, İstanbul 10-12 Haziran 2017, ss.132-140.
- Ezer, Feyzullah, “Köy Enstitülerinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Belgi Dergisi**, C 2, S 19, Ocak 2020, ss.1786-1804.
- Fırat, Melek “1919–1923 Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (ed. Baskın Oran), C 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss.178-193.
- Gelekçi, Çahit, “1960 Sonrası Dönemde Türkiye’de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerinde Tespitler”, **Sosyoloji Konferansları**, S 52 2015, ss.587- 607.
- Geray, Cevat, “Türkiye’de Köy Enstitüleri Hareketi ve Köy Kalkınması”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, C 2, S 1 1969, ss.197-207.
- Gökçimen, Semra, “Ülkemizde Kadınların Siyasal Alanda Katılım Mücadelesi”, **Yasama Dergisi**, S 10 2008, ss.5-59.
- Gölen, Zafer, “1927 Genel Nüfus Sayımı”, **Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri 22-24 Ekim 2008**, (ed. Bayram Kodaman, Sü-

- leyman Seydi, Hayri Çapraz, Turgut Ermumcu, Murat Kılıç), Süleyman Demirel Üniversitesi 2008, ss.306-314.
- Gölen, Zafer, “Atatürk Dönemi Samsun Şehir Nüfusu”, **Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I**, (ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, ss.409-420.
- Gölen, Zafer, “Osmanlı Nüfus Çalışmalarına Bir Katkı: 1293-1295/1876-1878 Trabzon Vilâyeti Nüfus Verileri”, **Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler-2**, (ed. Zafer Gölen ve İbrahim Serbestoğlu), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.561-592.
- Gölen, Zafer, “1905/06-1914 Osmanlı ve 1927 Cumhuriyet Dönemi Bafra Nüfus Verilerinin Göç Açısından Değerlendirilmesi”, **Geçmişten Günümüze Göç III**, (ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2017, ss.1533- 1546.
- Gönüllü, Ali Rıza, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866-1921)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 30, ss.289-333.
- Gümüüşçü, Osman, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIX, S 55, Mart 2003, ss.125-146.
- Güriz, Adnan, “Türkiye’de Siyasi Partilerin Nüfus Konusunda Görüşleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 28, S 1-4, Ankara 1971, ss.13-40.
- Işık, Şevket, “Türkiye’de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri”, **Ege Coğrafya Dergisi**, S 14 2005, ss.57-71.
- İçli, Tülin Günşen, “Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 19, S 56 2003, ss.583-595.
- İlikan Rasimoğlu, Ceren Gülser, “Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlıklı Bireyin İnşası: Pronatalist Politikalar, Çocuk Sağlığı ve Verem”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, C 39, S 2 2019, ss.329-357.
- İnan, Canan Emek, “Türkiye’de İskân Siyaseti: İskâna Yönelik Örgütsel Yapı Üzerinde Bir İnceleme” **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, S 22 2014, ss.82- 102.
- Karabulut, Umut, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış: Dr. Refik Saydam’ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 6, S 15, Güz 2007, ss.151-160.

- Karakartal, Bener, “Bir Siyasal Katılma Türü Olarak Referandum ve 1961 Türk Anayasa Referandumunu”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 38, S 3-4 1984, ss.161-206.
- Kasarıcı, Rüya, “Türkiye’de Nüfus Gelişimi”, **Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S 5 1996, ss.247-266.
- Kaya, Emine Erden, “Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Irk ve Irkçılık (1923-1938)”, **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, C 2, S 3 2015, ss.21-64.
- Keskin, Funda, “Soğuk Savaş Kavramı ve Kronolojisi”, **Türk Dış Politikası Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C 1. (ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları.
- Khairullah, Zein, “İslami Açından Doğum Kontrolü ve Müslüman Ülkelerde Cerrahi Doğum Kontrol Yöntemlerinin Kullanımı”, çev. Ayşe Hersek, **Aile Planlaması Kongresi Kitabı**, Ankara Jinekoloji Derneği Yayınları, Ankara, ss.46-149.
- Kılıçer, M. Esad, “İslâmda Aile Planlaması”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C 24, S 1 1981, ss.491-531.
- Koç, İ. Ceyhan, “İzmir İktisat Kongresi’nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri”, **Atatürk Dergisi**, C 3, S 1 2010, ss.145-167.
- Koç, Yunus, “Nüfus Osmanlı Dönemi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2007, ss.294-299.
- Koçlar, Bekir ve Bozkurt, Uğur, “I. ve II. Dünya Savaşı Arası (1914-1945) Van’da Nüfus Hareketleri ve Demografik Yapı”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Van Özel Sayısı 2021, ss.99-132.
- Konan, Belkıs, “Osmanlı Devleti’nde Çocuk Düşürme Suçu”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 57, S 4, Ocak 2008, ss.319-335.
- Küçük, Aziz, “Hayırseverliğin Ötesi: Türkiye’de Nüfus ve Tarım Politikalarında Rockefeller Etkisi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 75, S 4, ss.1491-1516.
- Mumyakmaz, Hatice Güzel, “İlet-i Müthişe: 20. Yüzyılın İlk Yarısında Türkiye’de Frengi ile Mücadele”, **Akademik Hassasiyetler Dergisi**, C 7, S 13, ss.119-148.
- Mutlu, Cengiz, “Milli Mücadele’de Türkiye’de Azalan Nüfus ve İzdivac Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 29, S 85, Ocak 2013, ss.169-206.

- Nesipoğlu, Gamze, “Olgusal Bir Yapı Olarak Sağlık Politikaları: 1920-1960 Yılları Arası Cumhuriyet Döneminin Tarihsel İzleği” **Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi**, C 21, S 1, Ocak 2018, ss.165-177.
- Oktar, Suat, ve Varlı, Arzu, “Türkiye’de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C XXVIII, S I 2010, ss.1-22.
- Oktay, Elif Yüksel, “Türkiye’de Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Uygulanan Nüfus Politikaları”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, C 4, S 7, Ocak 2014, ss.31-53.
- Özçelik, Mücahit, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 1, S 29, Ocak 2010, ss.253-269.
- Özdemir, Nuray, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 32, S 53, Ocak 2013, ss.213-248.
- Özer, Sevilay, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 8, S 15, Bahar 2012, ss.31-49.
- Özer, Sevilay, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Bekârlık Vergisi’ne İlişkin Tartışmalar”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C 6, S 12, yaz 2013, ss.173-191.
- Özer, Sevilay, “Türkiye’de Trahomla Mücadele, (1925-1945)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 54, Bahar 2014, ss.121- 152.
- Özer, Sevilay, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu’da Sıtma”, **Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma**, (ed. Şükran Köse, Çağrı Büke, Fevzi Çakmak, Eren Akçiçek), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss.463-490.
- Özer, Sevilay, “Türkiye’de 1923-1950 Yılları Arasında Verem”, **Journal of Turkish Studies**, C 15, S 4 2020, ss.867-883.
- Özer, Sevilay, “Cumhuriyet Döneminde Yol Vergisi Kanunu ve Köylünün Tepkisi”, **Tarih Biliminde Akademik Çalışmalar**, (ed. Zafer Gölen), Ivpe, Cetinje/ Montenegro 2020, ss.24-35.
- Özkan, M. Selçuk ve Temizer, Abidin, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 2, S 9, Güz 2009, ss.319-325.
- Özüçetin, Yaşar ve Ataş, Nermin, “Meclis Celse Zabıtlarında Sevr Muahedesine Karşı Tepki ve Yorumlar”, **Ahi Evren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 1, S 2 2015, ss.40-68.

- Parlak, Deniz, “Uluslaşma Sürecinde Köy Enstitülerinin Yeri”, **Muhafazakar Düşünce Dergisi**, C 7, S 27 2011, ss.201-221.
- Pınar, Mehmet, “1950-1951 Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göçler ve Demokrat Parti’nin Göçmen Politikası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 30, S 89 2016, ss.61-94.
- Pınar, Mehmet, “Fuhuş ve Zührevi Hastalıkların (Frengi) TBMM’de Tartışılması ve Resmi Raporlara Yansımaları (1920-1932)”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 2020, ss.15-42.
- Semiz, Yaşar, “1923-1950 Döneminde Türkiye’de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 27 2010, ss.423-469.
- Serbestoğlu, İbrahim, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Arttırma Çabasında Müfettişlerin Rolü”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 17, S 31, Haziran 2014, ss.255-273.
- Şahin, Yelda, ve Sarıtaş Ezgi, “Altmışlı Yıllarda Kadın Hareketi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çeşitlenme”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, (ed. Mete Kaan Kaynar), İletişim Yayınları 2021, ss.727-758.
- Şentürk, Ayşegül, “Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Necmettin Sadak”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 12, S 25, Güz 2012, ss.157-181.
- Tamer, Aytül ve Çavlin Bozbeyoğlu, Alanur, “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”, **Nüfusbilim Dergisi \ Turkish Journal of Population Studies**, C 26, S 1, Ocak 2004, ss.73-88.
- Tekin, Cemile, “Yugoslavya’dan Türkiye’ye Göçlerin Nedenleri (1950-1958)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 39 2018, ss.249-261.
- Tekir, Süleyman, “Erken Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 65 2019, ss.407-430.
- Temel, Mehmet, “Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 24, Bahar 2010, ss.201-234.
- Tuğluoğlu, Fatih, “Cumhuriyetin İlk Döneminde Verem Mücadelesi ve Propaganda Faaliyetleri”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 13-14 2008, ss.1-26.

- Tuğluoğlu, Fatih, “Türkiye Cumhuriyeti’nin İkinci Nüfus Sayımı: 20 İlkteşrin 1935”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 12, S 25, Güz 2012, ss.55- 78.
- Turan, Zübeyir, “Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C 4, S 1 2011, ss.56-80.
- Uca, Alaattin, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Altı Vilayetinde İlan Edilen Örfi İdare ve Buna Karşı Meclis’te Gösterilen Demokratik Tepki”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 40, Erzurum 2009, ss.375-390.
- Yeles, Selçuk, “Nüfus Planlamasında Halkla İlişkiler”, **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C 6, S 1 1988, ss.331-368.
- Yıldırım, Seyfi, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç ve Göç Politikaları (1921-1960)”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 24 2016, ss.273-301.
- Yıldız, Murat, “1950-1960 Dönemi Köyden Kente Olan Göçlerin Türk Siyasi Hayatına Etkileri”, **Human Society and Education in the Changing World**, (ed. Ercan Yılmaz- Süleyman Alpaslan Sulak), Palet Yayınları 2018, ss.14-23.
- Yılmaz, Murat, “Türkiye’de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı (1980- 2012)”, **Doğu Coğrafya Dergisi**, C 20, S 33 2015, ss.161-188.
- Yüksel, Nahit, “Tanin (1922- 1925)”, **Atatürk Araştırma Dergisi**, C 33, S 95 2017, ss.1-38.

7. Lisansüstü Tezler

- Aksakal, Halil İbrahim, **Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları (1923-1938)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2011.
- Altay, Sadet, **Atatürk Dönemi Sağlık Politikalarının Halka Yansımada Öncü Kurumlar: Numune Hastaneleri (1924-1938)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2015.
- Arıkan, Ayten, **Milli Türk Tıp Kongreleri (1923-1968) ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2005.

- Arpacı, Murat, **Modernleşen Türkiye’de Beden ve Nüfus Politikaları: Hıfzıssıhha, Terbiye, Öjeni**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Baş, Ramazan, **II. Dünya Savaşı Yıllarında ve Sonrasında Türk-Yunan İlişkilerinde Dostluk Örnekleri (1939-1954)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2015.
- Başpınar, Aysel, **Konya ve Çevresine 1950-1955 Yılları Arasında Bulgaristan Göçmenlerinin Yerleştirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018.
- Baykal, Sevim, **1950 Genel Nüfus Sayımının Coğrafi Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Buğday, Fatma, **Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kimliğinin İnşasına Yönelik İskân Uygulamaları (1923-1938)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2018.
- Çağlı, Elif, **Kemalist Dönemin Öjeni Politikalarında Kadınlığın Kurgulanışı: 1930-1945**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler, İstanbul 2011.
- Çelebi, Ercan, **Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2005.
- Çetin, Türkan, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923-1950)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 1997.
- Gürsel, Ali, **Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları: 1920-1960**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1998.
- Köse, Mustafa, **1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2010.
- Muhtaroğlu, Erdem, **1950’li Yıllarda Göç Politikaları ve Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti’nden Türkiye’ye Serbest Göçler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2019.

Önder, Selahaddin, **Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912- 1930)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Eskişehir 1990.

Özberk, Ebru, **Nüfus Politikaları ve Kadın Bedeni Üzerindeki Denetim**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, Ankara 2003.

Öztürk, Hülya, **Dr. Behçet Uz ve Sağlık Politikaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir 2011.

Taşkın, F. Nilay, **Türkiye'nin Cumhuriyet Sonrası Demografik Yapısı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989.

Ürer, Levent, **1940-1946 Yılları Arasında Türkiye'de Köylü Eğitimi: Ulus-Devlet İnşasında Köy Enstitülerinin Yeri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.

Yılmaz, Yahya, **Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'in Hatay'ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Siyasi Faaliyetleri (1918-1974)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2018.

8. İnternet Kaynakları

Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, (t.y.), “Büyük Depremler”, Erişim tarihi: 25.10.2020, <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler/>

Çalışkan, Mehmet, (t.y.), “Keriman Halis Ece kurban mıydı yoksa kahraman mı?”, Erişim tarihi: 07.09.2020, <https://www.haberturk.com/keriman-halis-ece-kurban-miydi-yoksa-kahraman-mi-2584678>

Dilek, Zühal, (t.y.), “İbrahim Refik Saydam (1881-1942)”, Atatürk Ansiklopedisi, Erişim tarihi: 19.10.1921, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ibrahim/>

Dünya Bülteni, (10.06.2019), “Kürk Mantolu Türkler”, Erişim tarihi: 06.05.2020, <https://www.dunyabulteni.net/belge-tarih/kurk-mantolu-turkler-h443448.html>

Fişek Nusret, (t.y.), “Türkiye’de Nüfus Planlaması”, Erişim tarihi: 03.12.2018, https://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_2/28.html

- Fişek, Nusret, (t.y.), “Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinde Sağlık Politikaları”, Erişim tarihi: 10.05.2021, https://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/13.html
- Gökçen, Hazım, (12.12.2016), “Veteriner Hekimi Tuğgeneral Ord. Prof. Dr. Süreyya Tahsin Aygün”, Erişim tarihi: 04.12.2018, <http://www.hazimgokcen.net/guncel/veteriner-hekimi-tuggeneral-ord-prof-dr-sureyya-tahsin-aygun/>
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, (t.y.), “Türkiye’nin Demografik Dönüşümü Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler: 1968-2008”, Erişim tarihi: 26.03.2018, <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/yayin.shtml>
- Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, (t.y.), “Kubbealtı Lugatı”, Erişim tarihi: 21.10.2020, <http://www.lugatim.com/s/efrenc>
- NTV, (07.03.2015), “Kanada’dan Thalidomide Vakası İçin Rekor Tazminat Teklifi”, Erişim tarihi: 04.12.2018, <https://www.ntv.com.tr/saglik/kanadadan-thalidomide-faciasi>
- Pera Mezat Muzayecilik, (t.y.), “Türkiye Cumhuriyeti Postaları Nüfus Sayımı Pul Tanıtım Dökümanı”, Erişim tarihi: 02.09.2020, <https://www.peramezat.com/urun/turkiye-cumhuriyeti-postalari-nufuz-sayimi-pul-tanitim-dokumani>
- Population Council, (t.y.), “Our History”, Erişim tarihi: 11.04.2020, <https://www.popcouncil.org/about/timeline>
- Pulmezati.com, (t.y.), “1940 Nüfus Sayımı”, Erişim tarihi: 02.09.2020, <https://www.pulmezati.com/urun/1857441/1940-nufus-sayimi>
- Remivac, (t.y.), “Şirketimizin Tarihçesi”, Erişim tarihi: 05.05.2020, <https://www.remivac.com/hakkimizda>
- Rhodes, Marissa, (20.08.2017), “Communists and Uteruses: How the Soviet Union and People’s Republic of China Sought to Control Women’s Reproduction”, Erişim tarihi: 14.04.2021, <https://digpodcast.org/2017/08/20/communists-and-uteruses/>
- Soylu, Saffet, (25.12.2019), “Irkı Temizleme Yasaları ve Avrupa”, Erişim tarihi: 07.09.2020, <https://sendika63.org/2019/12/irki-temizleme-yasalari-ve-avrupa-572753/>
- TÜİK, (t.y.), “Nüfus ve Demografi”, Erişim tarihi: 16.09.2021, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1>

- TÜİK, (06.07.2021), “Dünya Nüfus Günü 2021”, Erişim tarihi: 04.12.2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2021-37250>
- TÜİK, (t.y.), Tarihçe. Erişim tarihi: 02.10.2021, <https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Tarihce>
- T.C. Sağlık Bakanlığı, (01.09.2015), “Sağlık Bakanlığının Tarihçesi”, Erişim tarihi: 03.10.2021, <https://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce.html>
- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı Dış ilişkiler Dairesi Başkanlığı” (t.y.), “Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye ile İlişkileri”, Erişim tarihi: 10.05.2021, <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/dsoandturkey.pdf>
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (t.y.)”, “Dünya Sağlık Örgütü (WHO)”, Erişim tarihi: 11.05.2021, <https://www.mfa.gov.tr/who.tr.mfa>
- Twin, Alexandra, (28.07.2021), “Cost Insurence and Freight (CIF)?”, Erişim tarihi: 03.10.2021, <https://www.investopedia.com/terms/c/cif.asp>
- Türk Dil Kurumu, (t.y.), “Güncel Türkçe Sözlük”, Erişim tarihi: 20.07.2020, <https://sozluk.gov.tr/>
- United Nations, (t.y.), “About United Nations Population Division”, Erişim tarihi: 15.07.2021, <https://www.un.org/development/desa/pd/content/about-the-un>

9. Sözlü Tarih Kaynakları

- Ahmet ATEŞ, (1926 doğumlu), Doğum Yeri: Burdur/ Merkez Kayış Köyü, Eğitim Durumu: İlkokul Mezunu, Meslek: 30 yaşına kadar çiftçi, sonra inşaat işçisi, Mülakat tarihi: 14. 02. 2018.
- Mehmet Ali ÖĞÜT, (1934 doğumlu), Doğum Yeri: Burdur/ Merkez Kayış Köyü, Eğitim Durumu: İlkokul Mezunu, Meslek: Çiftçi, Mülakat tarihi: 25.01.2019.
- Osman BAŞ, (1934 doğumlu), Doğum Yeri: Burdur/ Merkez Kayış Köyü, Eğitim Durumu: İlkokul Mezunu. Meslek: Çiftçi, inşaat ustası, Mülakat tarihi: 01. 03. 2018.
- Ümmü GÜN, (1934 doğumlu), Doğum Yeri: Burdur/ Merkez Kayış Köyü, Eğitim Durumu: İlkokul Mezunu, Meslek: Ev hanımı /çiftçi, Mülakat tarihi: 01. 03. 2018.

10. Görsel Kaynaklar

Yılmaz Erdoğan, “Kelebeğin Rüyası”, (Sinema Filmi), **Beşiktaş Kültür Merkezi Yapımı**, 2013.

EKLER

- EK 1:** 1932’de bir Türk kıızı olan Keriman Halis (Ece) ‘Dünya Güzellik Kraliçesi seçildi. O yıllarda Türkiye, Türk ırkı ile ilgili Batı’nın ön yargılarını yıkmayı, yurttaşın fiziksel olarak sağlıklı, güçlü ve güzel görünmesi devlet politikasıydı (<https://www.haberturk.com/keriman-halis-ece-kurban-miydi-yoksa-kahraman-mi-2584678>, 07.09.2020).
- EK 2:** 1935 Umumi Nüfus Sayımı için tecrübe sayımı yapılacak yerlerin gösterildiği harita (**BCA**, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 24.136.11).
- EK 3:** Sayım günü doğan çocuklara zaman zaman “Sayım” ismi verilirdi. 1935 Genel Nüfus Sayımı günü doğan bir bebeğe, Sayım isminin verilmesi ile ilgili gazete haberi (**Cumhuriyet**, 20 İlkteşrin 1935).
- EK 4:** 1935 Genel Nüfus Sayımına göre Türkiye’nin nüfus kesafetini (yoğunluğunu) gösteren harita (Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, **1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.31).
- EK 5:** SSCB’de nüfus artışının desteklenmesine yönelik yapılan propaganda faaliyetlerine örnek bir resim. 1944 yılına ait posterde “*Ana-kadın kabramanın şerefine*” yazılmış. Kadının devlete karşı görevi çok çocuk yapmak olarak görülmüştür (Communists and Uteruses: How the Soviet Union and People’s Republic of China Sought to Control Women’s Reproduction, <https://digipodcast.org/2017/08/20/communists-and-uteruses/>, 14.04.2021).
- EK 6:** PTT İdaresi bu münasebetle 1940 da 4 1945 de 5 parça bir blok 1950 de 2 1955 de 4 parçadan ibaret hatıra serileri çıkarmıştır (www.peramezat.com/urun/turkiye-cumhuriyeti-postalari-nufus-sayimi-pul-tanitim-dokumani, 31.08.2020). Aşağıda bu pullara bir örnek 1940 Genel Nüfus Sayımı için çıkarılan pulları göstermektedir (<https://www.pulmezati.com/urun/1857441/1940-nufus-sayimi>, 02.09.2020).
- EK 7:** 1945 Genel Nüfus Sayımında, sayım görevlilerinin her bir nüfus için doldurdıkları sayım kağıdı örneği (https://www.gittigidiyor.com/koleksiyon/1945-genel-nufus-sayimi-soru-kagidi_pdp_130796749, 02.09.2020.).
- EK 8:** 1950 Genel Nüfus Sayımı Soru Çetveli (Halûk Cillov, **Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları**, Sermet Matbaası, İstanbul 1960).
- EK 9-A:** 1950-51 yılında Bulgaristan’dan zorunlu göç ettirilen Türklere yanlarına sadece elbiselerini almalarına izin verildiği için, bazı göçmen

kadınlar ellerindekileri satıp parasıyla kürk aldılar. Bu kürkleri Türkiye'ye geldiklerinde satıp, bir miktarda olsa paralarını kurtaracaklardı (1950 **Life Magazine**'den naklen; <https://www.dunyabulteni.net/belge-tarih/kurk-mantolu-turkler-h443448.html>, 06.05.2020).

EK 9-B: 1950-51 yılında Bulgaristan'dan zorunlu göç ettirilen göçmenlere Türkiye, vatandaşlığa geçmeden iskâna kadar her konuda yardımcı oldu. Bu duruma bir örnek; 27 Aralık 1950'de Meclis'te alınan kararla göçmenler için Millî Piyango İdaresi tarafından göçmen piyangosu düzenlenmesidir (**Akşam**, 21.02.1951).

EK 10: 1952 Yılında Population Council'in kurucusu ve ilk başkanı John D. Rockefeller (<https://www.popcouncil.org/about/timeline>, erişim zamanı, 11.04.2020).

EK 11: American Population Council tarafından Türkiye'nin nüfus planlama kliniklerinde kullanılmak üzere bağış yolu ile gönderilen tıbbi maddelerden vergi alınmaması ile ilgili 29.06.1966 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi (**BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 197.47.20.).

EK 12: Türkiye ile Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı ile 4 Ekim 1966 tarihinde Karayolları Ekipmanı İkinci Kredisi ile Nüfus Plânlaması ve Köy Sağlık Ocakları Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmada Türkiye'nin nüfus planlaması için çalışacağını taahhüt etmesi istenmiştir (**BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 202.01.16.).

EK 13: 1967'de Uluslararası aile planlaması konusunda Başbakan Süleyman Demirel ile John D. Rockefeller arasındaki yazışmalara bir örnek. 31 Ocak 1967'de John D. Rockefeller'in Başbakan Süleyman Demirel'e mektubu (**BCA**, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 09.52.01).

EK 14: İsveç Hükümetinin Türkiye'nin Aile Planlaması Programına yapacağı ilaç ve malzeme yardımı ile ilgili antlaşmanın yürürlüğe girmesi için onaylanması ile ilgili 24.10.1970 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi (**BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 257.72.16).

EK 15: 1970'li yıllarda Türkiye'de doğum kontrol habı reklamlarına birkaç örnek (Oktay Akkent Cumhur, **Bütün Dünyanın Sorunu Olan Fazla Nüfus Artışı ve Türkiye Yönünden Aile Planlanması**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı İstanbul Basımevi, İstanbul 1974, s.34)

EK 16: 1970'li yıllarda Türkiye'nin nüfus planlaması konusunda dünyadaki gelişmeleri takip ettiğine bir örnek; Nüfus planlaması konusunda incelemelerde bulunmak üzere Türkiye'den bir heyetin ABD, Jamaika, Küba, Meksika ve

Tunus'a gitmeleri için 28 Şubat 1979 tarihli Bakanlar Kurulu kararı (**BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 378.218.07).

EK 17: 60'lı yıllarda Türkiye'den işçi göçü başlamıştır. 30 Ekim 1961'de Federal Almanya ile Türkiye arasında, Türkiye-Almanya İşgücü Antlaşması imzalandı. Daha sonra birçok ülke ile benzer işgücü antlaşmaları yapılmıştır. Bu antlaşmalara bir örnek 8 Nisan 1965'ten geçerli olmak üzere imzalanan Türkiye-Fransa İşgücü Antlaşması'dır (**BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 187.45.02).

EK 18: Türkiye'nin gecekondulu meselesinde, gecekondulu sahipleri gecekondularının yıkımına karşı koymak için polis ile zaman zaman çatışmıştır. Bu duruma bir örnek; 2 Eylül 1977'de İstanbul'un Ümraniye ilçesindeki çatışmada 5 kişi ölmüş, 9 u polis 44 kişi tabanca kurşunu ile yaralanmıştır (**Milliyet**, 03.09.1977).

EK 1: 1932'de Türk kızı Keriman Halis (Ece) Dünya Güzellik Kraliçesi seçildi. O yıllarda Türkiye, Türk ırkı ile ilgili Batı'nın ön yargılarını yıkmak istemişti. Yurttaşın fiziksel olarak sağlıklı, güçlü ve güzel görünmesi devlet politikasıydı. (Fotoğraf için bkz. <https://www.haberturk.com/keriman-halis-ece-kurban-miydi-yoksa-kahraman-mi-2584678>).

EK 2: 1935 Umumi Nüfus Sayımı için tecrübe sayımı yapılacak yerlerin gösterildiği harita (BCA, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer Kodu: 24.136.11.).

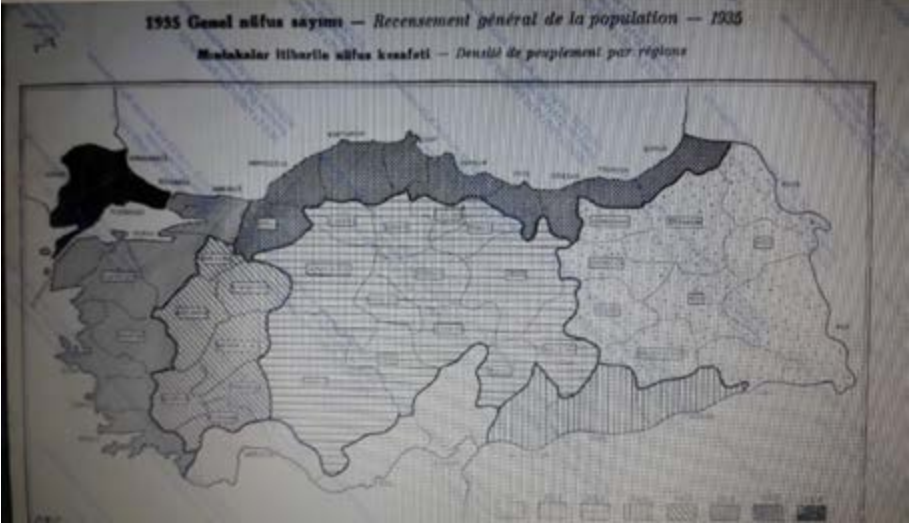

EK 3: Sayım günü doğan çocuklara zaman zaman “Sayım” ismi verilirdi. 1935 Genel Nüfus Sayımı günü doğan bir bebeğe, Sayım isminin verilmesi ile ilgili gazete haberi

(Cumhuriyet, 20 İlkteşrin 1935).

EK 4: 1935 Genel Nüfus Sayımına göre Türkiye'nin nüfus kesafetini (yoğunluğunu) gösteren harita (Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü, **1935 20 İlkteşrin Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.31).

EK 5: SSCB’ de nüfus artışının desteklenmesine yönelik yapılan propaganda faaliyetlerine örnek bir resim. 1944 yılına ait posterde “Ana-kadın kahramanın şerefine” yazılmış. Kadının devlete karşı görevi çok çocuk yapmak olarak görülmüştür (Communists and Uteruses: How the Soviet Union and People’s Republic of China Sought to Control Women’s Reproduction, <https://digpodcast.org/2017/08/20/communists-and-uteruses/> , 14.04.2021).

EK 6: PTT İdaresi nüfus sayımları münasebetiyle; 1940 da 4 1945 de 5 parça bir blok 1950 de 2 1955 de 4 parçadan ibaret hatıra pul serileri çıkarmıştır (www. peramezat.com/urun/turkiye-cumhuriyeti-postalari-nufus sayimi-pul-tanitimi-dokumani, 02.09.2020). Aşağıda bu pullara örnek 1940 Genel Nüfus Sayımı için çıkarılan pulları göstermektedir

(<https://www.pulmezati.com/urun/1857441/1940-nufus-sayimi>, 02.09.2020).

EK 7: 1945 Genel Nüfus Sayımı'nda, sayım görevlilerinin her bir nüfus için doldurdıkları sayım kağıdı örneği (https://www.gittigidiyor.com/koleksiyon/1945-genel-nufus-sayimi-soru-kagidi_pdp_130796749, 02.09.2020).

1945 GENEL NÜFUS SAYIMI
Soru kağıdı
(Her yapığa yalnız bir kişi yazılacaktır.)

Soru No.	Sorular	Cevaplar	Bu süluse big bir say yazılmıyacak
	Yazılan nüfusun bulunduğu	İl ve ilçenin adı Bucagin adı Muhtarlığın adı	
	Adı ve Soy adı		
1	Erkekmi, Kadınmi ?		
2	Kaç yaşındadır ? Bir yaşından küçük ise kaç aylıktır ?		
3	Bekârmi, Evlimi, Dulmu, Boşanmışımı ?		
4	Yeni harflerle okumak biliyormu ?		
5	Yeni harflerle yazmak biliyormu ?		
6	Nerede doğmuştur ? (Eenobi memleketlerde doğanlar için memleket, Türkiye de doğanlar için, ilce ve il adı yazılacaktır.)		
7	Görünür vücut sakatlığı varmıdır ? varsa nedir ? ve Doğmalık mıdır ?		
8	Ana dili nedir ? (Ana dilinden maksat aile ve ev içinde konuşulan dildir.)		
9	Ana dilinden başka hangi dili konuşmasını bilir ?		
10	Hangi dindendir ?		
11	Hangi Devlet tebaasıdır ?		
12	Ne iş tutar ? (İş için yaptığı iş için, meslek veya sanatın adı yazılacaktır.)		
13	Bu kimse işini bir işletme veya müessesede yapıyorsa o müessesede veya işletmenin ne olduğu ?		
14	Bu yazdığımız kimse ile bugün evde mevcut olan hane halkı tamamlanmış mı ? (Hane halkının ne olduğu hakkında açıklanmıştır.)		

Birleik / İatbaası

EK 8: 1950 Genel Nüfus Sayımı Soru Çetveli (Halûk Cillov, Nüfus İstatistikleri ve Demografinin Genel Esasları, Sermet Matbaası, İstanbul 1960).

1950 GENEL NÜFUS
11. Merkezleri ile nüfus

Yazılan nüfus bu şekilde:
İnsan : Erkek : Kadın :
Mevki : Sokak :

SAYIMI SORU CETVELİ
ÖRNEK (A 1)
5000 ve daha yukarıya gerkende kullanılmaktadır.

SIRA NO		SIRA NO		SIRA NO		SIRA NO		SIRA NO		SIRA NO											
1	BİNA NUMARASI Burdan evin adresi binalarda numaraları ile ve sokak adlarıyla belirtilir.	3	ADİ - SOY ADI Diğer sorulara cevaplardan sonra sorulmuş evde her şahsın ismi yazılmalıdır. Kendisi diğer şahısların ismiyle birlikte yazılmalıdır. Evde başka şahısların ismi yazılmamalıdır. Evde başka şahısların ismi yazılmamalıdır. Evde başka şahısların ismi yazılmamalıdır.	4	CİNSİYET Erkek (E), kadını (K) belirtiniz.	5	HANGİ DEVLET TERAŞİSİ Türkiye Cumhuriyeti (T.C.), ya da başka devletin teraşi için yazınız.	6	HANGİ DİNİNDİR İslam, müslim ve diğer dinleri belirtiniz. Diğer dinleri yazınız.	7	MERKEZ OSMANLI Değilse yer buranın merkezi nedir? a. "Türkçe"de H (Osmanlıca) ile yazınız. b. "Türkçe"de H (Osmanlıca) ile yazınız. c. "Türkçe"de H (Osmanlıca) ile yazınız.	8	DEVARLI OLARAK MERKEZ İKAMET EDER Yerleşmek kast ve niyeti ile oturduğu yer burası mı değil mi? (E) ile yazınız.	9	ANA DİLİ NEDİR Ana dili ve başka bir dil kullanılıyorsa belirtiniz.	10	EN İYİ KÖMÜSTÜCÜ DİL HANGİSİDİR Türkçe dilini en iyi bilen dilini belirtiniz (Türkçe) yazınız.	11	KAÇ YAŞINDADIR? Her yaşında küçük ise (K) işaretini koyunuz.	12	BİR YAŞINDAN KÜÇÜK İSE KAÇ AYLIKTI?

EK 9-A: 1950-51 yılında Bulgaristan'dan zorunlu göç ettirilen Türklere yanlarına sadece elbiselerini almalarına izin verildiği için, bazı göçmen kadınlar ellerindekileri satıp parasıyla kürk aldılar. Bu kürkleri Türkiye'ye geldiklerinde satıp, bir miktarda olsa paralarını kurtaracaklardı (1950 **Life Magazine**'den naklen; <https://www.dunyabulteni.net/belge-tarih/kurk-mantolu-turkler-h443448.html>; 06.05.2020).

EK 9-B: 1950-51 yılında Bulgaristan'dan zorunlu göç ettirilen göçmenlere Türkiye, vatandaşlığa geçmeden iskâna kadar her konuda yardımcı oldu. Bu duruma bir örnek; 27 Aralık 1950'de Meclis'te alınan kararla göçmenler için Millî Piyango İdaresi tarafından göçmen piyangosu düzenlenmesidir (**Akşam**, 20.02.1951).

GÖÇMEN PİYANGOSU
İLE
GÖÇMENLERİN ÜĞÜRÜNÜ DENEYİNİZ!
ÇEKİLİŞ TARİHİ: **7-MART-1951**

İKRAMİYELER

ADET	MİKTAR LİRA
1	500 000
1	300 000
1	200 000
2	100 000
5	50 000
10	40 000
20	30 000
50	20 000
100	10 000
200	5 000
1 000	2 000
2 000	1 000
20 000	100
100 000	20
400 000	10
55	TESELLİ MUKA. 5 000 500 000 Lİ - RAYA NAZARAN.
55	TESELLİ MUKA. 3 000 100 000 Lİ - RAYA NAZARAN.
55	TESELLİ MUKA. 2 000 500 000 Lİ - RAYA NAZARAN.

523 555

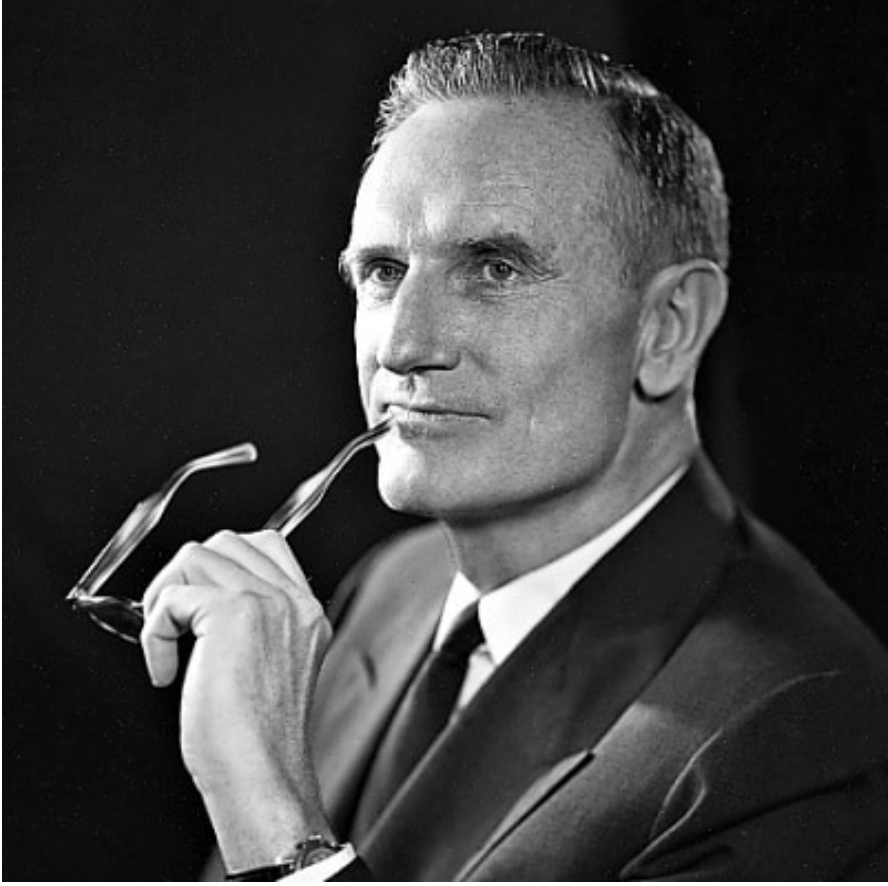
R.T.B.

MİLLİ PİYANGO

TAM BİLET 20 LİRA, YARIM BİLET 10 LİRA, ÇEYREK BİLET 5 LİRA.

EK 10: 1952 Yılında Population Council'in kurucusu ve ilk başkanı John D. Rockefeller (https://www.popcouncil.org/about/timeline, 11.04.2020).

EK 11: American Population Council tarafından Türkiye'nin nüfus planlama kliniklerinde kullanılmak üzere bağış yolu ile gönderilen tıbbi maddelerden vergi alınmaması ile ilgili 29.06.1966 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi (BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 197.47.20).

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR YETKİLİ DAİRESİ
KARARNAME

Sayı: 6/ 6704

Eki
2

Nüfus Planlaması kliniklerinde kullanılmak üzere American Population Council tarafından bağış yolu ile gönderilen ilağık (1) ve (2) numaralı cedvellerde yer alan tıbbi maddelerin gümrük vergisi ile ithalât gider vergisi ve sair harç ve resimlerden muafet ithali; Gümrük ve Tekel Bakanlığının 16/6/1966 tarihli ve 25256/94-25256,25258/94-25258 sayılı yazıları üzerine, 7479 sayılı Kanunun birinci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 29 / 6 /1966 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

080 13 0 02 159 1970

Dosya No :

62-95

1071

Devlet Bakanı

S. Demirel

Devlet Bakanı

A. B. Selâh

Devlet Bakanı

F. Köprülü

Devlet Bakanı

A. Özalp

Devlet Bakanı

M. F. Köprülü

Adalet Bakanı

M. F. Köprülü

Millî Savunma Bakanı

M. F. Köprülü

İçişleri Bakanı

M. F. Köprülü

Dışişleri Bakanı

M. F. Köprülü

Mâliye Bakanı

M. F. Köprülü

Millî Eğitim Bakanı

M. F. Köprülü

Bazırlık Bakanı

M. F. Köprülü

Ticaret Bakanı

M. F. Köprülü

Sağ. ve Sos. Y. Bakanı

M. F. Köprülü

Çöm. ve Yıkıl. Bakanı

M. F. Köprülü

Tatm. Bakanı

M. F. Köprülü

Ulaştırma Bakanı

M. F. Köprülü

Cahane Bakanı

M. F. Köprülü

Sanat Bakanı

M. F. Köprülü

Enerji ve Tabii Kay. Bakanı

M. F. Köprülü

Tutuk ve Tazime Bakanı

M. F. Köprülü

İmar ve İkân. Bakanı

M. F. Köprülü

Kıy. İşleri Bakanı

M. F. Köprülü

EK 12-A: Türkiye ile Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı arasında 4 Ekim 1966 tarihinde Karayolları Ekipmanı İkinci Kredisi ile Nüfus Plânlaması ve Köy Sağlık Ocakları Antlaşması imzalanmıştır (BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 202.01.16).

T. C.
BAŞBAKANLIK
KARARLAR VE KARARLAR İÇİNDE BAKANLIĞI
KARARNAME

Sayı: 8/ 7513

1 Eylül 1966 tarihli ve 6/6989 sayılı kararnama ile verilen yetkiye dayanılarak Hükümetimizle Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı (AID) arasında 4 Ekim 1966 tarihinde imzalanan Karayolları Ekipmanı İkinci Kredisi ile Nüfus Plânlaması ve Köy Sağlık Ocakları Antlaşmalarının (imzalandıkları tarihten itibaren yürürlüğe girmek üzere) onaylanması; Maliye Bakanlığının 7/12/1966 tarihli ve 56609-29-28/-19413/39575 sayılı yazısı üzerine, 31/5/1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 ve 5 inci maddelerine göre, Bakanlar Kurulunca 4/1/1967 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

830	18	01	202.1	16
-----	----	----	-------	----

Devlet Bakanı S. Bevil	Devlet Bakanı X	Devlet Bakanı Kara	Devlet Bakanı D. İmamoğlu
Devlet Bakanı A. S. İsmail	Adalet Bakanı H. İsmail	MİT Servisleri Bakanı A. S. İsmail	İçişleri Bakanı D. İmamoğlu
Maliye Bakanı A. S. İsmail	MİT Eğitim Bakanı A. S. İsmail	Servisleri Bakanı A. S. İsmail	Ticaret Bakanı A. S. İsmail
Gıda ve Tarım Bakanı A. S. İsmail	Yerleşme Bakanı A. S. İsmail	Ulaştırma Bakanı A. S. İsmail	Çalışma Bakanı A. S. İsmail
Sağlık Bakanı A. S. İsmail	Devlet Bakanı A. S. İsmail	Devlet Bakanı A. S. İsmail	Devlet Bakanı A. S. İsmail

EK 12-B: Yukarıda bahsedilen kredinin Türkiye'ye verilebilmesi için, Türkiye'nin nüfus planlaması konusunda çalışacağını taahhüt etmesi istenmiş, Türkiye'den nüfus planlaması ile ilgili gelişmeler ve başarılar hakkında her altı ayda bir rapor vermesi şart koşulmuştur. Bu durum antlaşmanın 5. maddesinde belirtilmiştir (BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 202.01.16).

-7-

MADDE V
Taahhütler

KISIM 5.1 Taahhütler. Borçlu, Nüfus Planlaması Programı ve KBY Sağlık Ocaklarının başarısını sağlamak maksadıyla gayret edeceğini taahhüt eder. Borçlu, bu anlaşma taahhütünde finansman edilen vasıtaları, Nüfus Planlaması Programına yardımı vasıtalarından esami fayda sağlamak üzere koruyacak ve geliştirecek, ve vasıtaları nüfus planlamasında eğitilmiş personelin bulunduğu veya vasıtaların tahsis edildiği tarihten itibaren altı ay içinde nüfus planlaması eğitimini tamamlayacak şekilde planlaması olan KBY Sağlık Ocaklarına tahsis edecektir. Borçlu, AİD'ye zaman zaman, hiç olmazsa Kredi Anlaşmasının imzalanmasından sonra her altı ayda bir ve 1969'da bu krediden ilk finansman edilen vasıtaların işleme ve bakımı, NÜFUS PLANLAMASI PROGRAMINDAKİ VE KBY SAĞLIK BİLEMLERİNDEKİ işleme ve başarılar hakkında rapor verecektir. Kredi ile finansman edilen vasıtaların dört grupta teslim edilmediği hususunda mutabakata varılmaktadır; ilk grup 350 vasıttadan ibaret olup Kredi Anlaşmasının tatbikinden sonra kalan diğer üç grup ise Etkinlik ve AİD'ce mutabık kalınacak bir zaman ve miktar cetveline göre verilecektir.

Mükayese edilebilir mal ve hizmetler Borçlu memlekette kafi miktarda, tatmin edici kalitede ve uygun fiyatta temin edilebilir ve mevcut olduğu takdirde, Borçlu, kredinin mukaddir olduğu nispette bu anlaşma gereğince finansmanı kabul olmayan mal ve hizmetlerin finansmanı gayesizle kullanılmayacağını taahhüt eder.

MADDE VI
Minferit

KISIM 6.1 Yürürlük tarihi. Bu Anlaşmada kullanıldığı gibi, "Yürürlük Tarihi", AİD, yazılı olarak aksine muvafakat etmedikçe, bu Anlaşmanın tarihi olacaktır.

KISIM 6.2 Denizgöçü Bekliyeti. Bu Anlaşma taahhütünde finansman edildiği takdirde denizgöçü sevkedilecek bütün nakliye (Anlaşma ile ilgili nakliye gemileri kuru hamule gemileri ve tanker için ayrıca hesaplanan) brüt tonajının en az yüzde ellisinin (50) KBY gemileri A.B.D. bandıralı ticaret gemilerinin esamit ve

EK 13: Uluslararası aile planlaması konusunda Başbakan Süleyman Demirel ile John D. Rockefeller arasındaki yazışmalara bir örnek. 31 Ocak 1967'de John D. Rockefeller'ın Başbakan Süleyman Demirel'e mektubu (BCA, Fon Kodu: 030.01.00.00, Yer Kodu: 09.52.01).

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

30 Rockefeller Plaza
New York, N.Y. 10020

Room 5600

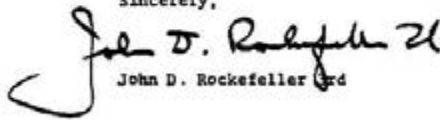
January 31, 1967

Dear Mr. Prime Minister:

Your letter of January 7th regarding the World Leaders' Statement on Population was most appreciated. I was disappointed at your decision, but I am understanding of the considerations which lay behind it. I was hoping that the role which the Secretary General of the United Nations played in announcing the declaration might satisfy our common aspirations that international family planning should be realized through the medium of an international forum. It was, I believe, quite significant that a few days after the public announcement of this declaration the Second Committee of the United Nations passed unanimously a resolution on population growth and economic development. I was pleased to see that your country was one of the co-sponsors of that resolution.

Your commitment to the philosophy of family planning which you expressed to me in your letter is most heartening. I believe that if world leaders will have the courage and determination which you have shown in supporting a national family-planning program in your country, then and only then will significant progress be made in achieving a life of quality for all mankind.

Sincerely,

John D. Rockefeller 3d

H.E. Mr. Suleyman Demirel
Prime Minister of Turkey
Secretariat of the Prime Minister
Ankara, Turkey

030	01			9	52	1
-----	----	--	--	---	----	---

EK 14: İsveç Hükümetinin Türkiye'nin Aile Planlaması Programına yapacağı ilaç ve malzeme yardımı ile ilgili antlaşmanın yürürlüğe girmesi için onaylanması ile ilgili 24.10.1970 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi (BCA, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 257.72.16).

T. C.
BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayı: 2/ 1436

İsveç Hükümeti'nin Aile Planlama Programımıza yapacağı ilaç ve malzeme yardımı ile ilgili olarak Hükümetimizle İsveç Hükümeti arasında 26 Ağustos 1970 tarihinde mektup teatifi suretiyle akdedilmiş olan Antlaşmanın imza tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere onaylanması; Dışişleri Bakanlığının 21/9/1970 tarih ve 733.232/18/70/5-873 sayılı yazısı üzerine, 1 Mayıs 1963 tarih ve 244 sayılı Kanunun 3 ve 5 inci maddelerine göre, Bakanlar Kurulunca 24 /10 /1970 tarihinde kararlaş tirılmış tir.

CUMHURBAŞKANI

000 18 01 02 257 72 16

Başbakan	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı	Devlet Bakanı
				
Adalet Bakanı	Millî Savunma Bakanı	İçişleri Bakanı	Dışişleri Bakanı	Maliye Bakanı
				
Millî Eğitim Bakanı	Bayındırlık Bakanı	Ticaret Bakanı	Şağ. ve Sos. Y. Bakanı	Gen. ve Tekel. Bakanı
				
Tarım Bakanı	Ulaştırma Bakanı	Çalışma Bakanı	Sanayi Bakanı	En. ve Teh. Bakan
				
Doğru. ve Tur. Bakanı	İmar ve İskân Bakanı	Köy İleri Bakanı	Orman Bakanı	Genç. ve Spor Bakanı
				

Doğru. No: 107-155
1548

EK 15-A: 1970'li yıllarda Türkiye'de doğum kontrol hapı reklamlarına bir örnek (Oktay Akkent Cumhuriyet, **Bütün Dünyanın Sorunu Olan Fazla Nüfus Artışı ve Türkiye Yönünden Aile Planlanması**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı İstanbul Basımevi, İstanbul 1974, ss.34-11).

EK 15-B: 1970'li yıllarda Türkiye'de doğum kontrol habı reklamlarına bir örnek (Oktay Akkent Cumhuri, **Bütün Dünyanın Sorunu Olan Fazla Nüfus Artışı ve Türkiye Yönünden Aile Planlanması**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı İstanbul Basımevi, İstanbul 1974, ss.34-12).

"mutluluğunuzu
yeterli sayıda
sihhati çocukla
devam ettirmek istiyorsanız
siz de milyonlarca kadın gibi
OVRAL
kullanınız..."

OVRAL*
(norgestrel 0.5 mg + ethinylestradiol 0.05 mg)
en mükemmel doğum kontrol hapi

 WYETH LABORATUVARLARI A.Ş. TOPKAPI - İSTANBUL

34 — 12

EK 15-C: 1970'li yıllarda Türkiye'de doğum kontrol hapı reklamlarına bir örnek (Oktay Akkent Cumhuriyet, **Bütün Dünyanın Sorunu Olan Fazla Nüfus Artışı ve Türkiye Yönünden Aile Planlanması**, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı İstanbul Basımevi, İstanbul 1974, ss.34-13).

EK 17: 60'lı yıllarda Türkiye'den işçi göçü başlamıştır. 30 Ekim 1961'de Federal Almanya ile Türkiye arasında, Türkiye-Almanya İşgücü Antlaşması imzalandı. Daha sonra birçok ülke ile benzer işgücü antlaşmaları yapılmıştır. Bu antlaşmalara bir örnek 8 Nisan 1965'ten geçerli olmak üzere imzalanan Türkiye-Fransa İşgücü Antlaşması'dır (**BCA**, Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer Kodu: 187.45.02).

EK 18: Türkiye'nin gecekondulu meselesinde, gecekondulu sahipleri gecekonduların yıkımına karşı koymak için polis ile zaman zaman çatışmıştır. Bu duruma bir örnek; 2 Eylül 1977'de İstanbul'un Ümraniye ilçesindeki çatışmada 5 kişi ölmüş, 9 u polis 44 kişi tabanca kurşunu ile yaralanmıştır (**Milliyet**, 03.09.1977).

Türkiye 1911'den 1922'ye kadar neredeyse kesintisiz savaşımıştır. Bu savaşların getirdiği kıtlık, salgın ve bulaşıcı hastalıklar nüfus üzerinde yıkıcı olmuş, ölüm adeta Türk halkını tirpan gibi biçmiştir. Yeni doğan bebek ve çocuklar çoğunlukla yaşatılamamıştır. Bu durum Türk devlet adamları tarafından yok oluş olarak yorumlanmıştır. Emperyalist Batılı devletler, Türkiye'nin nüfus azlığı nedeniyle zayıf ve güçsüz bir ülke olduğunun propagandasını yapmıştır.

Tüm bunların farkında olan Türklerin Milli Mücadele'sinin kahramanı ve önderi Mustafa Kemal, nüfus azlığını en önemli mesele olarak ele almış, nüfusa yönelik yoğun politikalar uygulamış, nüfusun niceliği ve niteliğiyle ilgili hedefler belirlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti 100. yılında 85 milyon gibi yüksek bir nüfusa ulaşmışsa bu tarihsel sürecin bir sonucu değil, Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün nüfus politikalarının ve belirlediği hedeflerin bilinçli bir sonucudur.

Bu eser oluşturulurken Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus politikaları modernleşme sürecinin bir parçası olarak görüldü, çalışma bu hipotez üzerinde oluşturuldu. Konu nüfusun niceliği, niteliği ve göçü üzere üç ana eksenle ele alındı.

E-mağaza

www.atam.gov.tr